

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№13 липень 2023

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Норд Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 13 липень 2023 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПР від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 06.07.23 р.
Підписано до друку 06.07.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 26.0.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0607/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2023

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
- список літератури;
- список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
 - 4.2. Анкета (скачати на сайті).
 - 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).
- Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 13 липень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Крупка М. І., Горин В. П.

Напрями застосування механізму ДПП у сфері вищої освіти у контексті подолання наслідків збройної агресії проти України 5

Резнікова Н. В., Булатова О. В., Іващенко О. А.

Колізії конкуренції на діджиталізованих ринках в умовах техноглобалізму: ризики інноваційного та інформаційно-цифрового неопротекціонізму для міжнародного бізнесу та електронної комерції 13

Тульчинська С. О., Дергалюк М. О.

Методичні підходи оцінювання потенціалу регіональних економічних систем 22

Афанасьєв Є. В., Шахно А. Ю., Афанасьєв І. Є., Афанасьєва М. Г.

Оцінювання організаційно-технічного рівня гірничо-збагачувальних підприємств у контексті інвестиційно-інноваційної політики та адаптивного управління прогресивним розвитком 27

Королович О. О., Ліба Н. С.

Ігрові стрімінгові платформи та їх вплив на розвиток кіберспорту як новітньої сфери цифрової економіки України 35

Петренко Н. О., Поліщук О. А.

Специфіка правового регулювання у сфері гостинності 41

Волосович С. В., Василенко А. В., Нападовський І. І.

Ринок віртуальних активів у фінансовій екосистемі 47

Феєр А. Є., Смирнова І. М., Машіка Г. В.

Сучасні стратегії диверсифікації готельних та ресторанных мереж 53

Джерелейко С. Д., Шевченко М. М., Назарова Т. Ю.

Розвиток фінансових послуг на основі криптовалют 60

Макушок О. В., Корман І. І., Лементовська В. А.

Практичні аспекти формування ефективної маркетингової стратегії 67

Коваль Н. І., Подоляничук О. А., Гудзенко Н. М.

Податкова політика підприємства: особливості та значення у сучасних реаліях 73

Лихолет С. І., Ольшевська І. П., Аяшенко І. В.

Багатомірність трансформаційних процесів світового продовольчого ринку в системі глобального економічного розвитку 80

Скочиляс Н. В., Скочиляс Р. В.

Вплив війни на транспортну систему України 85

Годьєрішко Е. В.

Комплексна формалізація середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств 91

Державне управління

Пархоменко-Куцевіл О. І.

Проблеми системи управління людськими ресурсами державної служби України 97

Пустовіт Я. Б., Гбур З. В.

Використання штучного інтелекту в підвищенні обороноздатності України: аспекти публічного управління 103

Баб'як О. В.

Визначення теоретичних засад та принципів державного управління охороною здоров'я 109

Сабадош А. О., Харченко О. В.

Аналіз ефективності та результативності діяльності центрів надання адміністративних послуг в Україні 114

Зубар І. В., Пайлик Р. А.

Напрями реформування органів виконавчої влади України в умовах децентралізації 121

Тесленко О. М.

Механізми контролінгу загроз та виникнення надзвичайних ситуацій у Зоні відчуження 126

Соловей С. В.

Обґрунтування теоретичної моделі запровадження медичного страхування в Україні 135

Іванісова М. А.

Механізми державної оцінки рівня екологічної безпеки територій 141

Асоян Е. Ш.

Теоретична сутність державної економічної політики та її завдання 144

Притула М. О.

Інструменти запровадження форсайту в систему охорони здоров'я України 151

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 13 / 2023

CONTENTS:

Economy

Krupka M., Horyn V.

DIRECTIONS OF THE PPP MECHANISM APPLICATION IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF CONSEQUENCES OVERCOMING OF ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE 5

Reznikova N., Bulatova O., Ivashchenko O.

COLLISIONS OF COMPETITION IN DIGITALIZED MARKETS IN THE CONDITIONS OF TECHNOGLOBALISM: RISKS FOR INTERNATIONAL BUSINESS AND ELECTRONIC COMMERCE 13

Tulchynska S., Derhaliuk M.

METHODICAL APPROACHES TO ASSESSING THE POTENTIAL OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS 22

Afanasiev Y., Shakhno A., Afanasiev I., Afanasieva M.

ASSESSMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND TECHNICAL LEVEL OF MINING AND PROCESSING ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF THE INVESTMENT-INNOVATION POLICY AND ADAPTIVE MANAGEMENT OF PROGRESSIVE DEVELOPMENT 27

Korolovych O., Liba N.

GAME STREAMING PLATFORMS AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF ESPORTS AS A NEW SPHERE OF UKRAINE'S DIGITAL ECONOMY 35

Petrenko N., Polishchuk O.

SPECIFICS OF LEGAL REGULATION IN THE HOSPITALITY SECTOR 41

Volosovych S., Vasylenko A., Napadovs'kyj I.

VIRTUAL ASSETS MARKET IN THE FINANCIAL ECOSYSTEM 47

Feier A., Smyrnova I., Mashika H.

CONTEMPORARY STRATEGIES OF DIVERSIFICATION FOR HOTEL AND RESTAURANT NETWORKS 53

Dzhereleiko S., Shevchenko M., Nazarova T.

DEVELOPMENT OF FINANCIAL SERVICES BASED ON CRYPTOCURRENCIES 60

Makushok O., Korman I., Lementovska V.

PRACTICAL ASPECTS OF FORMING AN EFFECTIVE MARKETING STRATEGY 67

Koval N., Podolianchuk O., Gudzenko N.

TAX POLICY OF THE COMPANY: FEATURES AND SIGNIFICANCE IN MODERN REALITIES 73

Lykholet S., Olshevska I., Lyashenko I.

DIVERSITY OF TRANSFORMATION PROCESSES OF WORLD FOOD MARKET IN THE SYSTEM OF GLOBAL ECONOMIC DEVELOPMENT 80

Skochylias N., Skochylias R.

IMPACT OF WAR ON THE TRANSPORTATION SYSTEM IN UKRAINE 85

Todierishko E.

COMPLEX FORMALIZATION OF THE SPATIAL ROUTING ENVIRONMENT FOR TOURISM ENTERPRISES 91

Public administration

Parkhomenko-Kutsevil O.

PROBLEMS OF THE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM OF THE CIVIL SERVICE OF UKRAINE 97

Pustovit Ya., Hbur Z.

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ENHANCING UKRAINE'S DEFENSE CAPABILITIES: ASPECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION 103

Babiak O.

DETERMINATION OF THEORETICAL BASIS AND PRINCIPLES OF THE STATE MANAGEMENT OF HEALTH CARE 109

Sabadosh A., Kharchenko O.

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS AND EFFICIENCY OF THE ACTIVITY OF ADMINISTRATIVE SERVICE CENTERS IN UKRAINE 114

Zubar I., Paylik R.

DIRECTIONS OF REFORMING EXECUTIVE POWER BODIES OF UKRAINE IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION 121

Teslenko O.

MECHANISMS OF CONTROLLING THREATS AND EMERGENCIES IN THE EXCLUSION ZONE 126

Solovey S.

SUBSTANTIATION OF THE THEORETICAL MODEL OF HEALTH INSURANCE INTRODUCTION IN UKRAINE 135

Ivanisova M.

MECHANISMS OF STATE ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF TERRITORIES 141

Asoian E.

THE THEORETICAL ESSENCE OF STATE ECONOMIC POLICY AND ITS TASKS 144

Prytula M.

TOOLS FOR IMPLEMENTING FORESIGHT IN THE HEALTHCARE SYSTEM OF UKRAINE 151

УДК 342.998.85

М. І. Крупка,
д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів,
грошового обігу і кредиту, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8775-1397>

В. П. Горин,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6048-8330>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.5

НАПРЯМИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ДПП У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

М. Krupka,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Emeritus Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Finance, Money Circulation and Credit,
Ivan Franko National University
V. Horyn,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of S. Yuriy Department of Finance, West Ukrainian National University

DIRECTIONS OF THE PPP MECHANISM APPLICATION IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF CONSEQUENCES OVERCOMING OF ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

У статті розглянуто ключові напрями застосування механізму державно-приватного партнерства у системі вищої освіти у контексті подолання наслідків збройної агресії проти нашої держави. Обґрунтовано, що поряд із об'єктивними причинами, проблеми освітньої системи зумовлені також недостатнім розвитком державно-приватного партнерства у цій сфері. Відзначено, що поглиблення співпраці між закладами вищої освіти та бізнесом важливе не тільки з позицій участі недержавного сектору у післявоєнному відновленні закладів вищої освіти та освітньої інфраструктури, але й у контексті модернізації змісту навчання та цифровізації освітніх послуг, відродження науки в університетах, продукування інновацій та комерціалізації науково-дослідних робіт, зменшення негативного впливу війни на соціальне становище педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти.

The article examines the key areas of application of the public-private partnership mechanism in the higher education system in the context of overcoming the consequences of armed aggression against Ukraine. It was noted that the system of professional education in Ukraine has undergone

significant changes in recent years, which are connected with modernization of the education content and changes in approaches to educational services financing. However, the problems of higher education are determined by the low competitiveness of higher education institutions on the international market of educational services, the decline of education quality and its disconnection from the labor market needs, the weak level of commercialization the scientific activity results. The problems of the educational system are due to many reasons, including insufficient development of public-private partnership in this area. The role of public-private partnership between higher education and business is especially relevant in the period of post-war reconstruction, because the educational infrastructure restoration only at the public spending expense is impossible. At the same time, it is important to use energy-efficient design criteria during the process of educational infrastructure restoration. The advantages of facility management in the higher education system for the non-core services provision are substantiated. It was noted that the strengthening of cooperation between higher education institutions and business ensures the participation of the non-state sector in the modernization of education content and educational services digitalization (development of online courses and interactive educational materials at al.), increases the practical character of students training and contributes to their acquisition of soft skills. A promising direction of PPP in the higher education system is to promote the activation of scientific research in universities, because in Ukraine the level of scientific researches has significantly decreased because due to a long-term funding deficit, the outflow of qualified personnel from the higher education system and scientific institutions. Cooperation between higher education and business in the production of innovations and scientific researches commercialization will be mutually beneficial for the partnership participants, and will also provide an opportunity to reduce the negative war impact on the social situation of teaching staff and students.

Ключові слова: система вищої освіти, державно-приватне партнерство, інфраструктура освіти, аутсорсинг, інновації, післявоєнний період.

Key words: higher education system, public-private partnership, education infrastructure, outsourcing, innovation, post-war period.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток інформаційного суспільства, що супроводжується проникненням цифрових технологій у всі сфери життя та підвищенням ролі інновацій як чинника конкурентоспроможності економіки, висуває нові вимоги до ефективності функціонування системи фахової освіти. Зростання потреби у працівниках, які володіють інноваційними знаннями і навичками, здатні вирішувати складні нестандартні завдання в умовах мінливого зовнішнього середовища вимагає адекватної реакції з боку освітньої системи, яка має пристосовуватись до умов ринку праці, трансформувати зміст та умови підготовки фахівців різних напрямів. Полегшити вирішення цієї проблеми може залучення до процесів реформування й розвитку системи фахової освіти зацікавлених бізнес-структур, що потребує розвитку нових форм кооперації освітніх закладів з приватним сегментом економіки. Значні перспективи у цьому питанні має розвиток різних форм державно-приватного партнерства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Останні роки відзначаються посиленням уваги науковців до проблематики розвитку державно-приватного партнерства (ДПП) в Україні у різних галузях економіки. Предметні дослідження щодо імплементації механізму ДПП у сфері вищої освіти представлені у наукових публікаціях таких вчених, як В. Бондар, Л. Даниленко, Л. Карамушка, В. Кремень, Т. Єфименко, К. Павлюк та інших. Серед останніх праць з цієї проблематики відзначимо статті Т. Губанової, де приділено увагу розкриттю правових аспектів функціонування ДПП у сфері вищої освіти [3], І. Дьоміної, щодо специфіки використання ДПП на державному і регіональному рівні в умовах децентралізації [5], У. Парпан, де висвітлені проблемні питання функціонування концесійної моделі ДПП у сфері вищої освіти [9]. Незважаючи на наявність значної кількості публікацій з тематики впровадження ДПП у системі вищої освіти України у вітчизняній фінансовій літературі, новим ракурсом дослідження є перспективи застосування механізму ДПП для подолання наслідків впливу повномасштабної війни проти нашої держави на

вищу освіту, що призвела до значних матеріальних, трудових та інших втрат, поставила під загрозу реалізацію в Україні одного із базових прав людини — права на освіту.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає в обґрунтуванні перспективних напрямів застосування механізму ДПП у сфері вищої освіти у контексті подолання наслідків збройної агресії проти України, створення передумов для підвищення якості й доступності освітніх послуг з урахуванням інтересів населення та потреб ринку праці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Предметні дослідження тенденцій розвитку вищої освіти свідчать, що впродовж багатьох років галузь розвивалась інерційно, що поглиблювало її відірваність від реальних потреб розвитку суспільства та економіки держави. В умовах економічної кризи 90-х років, що супроводжувалась зниженням показників виробництва і зайнятості, освіта перетворилась з інструмента розвитку людського потенціалу, необхідного для трансформації економіки держави, на інструмент стримування безробіття. Натомість, поступово втрачались зворотні зв'язки з виробництвом, нівелювалась академічна доброчесність, якість освітніх послуг та науково-дослідних робіт, їхня відповідність потребам ринку праці та бізнесу [6]. Незважаючи на відновлення у наступні десятиліття позитивної макроекономічної динаміки та поліпшення економічної ситуації, основні проблеми у сфері фахової освіти не були подолані, вона все більш втрачала спроможність реалізувати своє суспільне призначення — забезпечення економіки країни висококваліфікованими кадрами.

В останнє десятиліття система фахової освіти в Україні зазнала значних змін, що пов'язані як із модернізацією змісту навчання, так і зі зміною підходів до фінансування освітніх послуг. Чинним законодавством визначені різні варіанти здобуття вищої освіти, можливості для дистанційного навчання, формування індивідуальної освітньої траєкторії через розширення вибіркової компоненти навчальних програм. Створено умови для впровадження компетентного підходу у навчання, дуальної форми освіти з посиленням практичної орієнтації підготовки фахівців. Проте, діюча модель розподілу державного замовлення на підготовку фахівців у закладах вищої освіти нерідко оцінюється в експертному середовищі як така, що спрямована на руйнацію регіональних закладів освіти. На думку частини вчених, вона консервує проблему безробіття молоді з числа соціально-вразливих верств суспільства, покликана підтримати життєдіяльність існуючої мережі закладів фахової освіти й забезпечити збереження їх кадрового складу, натомість потреби ринку праці так і залишаються неврахованими.

Відірваність системи фахової підготовки від кон'юнктури ринку праці спричиняє численні негативні явища, такі як: безробіття випускників закладів вищої освіти на фоні незадоволеного попиту на кваліфіковані кадри;

низька якість практичної підготовки кадрів; слабка мотивація до праці; додаткові витрати на створення суб'єктами господарювання власних навчальних центрів, перенавчання кадрів відповідно до виробничих потреб; посилення міграційних процесів відтоку робочої сили за межі країни, що стримує економічне зростання та поглиблює соціальні проблеми. Дотепер проблемами вищої освіти визначають низьку конкурентоспроможність закладів вищої освіти (ЗВО) на міжнародному ринку освітніх послуг, слабкий рівень комерціалізації результатів наукової діяльності.

Узагальнення цих проблем наводить на думку, що в їхній основі, поряд з іншими причинами, лежить брак кооперації між закладами вищої освіти та роботодавцями. В більшості, взаємодія вищої освіти з бізнесом має формальний характер, обмежується отриманням погоджень (відгуків/рецензій) від суб'єктів господарювання при затвердженні освітніх програм, або укладенням угод про проходження практики. Проблемною виглядає практика виконання ЗВО науково-дослідних робіт на замовлення суб'єктів господарювання, обсяги надходжень від такої діяльності малопомітні на фоні інших джерел фінансування вищої освіти.

Таким чином, обмеженість співпраці між вищою освітою та бізнесом не тільки стримує процеси підвищення якості освітніх послуг у відповідності до запитів ринку праці, але й залишає нереалізованими для навчальних закладів можливості щодо залучення додаткових фінансових ресурсів для потреб їхнього розвитку. Це питання набуває особливої гостроти в умовах повномасштабної війни проти України і необхідності подолання її наслідків у поствоєнний період. Воєнні дії завдали значної шкоди інфраструктурі освітньої галузі, за час бойових дій пошкоджено понад 3,2 тис закладів освіти, з яких 276 закладів повністю зруйновано [12]. За даними на середину 2022 року, із зон конфлікту та тимчасово окупованих територій України переміщено 34 заклади вищої освіти, 42 заклади фахової передвищої освіти та 65 відокремлених структурних підрозділів ЗВО [6]. При цьому релокація закладів освіти відбувається у двох форматах: спрощеному, коли на підконтрольну територію України переміщують лише адміністрацію ЗВО, а освітній процес продовжується у дистанційному режимі; розширеному, коли переміщені ЗВО отримують окремі навчальні корпуси для організації навчання, а на неокуповану територію країни переїжджає не тільки керівництво, але й частина викладацького складу і студентів [8].

Важливими питаннями функціонування переміщених ЗВО в умовах війни є не просто відновлення діяльності як факту, але й забезпечення належної якості освітніх послуг в нових реаліях. Частина із переміщених закладів вищої освіти належить до числа дуже малих (в яких навчається менше 1 тис. здобувачів освіти) та були свого часу створені під приводом наближення освітніх послуг до місць проживання студентів. За умов вимушеного переходу до дистанційного навчання у зв'язку із релокацією, доцільність подальшого функціонування таких закладів освіти може бути поставлена під сумнів. Проте, для крупних переміщених ЗВО необхідно вирішувати питання не тільки забезпечення освітнього процесу в період тимчасового переїзду, але й мобілізації фінансових ресурсів для налагодження їх

функціонування після звільнення тимчасово окупованих територій, в тому числі відновлення зруйнованих або пошкоджених корпусів, зміцнення інших складових матеріальної бази. Вирішення таких питань лише за рахунок державних коштів при наявності значного дефіциту бюджетних ресурсів є складним завданням. За цих обставин важливо використовувати альтернативні способи залучення коштів для відновлення освітньої інфраструктури, зокрема через поглиблення співпраці з бізнесом.

В умовах ринкової економіки основною формою співпраці між державою та приватним бізнесом є державно-приватне партнерство. Під державою у цьому випадку розуміють інститути публічного сектору, через які реалізуються функції держави як суспільного інституту. Визначальною особливістю ДПП як форми взаємодії між державою і бізнесом є рівноправність партнерів, які задовольняють в рамках співпраці свої інтереси. Узагальнення наукових поглядів на теоретичне обґрунтування поняття державно-приватного партнерства дає підстави виділити такі його ключові іманентні ознаки:

— по-перше, забезпечення рівноправності партнерів, які об'єднують зусилля та власні ресурси для досягнення спільних цілей, які відповідають їх інтересам;

— по-друге, розподіл ризиків та можливих фінансових втрат між суб'єктами партнерства відповідно до визначених у договорах про співпрацю пропорцій;

— по-третє, об'єднання зусиль та ресурсів партнерів має довгостроковий характер, а його мета полягає у продукуванні суспільно важливих благ (розвиток транспортної та соціальної інфраструктури, вирішення проблем екології та ін.);

— по-четверте, інституціоналізація співробітництва між державою і приватним партнером, що відбувається на основі договору, у якому визначені основні умови співпраці, розподіл вигод, ризиків та можливих втрат.

Загалом у світовій практиці найбільшого поширення отримали дві форми ДПП: інституційна та контрактна. Контрактна форма передбачає, що взаємодія між учасниками партнерства відбувається виключно на контрактних умовах. Інституційна форма ДПП передбачає заснування приватним та державним партнерами спільного підприємства для виконання робіт чи надання послуг на користь держави. На думку П. Снелсона, інституційного характеру партнерство між державою і приватним сектором набуває у випадках: по-перше, при створенні нового спільного підприємства; по-друге, при переданні приватному партнеру частини державних зобов'язань (в тому числі з частковою приватизацією) [2]. Проте, конкретна модель ДПП щодо будівництва чи реновації інфраструктури освіти враховує різні моменти, зокрема функції навчального закладу і приватного партнера, питання права власності, пропорції фінансової участі партнерів та інші.

На думку М. Геррарда, попри зацікавленість бізнесу у підготовці фахівців, які спроможні працювати за умов швидкої інноватизації економіки, розвиток партнерства між закладами вищої освіти та бізнес-структурами стримує слабка мотивація приватного сектору до участі у фінансуванні суспільно важливих благ. У розрізі форм ДПП, за дослідженнями М. Геррарда, у розвине-

них країнах превалює інституційно-інтегроване партнерство, тоді як роль контрактної форми порівняно нижча [1]. Натомість, у державах, які розвиваються, ДПП у формі ринкової контрактації більш поширене. Контрактна форма ДПП застосовується у таких напрямках співпраці бізнесу та закладів освіти, як стипендіальні програми, гранти, освітніх ваучери, кредити на здобуття освіти, а також концесія та довгострокова оренда. Щодо інституційної форми ДПП у вищій освіті, то вона найбільш широко представлена при створенні ендаумент-фондів, технопарків, ресурсних центрів, центрів трансферу технологій, спільних освітніх структур. Таким чином, у міжнародній практиці ДПП розглядають у значно ширшому контексті, ніж це визначено вітчизняним законодавством. У положеннях Закону України "Про державно-приватне партнерство" [10], попри загальне визначення цього поняття, його ознаки сформульовані так, що звужують його зміст фактично лише до будівництва/реконструкції будівель та споруд, що є об'єктами ДПП, а також їх подальшого утримання. Проте, на наш погляд, поряд із активізацією співпраці держави з бізнесом у питанні відновлення освітньої інфраструктури, не менш важливими напрямками такого партнерства є вдосконалення самого змісту освіти, посилення зв'язку науки з виробництвом та ін.

В основі державно-приватного партнерства лежить поєднання інтересів усіх учасників цієї форми співробітництва. На думку Ю. Семенець, в основу ДПП у галузі освіти має бути покладена так звана модель "потрійної спіралі", розроблена американським вченим І. Іцковіцем. Вона розрізняє трьох суб'єктів партнерства — державу, заклади вищої освіти та бізнес, які в рамках взаємодії намагаються підвищити ефективність один одного. Як зазначає Ю. Семенець, в економіці знань заклади вищої освіти слід розглядати не лише як інституції, що постачають на ринок праці кваліфіковані кадри, місія університетів ширша — вони виступають рушієм соціально-економічного розвитку, джерелом інновацій, нових форм продукування технологій [11].

Подібну думку також простежуємо у працях Р. Хусаїнова, який відзначає, що ДПП у вищій освіті покликане зміцнити економічну спроможність закладів освіти, підвищити рівень фінансового та соціального забезпечення учасників освітнього процесу. Проте, проблема ефективності ДПП з точки зору інтересів бізнесу він вбачає у тому, що вагома частина університетських наукових розробок не доведена до рівня промислових зразків, а тому не має перспектив практичного використання [13]. Дійсно, через багаторічний дефіцит фінансових ресурсів на оновлення обладнання, доступ до інформації для проведення наукових розробок, можливості університетів продукувати інноваційні технології з перспективою їх промислового впровадження звужуватимуться. Без вирішення проблеми нестачі фінансових ресурсів для матеріального забезпечення науково-дослідних робіт, мотивації наукового персоналу говорити про перспективи перетворення закладів вищої освіти у рушійну силу соціально-економічного прогресу доволі сумнівно. У цьому випадку більш доречно розглядати вигоди від ДПП, які може отримати сфера вищої освіти. В умовах воєнного стану та

поствоєнного відновлення країни розвиток ДПП у сфері освіти доцільно спрямовувати у розрізі таких напрямів:

- відновлення та розвиток закладів освіти, які постраждали від збройної агресії, формування якісного нового освітнього середовища;

- підвищення якості освітнього процесу за рахунок залучення бізнесу до розробки нових навчальних програм, використання матеріальної бази приватних структур для організації практико-орієнтованого навчання в умовах реального ділового середовища;

- взаємодія між університетською наукою та бізнес-структурами у питанні комерціалізації наукових розробок, активізації інновацій;

- співпраця між закладами освіти та бізнесом в частині соціального захисту учасників освітнього процесу, зокрема студентів та осіб, зайнятих в наданні освітніх послуг, науково-дослідних та конструкторських роботах.

Деталізуючи ці напрями ДПП у сфері вищої освіти, найперше поглиблення співпраці між бізнесом та вищою освітою пов'язане із можливістю відновлення та реновації освітніх закладів, які зазнали руйнації та пошкодження від воєнних дій. В умовах поствоєнного дефіциту бюджетних ресурсів виділення значних коштів з бюджету на відновлення роботи закладів вищої освіти та організацію навчального процесу буде складним завданням. За цих обставин залучення ресурсів бізнес-структур, зацікавлених у підготовці кваліфікованих кадрів, може стати джерелом фінансування відновлення освітньої інфраструктури.

Співпраця освіти з бізнесом у межах ДПП може передбачати будівництво нових об'єктів інфраструктури (Green field projects), реконструкцію, ремонт та модернізацію існуючих об'єктів, а також подальше їх технічне обслуговування і експлуатацію. В основу такої моделі покладена програма Private Finance Initiative, реалізована у Великобританії в рамках політики посилення участі бізнесу у розвитку інфраструктури освіти. Вона передбачає, що приватний партнер бере на себе зобов'язання щодо будівництва й забезпечення обладнанням закладу освіти за рахунок власних коштів, проте право на надання освітніх послуг залишається за державою. Бізнес також інвестує кошти у розвиток додаткової освітньої інфраструктури (гуртожитки, заклади харчування та ін.), забезпечує утримання та експлуатацію будівель. Відшкодування здійснених інвестицій відбувається за рахунок комерційного використання частини площ навчального закладу, доходів від освітньої інфраструктури, а також коштів бюджету.

Важливим моментом реалізації інституційної форми ДПП при відновленні освітньої інфраструктури має бути використання критеріїв енергоефективного проектування. Більшість основних фондів закладів вищої освіти спроектовані у часи планової економіки, коли питання ощадливого використання ресурсів на експлуатацію будівель закладів освіти не поставало. Проте, в сучасних умовах при здійсненні інвестицій у відбудову зруйнованих чи пошкоджених освітніх закладів необхідно забезпечити високий рівень їхньої енергоефективності. Це поступово дозволить зробити систему надання послуг вищої освіти менш витратною (зменшити вит-

рати на утримання будівель університетів), більш екологічною (сприятливою для навколишнього середовища) та менш залежною від енергоносіїв. Урахування критерію енергоефективності при проектуванні закладів освіти забезпечує збіжність кількох цілей: фінансової стабільності (зменшення експлуатаційних витрат), "зелений" підхід (екологічний дизайн, зниження викидів вуглецевих сполук), національна безпека (зниження рівня залежності від імпорту енергоресурсів, спроможність закладу вищої освіти підтримувати власну функціональність у випадку перебоїв з постачанням електроенергії).

Поряд з визначенням концептуальних підходів до інвестування фінансових ресурсів у відновлення зруйнованих та пошкоджених закладів вищої освіти у поствоєнний час, важливим питанням оперативного управління ними є зниження експлуатаційних витрат, пов'язаних із забезпеченням їхнього функціонування. Значні перспективи у цьому плані має впровадження спеціалізованого фасиліті-менеджменту, в основі якого покладений повний та частковий аутсорсинг. Завдяки цій формі ДПП можна досягти зниження витрат на утримання об'єктів нерухомості (будівель університетів) за одночасного підвищення якості послуг. Фасиліті-менеджмент у системі вищої освіти передбачає рекрутинг допоміжного персоналу, економію ресурсів за рахунок оптової закупівлі витратних матеріалів тощо. Позитивним ефектом від впровадження фасиліті-менеджменту є те, що завдяки переведенню на аутсорсинг непрофільних функцій закладу вищої освіти керівництво має можливість повністю сконцентрувати свою увагу на підвищенні якісних параметрів надання освітніх послуг, розвитку наукової діяльності університету.

Ключова перевага застосування аутсорсингу в системі вищої освіти при організації продукування непрофільних послуг (охорона приміщень, клінінгові послуги, бухгалтерський супровід та ін.) полягає в тому, що менеджмент закладу виступає у ролі замовника і має можливість висувати кількісні та якісні вимоги до послуг. Конкуренція надавачів цих послуг за отримання замовлення буде стимулювати відповідні структури пропонувати найбільш прийнятні умови їх надання, а також знижувати тарифи. Відповідно, університет має можливість забезпечити належну якість послуг, які не пов'язані із основним профілем його діяльності, а також досягти економії витрат. Більш того, в угоді між закладом вищої освіти та підрядником закріплюють якісні й кількісні параметри закупівлі, відповідальність за їх недотримання, що дає можливість керівництву закладів освіти контролювати те, чи характеристики відповідних послуг відповідають обумовленим.

Іншим перспективним напрямом активізації співпраці закладів освіти та бізнесу є залучення приватних структур до управління змістовним компонентом освіти. На наш погляд, залучення стейкхолдерів у формі їх участі в обговоренні освітніх програм та укладання угод про визначення баз практики недостатньо для вирішення проблеми певної відірваності змісту освіти від потреб роботодавців. Аналітичні дослідження підтверджують, що вітчизняні роботодавці в більшості незадоволені як практичними навиками випускників закладів вищої освіти, так і рівнем так званих "soft skills", або надпрофе-

сійних неспеціалізованих навичок, які впливають на ефективність роботи працівника (комунікація, self — та time-management, емоційний інтелект, здатність до командної роботи, адаптивність та ін.) [7]. На думку роботодавців, розвиткові цих навичок система вищої освіти приділяє недостатньо уваги.

Причина недостатньої релевантності компетенцій фахівців, які забезпечує система вищої освіти та яких потребує ринок праці має комплексний характер. По-перше, через недостатню конкурентоспроможність роботи у системі вищої освіти в порівнянні із комерційним сектором, відбувається стійке старіння педагогічного складу, а молоді випускники, які є носіями прогресивних ідей та більш схильні до інновацій, мають слабку мотивацію пов'язувати кар'єрні перспективи з роботою у закладах вищої освіти. По-друге, попри розуміння необхідності модернізації змісту освіти, вагома частина університетів не має фінансових можливостей для технічного і технологічного оновлення, забезпечення вільного доступу студентів до передових світових інформаційних систем для підвищення якості навчання. Подолання цієї проблеми через збільшення бюджетного фінансування в сучасних умовах є практично не реальним та безперспективним.

Без активної співпраці з бізнесом університетам складно буде адаптуватись також до нових вимог, які ставить суспільство у зв'язку із новітніми загрозами (епідемії, військові дії та ін.), а саме зростання запиту на дистанційну та онлайн освіту, бурхливий розвиток неформальної та інформальної освіти. Технологічні зміни в економіці, діджиталізація різних сфер суспільного життя утворюють у сучасній освіті модель "навчання впродовж життя" (lifelong learning), що дає можливість людині адаптуватись до змін без втрати кваліфікації. Здобуттю неспеціалізованих навичок, здатності до критичного мислення, безперервного навчання, на думку А. Іщенко та М. Карпенка, сприяє також освоєння новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Діджиталізація відкриває можливості для підвищення рівня доступності освіти, диверсифікації форм її отримання, що створює підґрунтя для безперервності навчання впродовж життя, особистісно орієнтованого розвитку [6].

Впровадження передових інформаційних технологій у навчальний процес власними силами закладів вищої освіти є складним завданням через нестачу відповідних фахівців та фінансових можливостей. Вирішити цю проблему може налагодження партнерства ЗВО з суб'єктами ІТ-сектору у таких напрямках, як організація освітнього процесу, методичне забезпечення. Діджиталізація освітніх послуг посилює інтерес до підготовки навчальних матеріалів нового формату, з використанням гіперпосилань, інтерактивних модулів, динамічної іконографіки тощо, що може бути проблемним для викладацького персоналу, а тому потребує залучення відповідних ІТ-фахівців. З іншого боку, впровадження інформаційних технологій в організацію навчального процесу має вагомий соціальний ефект, адже розширює доступність освітніх послуг для представників соціальних груп, для яких раніше вони були недоступні (у зв'язку з інвалідністю, економічним становищем, місцем проживання та ін.). Новим баченням розвитку дистанційної

освіти набуває у зв'язку із війною, адже завдяки цьому вітчизняні заклади вищої освіти мають можливість зберегти контингент студентів з числа осіб, які були вимушені залишити територію України через воєнні дії. Збереження зв'язку із Батьківщиною через продовження здобуття вищої освіти в дистанційному форматі підвищує ймовірність повернення цих людей в Україну після завершення війни.

Партнерство між вищою освітою та бізнесом у контексті модернізації змісту освітніх послуг має також передбачати підвищення ролі неформальної освіти у формі онлайн-курсів на освітніх платформах, що забезпечують здобуття фахових знань та неспеціалізованих навичок soft skills. Попри активний розвиток таких освітніх платформ (Coursera, Prometheus, EdEra та ін.) та розроблений у 2022 році порядок визнання результатів їхнього проходження при здобутті формальної освіти, ця практика в Україні має одиничний характер. Співпраця представників бізнес-спільноти та викладачів ЗВО у контексті розробки затребуваних онлайн-курсів сприятиме посиленню практичного характеру навчання та відповідності отримуваних студентами компетенцій вимогам ринку праці.

Незважаючи на очевидні переваги для системи вищої освіти активізації співпраці з бізнес-спільнотою у контексті модернізації змісту освітніх послуг, таке партнерство стримується невизначеністю економічної вигоди від нього для підприємницького сектору. Поряд із загальним інтересом бізнесу у підготовці кваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, що відповідають їх потребам, інші механізми мотивації підприємницького сектору щодо співпраці з вищою освітою на даний час не напрацьовані.

Окремим перспективним напрямом контрактної форми ДПП є взаємодія університетської науки та бізнес-структур щодо продукування інновацій. На теперішній час у розвинених країнах є трендом стимулювання участі приватного сектору у проведенні науково-дослідних робіт на рівні закладів вищої освіти. На відміну від зарубіжної практики, де найбільш перспективні наукові розробки продукують в університетах і державних науково-дослідних установах, в Україні через багаторічний дефіцит фінансування, відтік кваліфікованих кадрів з системи вищої освіти та наукових установ рівень наукових розробок суттєво знизився. Тільки за рахунок кооперації з бізнес-структурами, які розуміють важливість інвестування в інновації, поєднання інтелектуального капіталу університетів з фінансовими й технологічними можливостями бізнесу формуються передумови для відродження науки в університетах, активізації наукових розробок, що мають перспективу комерціалізації. Так можливо вирішити проблему обмеженості фінансових можливостей університетів на проведення дороговартісних наукових досліджень, а для бізнес-структур доступ до інновацій в умовах ринку є однією із головних конкурентних переваг.

Подолання роз'єднаності між науковцями та бізнес-структурами через активізацію ДПП щодо розвитку інновацій матиме також глобальний позитивний ефект для поствоєнного відновлення вітчизняної економіки. Екстенсивна модель економічного розвитку на засадах технологічної бази виявляється нездатною забез-

печити швидкі темпи економічного зростання. Знищення значної частини економічного потенціалу "традиційних" галузей економіки ставить питання про пошук нових драйверів економічного зростання у післявоєнний період. Таким драйвером для України мають стати інновації не лише в економіці, але й в усіх сферах суспільного життя, що значною мірою залежить від активності розвитку взаємовигідної системної співпраці між бізнесом та науковою спільнотою.

На думку І. Давидова, створення наукових і технопарків, інноваційних центрів є однією із найбільш ефективних моделей ДПП між університетами та підприємницьким сектором. "Розвиток наукових парків сприяє будівництву так званих "інкубаторів технологічного бізнесу" — будівель для розміщення малих інноваційних фірм, які забезпечують перспективних підприємців виробничими приміщеннями, комунікаціями, а завдяки партнерству з університетами — також консультаційними послугами" [4, с. 95—96]. Завдяки інноваційним центрам, які своєю діяльністю охоплюють усі стадії інноваційного процесу, полегшується перехід від експериментального до комерційного виробництва, просуваються інновації як повноцінний продукт для комерційної реалізації.

Водночас, посилення кооперації між університетською наукою та бізнесом в рамках ДПП забезпечуватиме пом'якшення негативного впливу катастрофічних демографічних процесів, обумовлених війною в Україні. Під тиском обставин територію України залишили 3,9 млн осіб [6], з яких вагома частина — потенційні абітурієнти закладів вищої освіти. Водночас, до закінчення школи наближається покоління, яке народжене у період стрімкого зниження рівня народжуваності. Таким чином, можна прогнозувати уже в найближчі роки зрушення попиту на послуги вищої освіти, що поставить під сумнів перспективи збереження роботи та матеріального забезпечення викладацького складу. Участь у спільних проектах з бізнес-структурами, виконання наукових розробок на комерційних засадах може стати додатковим джерелом доходів наукових працівників, що компенсує втрати від погіршення попиту на освітні послуги. Водночас, активізація наукової роботи в кооперації з бізнесом створює передумови для залучення до продукування інновацій також студентів. Таким чином, майбутні фахівці отримують не лише необхідні практичні знання й навички, але й досвід участі у науково-дослідних та конструкторських роботах та soft-skills, що може стати основою для подальшої професійної діяльності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Стратегічне партнерство між вищою освітою та бізнесом необхідно розглядати як невід'ємну ознаку державної освітньої політики в умовах післявоєнної відбудови країни і формування наукоємної економіки знань. Нерозвиненість такої співпраці не тільки стримує підвищення якості освітніх послуг, посилення їх практичного характеру, але й залишає нереалізованим потенціал залучення для цілей розвитку вищої освіти фінансових ресурсів бізнес-структур. Особливої ваги партнерство між вищою освітою та бізнесом набуває в

умовах війни та післявоєнної відбудови країни, коли вирішити питання відновлення освітньої інфраструктури виключно за рахунок ресурсів держави неможливо, а поєднання інтересів, можливостей та ресурсів учасників партнерства дає можливість ефективно протидіяти новітнім загрозам та адаптувати систему вищої освіти до вимог ринку праці. У контексті застосування механізму державно-приватного партнерства у системі вищої освіти найбільш перспективними є участь бізнесу у відновленні інфраструктури освіти, модернізації змісту навчання та цифровізації освітніх послуг, відродженні науки в університетах та продукуванні інновацій, нейтралізації негативного впливу війни на матеріальний добробут педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти. Перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі пов'язані із напрацюванням способів реалізації окреслених напрямів розвитку державно-приватного партнерства у системі вищої освіти у практичній площині.

Література:

1. Gerrard M. B. What are Public-private Partnerships, and how do they Differ from privatizations? *Finance & Development*. 2001. Vol. 38. No 3. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/09/gerrard.htm> (дата звернення: 12.06.2023).
2. Snelson P. Public-private partnerships in transition countries. *Law in transition. The European Bank for Reconstruction and Development*, 2007. 92 p. URL: <https://www.ebrd.com/documents/legal-reform/law-in-transition-2007-publicprivate-partnerships.pdf?blobnocache=true> (дата звернення: 12.06.2023).
3. Губанова Т. Державно-приватне партнерство у сфері освіти і науки в Україні: нормативно-правова база. Підприємництво, господарство і право. 2019. Вип. 6. С. 220—224.
4. Давидов І. Інструментарій державно-приватного партнерства в системі вищої освіти. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 58-2. С. 93—98.
5. Дьоміна І. Державно-приватне партнерство як механізм розвитку сфери освіти в Україні в умовах децентралізації та глобалізації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 52—58.
6. Іщенко А., Карпенко М. Українська система вищої освіти в умовах воєнної агресії РФ: проблеми й перспективи розвитку. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/ukrayinska-systema-vyshchoyi-osvity-v-umovakh-voyennoyi-ahresiyi-rf-problemy-u> (дата звернення: 12.06.2023).
7. Майструк С. Чому українська освіта не готує до потреб сучасного ринку праці. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/173301> (дата звернення: 12.06.2023).
8. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети. URL: <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/> (дата звернення: 12.06.2023).
9. Парпан У. Державно-приватне партнерство у вищій освіті. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 4 (28). С. 213—220.

10. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

11. Семенець Ю. Партнерство бізнесу, держави та університетів як стратегічний ресурс інноваційного розвитку України. Ефективна економіка. 2016. № 2. DOI: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4798> (дата звернення: 12.06.2023).

12. Статистика МОН України щодо наслідків війни для галузі освіти. URL: <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення: 12.06.2023).

13. Хусайнов Р. В. Державно-приватне партнерство в системі вищої освіти України. Вісник Одеського національного університету. Економіка. 2014. Т. 19. Вип. 2/2. С. 190—196. URL: https://mpr.aub.uni-muenchen.de/64056/1/MPRA_paper_64056.pdf (дата звернення: 12.06.2023).

References:

1. Gerrard, M. B. (2001), "What are Public-private Partnerships, and how do they Differ from privatizations?", Finance&Development, vol. 38, no. 3, available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/09/gerrard.htm> (Accessed 12 June 2023).

2. Snelson, P. (2007), "Public-private partnerships in transition countries", Law in transition, The European Bank for Reconstruction and Development, available at: <https://www.ebrd.com/documents/legal-reform/law-in-transition-2007-publicprivate-partnerships.pdf?blobnocache=true> (Accessed 12 June 2023).

3. Hubanova, T. (2019), "Public-private partnership in the sphere of education and science in Ukraine: normative and legal framework", Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, vol. 6, pp. 220—224.

4. Davydov, I. (2020), "Instruments of public private partnership in the system of higher education", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 58-2, pp. 93—98.

5. Domina, I. O. (2021), "Public-private partnership as a mechanism of educational development in Ukraine in the context of decentralization and globalization", Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho, Seriia: Derzhavne upravlinnia, vol. 32 (71), no. 2, pp. 52—58.

6. Ischenko, A. and Karpenko, M. (2022), "The Ukrainian system of higher education in the conditions of military aggression of the Russian Federation: problems and development prospects", available at: <https://niss.gov.ua/news/statti/ukrayinska-systema-vyshchoyi-osvity-v-umovakh-voyennoyi-ahresiyi-rf-problemy-y> (Accessed 12 June 2023).

7. Majstruk, S. (2016), "Why Ukrainian education does not prepare for the needs of the modern labor market", available at: <https://tyzhden.ua/Economics/173301> (Accessed 12 June 2023).

8. Nikolaiev, Ye., Rij, H. and Shemelynets', I. (2022), "In foreign walls: how displaced universities are overcoming problems", available at: <https://voxukraine.org/uchuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/> (Accessed 12 June 2023).

9. Parpan, U. (2020), "Public private partnership in higher education of Ukraine", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politehnika", Seriia: Yurydychni nauky, vol. 4 (28), pp. 213—220.

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On public-private partnership", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (Accessed 12 June 2023).

11. Semenets, Y. (2016), "The partnership of business, government and universities as a strategic resource of innovative development of Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4798> (Accessed 12 June 2023).

12. The official site of the Ministry of Education and Science of Ukraine (2023), "Statistics of the Ministry of Education and Science of Ukraine regarding the effects of the war on the education sector", available at: <https://saveschools.in.ua/> (Accessed 12 June 2023).

13. Khusainov, R. (2014), "Public private partnership in higher education system of Ukraine", Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu, Seriia: Ekonomika, vol. 19, no. 2/2, pp. 190—196, available at: https://mpr.aub.uni-muenchen.de/64056/1/MPRA_paper_64056.pdf (Accessed 12 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 12.06.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

ISSN 2384-4792

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 339.9+ 330.47:004

*Н. В. Резнікова,**д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>**О. В. Булатова,**д. е. н., професор, перший проректор, Маріупольський державний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7938-7874>**О. А. Іващенко,**к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, маркетингу та публічного управління, Національна академія статистики, обліку та аудиту**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.13

КОЛІЗІЇ КОНКУРЕНЦІЇ НА ДІДЖИТАЛІЗОВАНИХ РИНКАХ В УМОВАХ ТЕХНОГЛОБАЛІЗМУ: РИЗИКИ ІННОВАЦІЙНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВОГО НЕОПРОТЕКЦІОНІЗМУ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ ТА ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Bulatova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, First Vice-Rector, Mariupol State University

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Management, Marketing and Public Administration, National Academy of Statistics, Accounting and Audit

COLLISIONS OF COMPETITION IN DIGITALIZED MARKETS IN THE CONDITIONS OF TECHNOGLOBALISM: RISKS FOR INTERNATIONAL BUSINESS AND ELECTRONIC COMMERCE

Мета статті полягає в характеристиці конкурентних відносин на діджиталізованих ринках в умовах загострення проявів техноглобалізму. Хоча техноглобалізм найчастіше асоціюють зі зростанням впливу Інтернету на характер та масштаби міжнародного обміну товарами, послугами, інноваціями та знаннями, його так само характеризують як певну ідеологію, яка раціоналізує глобалізм на технологічних засадах, що тягне за собою створення нових та розширення існуючих форм взаємозалежностей та обмінів на всіх рівнях співробітництва. Техноглобалізм нерідко пов'язують із поняттям "великої конвергенції", що інтерпретується як новий етап гло-

балізації, для якого характерними виступають процеси ініційованої дерегуляції всіх форм економічних відносин на рівні національних економік, у поєднанні з посиленням міжфірмової передачі знань, патентів, ліцензій, а також регулюванням та стандартизацією процесів виробництва з боку високотехнологічних компаній і, зокрема, Big Techs, що використовують революцію в галузі ІКТ і платформізацію економіки не тільки як тригери дифузії інновацій, але і як привід для посилення своїх позицій шляхом відсіювання конкурентів та інновацій, що "руйнують" їх діяльність. Зазначено, що цифровізація трансформує ринки, модифікуючи традиційні елементи ринкового механізму (ціна, попит, пропозиція) і стимулюючи появу нових форм їхнього взаємовпливу. Загострюється суперництво між діючими та новими учасниками, і, по суті, змінюються форми прояву конкуренції. Розглянуто механізми прояву техноглобалізму, серед яких виокремлено: (1) спроможність великих технологічних компаній на цифрових ринках, які переконливо домінують на ринку "підтримуючих інновацій", блокувати здатність компаній-новачків у впровадженні "підривних інновацій"; (2) інструменти недобросовісної поведінки великих цифрових платформ (заборона використовувати альтернативні платформи, ексклюзивні контракти або примус до використання певних платіжних систем: високі бар'єри для входу або виходу, у тому числі високі інвестиційні витрати та обмежений або відсутній доступ до ключових вихідних даних, що ускладнюють вхід нових гравців); (3) антиконкурентну політику. Візуалізовано розвиток уявлень про складові цифрової економіки. Встановлено, що цифровізація: (1) призводить до появи абсолютно нових ринкових агентів, що загострює конкуренцію між традиційними постачальниками послуг, які вимушені переглядати підходи до ціноутворення; (2) сприяє трансформації об'єктів обміну; (3) сприяє повному або частковому перетворенню фізичних продуктів у цифрові продукти; (4) змінює методи обміну; (5) трансформує підходи до володіння; (6) надає інформації нових ознак фактору виробництва, створюючи нові об'єкти обміну. Встановлено, що в умовах суперництва, іманентного епосі техноглобалізму, Big Techs, так само, як і уряди країн, що поставили за мету набуття статусу домінуючих на цифрових та інноваційних ринках, вдаються до використання інструментів політики інноваційного та інформаційно-цифрового неопротекціонізму шляхом: (1) обмеження інформаційних потоків, що мають комерційну природу, на користь власних платформ, контролюючи здатність покупців і продавців вступати у взаємодію; (2) впливу на бізнес-моделі міжнародних компаній і в більш широкому сенсі — на моделі міжнародного бізнесу в процесі деформації усталених механізмів ціноутворення; (3) регулювання інноваційних процесів у визначених сегментах ринку; (4) зловживання цифровими даними як новим фактором виробництва; (5) розвитку відповідної цифрової інфраструктури, що регулюється розробленими ними ж алгоритмами.

The purpose of the article is to characterize competitive relations in digitalized markets in the context of exacerbation of manifestations of techno-globalism. Although technoglobalism is most often associated with the growing influence of the Internet on the nature and extent of the international exchange of goods, services, innovations and knowledge, it is also characterized as an ideology that rationalizes globalism on technological grounds, which entails the creation of new and expansion of existing forms of interdependencies and exchanges at all levels of cooperation. Techno-globalism is often associated with the concept of "great convergence", interpreted as a new stage of globalization, which is characterized by processes of initiated deregulation of all forms of economic relations at the level of national economies, combined with increased inter-company transfer of knowledge, patents, licenses, as well as the regulation and standardization of technological processes on the part of high-tech companies, and especially Big Techs, using the revolution in the field of ICT and the platformization of the economy not only as triggers for the diffusion of innovations, but also as an excuse to strengthen their positions by weeding out competitors and innovations that "destroy" their activities. It is indicated that digitalization transforms markets, modifying the traditional elements of the market mechanism (price, demand, supply) and stimulating the emergence of new forms of their mutual influence. Rivalry between current and new participants is aggravated, and the forms of manifestation of competition are essentially changing. The mechanisms of manifestation of techno-globalism are considered, among which are highlighted: (1) the ability of large technology companies in digital markets, convincingly dominating the market of "supportive innovations", to block the ability of newcomers to introduce "explosive innovations"; (2) tools for the misbehavior of large digital platforms (prohibiting the use of alternative platforms, exclusive contracts or forcing the use of certain payment systems, high barriers to entry or exit, including high investment costs, and limited or no

access to key inputs that make it difficult for newcomers to enter players); (3) anticompetitive policy. The development of ideas about the components of the digital economy is visualized. It has been established that digitalization: (1) leads to the emergence of completely new market agents, which intensifies competition between traditional service providers who are forced to revise their pricing approaches; (2) promotes the transformation of objects of exchange; (3) contributes to the full or partial transformation of physical products into digital products; (4) changes the methods of exchange; (5) transforms approaches to ownership; (6) provides information about new features of the factor of production, creating new objects of exchange. An analysis of the features of competitive relations in the digital economy made it possible to identify the following key positions: (1) competition between platforms can affect competition between individual goods sold on them, since network effects can exceed individual ones; (2) an increase in consumption and an increase in the number of consumers leads to an increase in the marginal utility of a product or service (the more they consume, the greater the growth and attractiveness of platform services for users); (3) free market entry increases competition but does not guarantee perfect competition due to the difficulty of attracting a sufficient audience; (4) the "Winner-take-all" effect highlights the possibility of one platform or ecosystem dominating the market under certain conditions; (5) in the case of monopoly, and in the case of competition, prices are set in such a way as to attract as many users as possible on both sides of the market; (6) in some cases, the dominance of the platform in the market is economically feasible and increased competition in the market may lead to negative consequences for one of the parties to the market; (7) multilateral markets, and especially markets for digital platforms and ecosystems, tend to be characterized by a large number of participants, which means that direct interaction between all platform participants is difficult at once, and, as a result, price distortions may occur in such markets, which in some cases requires external regulatory intervention; (8) ecosystems and platforms at the initial stages of development are most often unprofitable and do not introduce significant market distortions; (9) a significant price reduction relative to marginal cost may not indicate a monopoly low price, but may lead to platform dominance in the market; (10) dynamic pricing is not limited to platform companies and multi-sided markets. It has been established that in the conditions of rivalry, immanent in the era of techno-globalism, Big Techs, as well as the governments of countries that have set the goal of acquiring the status of dominant in digital and innovative markets, resort to using the tools of the policy of innovative and information-digital neo-protectionism by: (1) limiting information flows of a commercial nature in favor of their own platforms, controlling the ability of buyers and sellers to interact; (2) the impact on the business models of international companies and, more broadly, on the models of international business in the process of distorting established pricing mechanisms; (3) regulating the intensity of innovation processes in certain market segments by blocking disruptive innovations and boring start-ups; (4) misuse of digital data as a new factor of production; (5) development of an appropriate digital infrastructure regulated by algorithms developed by them; (6) facilitating "digital residency" by promoting proprietary algorithms and blocking competitors' algorithms.

Ключові слова: суперництво, конкуренція, лідерство, техноглобалізм, неопротекціонізм, ризики, міжнародний бізнес, Big Techs, цифрова економіка, цифровий ринок, цифрова екосистема, цифрова торгівля, ринок цифрової реклами, трансформація, діджиталізація, інституційний механізм, економічний розвиток, бізнес-середовище, технології та інновації, стартапи, електронна торгівля.

Key words: rivalry, competition, leadership, technoglobalism, neo-protectionism, risks, international business, Big Techs, digital economy, digital market, digital ecosystem, transformation, digitalization, institutional mechanism, economic development, business environment, technology and innovation, e-commerce.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На національному рівні урядами країн дедалі активніше впроваджуються Стратегії цифрової трансформації економіки, які покликані ініціювати або пришвид-

шити процеси інтеграції передових цифрових технологій у секторах економіки, враховуючи як виклики їхнього динамічного впровадження для конкурентоспроможності всіх суб'єктів бізнес-середовища, так і нагальність

Рис. 1. Етапи розвитку уявлень про складові цифрової економіки

Джерело: розроблено за [3; 4; 5].

набуття необхідних знань та цифрових компетенцій для завчасного впровадження таких технологій у виробничі та бізнес-процеси процеси для елімінування загроз техноглобалізму. Цифровізація трансформує ринки, модифікуючи традиційні елементи ринкового механізму (ціна, попит, пропозиція), стимулюючи появу нових форм їхнього взаємовпливу. Загострюється суперництво між діючими та новими учасниками, які зловживають інструментами інноваційного та інформаційно-цифрового неопротекціонізму, що, по суті, змінює форми прояву конкуренції. Емпіричний досвід свідчить, що хоча компанії-лідери на цифрових ринках поступаються компаніям-новачкам у впровадженні "підривних інновацій", вони переконливо домінують на ринку "підтримуючих інновацій" [1], і саме цифрові платформи дозволяють їм, шляхом перегляду процедур розподілу ресурсів, фактично блокувати доступ нових компаній до ринкових ніш, що були ними зайняті, тим самим, нівелюючи розбіжності в інноваційному потенціалі [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток уявлень про складові цифрової економіки візуалізовано на Рис. 1, де розглянуто підходи Т. Мезенбурга [3], К. Барефута, Д. Кертіса, В. Джолліфа, Дж. Р. Ніколсона і Р. Омохундро [4] та експертів ОЕСР [5].

Специфіку конкурентних відносин, іманентних економіці платформ, визначили Ж. Роше і Ж. Тіроль [6]. А. Тівана висвітлила еволюційні основи конкурентних відносин в екосистемі платформ [7]. Акцентуємо увагу на дослідженні Л. Шевченко, яка на високому теоретико-методологічному рівні проаналізувала сутність, ме-

ханізми та наслідки цифрової конкуренції, а також природу ринкової влади цифрових монополістів [8]. Д. Мудла, дослідивши вплив технологій Big Data на формування конкурентних переваг на рівні національної і світової економіки, встановила, що основні гравці ринку цифрових платформ використовують інноваційне середовище для забезпечення домінуючого становища на ринку [9]. А. Шлапак [10; 11] розкрила трансформаційний вплив Fintech і Big Techs, на цифровізованих ринках. К. Краус і Н. Краус [12] розкрили феномен "цифрової матриці" у світлі нової економічної доповненої реальності, запропонувавши поняття "цифровий вірус бізнес-процесів в екосистемі Industry 4.0" з окремим наголосом на механізмах стимулювання цифрового підприємництва та X.0 Індустрій у віртуальній реальності [13].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в характеристиці конкурентних відносин на діджиталізованих ринках в умовах загострення проявів техноглобалізму.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цифрова трансформація — процес, що супроводжується інвестиціями в нові технології, розвитком нових бізнес-моделей для створення нової цінності з метою забезпечення більш ефективної конкуренції у постійно змінюваній цифровій економіці [14]. Іноді це означає відмову від усталених бізнес-процесів, на яких ґрунтувалися компанії, на користь впровадження нових практик, які все ще перебувають у стадії розробки і не гарантують успіху в майбутньому [15].

Теоретично мережеві ефекти вигідні для споживачів, які отримують широкий спектр послуг, але вони також можуть сприяти розвитку монополій, які не лише перешкоджають виходу на ринок потенційних суперників, але й вдаються до "хижацького ціноутворення". Зростання ринкової влади цифрових платформ на висхідному, низхідному та горизонтальному ринках призводить до того, що великі цифрові платформи вдаються до недобросовісної практики, як, наприклад, заборона використовувати альтернативні платформи (ексклюзивні контракти або примус до використання певних платіжних систем), що перешкоджає конкуренції та інноваціям на цифрових ринках. Високі бар'єри для входу або виходу, у тому числі високі інвестиційні витрати та обмежений або відсутній доступ до ключових вихідних даних, ускладнюють вхід нових гравців. Водночас виразні мережеві ефекти можуть не лише призводити до створення домінуючої фірми, вони також формують підґрунтя для масштабування діяльності незначних за силою впливу на ринкову кон'юнктуру нових гравців, що пропонують альтернативні платформи.

Інноваційні фірми-початківці забезпечують конкурентний тиск на цифрових ринках. При спробі виходу на основний ринок домінуючої фірми, стартапи, по суті, відволікають користувачів від домінуючої платформи та збирають дані, корисні для ринку цифрової реклами. Така стратегія, обрана стартапами, стає для домінуючих фірм своєрідним тригером для поглинання або усунення нового конкурента, що зароджується. При цьому слід визнати, що нові ринкові учасники істотно впливають на ринкову кон'юнктуру, по суті, не дозволяючи домінуючій фірмі знижувати якість, підвищувати ціни або згортати інновації. Стартап, що зароджується, який перетворюється на конкурента, може пожвавити конкурентний процес на основному ринку домінуючої фірми. У цьому контексті придбання конкурентів, що зароджуються, домінуючими фірмами підриває як поточну, так і майбутню конкуренцію, посилюючи домінування чинного лідера перед технологічними зрушеннями. Відтак подібна практика повністю відповідає феномену "інноваційний неопротекціонізм", який було глибоко досліджено В. Панченком [16, с. 142; 17; 18]. Автор, серед іншого, встановив відсутність існування в чистому вигляді інноваційної політики з дотриманням принципів конкурентної політики та неопротекціоністської політики зі зловживанням принципами конкурентної політики.

В. Панченко, досліджуючи прояви неомеркантилізму в міжнародній економічній політиці [19], розглядає інформаційний неопротекціонізм як політику обмеження інформаційних потоків, що мають комерційну природу, на користь вітчизняних компаній, яка зменшує здатність покупців і продавців вступати у взаємодію, а для компаній — здійснювати міжнародні торгівельні і фінансові операції [20, с. 5—6]. Цифровий неопротекціонізм, з позицій дослідника, є дієвим інструментом максимізації переваг цифрової економіки, під якою він розуміє матеріальні ресурси для створення, розширення і покращення інфраструктури кіберпростору, за рахунок використання потенціалу кіберсили — здатності цифрової економіки впливати на події з метою отримання користі від них [20, с. 9]. Емпіричний досвід свідчить,

що домінуючі компанії із числа Big Techs, використовуючи свою ринкову владу, так само викривлюють ринки, із тією лише відмінністю, що "резидентність" для них виходить за межі визначеної при реєстрації компанії юрисдикції, і стає, по суті, "цифровою, прописаною алгоритмами". Big Techs в умовах суперництва, іманентного епосі техноглобалізму, так само, як і уряди країн, що поставили за мету набуття статусу домінуючих на цифрових та інноваційних ринках: (1) обмежують інформаційні потоки, що мають комерційну природу, на користь власних платформ, контролюючи здатність покупців і продавців вступати у взаємодію; (2) впливають на бізнес-моделі міжнародних компаній і в більш широкому сенсі — на моделі міжнародного бізнесу, (де)формуєючи механізми ціноутворення; (3) регулюють інноваційні процеси у визначених сегментах ринку; (4) зловживають цифровими даними як новим фактором виробництва; (5) розвивають відповідну інфраструктуру, що регулюється розробленими ними ж алгоритмами.

Антиконкурентна поведінка може мати місце, коли домінуючі гравці використовують мережеві ефекти для ослаблення конкуренції, наприклад, впроваджуючи положення про ексклюзивність, які обмежують торговців від взаємодії з конкуруючими платформами, або коли домінуючий стан використовується для несправедливого підриву конкуренції та вибору споживачів, наприклад, шляхом зміни алгоритму. Для вирішення цих проблем антимонопольним органам необхідно мати можливість виявляти показник ринкової влади цифрових компаній та антиконкурентну поведінку на цифрових ринках, які можуть не враховувати традиційні методи та підходи оцінки. Традиційною концепцією ринкової влади в "аналоговій економіці" була частка ринку у відсотках або, що важливіше, зокрема, якою мірою компанія, змінюючи свої власні ціни, могла суттєво вплинути на ціни, продажі чи доходи інших компаній. У цифровій економіці виникли нові бізнес-моделі, такі як платформний бізнес, і ринкова влада великих онлайн-платформ викликає засторогу, що вони діють як "гейткіпери" — платформи, які подібні до приватних регуляторів, що обмежують зв'язки між бізнесом та споживачами, створюючи власні правила, що призводить до несправедливих умов для бізнесу і споживачів. Гейткіпери, займаючи позиції експертів в певній галузі, по суті, застроюють проблему інформаційних асиметрій, хоча на них покладена відповідальність за забезпечення її неупередженості й достовірності. Крім того, підривні інновації можуть призвести до змін у структурі ринку, тому домінуюча компанія може вдатися до виключної практики, щоб зменшити ймовірність успіху підривного конкурента, або інвестувати великі ресурси у власні інноваційні процеси. Саме тому важливо враховувати ефективність заходів, доступних конкурентам "гейткіперів", щоб ефективно конкурувати на цифрових ринках із компаніями-лідерами.

Коли фірма може підвищувати і підтримувати свої ціни вище за рівень, який можна було б передбачити в конкурентному середовищі, вона може вважатися домінуючою (іноді її називають такою, що має значну ринкову владу на відповідному ринку). Чинники, що використовуються для визначення за фірмою статусу домінуючої, різняться залежно від юрисдикції. Домінуван-

ня може виникнути, якщо існують значні регулятивні, фінансові чи інші бар'єри, які дозволяють потенційним конкурентам вийти на ринок. У деяких країнах і деяких секторах економіки може виникнути презумпція домінуючого становища, якщо фірма має частку ринку, що перевищує певний поріг. Домінуючі позиції часто виникають у цифровій економіці за рахунок мережевих ефектів, коли вартість конкретної платформи експоненційно збільшується зі зростанням кількості користувачів цієї платформи (наприклад, покупців, продавців та інших користувачів). Домінування також часто оцінюється на основі перспективного погляду на ринок з урахуванням вхідних бар'єрів та наявності потенційних конкурентів. Іноді першопрохідник на новому ринку з низькими вхідними бар'єрами швидко досягає дуже високої частки ринку і може утримувати цю частку ринку протягом кількох років, поки потенційні конкуренти, які дізналися про ринкові можливості, роблять необхідні кроки для виходу на ринок. При цьому встановлення домінуючого положення фірмою саме собою не є антиконкурентною практикою, не вказує на неспроможність ринку та не вимагає негайного втручання, однак, коли поведінка домінуючої фірми завдає шкоди самому процесу конкуренції, наприклад, шляхом необгрунтованого виключення конкурентів або послаблення їхньої здатності вести чесну конкуренцію, така поведінка може бути прирівняна до антиконкурентного зловживання домінуючим становищем. На ринках цифрової реклами, зокрема, відбувається штучне обмеження пропускної спроможності рекламних майданчиків або зловживання надмірним збором та використанням даних клієнтів [21; 22].

Хижацьке ціноутворення як прояв зловживання домінуючим становищем, має місце, коли домінуюча фірма знижує свої ціни нижче своїх витрат з метою витіснення конкурентів з ринку та/або встановлення перешкод для виходу на ринок. Таке хижацьке ціноутворення стає все складніше виявити на цифрових ринках, оскільки послуги часто надаються за цінами, які не мають прямого відношення до собівартості, оскільки витрати та прибуток відшкодовуються за рахунок інших послуг. Наприклад, онлайн пошук встановлюється за нульовою ціною для клієнта, але витрати окупаються, а прибуток генерується за рахунок інших послуг, таких як цифрова реклама. Пов'язане з цим зловживання домінуючим становищем передбачає скорочення маржі, яке виникає, коли унеможливується конкуренція із домінуючою фірмою за ціновим критерієм (наприклад, оператор зв'язку може надавати цифрову фінансову послугу, таку як мобільні гроші, і також може дозволити використовувати свою телекомунікаційну мережу для доступу до конкуруючих послуг інших постачальників цифрових послуг).

Важливість даних користувачів є ключовою особливістю цифрових ринків та цифрових бізнес-моделей. Контроль над великими обсягами даних та можливість їх аналізу можуть стати вирішальною конкурентною перевагою, особливо тому, що такі дані часто знаходяться у винятковому володінні окремих компаній. Дані можуть використовуватися, наприклад, для персоналізації послуг та продуктів, а також для їх створення або покращення. Компанії можуть обробляти дані для відображення цільової реклами

в Інтернеті. У деяких випадках користувачі дають свою згоду на надання доступу до відповідних даних, найчастіше під час реєстрації для отримання певних послуг в Інтернеті. Однак часто дані збираються без явної згоди, наприклад, за допомогою різних технологій відстеження (зокрема, можливість індивідуалізувати страхові тарифи на основі розширеного доступу до даних може мати негативні наслідки для добробуту, якщо такі дані виявляють ризики, які можна застрахувати тільки за підвищеною вартістю страхового полісу).

Встановлення конкурентних відносин між цифровими компаніями передбачає запобігання укладання фірмами обмежувальних угод, тобто угод, що призводять до послаблення чи обмеження конкуренції на ринку — як горизонтальних (між конкуруючими фірмами на одному ринку), так і вертикальних (між фірмами на різних стадіях виробництва або надання послуг, наприклад, між постачальником веб-контенту та оператором веб-платформи, на якій розміщується постачальник контенту). Картельна поведінка представляє собою сукупність антиконкурентних горизонтальних угод, у яких кілька конкурентів вступають у пряму змову один з одним, щоб перешкодити конкурентному тиску і збільшити свої прибутки. У цифровій економіці штучний інтелект і потужні алгоритми можуть створювати міцніші картелі, здатні підтримувати вищі ціни для споживачів, зокрема, шляхом: фіксування цін, коли конкуренти домовляються про ціни або механізми ціноутворення [23]; поділу ринку, коли конкуренти ділять ринок та уникають конкуренції (наприклад, група конкуруючих фірм з підтримки ІТ погоджується обмежити свої продажі на окремих географічних територіях); шахрайства (коли конкуренти вступають у змову в ході тендеру, щоб заздалегідь визначити переможця або завищити суми винагороди, наприклад, коли група фірм-розробників програмного забезпечення заздалегідь розробляє свої пропозиції, щоб гарантувати узгоджені результати та максимізувати прибуток).

Зв'язування як інструмент протидії конкуренції відбувається, коли фірма, яка домінує на декількох ринках, пов'язує продукти разом, щоб стимулювати клієнтів до придбання певної лінійки товарів, що сприяє домінуванню на нових ринках. Цифрові ринки в значній мірі вразливі перед антиконкурентною практикою зв'язування, яка проявляється, зокрема, в практиці інтеграції програмного забезпечення та пріоритетного відображення у рейтингах пошукових систем.

Вертикальні угоди зазвичай становлять меншу загрозу конкуренції для цифрових компаній порівняно із горизонтальними угодами, і серед них виокремлюється ексклюзивна угода (наприклад, коли велика фірма на одній стадії ланцюжка створення вартості забороняє постачальнику або покупцю на іншій стадії ланцюжка створення вартості торгувати з конкурентами великої фірми). Іншим прикладом є підтримка ціни перепродажу (наприклад, коли великий постачальник вимагає, щоб його торгові посередники стягували мінімальну ціну перепродажу), що передбачає узгодження інтересів постачальників і дистриб'юторів, в результаті чого можуть виграти споживачі.

Оцінка ринкової позиції окремих компаній у сфері електронної комерції з позицій конкуренції контроверсійна, адже неоднозначною при цьому є ідентифікація "ринку": онлайн-дилери можуть конкурувати зі стаціонарними (звичайними) дилерами в залежності від продукту, а відтак високі ринкові частки окремих дилерів в сегменті електронної комерції не обов'язково означають високу частку на товарному ринку як такому. Щодо торгових платформ, то визначення ринку має враховувати особливості побудови багатосторонньої бізнес-моделі, яка передбачає можливість заміни учасників і використання субститутів на всіх сторонах платформи. Цілком імовірно, що торгові платформи конкурують як з боку споживача, так і з боку дилера із сайтами порівняння цін, які посилаються на інтернет-магазини окремих онлайн-дилерів. У деяких сферах електронної комерції спостерігається посилення ринкової концентрації, і особливо це стосується торгових майданчиків. Концентрація у цій сфері обумовлена насамперед сильними непрямими мережевими ефектами та ефектами масштабу, кожен із яких обмежує можливості виходу на ринок нових постачальників. Тим не менш, існують ознаки того, що вихід на ринок можливий, особливо там, де пропозиція досить диференційована. В електронній комерції проблеми з конкуренцією можуть виникнути не лише в контексті ринкової влади окремих дилерів, а і за рахунок вертикальної інтеграції торгових платформ та онлайн-дилерів, вертикальних обмежень та обмежень на транскордонну торгівлю, і також з позицій асиметрій в купівельній спроможності (коли дилери можуть отримати від своїх постачальників кращі ціни та умови, ніж ті, які були б доступні в конкурентних умовах, або якщо вони отримують кращі ціни та умови, ніж конкуренти, що знаходяться в аналогічному положенні, без будь-якої видимої причини).

В електронній комерції у випадках вертикальної інтеграції може виникнути ситуація, за якої, наприклад, оператор платформи також є продавцем на цій платформі і, таким чином, він конкурує на ній з іншими продавцями. У таких випадках оператор платформи може не лише гарантувати помітнішу рекламу своїх продуктів, але й мати можливість відстежувати операції інших дилерів, додавати продукти з високим попитом та великими обсягами у свій власний портфель та, можливо, навіть позбавити клієнтів доступу до інших дилерів. Крім того, оператор платформи може накопичувати додаткові дані, наприклад, з метою забезпечення кращих рекомендацій щодо продуктів і, тим самим, покращувати якість своєї власної платформи і, отже, свою позицію у конкурентній боротьбі з іншими платформами [24]. При цьому наслідки такої поведінки для ефекту добробуту не є очевидними: принаймні у короткостроковій перспективі конкуренція між торговими майданчиками, ймовірно, посилиться, і потенційно нижчі закупівельні ціни будуть передані споживачам, якщо конкуренція існуватиме на рівні дилерів [25]. Наприклад, торгова платформа може накласти на незалежних дилерів зобов'язання використовувати додаткові платформні послуги, такі як розроблену нею платіжну систему, що створює ризики для конкуренції тільки в тому випадку, якщо компанія, яка їх використовує, має ринкову владу. Втім ступінь надання преференційного режиму власним послугам з

боку компанії, а відтак прояви її антиконкурентної політики, мають оцінюватися органами з питань конкуренції у кожному окремому випадку.

ВИСНОВКИ

Цифровізація ринку включає трансформацію традиційних учасників ринку, таких як споживачі, які перетворюються на просьюмерів, отримуючі нові можливості взаємодії, відіграючи, зокрема, невластиві їм ролі виробників на пірингових ринках однорангового обміну P2P, що впливає на моделі міжнародного бізнесу. Цифровізація, призводячи до появи абсолютно нових ринкових агентів, як то цифрових ботів, загострює конкуренцію між традиційними постачальниками послуг, які вимушені переглядати підходи до ціноутворення. Цифровізація сприяє трансформації об'єктів обміну, тобто товарів та послуг, що підлягають ринковому обміну (зокрема, смартфон здатен одночасно конкурувати на ринках музики, фотографії, медіа та платежів); заохочує повне або часткове перетворення фізичних продуктів у цифрові файли, які можна завантажувати або транслювати (наприклад, квитки на концерти); змінює методи обміну (від оплати окремих елементів до оплати доступу), а також підходи до володіння; надає інформації нових ознак фактору виробництва, створюючи нові об'єкти обміну (наприклад, коли дані про онлайн-поведінку самі по собі стають об'єктом обміну на ринку онлайн-реклами).

В даний час дискусія про можливість нівелювання проявів антиконкурентної політики у цифровій економіці зосереджена на аналізі побічних ефектів двох типів практики — позбавлення/обмеження права доступу до Інтернету та зловживання ринковою владою, в результаті чого надається перевага власним послугам, створюються бар'єри для зміни клієнтами постачальника послуг/товарів (рекламодавцями/користувачами), а при цьому сторонній контент та дані використовуються на шкоду конкурентам. Цілком можливо, що такі зловживання ринковою владою також включають елементи експлуатації, як, наприклад, у разі експлуатації контенту та даних третіх осіб (коли експлуатація здійснюється на шкоду постачальникам контенту та власникам даних) або у випадках, коли клієнти виявляються у невідповідному положенні при зміні постачальника (наприклад, коли клієнти надмірно пов'язані обмеженнями на використання даних). В економіці платформ динаміка розвитку ринку та характеристики платформи (наприклад, масштаби збору та використання даних, тип мережових ефектів) є вирішальними факторами, що впливають на ступінь існування будь-якого потенційного викривлення конкуренції. Віг Течс, зловживаючи своїм домінуючим становищем, активно вдаються до впровадження у бізнес-моделі інструментів політики інформаційно-цифрового та інноваційного неопротекціонізму, що призводить до викривлення ринків.

Література:

1. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Розвиток industry 4.0 й цифрової економіки у фокусі глобального технологічного та інноваційного суперництва КНР і США. Економіка та держава. 2021. № 2. С. 4—10.

2. Weill P., Woerner S.L. Thriving in an Increasingly Digital Ecosystem. MIT Sloan Management Review. 2015. Vol. 56 (4). P. 26—34.
3. Mesenbourg T.L. Measuring the digital economy. 2001. URL: <https://www.coursehero.com/file/54037374/Thomas-mesenbourgpdf/>
4. Defining and Measuring the Digital Economy / K. Barefoot, D. Curtis, W. Jolliff, J.R. Nicholson, R. Omohundro. 2019. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.20/2019/mtg1/Item_7_Defining_and_Measuring_the_Digital_Economy.pdf
5. OECD. A roadmap toward a common framework for measuring the Digital Economy. 2020. URL: <https://www.oecd.org/sti/roadmap-toward-a-common-framework-for-measuring-the-digital-economy.pdf>
6. Rochet J.-C., Tirole J. Platform Competition in Two-Sided Markets. Journal of the European Economic Association. 2003. Vol. 1 (4). P. 990—1029.
7. Tiwana A. Evolutionary Competition in Platform Ecosystems. Information Systems Research. 2015. Vol. 26 (2). P. 266—281.
8. Шевченко Л.В. Цифрова конкуренція: нові можливості та нові загрози. Економічна теорія та право. 2021. No 2 (45). С. 11—31.
9. Мудла Д. В. Антимонопольне регулювання технологій big data в умовах цифрової економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 23. С. 94—100.
10. Шлапак А.В. FINTECH і BIG TECHS як драйвери цифровізації світових ринків фінансових послуг і міжнародного ринку капіталу. Modeling the Development of the Economic Systems. 2022. № 3. С. 210—216.
11. Шлапак А.В. Наглядний потенціал фінансових установ у протидії кіберзлочинам та інформаційним атакам в умовах зростання ролі FINTECH і BIG TECHS на цифровізованих ринках капіталу. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. 2022. № 2. Т 2. С. 273—280.
12. Kraus K., Kraus N. The nature of digital transformation. Energy of the economy. How to feel, understand and use it: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2023. 280 p.
13. Краус К. М., Краус Н. М., Штепа О. В. Індустрія X.0 і Індустрія 4.0 в умовах цифрової трансформації та інноваційної стратегії розвитку національної економіки. Ефективна економіка. 2021. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8901>
14. Резнікова Н.В., Шлапак А.В., Іващенко О.А. Від промислових екосистем до екосистем цифрової економіки: нові бізнес-моделі і моделі конкуренції в умовах діджиталізації міжнародної торгівлі товарами і послугами. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. 2023. № 2 (316). С. 332—340.
15. The Enterprisers project. What is digital transformation? 2011. URL: https://enterpriseproject.com/sites/default/files/what_is_digital_transformation_-_2020.pdf
16. Панченко В.Г. Інноваційний неопротекціонізм як новий інструмент регулювання міжнародних економічних відносин: нові проєкції неомеркантилізму. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 18 (2). С. 139—143.
17. Панченко В. Г. Прихований протекціонізм як виклик регулюванню міжнародних економічних відносин. Економіка та держава. 2018. № 2. С. 66—71.
18. Панченко В. Г. Трансформація інструментів класичного протекціонізму в сучасних умовах світового господарства: конфлікт теорії та практики. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 18. С. 11—16.
19. Панченко В. Г. Критичний аналіз підходів до моніторингу протекціонізму: ідентифікація форм прояву неопротекціонізму в економічній політиці. Економіка та держава. 2018. № 3. С. 22—28.
20. Панченко В. Г. Інформаційно-цифровий неопротекціонізм у політиці економічного патріотизму: новий інструмент фрагментації цифрової економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 6. С. 5—12. Panchenko, V. (2018), "Information and digital neo-protectionism in the policy of economic patriotism: a new instrument for fragmenting the digital economy", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 6, pp. 5—12.
21. Резнікова Н.В., Булатова О.В., Іващенко О.А. Медіаекономіка та медіаринок в умовах цифровізації інформаційних продуктів та послуг: нові можливості для міжнародного бізнесу. Modeling the Development of the Economic Systems. 2023. № 1. С. 146—153.
22. Резнікова Н., Панченко В. Г., Булатова О. В. Регуляторна конкуренція в цифровій економіці: нові форми протекціонізму. Міжнародна економічна політика. 2020. № 1—2 (32—33). С. 50—80.
23. Laatikainen G., Ojala A. Pricing of digital goods and services. 2018. URL: <https://www.semantic-scholar.org/paper/Pricing-of-digital-goods-and-services-Laatikainen-Ojala/f61fed43aa07694fa1df0a4ead140ed1ac39a4bf>
24. Ardolino M., Sacconi N., Perona M. The rise of platform economy: a framework to describe multisided platforms. 2016. URL: http://www.summerschool-aidi.it/edition-2016/cms/extra/papers/final_42.pdf

References:

1. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "The development of industry 4.0 and digital economy in focus of the china-united states global technological and innovation rivalry", Ekonomika ta derzhava, vol. 2, pp. 4—10.
2. Weill, P. and Woerner, S.L. (2015), "Thriving in an Increasingly Digital Ecosystem", MIT Sloan Management Review, vol. 56 (4), pp. 26—34.
3. Mesenbourg, T.L. (2001), "Measuring the digital economy", available at: <https://www.coursehero.com/file/54037374/Thomas-mesenbourgpdf/> (Accessed 10 Jun 2023).
4. Barefoot, K., Curtis, D., Jolliff, W., Nicholson, J.R. and Omohundro, R. (2019), "Defining and Measuring the Digital Economy", available at: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.20/2019/mtg1/Item_7_Defining_and_Measuring_the_Digital_Economy.pdf (Accessed 10 Jun 2023).
5. OECD (2020), "A roadmap toward a common framework for measuring the Digital Economy", available at: <https://www.oecd.org/sti/roadmap-toward-a>

common-framework-for-measuring-the-digital-economy.pdf (Accessed 10 Jun 2023).

6. Rochet, J.-C. and Tirole, J. (2003), "Platform Competition in Two-Sided Markets", Journal of the European Economic Association, vol. 1 (4), pp. 990—1029.

7. Tiwana, A. (2015), "Evolutionary Competition in Platform Ecosystems", Information Systems Research, vol. 26 (2), pp. 266—281.

8. Shevchenko, L. (2021), "Digital competition: new opportunities and new threats", Economic Theory and Law, vol. 2. pp. 11—31.

9. Mudla, D. (2018), "Antitrust regulation of big data technologies in the digital economy", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 94—100.

10. Shlapak, A. (2022), "FINTECH and BIG TECHS as Digitalization Drivers of the Global Financial Services-markets and the International Capital Market", Modeling the Development of the Economic Systems, vol. 3, pp. 210—216.

11. Shlapak, A. (2022), "Supervisory Capacity of Financial Institutions in Countering Cybercrime and Information Asymmetries in the Conditions of the Growth of the Role of FINTECH and BIG TECHS in the Digitalized International Capital Markets", Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences, vol. 2 (2), 273—280.

12. Kraus, K. and Kraus, N. (2023), The nature of digital transformation. Energy of the economy. How to feel, understand and use it: Scientific monograph, "Baltija Publishing", Riga, Latvia.

13. Kraus, K., Kraus, N. and Shtepa, O. (2021), "Industry x.0 and industry 4.0 in the conditions of digital transformation and innovative strategy of the development of national economy", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8901> (Accessed 10 Jun 2023).

14. Reznikova, N., Shlapak, A. and Ivashchenko O. (2023), "From Industrial Ecosystems to Digital Economy Ecosystems: New Business Models and Models of Competition in the Conditions of Digitalization of International Trade in Goods and Services", Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences, vol. 316 (2), pp. 332—340.

15. The Enterprisers project (2011), "What is digital transformation?", available at: https://enterpriseproject.com/sites/default/files/what_is_digital_transformation_2020.pdf (Accessed 10 June 2023).

16. Panchenko, V. (2018), "Innovation Neo-Protectionism as a New Instrument for Regulation of International Economic Relations: New Projections of Neo-Mercantilism", Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy, vol. 18 (2), pp. 139—143.

17. Panchenko, V. (2018), "Murky protectionism: a challenge to regulation of international economic relations", Ekonomika ta derzhava, vol. 2, pp. 66—71.

18. Panchenko, V. (2017), "Transformation of instruments of classical protectionism in the contemporary global economy context: the conflict of theory and practice", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 18, pp. 11—16.

19. Panchenko, V. (2018), "Critical analysis of the approaches to the monitoring of protectionism: identification of neo-protectionist manifestations in the economic policy", Ekonomika ta derzhava, vol. 3, pp. 22—28.

20. Panchenko, V. (2018), "Information and digital neo-protectionism in the policy of economic patriotism: a new instrument for fragmenting the digital economy", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 6, pp. 5—12.

21. Reznikova, N., Bulatova, O. and Ivashchenko, O. (2023), "Media Economy and Media Market in the Conditions of Digitalization of Information Products and Services: New Opportunities for International Business", Modeling the Development of the Economic Systems, vol. 1, pp. 146—153.

22. Reznikova, N., Panchenko, V. and Bulatova, O. (2020), "Regulatory competition in the digital economy: new forms of protectionism", International economic policy, no. 1—2 (32—33), pp. 50—80.

23. Laatikainen, G., and Ojala, A. (2018), "Pricing of digital goods and services", available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/Pricing-of-digital-goods-and-services-Laatikainen-Ojala/f61fed43aa-07694fa1df0a4ead140ed1ac39a4bf> (Accessed 22 May 2023).

24. Ardolino, M., Saccani, N., and Perona, M. (2016), "The rise of platform economy: a framework to describe multisided platforms", available at: http://www.summerschool-aidi.it/edition-2016/cms/extra/papers/final_42.pdf (Accessed 24 May 2023).

25. Singh, P.J. (2018), "Digital industrialisation in developing countries: A review of the business and policy landscape", available at: <https://itforchange.net/digital-industrialisation-developing-countries---a-review-of-business-and-policy-landscape> (Accessed 24 May 2023).
Стаття надійшла до редакції 23.06.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

С. О. Тульчинська,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки і підприємництва,
НТУУ "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1409-3848>
М. О. Дергалюк,
к. е. н., доцент кафедри економіки і підприємництва,
НТУУ "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8791-9121>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.22

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

S. Tulchynska,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv polytechnic institute"
M. Derhaliuk,
PhD in Economics,
Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

METHODICAL APPROACHES TO ASSESSING THE POTENTIAL OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS

Метою дослідження виступає обґрунтування засад комплексного методологічного підходу оцінювання потенціалу регіонів на основі виявлення позитивних рис та недоліків існуючих. Встановлено, що економічний потенціал у широкому розумінні це сукупність різноманітних джерел, засобів, ресурсів, що можуть бути використані, мобілізовані, залучені при забезпеченні економічного розвитку економічної системи. Визначено, що економічний потенціал регіонів, є складовим потенціалу країни, що характеризується певними притаманними даному регіону особливостями, параметрами, кількісними та якісними характеристиками. Встановлено, що оцінювання потенціалу регіональних економічних систем повинно включати: визначення складових та показників оцінювання потенціалу; розрахунки інтегральних індексів складових потенціалу; розрахунок інтегрального індексу потенціалу регіонів. Це дає можливість: згрупувати регіони за значеннями інтегрального індексу потенціалу; виокремити латентні можливості регіонів; розробити стратегії розвитку регіонів на засадах трансформації потенціалоформуючого простору. Зазначається, що при оцінюванні потенціалу регіонів дослідники і практики часто стикаються із проблемою недостатності та фрагментарності статистичних даних. При цьому зазначається, що останнім часом з'являється досить багато нових показників та збірників статистичних даних регіональних економічних процесів під підтримкою різних міністерств України, але недоліком таких статистичних даних залишається їх часова фрагментарність, що ускладнює, наприклад, розрахунки комплексних індексів. Оцінювання за використанням різноманітних консолідованого комплексного методичного підходу за використанням різноманітних ме-

тодів та моделей дасть можливість не тільки виявити максимальну кількість ресурсів наявних регіоні, а визначити скриті можливості та напрями нарощення потенціалу регіону, можливості його відтворювання, виявити наявні резерви, обґрунтувати вектори подальшого економічного розвитку та нарощення потенціалу, необхідність модернізації управління регіональної економічної системи відповідно до стратегій розвитку тощо.

The purpose of the study is to substantiate the principles of a complex methodological approach to assessing the potential of regions based on the identification of positive features and shortcomings of existing ones. It was established that economic potential in the broad sense is a set of heterogeneous sources, means, and resources that can be used, mobilized, and involved in ensuring the economic development of the economic system. It was determined that the economic potential of the regions is a component of the country's potential, which is characterized by certain features, parameters, quantitative and qualitative characteristics inherent in this region. It was established that the evaluation of the potential of regional economic systems should include: determination of the components and indicators of the evaluation of the potential; calculations of integral indices of potential components; calculation of the integral index of the potential of regions. This makes it possible to: group regions according to the values of the integral potential index; identify the latent potential of the regions; develop regional development strategies based on the transformation of the potential-forming space. It is noted that when assessing the potential of regions, researchers and practitioners often face the problem of insufficient and fragmented statistical data. At the same time, it is noted that quite a few new indicators and compilations of statistical data of regional economic processes have recently appeared with the support of various ministries of Ukraine, but the shortcoming of such statistical data remains their temporal fragmentation, which complicates, for example, the calculation of complex indices. Assessment using a variety of consolidated complex methodological approaches using a variety of methods and models will make it possible not only to identify the maximum amount of resources available in the region, but also to identify hidden opportunities and directions for increasing the potential of the region, the possibilities of its reproduction, to identify existing reserves, to justify the vectors of further economic development and growth potential, the need to modernize the management of the regional economic system in accordance with development strategies, etc.

Ключові слова: потенціал, потенціал регіонів, потенціалоформуючий простір, регіональна економічна система, регіон, методичний підхід, оцінювання потенціалу регіону.

Key words: potential, potential of regions, potential-forming space, regional economic system, region, methodical approach, evaluation of the region's potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні виклики, що переживає Україна у даний період часу викликані воєнними діями на її території, а також повосне відновлення економіки регіонів актуалізують питання оцінювання потенціалу регіонів. Потенціал регіонів представляє собою певні явні та скриті можливості, що із урахуванням специфічних особливостей забезпечують економічне розвиток регіональних економічних систем. На сьогоднішній день існує досить багато різномірних методичних підходів до оцінювання потенціалу регіонів, але при цьому недостатнім є обґрунтування засад комплексності щодо їх застосування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематикою оцінювання потенціалу регіонів та розробленню відповідних методичних підходів присвятили О. Балацький, Л. Бондаренко, А. Гавриленко [1], Л. Гришина [2], Б. Данилишин, Л. Ладонько [5], О. Климашина, Д. Клиновий, Р. Матковський М. Пашина [6], Т. Пепа, О. Попело, О. Тищенко, С. Тульчинська [7], Ю. Юхновська [9], В. Школа [8] та інші.

Надаючи належне науковому доробку авторів, що висвітлювали важливість розвитку потенціалу регіонів та їх оцінювання, необхідно зазначити, що актуальність розроблення комплексного підходу залишається на сьо-

годнішній день, що пов'язано із необхідністю регіонів забезпечення потенціалоформуючого простору та виявлення потенційних можливостей для повоєнного відновлення України.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження виступає обґрунтування засад комплексного методологічного підходу оцінювання потенціалу регіонів на основі виявлення позитивних рис та недоліків існуючих.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У енциклопедії сучасної України економічний потенціал розглядається як "здатність економіки країни, а також сфер економічної діяльності, підприємств, господарств здійснювати виробничо-економічну діяльність, сприяти розвитку виробництва та споживання" [4]. У склад потенціалу включається природно-ресурсний, виробничий, трудовий, науково-технічний, освітній, інноваційний, експортний та інші потенціали країни.

Економічний потенціал у широкому розумінні це сукупність різнорідних джерел, засобів, ресурсів, що можуть бути використані, мобілізовані, залучені при забезпеченні економічного розвитку економічної системи.

Економічний потенціал регіонів, є складовим потенціалу країни, що характеризується певними притаманними даному регіону особливостями, параметрами, кількісними та якісними характеристиками. Так, В.Ю. Школа зазначає, що економічний потенціал регіону це "сукупні можливості регіону, його підприємств, суб'єктів господарювання визначати, формувати і найбільш ефективно забезпечувати та задовольняти суспільні потреби в процесі взаємодії з оточуючим середовищем і раціонального використання ресурсів з метою забезпечення економічного зростання, спільного добробуту, підвищення еколого-економічної безпеки регіону та країни в цілому" [8]. На наш погляд, таке визначення більш обґрунтовано виокремлює сутність потенціалу регіону, оскільки головною задачею стоїть не задоволення суспільних потреб або досягнення темпів зростання економічних показників будь якою ціною, а досягнення цих та інших цілей за дбайливого використання наявних ресурсів та забезпечення економічної безпеки регіону та країни в цілому.

Така різноманітність та всеосяжність різнорідних можливостей, що можуть виступати у якості потенціалу регіонів безпосередньо впливає на його оцінювання.

При визначенні потенціалу регіонів автори використовують різні підходи у залежності від того, який підхід обирається до сутності самого поняття потенціалу регіонів. Так, Ю.О. Юхновська, наголошує на визначенні ефективності використання ресурсів та потенційної конкурентоспроможності регіонів відповідно до попиту та пропозиції на ринку беручи за основу визначення туристичного потенціалу. При цьому до факторів, що визначають туристичний потенціал регіонів віднесено [9]:

екологічні (наявність природних ресурсів, ризики катастроф, рівень розвитку сільського господарства, скидання забруднених вод, викиди забруднюючих речовин в атмосферу);

політичні (рівень криміногенності, правове регулювання розвитку туристичної діяльності);

економічні (рівень інфляції, безробіття, прибутки туристичної сфери, обсяг інвестицій в основний капітал, частка туристичної сфери у макроекономічних показниках);

інфраструктурні (розвиток транспорту, автошляхів, закладів харчування, застосування комп'ютерних технологій, розвиненість мережі Інтернету);

соціальні (рівень природного приросту, кількість безробітних до працездатного населення, кількість працездатного населення до непрацездатного);

культурні (кількість ЗВО, книжковий фонд бібліотек, кількість місць для глядачів у кінотеатрах, кількість місць у клубних закладах).

Необхідно зазначити, що досить дискусійним є виокремлення показників до складових потенціалу, оскільки, наприклад, правове регулювання розвитку туристичної діяльності не гарантує попит та формування пропозиції туристичних послуг певного регіону, показники розвитку сільського господарства віднесено до екологічної складової, при цьому не зрозуміло це є прогресивний чи регресивний показник, оскільки до валових показників сільського господарства відносяться і результати екологічно чистих виробництв фермерських господарств. Наприклад, при оцінці культурної складової враховується кількість ВНЗ, а при визначенні соціальної сфери не враховується кількість лікарень та місць ліжок в них тощо. Але, безумовно, погоджуємось із авторкою щодо необхідності кількісного оцінювання потенціалу регіонів (на прикладі туристичної сфери) для розроблення стратегічних регіональних планів розвитку та виокремлення найперспективніших напрямів розвитку регіонів щодо туризму для отримання найбільшого сукупного економічного ефекту.

Л.О. Гришина, Г.В. Єфімова та Н.В. Гришина при оцінці економічного потенціалу регіону виокремлюють природно-ресурсний, економічний та соціальний потенціал, у свою чергу економічний потенціал складається з [2]:

— виробничого (та оцінюється показниками засобів виробництва продукцією промисловості та сільського господарства, імпортом);

— трудового (чисельність економічно активного населення, усього зайнятих, кількість незайнятих, потреби підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць);

— інвестиційно-інноваційного (інвестиції в основний капітал, прямі іноземні інвестиції, обсяг науково-технічних робіт, загальний обсяг інноваційних витрат у промисловості, обсяг реалізованої промислової продукції);

— фінансового (середньомісячна номінальна плата, оборотні активи, фінансові результати від звичайної діяльності, наявний доход населення) потенціалу [2, с. 99].

Необхідно зазначити, що обрані показники не завжди є коректними, оскільки наприклад наявний доход населення включає в себе заробітну плату, а економічно активне населення включає в себе зайнятих та безробітних. Але, ми повністю погоджуємось із авторами, що стратегія соціально-економічного розвитку регіону повинна ґрунтуватися варіа-

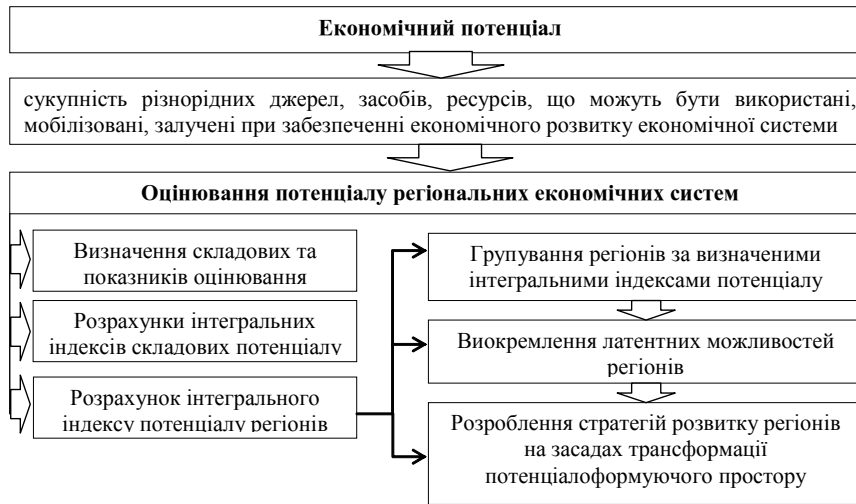

Рис. 1. Зasadничі напрями оцінювання потенціалу регіонів

Джерело: сформовано авторкою дослідження.

тивних рішеннях поставлених задач розвитку із урахуванням варіантів використання природних, трудових, фінансових, виробничих, інноваційно-інвестиційних та інших ресурсах, а також структури, просторової організації усіх компонент регіональної економічної системи із урахуванням внутрішніх та зовнішніх зв'язків за умови ефективного використання потенціалу регіону.

М.Ю. Пашина для оцінки потенціалу регіонів пропонує алгоритм, відповідно до якого після визначення інформаційної бази здійснюється нормування відібраних показників відповідно до середнього значення показника по регіонах, на основі яких проводиться розрахунок інтегрального індексу потенціалу регіонів із подальшим поділом регіонів на групи із високим рівнем потенціалу, середнім та низьким рівнем потенціалу. Всього використовується у розрахунках двадцять три показника, що об'єднані у такі складові потенціалу регіонів як: промисловий, науковий, фінансовий, кадровий, трудовий, споживчий, інноваційний, інвестиційний, природно-ресурсний [6].

Не заперечуючи можливості оцінки потенціалу регіонів за окресленими складовими потенціалу, необхідно зазначити, що, по-перше, індекс, який пропонується розраховувати авторкою не є інтегральним індексом і представляє собою суму складових потенціалів; по-друге, багато питань викликають показники, що були обрані для оцінювання складових, так, інвестиційний потенціал визначається тільки одним показником — інвестиціями в основний капітал, трудовий потенціал визначається показниками кількості зайнятого та безробітного населення тощо.

А.С. Гавриленко пропонує використовувати комплексний підхід до оцінювання потенціалу регіонів сутність якого полягає у, по-перше, визначенні наявності ресурсів та їх використання, по-друге, виявлення готовності регіонів до економічних реформ та розвитку [1]. Автор виокремлює такі напрями оцінювання як:

— природні ресурси, економічні, географічні та демографічні;

- трудовий потенціал, що характеризує залучення людських ресурсів та ефективність їх використання;
- виробничий потенціал, описує стан та розвиток виробництва;
- бюджетний потенціал, що демонструє як зміни у доходах так і витратах місцевих бюджетів;
- інвестиційний потенціал, що характеризує готовність регіонів до економічного розвитку;
- інфраструктурний потенціал, що передбачає оцінювання підприємництва в регіоні.

У подальшому автор зазначає, що "процеси розвитку регіону не можливо представити без готовності населення до такого розвитку" [1]. Готовність пропонується визначати через інтелектуальний та вольовий потенціал. Погоджуючись із думкою автора, необхідно зазначити, що бажано було б окреслити, що мається на увазі під вольовим потенціалом і якими показниками автор пропонує його визначати.

Зasadничі напрями оцінювання потенціалу регіонів в сучасних умовах за використанням комплексного підходу представлено на рис. 1.

Оцінювання потенціалу регіональних економічних систем повинно включати: визначення складових та показників оцінювання потенціалу; розрахунки інтегральних індексів складових потенціалу; розрахунок інтегрального індексу потенціалу регіонів. Це дає можливість: згрупувати регіони за значеннями інтегрального індексу потенціалу; виокремити латентні можливості регіонів; розробити стратегії розвитку регіонів на засадах трансформації потенціалоформуючого простору.

При впровадженні різних підходів щодо оцінювання потенціалу регіонів більшість дослідників стикаються із проблемою недостатності статистичних даних у регіональному розрізі, а також відсутності статистичних даних у часовій перспективі. Це часто пов'язано із тим, що змінюються методичні підходи до обрахунків певних показників, склад комплексних індексів та індикаторів. Отже, можна зазначити, що при оцінюванні потенціалу регіонів дослідники і практики часто стикаються із проблемою недостатності та фрагментарності статистичних даних. Проте, необхідно зазначити, що останнім часом з'являється досить

багато нових показників та збірників статистичних даних регіональних економічних процесів під підтримкою різних міністерств України, що було пов'язано із процесами децентралізації владних повноважень та делегуванням певних функціоналів з державного на місцевий рівень. Але недоліком таких статистичних даних залишається їх часова фрагментарність, що ускладнює, наприклад, розрахунки комплексних індексів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Потенціал регіонів розглядається з ресурсної точки зору, при цьому ураховуються такі особливості як логістичні можливості, креативність управління, інноваційність розвитку тощо. Оцінювання потенціалу регіонів є дуже важливим особливо із урахуванням існуючих руйнувань внаслідок військового вторгнення на територію України. Оцінювання за використанням різноманітних консолідованого комплексного методичного підходу за використанням різноманітних методів та моделей дасть можливість не тільки виявити максимальну кількість ресурсів наявних регіоні, а визначити скриті можливості та напрями нарощення потенціалу регіону, можливості його відтворення, виявити наявні резерви, обґрунтувати вектори подальшого економічного розвитку та нарощення потенціалу, необхідність модернізації управління регіональної економічної системи відповідно до стратегій розвитку тощо.

Подальших досліджень вимагають питання пов'язані із підбором оптимального інструментарію математичного моделювання для оцінювання потенціалу регіональних економічних систем у сучасних умовах із урахуванням втрат регіонів у наслідок воєнних дій та розроблення стратегій щодо повоєнного відновлення територій із урахуванням їх потенціалу.

Література:

1. Гавриленко А. С. Методика оцінки соціально-економічного потенціалу регіону. Ефективна економіка. 2015. Вип. 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/111.pdf (дата звернення до ресурсу: 08.02.2023)
2. Гришина Л. О., Єфімова Г. В., Гришина Н. В. Оцінка економічного потенціалу регіону при формуванні стратегії його розвитку. Наукові праці Кіровоградського технічного університету. Економічні науки. 2011. Вип. 19. С. 95—101.
3. Дергалюк М. О., Тульчинська С.О. Активізації залучення потенціалу для забезпечення розвитку регіональних економічних систем. Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2022. Вип. 22. С. 35—39.
4. Економічний потенціал. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-18794> (дата звернення до ресурсу: 18.01.2023).
5. Ладонько Л. С. Мітал О. Г. Методичні підходи до оцінки економічного потенціалу регіону. Ефективна економіка. 2019. №3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/6.pdf (дата звернення до ресурсу: 16.02.2023).
6. Пашина М. Ю. Комплексний аналіз ефективності використання потенціалу регіонів України за інтеграль-

ним індексом. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2015. Т 20, вип. 3, ч. 3. С. 184—188.

7. Тульчинська С. О., Дергалюк М. О. Економічний потенціал регіону як стимулятор інтенсифікації розвитку регіональних економічних систем в умовах цифровізації. Науковий вісник Полісся. 2022. № 2 (25). С. 114—123.

8. Школа В. Ю. Економічний потенціал регіону та його складові. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали доповідей Міжнародної практичної конференції ту економіки та менеджменту СумДУ. 2012. Т. 3. С. 165—166.

9. Юхновська Ю. О. Методичні підходи до оцінювання туристичного потенціалу України та регіонів. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Том 30 (69). № 4. С. 54—59.

References:

1. Havrylenko, A.S. (2015), "Methods of assessing the socio-economic potential of the region", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/111.pdf, (Accessed 08 Febr. 2023).
2. Hryshyna, L.O., Yefimova, H.V. and Hryshyna, N.V. (2011), "Assessment of the economic potential of the region during the formation of its development strategy", *Naukovi pratsi Kirovohradskoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 19, pp. 95—101.
3. Derhaliuk, M.O. and Tulchynska, S.O. (2022), "Activation of the attraction of potential to ensure the development of regional economic systems", *Ekonomichnyi visnyk NTUU "KPI"*, vol. 22, pp. 35—39.
4. Encyclopedia of modern Ukraine (2023), "Economic potential", available at: <https://esu.com.ua/article-18794>, (Accessed 18 Jan. 2023).
5. Ladonko, L.S. and Mital, O.H. (2019), "Methodical approaches to the assessment of the economic potential of the region", *Efektivna ekonomika*, vol. 3, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/6.pdf, (Accessed 16 Febr. 2023).
6. Pashyna, M.Yu. (2015), "Methodical approaches to the assessment of the economic potential of the region", *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomika*, vol. 20, no. 3, pp. 184—188.
7. Tulchynska, S.O. and Derhaliuk, M.O. (2022), "The economic potential of the region as a stimulator of the intensification of the development of regional economic systems in the conditions of digitalization", *Naukovyi visnyk Polissia*, vol. 2 (25), pp. 114—123.
8. Shkola, V.Yu. (2012), "Economic potential of the region and its components", *Ekonomichni problemy staloho rozvytku: materialy dopovidei Mizhnarodnoi praktychnoi konferentsii tu ekonomiky ta menedzhmentu SumDU*, vol. 3, pp. 165—166.
9. Iukhnovska, Yu.O. (2019), "Methodical approaches to the assessment of tourism potential of Ukraine and regions", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia*, vol. 30 (69), no. pp. 54—59.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2023 р.

УДК [658.152+330.341.1]:622.012

Є. В. Афанасьєв,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту і адміністрування,

Криворізький національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1524-2120>

А. Ю. Шахно,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки, організації та управління підприємствами,

Криворізький національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0718-0051>

І. Є. Афанасьєв,

к. е. н., старший викладач кафедри менеджменту і адміністрування,

Криворізький національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4505-7145>

М. Г. Афанасьєва,

к. е. н., старший викладач кафедри вищої математики та фізики,

Криворізький національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3697-5286>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.27

ОЦІНЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ТА АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОГРЕСИВНИМ РОЗВИТКОМ

Y. Afanasiev,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor, Department of Management and Administration, Kryvyi Rih National University

A. Shakhno,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Economics, Organization and Management of Enterprises, Kryvyi Rih National University

I. Afanasiev,

PhD in Economics,

Senior Lecturer, Department of Management and Administration, Kryvyi Rih National University

M. Afanasieva,

PhD in Economics,

Senior Lecturer of the Department of Higher Mathematics and Physics, Kryvyi Rih National University

ASSESSMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND TECHNICAL LEVEL OF MINING AND PROCESSING ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF THE INVESTMENT-INNOVATION POLICY AND ADAPTIVE MANAGEMENT OF PROGRESSIVE DEVELOPMENT

В статті досліджена проблема обґрунтування та використання теоретико-методологічних підходів комплексного інтегрованого оцінювання організаційно-технічного рівня (ОТР) забезпеченості адаптивного управління виробничо-економічними процесами гірничо-збагачувальних підприємств у контексті їх інвестиційно-інноваційної спроможності до прогресивного роз-

витуку за умов мінливості ринкового простору на засадах ризикології. Запропоновано використання теорії рейтингового оцінювання для формування системи теоретико-методичних підходів та інструментарію економіко-математичного моделювання ризику антагоністичної поведінки зовнішнього середовища по відношенню до гірничо-збагачувальних підприємств гірничорудної галузі України.

Розроблено алгоритм і відповідні процедури комплексного інтегрованого оцінювання ОТР, який містить п'ять основних послідовних кроків: формування системи ключових показників інтегрованої оцінки ОТР за даними фінансової звітності підприємства; визначення (встановлення) нормативних (рекомендованих) значень ключових результативних показників інтегрованої оцінки ОТР і відповідних вагових коефіцієнтів їх вагомості; нормалізація значень ключових результативних показників підприємства в динаміці за кілька періодів його діяльності відносно узагальнених аналогічних даних підприємств у цій сфері господарювання; формування системи ключових підходів визначення інтегрованої оцінки ОТР; комплексна інтегрована оцінка ОТР на основі розрахунків сукупності інтегрованих оцінок ОТР згідно сформованої системи ключових підходів за попереднім кроком алгоритму з урахуванням ризику.

At the enterprise level, the results of scientific and technological progress and investment-innovation policy are expressed in the organizational and technical level of production, which is characterized by its efficiency and the degree of compliance of the level of technology and organization of production processes with the requirements of the production and economic system "input". Thus, the article investigates the problem of substantiation and use of theoretical and methodological approaches to a comprehensive integrated assessment of the organizational and technical level (OTL) of ensuring adaptive management of production and economic processes at mining and processing enterprises in the context of their investment-innovation capacity for progressive development in conditions of market space variability on the basis of riskology. The article proposes to use the rating theory to form a system of theoretical and methodological approaches and tools for economic and mathematical modeling of the risk of antagonistic behavior of the external environment in relation to Ukraine's mining and processing enterprises.

The developed algorithm contains five main sequential steps, where the key issues include formation of a system of approaches to determining the integrated assessment of the OTL and its risk-adjusted comprehensive integrated assessment.

It is established that in order to take into account the impact of risk under conditions of tougher antagonism of the external environment of the enterprise, it makes sense to recommend a modified weighted geometric mean of the integrated assessment based on a linear or power form of connection of detailed partial indicators of the OTL assessment.

The practical implementation of the proposed methodological approaches to the comprehensive integrated assessment of the OTL to ensure adaptive management of production and economic processes in the context of investment-innovation capacity for risk-adjusted progressive development is considered on the example of activities of the private joint-stock company "Central Mining and Processing Plant".

Ключові слова: управління, підприємство, організаційно-технічний рівень, адаптивність, інтегроване оцінювання, інвестиції, інновації, прогресивний розвиток.

Key words: management, enterprise, organizational and technical level, adaptability, integrated assessment, investment, innovation, progressive development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Загроза зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств у значній мірі залежить від інерційності їхньої структури виробничого потенціалу, підвищеним фізичним зносом обладнання та певним технологічним відставанням у силу специфіки виробничих процесів щодо неможливості забезпечувати інвестиційно-інноваційну спроможність до своєчасного технічного переозброєння. Зазначена проблема не оминула і гірничо-збагачувальні підприємства гірничорудної галузі України.

На рівні підприємства результати науково-технічного прогресу й інвестиційно-інноваційної політики виражаються в організаційно-технічному рівні виробництва, який характеризується її результативністю та ступенем відповідності рівня технології й організації виробничих процесів вимогам "входу" виробничо-економічної системи. Зокрема, особливого значення набуває актуальність ефективного управління організаційно-технічним рівнем (ОТР) виробничо-економічними процесами, де в основі розроблення раціональної системи забезпечення високої ефективності організації та техніко-тех-

нологічних процесів функціонування гірничо-збагачувальних підприємств покладено концептуальний підхід до комплексного оцінювання ОТР на основі методології інтегрованих критеріальних рейтингових оцінок. Тому, для підвищення ефективності прогресивного розвитку гірничо-збагачувального підприємства в контексті реалізації інвестиційно-інноваційної політики, важливим постає питання розроблення методичних підходів і науково-практичних рекомендацій комплексного інтегрованого оцінювання його ОТР щодо забезпечення адаптивного управління виробничо-економічними процесами в умовах мінливого ринкового простору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогодні питанням дослідження прогресивного організаційно-технічного розвитку підприємств присвячено велику кількість наукових праць, що у значній мірі стосується інвестиційно-інноваційної діяльності, адаптивного управління підприємствами та їх ризикозахищеності. На увагу заслуговують праці таких вчених [1—10]: Бондар О.С., Валіков В.П., Варава Л.М., Кривов'язюк І.В., Македон В.В., Новікова В.В., Салига К.С., Стрільчук Р.М., Тімінський О.Г., Ткаченко О.В., Турило А.А., Трофимчук М.І., Федьора С.С. та ін. При цьому, не достатньо акцентується увага на діагностиці та аналізі ОТР виробничо-економічних процесів, в якому достатньо повно виражаються результати науково-технічного прогресу й інвестиційно-інноваційної політики на рівні підприємства, що в значній мірі стосується і гірничо-збагачувальних підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даного дослідження є вдосконалення та подальший розвиток теоретико-методологічних підходів та відповідного інструментарію комплексного інтегрованого оцінювання ОТР забезпеченості адаптивного управління виробничо-економічними процесами гірничо-збагачувальних підприємств у контексті інвестиційно-інноваційної спроможності до прогресивного розвитку з урахуванням ризику.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За сучасних умов ринкової економіки особливу увагу в менеджменті необхідно приділяти чинникам, які впливають на стратегічну ефективність компанії (фірми, підприємства). Враховуючи динамічний характер економічного середовища в якому здійснюють свою діяльність гірничо-збагачувальні підприємства, можна дійти висновку, що умовами їх стратегічної ефективності є інвестування у виробничо-економічний потенціал для забезпечення його адаптивності, стійкості, маневреності. Це виражається в його інвестиційно-інноваційній політиці та переході від стратегічного планування оновлення техніко-технологічного стану підприємства до стратегічного менеджменту на рівні гірничо-металургійного комплексу України в цілому, ключовою ланкою якого є гірничо-збагачувальні комбінати (ГЗК).

Широке урахування недетермінованих, розпливчастих факторів стосовно економічних процесів істотно

змінює загальну економічну теорію стратегії і тактики розвитку виробничо-економічної системи ГЗК як монопродуктового підприємства за умов ризику. Тому такі системні характеристики організаційно-економічних рішень щодо управління виробничо-економічного потенціалу, як надійність, адаптивність, маневреність, гнучкість, стійкість повинні дедалі ширше застосовуватися в оцінці ефективності та результативності інвестиційно-інноваційної політики ГЗК і бути тісно пов'язані з категорією фінансово-економічного ризику.

Спрямування засобів на зниження ступеня ризику означає у цілій низці випадків відволікання частини трудових і матеріальних ресурсів від безпосереднього виробництва продукції та фінансування за їх рахунок робіт, таких, що на перший погляд не приносять негайного суттєвого результату. Однак більш прискіпливий аналіз може показати значний позитивний ефект від прийняття інвестиційних рішень в інновації, що проявляється, наприклад, у зниженні збитків від аварій, коливання цін та інших втрат унаслідок незадовільного стану ОТР виробничо-економічних процесів ГЗК.

За цих умов винятково важливої ролі набуває розробка й удосконалення наукових основ і практичних методів раціонального використання мінеральних ресурсів та ОТР підприємства. Разом з тим, об'єктивно оцінюючи стан комплексного освоєння залізородних родовищ України, слід зазначити його украй низький рівень на сьогодні. Найбільш масштабно проявляється це на ГЗК, де майже всі вміщуючі породи при розкритті родовища (десятки мільйонів кубометрів на рік) продовжують викидатися як відходи.

Гірничорудна промисловість зазнала серйозних змін як за обсягами виробництва, так і за технологіями і структурою, що стало можливим завдяки приділенню в останні десятиріччя дедалі більшої уваги аналізу конкурентної позиції, проблемі системного комплексного розвитку сировинної бази ГЗК та їх ОТР, де формування основних варіантів конкурентного розвитку значною мірою залежить від масштабу його аналізу. Зазначене може здійснюватися в таких основних напрямках: підвищення рентабельності виробництва та реалізації продукції за рахунок зміни переробного комплексу (зміна технологій); підвищення рентабельності виробництва та реалізації продукції за рахунок інвестування в оновлення основних засобів [11].

Отже, можна стверджувати, що в умовах сьогодення особливої актуальності набуває питання вдосконалення інструментарію для реалізації комплексного методичного підходу щодо економіко-математичного моделювання інтегрованої оцінки ОТР виробничо-економічних процесів гірничо-збагачувальних підприємств у контексті визначення доцільності інвестування у забезпечення їх ефективного розвитку.

Інтегроване оцінювання ОТР здійснюється шляхом порівняння розрахункових значень результативних показників підприємства в динаміці за кілька періодів його діяльності відносно узагальнених аналогічних даних підприємств у цій сфері господарювання. У такому випадку доцільним буде використання методології рейтингового оцінювання.

Розглянемо і систематизуємо низку методичних підходів визначення рейтингових оцінок з метою їх використання для вирішення поставленого завдання в даному дослідженні — інтегрованого оцінювання та аналізу ОТР виробничо-економічних процесів гірничо-збагачувального підприємства з урахуванням ризику [12, с. 25—27]. Нормалізовані рівні (частки одиниці) окремих частинних показників інтегрованої оцінки, розраховуються як співвідношення фактичних та нормативних (бажаних) їх кількісних значень. Зокрема, в [13] наведено таку формулу розрахунку частинного показника:

$$x_i = \left(\frac{\Pi_{if}}{\Pi_{in}} \right)^b \quad (1),$$

де Π_{if} , Π_{in} — кількісні значення фактичних і нормативних частинних і-тих показників; b — показник степеня (для показників позитивного впливу на інтегровану оцінку: $b = 1$; для показників негативного впливу на інтегровану оцінку: $b = -1$).

Обов'язковим є врахування вагомості окремих частинних показників.

Сформуємо систему ключових підходів визначення інтегрованої оцінки ОТР.

1. Розрахунок інтегрованої оцінки ОТР за середнім зваженим значенням частинних показників:

$$I_1 = \sum_{i=1}^n k_i a_i \quad (2),$$

де I_1 — інтегрована оцінка за середнім зваженим значенням частинних показників, $j = 1, \dots, m$; k_i — ваговий коефіцієнт значущості i -го частинного показника; a_i — деталізовані кількісні значення частинних показників, де $\sum_{i=1}^n k_i = 1$.

2. Розрахунок інтегрованої оцінки відносно принципу найбільшого сумарного результату:

$$I_2 = \frac{1}{\sqrt{n}} \sqrt{\sum_{i=1}^n a_i^2} \quad (3).$$

Кількісне значення цієї оцінки формується переважно відносно деталізованих домінуючих за величиною показників незалежно від їх важливості.

3. Розрахунок інтегрованої оцінки відносно принципу найбільшого сумарного результату з урахуванням коефіцієнтів вагомості деталізованих частинних показників:

$$I_3 = \sqrt{\sum_{i=1}^n k_i a_i^2} \quad (4).$$

Недоліком інтегрованих оцінок I_2 і I_3 є те, що деталізовані частинні показники дещо нівелюються за рахунок домінуючого внеску великих кількісних значень окремих деталізованих частинних показників у загальну інтегровану оцінку.

4. Розрахунок модифікованої інтегрованої оцінки з урахуванням коефіцієнтів вагомості частинних деталізованих показників:

$$I_4 = \frac{1}{2} \sqrt{\sum_{i=1}^n k_i (1 + a_i)^2} \quad (5).$$

Недоліком цієї інтегрованої оцінки I_4 є те, що деталізовані частинні показники ще більше нівелюються у порівнянні з I_2 і I_3 за рахунок домінуючого внеску великих кількісних значень окремих деталізованих частинних показників у загальну інтегровану оцінку та зміщення їх відліку на "1".

Для урахування впливу ризиків у розрахунок інтегрованої оцінки ОТР доцільним є використання мультиплікативного підходу. З огляду на зазначене можна рекомендувати для використання підходи урахування впливу часткового антагонізму зовнішнього середовища відносно діяльності підприємства.

5. Розрахунок середнього геометричного значення деталізованих частинних показників оцінки ОТР зважених за лінійною формою їх зв'язку:

$$I_5 = n \cdot \left(\sqrt[n]{\prod_{i=1}^n k_i a_i} \right) \quad (6).$$

6. Розрахунок середнього геометричного значення деталізованих частинних показників оцінки ОТР з урахуванням зміщення їх відліку на "1" і зважених за лінійною формою зв'язку:

$$I_6 = \frac{n}{2} \cdot \left(\sqrt[n]{\prod_{i=1}^n k_i (1 + a_i)} \right) \quad (7).$$

Для врахування впливу ризику за умов більш жорсткого антагонізму зовнішнього середовища відносно підприємства має сенс рекомендувати модифіковане зважене середнє геометричне інтегрованої оцінки за степеневою формою зв'язку деталізованих частинних показників оцінки ОТР [13]. Зазначену модифікацію доцільно використовувати для визначення критичного значення нижньої межі інтегрованої оцінки ОТР.

7. Розрахунок критичного значення нижньої межі інтегрованої оцінки ОТР за допомогою модифікованого зваженого середнього геометричного по степеневій формі зв'язку деталізованих частинних показників оцінки ОТР:

$$I_7 = \frac{1}{2^n} \cdot \prod_{i=1}^n (1 + a_i)^{k_j} \quad (8),$$

де k_j — ваговий коефіцієнт, розрахований з урахуванням оцінки ризику (kr); j — періоди (роки); $k_j = 1 - k_r = 1 - \sigma(I_j) / [\sigma(I_j) + M(I_j)]$.

Для поглибленого оцінювання впливу ризику на загальну інтегровану оцінку можна рекомендувати використання показника "Евклідова відстань" — відхилення (міра відстані) інтегрованої оцінки ОТР від встановленого (визначеного) "еталонного" значення:

$$d(A_i, A_0) = \sqrt{\sum_{i=1}^n (a_i - a_0)^2} \quad (9),$$

де $d(A_i, A_0)$ — інтегральна міра відстані інтегрованої оцінки ОТР; a_0 — "еталонне" значення інтегрованої оцінки ОТР (нормативне (бажане) значення).

Таблиця 1. Фінансово-економічні показники діяльності ПрАТ "Центральний ГЗК"

№ з/п	Показники	Роки					Нормативне (рекомендоване) значення	k_i
		2016	2017	2018	2019	2020		
1	Фондовіддача, частка од.	2,32	2,14	2,16	1,81	1,55	$\geq 2,17^*$	0,115
2	Коефіцієнт оновлення основних засобів, частка од.	0,11	0,15	0,25	0,28	0,25	$\geq 0,25^*$	0,115
3	Коефіцієнт придатності основних засобів, частка од.	1,00	0,83	0,72	0,92	0,76	$\geq 0,5^*$	0,09
4	Коефіцієнт доходності необоротних активів, частка од.	1,16	1,67	1,67	1,23	1,33	$\geq 2,04^*$	0,115
5	Рентабельність виробничих засобів, %	68,47	51,62	40,48	21,04	19,32	$\geq 50,49^*$	0,115
6	Фондоозбросність, частка од.	0,66	1,09	1,12	1,44	1,79	$\geq 1,30^*$	0,09
7	Коефіцієнт обіговості запасів, частка од.	18,32	24,01	20,91	24,98	34,52	$\geq 15,94^*$	0,09
8	Показник плинності персоналу, %	5,60	9,70	8,86	5,74	7,30	≤ 5	0,09
9	Рівень використання величини виробничої потужності, частка од.	1,03	0,99	0,97	0,99	1,01	1	0,09
10	Інвестиції в необоротні активи, млн грн	927,8	1113,5	2577,2	3109,8	1739,1	$\geq 2830,4^{**}$	0,09

Примітка: * розраховано за даними гірничо-збагачувальних підприємств Дніпропетровської, Запорізької та Полтавської областей; ** середнє значення, розраховане для ПрАТ "Центральний ГЗК" з урахуванням стандартного відхилення (ризик).

Показник $d(A_i, A_0)$ вказує на рівень відхилення розрахованого значення інтегрованої оцінки ОТР від "еталонного". Якщо $d(A_i, A_0) \rightarrow 0$, то це означає, що гірничо-збагачувальне підприємство має достатньо високий техніко-технологічний рівень організації виробничо-економічних процесів. В інших випадках слід зосередити увагу на більш ґрунтовному аналізі щодо необхідності залучення інвестицій у розвиток техніко-технологічної бази підприємства та ефективності організації її використання [14].

Алгоритм комплексного інтегрованого оцінювання ОТР включає п'ять основних послідовних етапів: формування системи ключових показників інтегрованої оцінки ОТР за даними фінансової звітності підприємства; визначення рекомендованих значень ключових результативних показників інтегрованої оцінки ОТР і відповідних вагових коефіцієнтів їх вагомості; нормалізація значень ключових результативних показників підпри-

ємства в динаміці за кілька періодів його діяльності відносно узагальнених аналогічних даних підприємств у цій сфері господарювання; формування системи ключових підходів визначення інтегрованої оцінки ОТР; проведено комплексної інтегрованої оцінки ОТР.

Розглянемо практичну реалізацію запропонованих методичних підходів комплексного інтегрованого оцінювання ОТР щодо забезпечення адаптивного управління виробничо-економічними процесами ГЗК у контексті його інвестиційно-інноваційної спроможності до прогресивного розвитку на прикладі приватного акціонерного товариства (ПрАТ) "Центральний ГЗК". Сформовану систему ключових показників для інтегрованої оцінки ОТР за даними фінансової звітності цього підприємства [15] наведено у табл. 1.

Для пріоритетних показників, наведених у табл. 1, встановлені більш значення вагових коефіцієнтів k_i .

У табл. 2 представлено результати розрахунків за методичним підходом комплексної інтегрованої оцінки

Таблиця 2. Результати розрахунків комплексної інтегрованої оцінки ОТР виробничо-економічних процесів ПрАТ "Центральний ГЗК", часта од.

Показники	Роки					Середнє значення за динамікою	Евклідова відстань
	2016	2017	2018	2019	2020		
Сумарне значення за показниками	7,7595	8,1309	8,9286	8,7158	8,0446	8,3159	$d(A_i, A_0)$
Середнє значення	0,7759	0,8131	0,8929	0,8716	0,8045	0,8316	
I_1	0,7740	0,8166	0,8941	0,8558	0,7926	0,8266	0,400
I_2	0,8185	0,8423	0,9025	0,8929	0,8319	0,8576	0,327
I_3	0,8163	0,8446	0,9033	0,8794	0,8214	0,8530	0,337
I_4	0,8964	0,9147	0,9492	0,9334	0,9028	0,9193	0,186
I_5	0,7178	0,7709	0,8749	0,8368	0,7660	0,7933	0,479
I_6	0,8714	0,8928	0,9371	0,9234	0,8892	0,9028	0,224

Таблиця 3. Результати розрахунків критичного значення нижньої межі інтегрованої оцінки ОТР виробничо-економічних процесів ПрАТ "Центральний ГЗК", частина од.

Показники	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Стандартне відхилення (σ_j)	0,052	0,041	0,021	0,030	0,042
Комплексна інтегрована оцінка за показниками: I_1, I_2, I_3, I_5, I_6	0,800	0,833	0,902	0,878	0,820
Оцінка ризику: $k_r = \sigma_j / (\sigma_j + M_j)$	0,061	0,047	0,022	0,033	0,049
Ваговий коефіцієнт з урахуванням ризику: $k_j = 1 - k_r$	0,939	0,953	0,978	0,967	0,951
I_7	0,1924	0,2635	0,4878	0,3949	0,2502
Середнє значення I_7	0,3178				

ОТР виробничо-економічних процесів за даними діяльності ПрАТ "Центральний ГЗК" у 2016—2020 рр., наведеними у табл. 1.

Результат розрахунку критичного значення нижньої межі інтегрованої оцінки ОТР виробничо-економічних процесів за даними діяльності ПрАТ "Центральний ГЗК" у 2016—2020 рр. наведено у табл. 3.

На рис. 1 представлено діаграму середніх значень інтегрованих оцінок ОТР виробничо-економічних процесів ПрАТ "Центральний ГЗК" за період 2016—2020 рр., побудовану за даними розрахунків наведених у табл. 2-3.

На діаграмі (рис. 1) верхню (допустиму) межу критичного значення ОТР виробничо-економічних процесів побудовано з урахуванням допустимого зменшення ОТР на 10%.

У комплексній інтегрованій оцінці (табл. 3) не враховано модифіковану інтегровану оцінку ОТР з урахуванням коефіцієнтів вагомості частинних деталізованих показників (I_4). Таке рішення було прийнято в силу того, що деталізовані частинні показники в I_4 суттєво нівелюються як за рахунок домінуючого внеску великих кількісних значень окремих показників рейтингової моделі у загальну інтегровану оцінку, так і зміщенням їх відліку на "1". Це також частково нівелювало б урахування аспекту ризику. Загалом середнє значення комплексної інтегрованої оцінки за період 2016—2020 рр. складає 0,847, що менше прийнятого значення верхньої

межі для ОТР на 15,3%. Також, якщо оцінити середнє значення показника "Евклідова відстань" відносно його допустимого значення 0,3911 (розрахованого відносно його середнього критичного значення ОТР — 0,6089) то його відхилення складає 16,8%. Отже, узагальнюючи можна вважати, що в цілому стан ОТР виробничо-економічних процесів ПрАТ "Центральний ГЗК" (за даними результатів його діяльності в період 2016—2020 рр.), у контексті забезпечення інвестиційно-інноваційної спроможності до прогресивного розвитку, є відносно задовільним.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМКУ

За результатами проведених досліджень різних підходів обчислення інтегрованих оцінок встановлено, що стосовно діагностики й аналізу стану ОТР виробничо-економічних процесів гірничо-збагачувальних підприємств з метою підвищення ефективності адаптивного управління їх прогресивним розвитком у контексті реалізації інвестиційно-інноваційної політики доцільно використовувати методологію рейтингового оцінювання. При цьому, важливого значення набувають теоретико-методологічні підходи системного комплексного інтегрованого оцінювання ключових деталізованих показників на засадах принципів ризикології. Зокрема, це використання дисперсійного підходу, інтег-

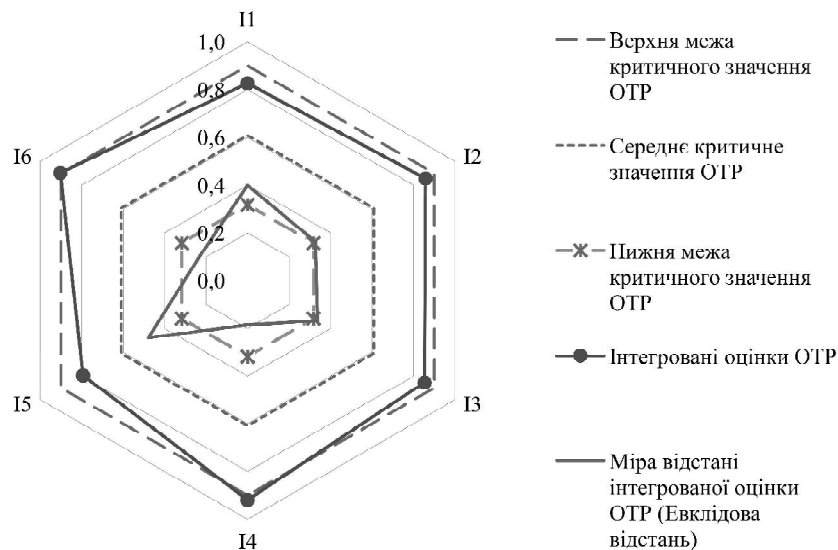

Рис. 1. Діаграма середніх значень інтегрованих оцінок ОТР виробничо-економічних процесів ПрАТ "Центральний ГЗК" за період 2016—2020 рр.

ральної міри відстані інтегрованих оцінок, а також коефіцієнтів ризику, що надає можливість урахувати вплив антагонізму зовнішнього середовища на діяльність підприємства. Також доречно для вирішення цієї задачі використовувати підходи, що ґрунтуються на основі модифікованих зважених середніх геометричних інтегрованих оцінок за степеневу та лінійною формою зв'язку деталізованих частинних показників. Разом з тим, проблемним питанням залишається визначення вагових коефіцієнтів деталізованих показників інтегрованих функцій оцінювання, що потребує подальших додаткових досліджень.

Література:

1. Бондар О.С., Трофимчук М.І., Новікова В.В., Ткаченко О.В. Моделі економічної динаміки регіонального розвитку в умовах військових дій та кризових ситуацій. *Ефективна економіка*. 2023. № 1. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1015/1025>.
2. Bradul A., Varava L., Turylo A., Dashko I., Varava A. Forecasting the Effectiveness of the Enterprise to Intensify Innovation and Investment Development, Taking into Account the Financial Component of Economic Potential. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2021. 4 (13 (112)), P. 89—100. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3920429.
3. Брадул О.М., Ртищев С.А. Ефективність управління інноваційно-інвестиційним розвитком ресурсного потенціалу підприємства як функціонал економічної безпеки та конкурентоспроможності. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 1. С. 23—38. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/2032/6565657053>.
4. Варавка Л.М., Турило А.А., Ртищев С.А. Антикризисное управление эффективностью использования потенциала предприятия в контексте обеспечения конкурентоспособности та інноватизації виробничо-економічних процесів. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2022. № 2 (125). С. 71—79. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2022/2_2022/14.pdf.
5. Варавка Л.М., Варавка А.А., Марченко В.В. Напрямы удосконалення і реалізації стратегічного інноваційного потенціалу гірничо-збагачувального підприємства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Том 30 (69). № 4. Частина 1. С. 50—55. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/UZTNU_econ_2019_30%2869%29_4%281%29__12.pdf.
6. Кривов'язюк І.В., Стрільчук Р.М. Управління стратегічними можливостями машинобудівних підприємств: монографія. Рівне: Волин. обереги, 2016. 280 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/I-Kryvovyazyuk/publication/333295673_Upravlinna_strategicnimi_mozlivostami_masinobudivnih_pidpriemstv/links/5ce5a988299bf14d95b1cd20/Upravlinna-strategicnimi-mozlivostami-masinobudivnih-pidpriemstv.pdf.
7. Македон В.В., Валіков В.П., Федьора С.С. Удосконалення управління промисловими підприємствами на основі стратегій інвестиційного розвитку. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2019. № 1 (26). С. 108—125. URL: <https://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2019/1/10.pdf>.
8. Управління ресурсами підприємства: монографія / за заг. ред. к.е.н., проф. Г.О. Швиданенко. Київ: КНЕУ, 2014. 418 с. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/25230/resours_pidpr_14.pdf;jsessionid=0FCF390E0DEB6EFBE61614B4C65433D3?sequence=1.
9. Салига К.С. Забезпечення синергетичного розвитку підприємства під час здійснення інвестування його інноваційної діяльності. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-04-17/2023-7-04-17>.
10. Тімінський О.Г. Технології адаптивного управління як механізм забезпечення ефективності організаційно-управлінських систем. *Управління розвитком складних систем*. 2016. № 27. С. 122—131. URL: <http://urss.knuba.edu.ua/files/zbirnyk-27/21.pdf/>
11. Афанасьєв Є.В., Нусінов В.Я. Стратегічні напрями гирничо-металургійного комплексу щодо вирішення завдань загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України. *Ефективна економіка*. 2013. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2061>.
12. Афанасьєва М.Г. Методичні підходи до комплексної інтегрованої оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання на галузевому, міжгалузевому та регіональному рівнях. *Економічний аналіз*. 2014. Том 15. № 1. С. 22-29. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/315/267>
13. Афанасьєва М.Г. Формування науково-методичного забезпечення та інструментарію оцінки рівня фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання в системі державного регулювання економіки. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3040>.
14. Адаменко М.В., Афанасьєв І.Є., Капітула С.В., Шахно А.Ю. Інвестування інноваційного розвитку конкурентоспроможності ресурсно-виробничого потенціалу гірничорудних підприємств. *Економічний аналіз*, 2021. Т. 31. № 3. С. 105—114.
15. Офіційний сайт ПрАТ "Центральний гірничозбагачувальний комбінат", 2023. URL: <https://cgok.metinvestholding.com/ua>.

References:

1. Bondar, O.S., Trofymchuk, M.I., Novikova, V.V., and Tkachenko, O.V. (2023), "Models of economic dynamics of regional development in the context of military operations and crisis situations", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1015/1025> (Accessed 22 Apr 2023).
2. Bradul, A., Varava, L., Turylo, A., Dashko, I. and Varava A. (2021), "Forecasting the Effectiveness of the Enterprise to Intensify Innovation and Investment Development, Taking into Account the Financial Component of Economic Potential", *Eastern-European*

Journal of Enterprise Technologies, [Online], vol. 4, no. 13 (112), pp. 89—100, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3920429 (Accessed 22 Apr 2023).

3. Bradul, O.M. and Rtyshev, S.A. (2022), "Efficiency of Management of Innovation and Investment Development of the Enterprise's Resource Potential as a Function of Economic Security and Competitiveness", *Ekonomichnyj analiz*, [Online], vol. 32, no. 1, pp. 23—38, available at: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/2032/6565657053> (Accessed 26 Apr 2023).

4. Varava, L.M., Turylo, A.A. and Rtyshev, S.A. (2022), "Anti-crisis management of the efficiency of using the potential of the enterprise in the context of ensuring competitiveness and innovation of production and economic processes", *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, [Online], vol. 2, no. 125, pp. 71—79, available at: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2022/2_2022/14.pdf (Accessed 28 Apr 2023).

5. Varava, L.M., Varava, A.A. and Marchenko, V.V. (2019), "Directions for improving and realizing the strategic innovation potential of a mining and processing enterprise", *Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Serii: Ekonomika i upravlinnia*, [Online], vol. 30 (69), no. 4 (1), pp. 50-55, available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/UZTNU_econ_2019_30%2869%29_4%281%29__12.pdf (Accessed 30 Apr 2023).

6. Kryvov'iazuk, I.V. and Stril'chuk, R.M. (2016), *Upravlinnia stratehichnyimi mozhlyvostiamy mashynobudivnykh pidpriemstv: monohrafiia* [Management of strategic capabilities of machine-building enterprises: a monograph], Volyn. Oberehy, Rivne, Ukraine, [Online], available at: https://www.researchgate.net/profile/I-Kryvovyazyuk/publication/333295673_Upravlinnia_strategichnymi_mozhlyvostiami_mashynobudivnykh_pidpriemstv/links/5ce5a988299bf14d95b1cd20/Upravlinnia_strategichnymi_mozhlyvostiami_mashynobudivnykh_pidpriemstv.pdf (Accessed 24 May 2023).

7. Makedon, V.V., Valikov, V.P. and Fed'ora, S.S. (2019), "Improving the management of industrial enterprises based on investment development strategies", *Yevropejs'kyj vektor ekonomichnoho rozvytku*, [Online], vol. 1, no. 26, pp. 108—125, available at: <https://eurodev.duan.edu.ua/images/PDF/2019/1/10.pdf> (Accessed 08 May 2023).

8. Shvidanenko, H.O. (2014), *Upravlinnia resursamy pidpriemstva: monohrafiia* [Management of enterprise resources: a monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine, [Online], available at: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/25230/resours_pidpr_14.pdf;jsessionid=0FCF390E0DEB6EFBE61614B4C65433D3?sequence=1 (Accessed 08 May 2023).

9. Salyha, K.S. (2023), "Ensuring the synergistic development of the enterprise when investing in its innovation activities". *Problemy suchasnykh transformatsij. Serii: ekonomika ta upravlinnia*, [Online], vol. 7, available at: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-7-04-17/2023-7-04-17> (Accessed 12 May 2023).

10. Timins'kyj, O.H. (2016), "Adaptive management technologies as a mechanism for ensuring the efficiency of organizational and management systems", *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, [Online], vol. 27, pp. 122—131, available at: <http://urss.knuba.edu.ua/files/zbirnyk-27/21.pdf> / (Accessed 18 May 2023).

11. Afanas'iev, Ye.V. and Nusinov, V.Ya. (2013), "Strategic directions of the mining and metallurgical complex to solve the tasks of the national program for the development of the mineral resource base of Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2061> (Accessed 20 May 2023).

12. Afanas'ieva, M.H. (2014), "Strategic directions of the mining and metallurgical complex to solve the tasks of the national program for the development of the mineral resource base of Ukraine", *Ekonomichnyj analiz*, [Online], vol. 15, no. 1, pp. 22—29, available at: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/315/267> (Accessed 24 May 2023).

13. Afanas'ieva, M.H. (2014), "Formation of scientific and methodological support and tools for assessing the level of financial and economic security of business entities in the system of state regulation of the economy", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3040> (Accessed 25 May 2023).

14. Adamenko, M.V., Afanas'iev, I.Ye., Kapitula, S.V. and Shakhno A.Yu. (2021), "Investing in innovative development of competitiveness of resource and production potential of mining enterprises", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 31, no. 3, pp. 105—114.

15. Ofitsijnyj sayt PrAT "Tsentral'nyj hirnychozbahachuval'nyj kombinat (2023), "Operations Central Ore Mining and Processing Plant" [Online], available at: <https://cgok.metinvestholding.com/ua> (Accessed 26 May 2023).

Стаття надійшла до редакції 15.06.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

UDC 338.227.

O. Korolovych,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Marketing, Mukachevo State University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5878-0925>
N. Liba,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting,
Taxation and Marketing, Mukachevo State University
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7053-8859>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.35

GAME STREAMING PLATFORMS AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF ESPORTS AS A NEW SPHERE OF UKRAINE'S DIGITAL ECONOMY

О. О. Королович,
к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу,
Мукачівський державний університет
Н. С. Ліба,
д. е. н., професор кафедри обліку і оподаткування та маркетингу,
Мукачівський державний університет

ІГРОВІ СТРІМІНГОВІ ПЛАТФОРМИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК КІБЕРСПОРТУ
ЯК НОВІТНЬОЇ СФЕРИ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Ігрові стрімінгові платформи мають значний вплив на розвиток кіберспорту як нової сфери цифрової економіки України. Вони надають можливості гравцям та командам транслювати ігрові виступи в прямому ефірі, а організаторам турнірів здійснювати трансляції ігрових турнірів та змагань. Окреслені платформи привертають нових талановитих гравців та команди, які можуть просуватися та конкурувати на міжнародному рівні. Відтак, дослідження спрямоване на вивчення функцій ігрових стрімінгових платформ та їх впливу на розвиток кіберспорту як новітньої сфери цифрової економіки України.

У межах дослідження встановлено, що в Україні розвиток кіберспорту як ендемічної сфери цифрової економіки в значній мірі залежить від ролі ігрових стрімінгових платформ. Ці платформи надають можливість гравцям-аматорам, професійним спортсменам, організаторам кіберспортивних заходів та іншим зацікавленим особам транслювати відеоігри в режимі реального часу через Інтернет. Доведено, що популярність кіберспорту забезпечує віддалений доступ до кіберспортивних змагань та індивідуальних стрімів (оскільки вони привертають увагу глядачів). Доведено, що проведення турнірів та змагань кіберспортивними організаціями на платформі можливе завдяки формуванню контенту та пов'язаних з ним можливостей організаторів для привертання уваги спонсорів. Доведено, що формування контенту сприяє професійному зростанню кіберспортсменів, оскільки воно вимагає демонстрації їх навичок та талантів перед широкою аудиторією. Формування контенту допомагає привертати увагу потенційних спонсорів, фанатів та підвищувати репутацію в кіберспортивному середовищі. Доведено, що

створення контенту сприяє залученню нових талантів і може надихати молодь, а також створює платформи для виявлення та залучення нових талантів в кіберспорт. Стрімери можуть стати прикладом для початківців та молодих гравців, надихаючи їх до професійного розвитку в цій сфері. Отримані результати дослідження створюють основу для оцінки економічного впливу ігрових стрімінгових платформ на розвиток кіберспорту в Україні. Це може включати аналіз доходів гравців, стрімерів та кіберспортивних організацій, а також вивчення ефективності різних монетизаційних моделей, таких як платні підписки, донати та реклама.

Game streaming platforms have a significant impact on the development of esports as a new sphere of the digital economy in Ukraine. They provide opportunities for players and teams to broadcast their gaming performances in real-time, and for tournament organizers to stream gaming tournaments and competitions. These platforms attract new talented players and teams who can progress and compete at the international level. Consequently, the research aims to study the functions of game streaming platforms and their impact on the development of esports as a new sphere of Ukraine's digital economy. Within the scope of the research, it is observed that in Ukraine, the development of esports as an endemic sphere of the digital economy is significantly influenced by game streaming platforms. These platforms enable amateur players, professional athletes, organizers of esports events, and other interested individuals to live stream video games over the Internet in real-time. It has been proven that the popularity of esports is driven by access to esports competitions and individual streams, which attract viewers' attention. It has also been demonstrated that esports organizations hosting tournaments and competitions on platforms can attract sponsors' attention through content creation and related opportunities. Proved, that the professional growth of esports athletes is facilitated by the creation of content that showcases their skills and talents to a wide audience. This helps them attract potential sponsors, gain support from fans, and enhance their reputation within the esports community. It has been proven that the creation of inspiring content and platforms for talent discovery and recruitment play a crucial role in attracting new talents to esports. Streamers can serve as role models for beginners and young players, inspiring them to pursue professional development in this field.

The obtained results provide a basis for assessing the economic impact of game streaming platforms on the development of esports in Ukraine. It may include analyzing the revenues of players, streamers, and esports organizations, as well as studying the effectiveness of various monetization models such as paid subscriptions, donations, and advertising.

Ключові слова: кіберспорт; ендемічна сфера; цифрова економіка; кіберспортмени; монетизація; екосистема кіберспорту.

Key words: esports; endemic sector; digital economy; esports athletes; monetization; esports ecosystem.

TARGET SETTING

Game streaming platforms have a significant impact on the development of esports as a new field in the digital economy in Ukraine. These platforms provide players and teams with the opportunity to livestream their gaming performances, while gaining access to a large audience of viewers from all around the world. Additionally, game streaming platforms stimulate the growth of communities and esports fans. Viewers can engage with players through chat and comments, exchange thoughts, offer advice on strategies and tactics, and support their favorite teams. This creates a sense of community and attracts more people to the esports environment. Thanks to game streaming platforms, esports gains wide recognition and popularity among viewers. The broadcasts of game tournaments and competitions attract the attention of a wide audience, including those who were previously uninterested in the world of esports. These platforms attract new talented players and teams who can progress and compete at an international level. The broadcasts of

Ukrainian esports tournaments and the performances of Ukrainian players attract the attention not only domestically but also internationally, which contributes to the popularization of esports with a Ukrainian focus.

ANALYSIS OF RESEARCH AND PUBLICATIONS

Currently, the majority of publications are dedicated to researching the essence of esports as a cutting-edge field in Ukraine's digital economy or the specifics of its development. Among those who have studied this issue are researchers such as Hobyk V.V., Horova K.O., Horoviy D.A., and Kiporenko O.V. Indeed, the development of esports is closely tied to the growth of game streaming platforms, which provide players, teams, and organizations with the ability to broadcast their matches, build communities, and interact with viewers. These platforms play a crucial role in expanding the reach and engagement of the esports industry. Correct, researchers such as Suska O.O. and Kolchar Supita have indeed emphasized the

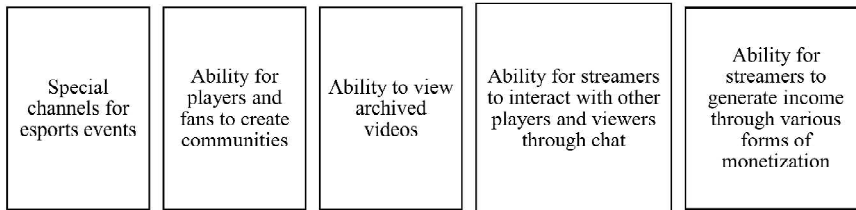

Figure 1. Functions of game streaming platforms and their impact on the development of esports as a cutting-edge field in the digital economy

Source: formed based on [1; 4; 6].

significance of studying the role of game streaming platforms in the context of modern esports. However, despite this growing interest, scientific research specifically focused on understanding the content of game streaming platforms within the realm of contemporary esports is still relatively limited in scope.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF ARTICLE (PROBLEM)

The purpose of the article is to investigate the functions of game streaming platforms and their impact on the development of esports as a cutting-edge field in Ukraine's digital economy.

THE PAPER'S MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Esports is actively developing in Ukraine and has emerged as an endemic sector of the digital economy. In this process, game streaming platforms play a significant role, which, within

the scope of this research, are interpreted as online services that allow amateur players, professional athletes, organizers of esports events, and other interested individuals to livestream video games in real-time over the Internet. In this context:

1. Streamers utilize specialized software to capture their gameplay and broadcast it live on the platform. For example, OBS (Open Broadcaster Software) and XSplit are software tools

used for streaming and recording video from a computer screen.

2. Viewers can watch the gameplay in real-time, leave comments, interact with the streamer through chat, send donations, or subscribe to the streamer's channel to support their content.

These features are facilitated by the multitasking capabilities of game streaming platforms. They provide numerous functions, the main ones of which are listed in Figure 1.

So, let's examine the highlighted functions of game streaming platforms and their impact on the development of esports in more detail. Specifically:

1. Ability to create special channels for esports events. This enables esports organizations, teams, and tournament operators to stream their matches, attract viewers, and host content specific to esports.

The main advantages of special channels for esports events on game streaming platforms include (Table 1). convenient access to esports content, professional

Table 1. The main advantages of special channels for esports events on game streaming platforms

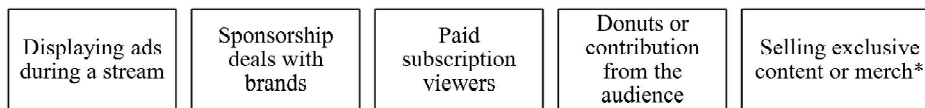
Main advantages	Characteristics of benefits	Impact on the development of e-sports in Ukraine
Convenient access to esports content	Special channels for esports events allow for easy discovery and viewing of esports matches, tournaments, and other events that take place on dedicated channels.	This ensures the convenience of consuming content and increases audience engagement.
Professional broadcasting	Special channels for esports events provide a variety of tools and features for professional broadcasting of esports events. This may include high-quality streaming, commentators, production decisions, graphics, and other elements that create an engaging and captivating broadcast.	
Audience engagement	Special channels for esports events attract viewers who are actively interested in esports.	This creates an environment for viewer interaction, discussing matches, supporting teams, and more.
Brand promotion	These channels provide esports organizations, teams, and tournament operators with the opportunity to build their brand and attract sponsors*.	
Interaction with viewers	Special channels enable active interaction with the viewers of esports events. Viewers can leave comments, ask questions, express their impressions, and show support in the chat or through other interactive features on the platform.	This fosters the building of a community around esports and increases viewer engagement in events.
Support for archived content	Special channels provide the ability to store and access archived videos of esports events. This means that viewers can watch recordings of previous matches, tournaments, and other exciting moments they may have missed.	This provides access to content even after the live stream has ended.

Note:

*As a channel becomes popular and has a large audience, it attracts the interest of companies that want to advertise their products or services during esports events.

Source: formed based on [1; 2; 4].

Figure 2. Main forms of stream monetization for esports organizations, esports players and other interested parties

Note

* Merch is T-shirts, hats, badges and other items with the logo, which certify belonging to a particular gaming community, e-sports team or brand.

Source: formed based on [2; 3].

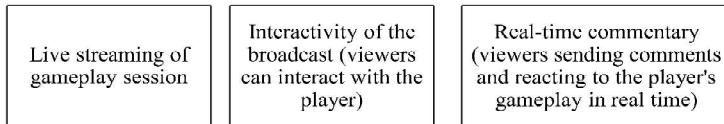

Figure 3. Key features of game streaming and its content on gaming streaming platforms

Source: formed based on [3].

broadcasting, audience engagement, brand promotion, interaction with viewers, and support for archived content.

These features of special channels for esports events help enhance the esports ecosystem. Organizations, teams, and tournament operators can utilize these channels to promote their competitions and raise their profile within the esports industry.

2. The ability for esports players and their fans to create communities where they can discuss games, esports events, share thoughts, and communicate is facilitated by the presence of social interaction features on gaming streaming platforms. These features often include chat functions, comments, forums, and dedicated sections for communication. This stimulates interaction and fosters the development of an esports community where players and

fans can discuss their favorite games, exchange strategies, share impressions of matches and tournaments, and engage with both professional esports athletes and amateur players.

3. The ability to watch archived videos allows viewers to watch videos later when they have missed the live broadcast. This enables viewers to watch videos from popular tournaments,

player performances, and other content that they may have missed in real-time.

4. The ability for streamers to interact with other players and viewers through chat provides active communication, exchange of thoughts, questions, and interaction among stream participants.

5. The ability for streamers to earn revenue through various forms of monetization is an important aspect of streaming for esports organizations, esports athletes, and other interested parties (Fig. 2).

Therefore, among the main forms of stream monetization for eSports organizations, esports athletes and other interested parties are:

— Displaying ads during a stream. This opportunity arises because streamers have the ability to display

Table 2. Features of game streaming on gaming streaming platforms and their impact on the development of esports as a new sphere of Ukraine's digital economy

Types of streams	Specificity of content	The release of streams on the development of e-sports
streams of professional players	Professional players livestream their training sessions, gameplay, and participation in tournaments.	Streaming allows fans to familiarize themselves with esports disciplines, professional players, and gain insights into the game.
tournament streams	Esports tournament organizers livestream them in real-time.	Streaming allows fans to stay up-to-date with esports events and observe matches across various esports disciplines. Streaming enables fans to stay informed about the intricacies of gameplays and matches across different esports disciplines.
streams of other esports events	Organizers of major esports events (such as world championships, majors, or leagues) livestream them in real-time.	
streams of sports analysts and commentators	Analysts and commentators create streams dedicated to game analysis, strategies, matches, and esports events analysis worldwide.	
trainer streams	Coaches livestream streams where they share their experience, teach players strategies, analyze gameplay, and help develop skills.	Streaming is beneficial for both amateur players and professional esports athletes who aim to improve their gameplay and receive valuable advice.
streams of amateur gamers	Amateur gamers showcase their gameplay, interact with viewers, and engage in informal conversations.	This allows the creation of a community of players who are interested in specific games (which are esports disciplines) and interact with each other.

Source: formed based on [1; 3; 5].

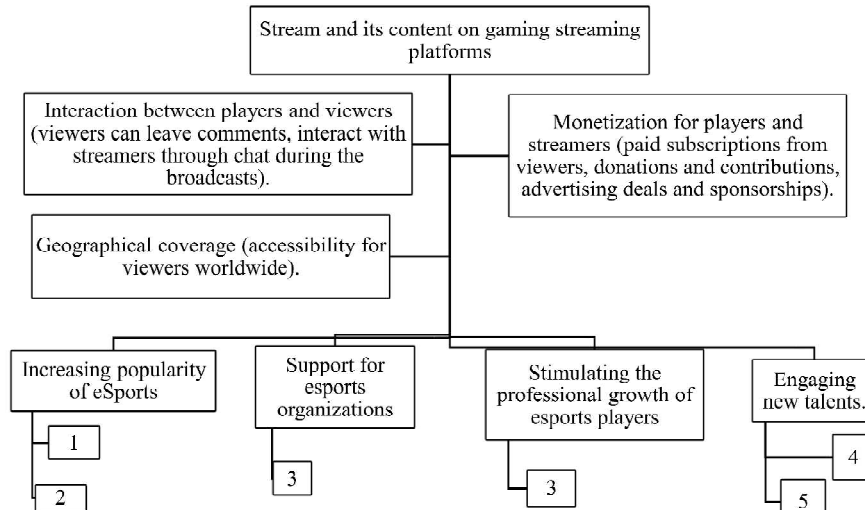

Figure 4. Scheme of influence of gaming streaming platforms on the development of eSports in the new sphere of digital economy of Ukraine*

Note:

*Directions of influence: (1) access to esports competitions; (2) access to individual streams; (3) content creation; (4) creation of content that can inspire youth; (5) forming a platform for discovering and engaging new talents in esports.

Source: formulated by the author.

advertisements during their streams. These can include platform ads, sponsorships, or commercial videos played during breaks in the stream. Cyber athletes earn revenue based on factors such as the number of views or interactions with the advertising content;

- Sponsorship deals with brands. This opportunity arises because streamers can enter sponsorship agreements with brands to display logos, links, or special content on their streams, as well as engage in joint advertising. Cyber athletes, esports teams, and esports clubs receive fees for such sponsorship agreements;

- Paid subscription viewers. This opportunity arises because game streaming platforms offer paid subscriptions that viewers can purchase to gain certain privileges and exclusive content. One example of viewer subscriptions can be found on the popular platform Twitch. They have a partnership and affiliate program that allows streamers to offer paid subscriptions to their viewers;

- Donuts or contribution from the audience. They can involve monetary contributions that viewers send through specialized platforms or services such as PayPal, Patreon, or other payment systems. This opportunity arises because viewers can send messages of support or expressions of gratitude along with their donations;

- Selling exclusive content or merch. This opportunity arises because streamers have the ability to provide and sell exclusive content (gameplay recordings, tips and strategies, tutorials, video lessons, or even personal exclusive meetings or training sessions) or merchandise (t-shirts, hats, badges, and other items with their logo) to generate additional income. In Ukraine, for example, many professional esports athletes and streamers have their own online stores where they sell t-shirts, hats, posters, stickers, and other goods featuring their brand. Fans can purchase these items as a way to express their support and affiliation with the community of their favorite esports player or team.

Regardless of the form of income, they allow streamers to earn money from their streams and content, provided that the stream and its content have the distinctive features outlined in Figure 3.

Stream — is a real-time transmission of video or audio information over the Internet. In the context of esports and video games, a stream refers to a type of live video broadcast of gameplay or other related content that is streamed in real-time. It has a significant impact on the development of esports (Table 2).

In particular, the types of influences vary across different types of streams, including those created by professional players, esports event organizers (tournament streams, streams of other esports events), analysts and commentators, coaches, and casual gamers.

Therefore, among the features of streaming and its content that influence the development of esports as a cutting-edge sector of the digital economy, we have identified the following [3]:

1. Real-time streaming of training or competitive gameplay sessions, allowing viewers to observe esports athletes, amateur gamers, and coaches during matches or competitions, follow their actions, and interact with them through chat or other platform features.

2. Interactive streaming, enabling viewers to engage with esports athletes through chat, comments, or special platform functions.

3. Real-time comments, where viewers send comments and react to a player's gameplay in real-time. This allows esports athletes to receive instant feedback from their audience and respond to their comments or requests during the stream.

Therefore, the identified features of gaming streaming platforms form the following scheme of their impact on the development of esports (Figure 4).

Based on its content, it is evident that the main areas of influence of such platforms on esports are: (1) the popularity of esports (facilitated by access to esports

competitions and individual streams that attract viewers' attention); (2) hosting tournaments and competitions for esports organizations on the platform (aided by content creation and the associated opportunities for organizers to attract sponsors); (3) professional growth of esports athletes (supported by content creation that showcases skills and talents to a wide audience); (4) attracting new talents (facilitated by creating content that can inspire youth and platforms for discovering and engaging new talents in esports).

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

The research findings highlight that in Ukraine, the development of esports as an endemic sector of the digital economy is significantly influenced by the role of game streaming platforms. These platforms enable amateur players, professional athletes, esports event organizers, and other interested individuals to livestream video games in real-time over the Internet. The main areas of influence of such platforms on the development of esports are as follows:

1. Popularity of esports, facilitated by access to esports competitions and individual streams that attract viewers' attention.

2. Hosting tournaments and competitions by esports organizations on the platform, made possible through content creation and the associated opportunities for organizers to attract sponsors' attention.

3. Professional growth of esports players, facilitated by creating content that showcases skills and talents to a wide audience. This helps them attract the attention of potential sponsors, gain support from fans, and enhance their reputation within the esports community.

4. Engagement of new talents through the creation of content that can inspire young individuals and platforms for discovering and attracting new talents to esports. Streamers can serve as role models for beginners and young players, inspiring them to pursue professional development in this field.

The obtained results create a basis for assessing the economic impact of gaming streaming platforms on the development of esports in Ukraine. This may involve analyzing the revenues of players, streamers, and esports organizations, as well as studying the effectiveness of various monetization models such as paid subscriptions, donations, and advertising.

Література:

1. Гоблик В.В. Вплив цифрової ігрової індустрії на економіку, Міжнародний науковий журнал "Освіта і наука", Вип. 1 (30), 2021, с. 140—142.

2. Горова К.О., Горовий Д.А., Кіпоренко О.В. Основні тенденції розвитку ринку кіберспорту, Проблеми і перспективи розвитку підприємництва, 2016, Вип. № 4 (2). С. 51—55.

3. Kolchar Surpita. Top 5 Video Streaming Platforms Comparison of 2018 — DaCast, 2022. URL: <https://www.dacast.com/blog/top-5-video-streaming-platforms-comparison/> (дата звернення: 14.06.2023).

4. Лазнева І.О., Цараненко Д.І. Кіберспорт та його вплив на зміну світового ринку комп'ютерних ігор. Нау-

ковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 22 (2). С. 63—67.

5. Суська О.О. Теоретико-методологічне осмислення функціоналу стрімінг-технологій у середовищі сучасних мас-медій, Габітус: науковий журнал, 2018, Вип. 6, С. 115—119.

6. Чизмар І.І., Гоблик В.В. Кіберспортивні організації з франчайзинговими мережами: формалізація техніко-економічного розвитку на основі оптимальної стратегії експлуатації та оновлення обладнання, Economic Annals-XXI, 2021, Вип. № 187 (1—2), С. 146—162.

References:

1. Hoblyk, V.V. (2021), "The Impact of the Digital Gaming Industry on the Economy", *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal "Osvita i nauka"*, Vol. 1 (30), pp. 140—142.

2. Horova, K.O., Horovyy, D.A. and Kiporenko, O.V. (2016), "The main trends in the development of the eSports market", *Problemy i perspektivy rozvytku pidpryyemnytstva*, Vol. 4 (2), pp. 51—55.

3. Surpita, K. (2022), "Top 5 Video Streaming Platforms Comparison of 2018", Available at: <https://www.dacast.com/blog/top-5-video-streaming-platforms-comparison/> (Accessed: 14.06.2023).

4. Lazneva, I.O. and Tsaranenko, D.I. (2018), "E-sports and its influence on the change of the world market of computer games", *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, Vol. 22 (2), pp. 63—67.

5. Susska, O.O. (2018), "Theoretical and methodological understanding of the functionality of streaming technologies in the environment of modern mass media", *Habitus: naukovyy zhurnal*, vol. 6, pp. 115—119.

6. Chizmar, I.I. and Goblyk, V.V. (2021), "E-sports organizations with franchise networks: formalization of technical and economic development based on the optimal strategy of operation and equipment renewal", *Economic Annals-XXI*, Vol. № 187 (1—2), pp. 146—162.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 338.48: 379.8

*Н. О. Петренко,**д. е. н., професор, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,**Уманський національний університет садівництва**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0922-8389>**О. А. Поліщук,**к. пед. н., доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін,**Уманський національний університет садівництва**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6053-1060>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.41

СПЕЦИФІКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ГОСТИННОСТІ

N. Petrenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business, Uman National University of Horticulture

O. Polishchuk,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Social Sciences, Humanities and Law, Uman National University of Horticulture

SPECIFICS OF LEGAL REGULATION IN THE HOSPITALITY SECTOR

У статті проведено дослідження стосовно специфіки правового регулювання сфери гостинності. Зазначено, що розвиток готельного бізнесу, як однієї зі складових сфери туризму, викликав потребу у вивченні специфіки правового регулювання процесів реалізації послуг гостинності. Указано, що рівень конкурентоспроможності сфери готельних послуг перебуває у прямій залежності від державного регулювання даної галузі, нормативних актів, методів і форм її відповідності умовам сучасності. Проаналізовано нормативно-правовий базис, яким регулюються правовідносини при реалізації готельних послуг. Встановлено, що основним правовим актом, що регулює діяльність у сфері готельного бізнесу є Правила користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг. Указано, що ключовими об'єктами нормативно-правового регулювання в діяльності підприємств сфери гостинності є технології виробництва, організації та реалізації надання готельних, ресторанних і туристичних послуг за різними напрямками. Визначено ключові дефініції учасників правовідносин готельних послуг. Проведено аналіз ознак класифікації готелів на номерного фонду. Розглянуто основні принципи реалізації Договору про надання готельних послуг. У підсумку зазначено що, правові аспекти регулювання сфери гостинності формуються на основі державної політики в галузі, сукупності законодавчої, нормативно-правової та технічної документації тощо. А тому, базовим підґрунтям для реалізації принципів правового реагування в даній галузі має стати удосконалена державна правова політика з розвитку готельного бізнесу як однієї зі складових сфери послуг.

The article conducts a research on the specifics of legal regulation of the hospitality sector. It is noted that the development of the hotel business as one of the components of the tourism sector has caused the necessity to study the specifics of legal regulation of the processes of sales of hospitality

services. It is stated that the level of competitiveness of the hotel services sector is directly dependent on the State regulation of this industry, regulatory acts, methods and forms of its compliance with the modern conditions. The article analyses the regulatory framework by which legal relations in the course of sales of hotel services are regulated. It is established that the main regulatory act in the field of hotel business is the Rules for the use of hotels and similar facilities for accommodation and provision of hotel services. It is indicated that the key objects of regulatory and legal regulation in the activities of hospitality enterprises are technologies for the production, organisation and implementation of hotel, restaurant and tourist services in a variety of areas. The key definitions of participants of legal relations in hotel services are defined. An analysis of the features of classification of hotels and the fund of rooms has been carried out. The article examines the major principles of implementation of the Hotel Services Agreement. In conclusion, it is noted that the legal aspects of hospitality regulation are formed in accordance with the state policy in the industry, a combination of legislative, regulatory and technical documentation, etc. It is indicated that the State policy regarding the development of the hospitality industry and regulation of the main aspects of economic activity in the hotel business, as its component, should be aimed at improving the quality indicators of performance. However, at present, some legal acts have to be revised and improved due to the dynamism of the hospitality industry. Therefore, an improved state legal policy on the development of the hotel business as one of the components of the service sector should become the basic basis for implementing the principles of legal responsiveness in this area.

*Ключові слова: готель, послуга, гостинність, закон, право, захист споживачів.
Key words: hotel, service, hospitality, law, right, customer protection.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стрімкий розвиток туристичної галузі у світі у доковідний період, і як наслідок динамічність розвитку готельного бізнесу, як однієї зі складових сфери туризму, викликав потребу у вивченні специфіки правового регулювання процесів реалізації послуг гостинності. Рівень конкурентоспроможності сфери готельних послуг перебуває у прямій залежності від державного регулювання даної галузі, нормативних актів, методів і форм її відповідності умовам сучасності.

"Докорінні причини проблем політико-правової сфери, що негативно впливають на розвиток туристичної галузі в Україні, криються у недосконалому законодавчому регулюванні та відсутності ефективної державної політики, що повинна проводитися державними інституціями, спираючись на нормативно-правову базу. Тобто проблеми законодавчого та державного регулювання між собою пов'язані, та спричиняють їх загострення, доповнюючи одна одну" [1, с. 258]. Зважаючи на вказане, дослідження питання стосовно особливостей правового регулювання у сфері гостинності, особливо щодо надання готельних послуг, є актуальним та потребує детального аналізу та критичного осмислення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням питання розвитку готельного бізнесу, зокрема й правових аспектів діяльності у даній сфері, присвячено чимало праць українських науковців. Так, автори Байлик С.І. і Писаревський І.М. вказують, що "Розвиток готельного господарства вимагає створення певного сприятливого правового регулювання... Але наразі, з урахуванням міжнародних вимог до якості по-

слуг готельного господарства потребують оновлення численні галузеві нормативні документи [2, с. 22—23]. Левицька І.В., Корж Н.В. та Онищук Н.В. зазначають, що "Успішний розвиток готельного господарства неможливий без підготовки нормативних актів, необхідних для налагодження ринкового механізму діяльності галузі" [3, с. 60]. Колесніченко А.С. визначено, що "метою регулювання діяльності готелів виступає гармонізація відносин між споживачем (клієнтом) і виробником послуг (суб'єктом надання готельних послуг), спрямована на узгодження інтересів споживача, виробника та суспільства і створення сприятливих умов для розвитку підприємств готельного господарства через продукування нормативно-правових актів" [4, с. 41]. "Пріоритетом розвитку готельного бізнесу в сучасних умовах є: удосконалення, покращення існуючих та будівництво нових сучасних готелів, підвищення якості обслуговування, покращення якості послуг, що надаються, забезпечення функціонування готелів відповідно до існуючої нормативно-правової бази" — зазначають Штома Є. та Мельник Л. [5, с. 145]. Папп В.В. вважає, що "Держава як основний регулятор повинна сформувати дійовий структурний механізм і нормативну базу для забезпечення необхідних системних умов для формування ресурсної бази, спрямованих на забезпечення сталого розвитку ринку готельних послуг [6, с. 211].

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Аналіз праць науковців та дослідників сфери гостинності дав змогу констатувати факт того, що теоретичні положення та практичні рекомендації, висвітлені у їх працях, сформували теоретико-практичний базис у вивченні питань розвитку та діяльності підприємств го-

тельного бізнесу. Однак, питання щодо специфіки правового регулювання у сфері гостинності наразі є малодослідженими, а тому, потребують додаткового вивчення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає в аналізі специфіки правового регулювання сфери гостинності, зокрема вивчення нормативно-правового базису, яким регулюються відносини між готельєром та туристом при реалізації готельних послуг. Зважаючи на мету, ключовими завданнями дослідження є: вивчення правових документів, що регулюють правовідносини у сфері гостинності; розгляд ключових принципів надання готельних послуг; аналіз правових методів регулювання розвитку готельного господарства та об'єктів нормативно-правового регулювання підприємств сфери гостинності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підґрунтям для правового регулювання сфери гостинності в Україні є законодавча база, яку формують нормативні-правові документи — Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський Кодекс України, Податковий кодекс України, Закони України: "Про туризм", "Про захист прав споживачів", "Про ліцензування видів господарської діяльності", "Про страхування", "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" тощо; та регулятивні акти — накази, правила та положення, стандарти, зокрема: Наказ "Про затвердження Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг"; Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України"; Порядок встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення; ДСТУ 4268:2003 Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги; ДСТУ 4269:2003 Послуги туристичні. Класифікація готелів; ДСТУ 4527:2006 Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення та інші.

Ключовими об'єктами нормативно-правового регулювання в діяльності підприємств сфери гостинності виступають технології виробництва, організації та реалізації надання готельних, ресторанних і туристичних послуг за різними напрямками, що охоплюють широкий спектр питань (від термінологічної основи і часових нормативів до методологічної основи формування готельного, ресторанного чи туристичного продукту [7]. "До правових методів регулювання розвитку готельного господарства належить розроблення та вдосконалення нормативно-правової бази в цій сфері: законів та інших законодавчих актів, системи стандартизації, сертифікації та категоризації готелів, загальнодержавних і регіональних програм розвитку готельного бізнесу тощо. Основною метою розробки таких законодавчих актів є регламентація правових, економічних та організаційних основ створення й подальшого функціонування підприємств готельного бізнесу" [3, с. 63].

Основним правовим актом, що регулює діяльність у сфері готельного бізнесу є Правила користування го-

телями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг, затвержені Наказом Державної туристичної адміністрації України № 19 від 16.03.2004 р. зі змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства культури і туризму № 46 (з 1048-09) від 19.10.2009 р. та № 43 (з 1009-10) від 18.10.2010 р. "Ці Правила регламентують основні вимоги щодо користування готелями та аналогічними засобами розміщення усіх форм власності, що здійснюють діяльність на території України у сфері надання послуг розміщення (готельних послуг) споживачам, і регулюють відносини між споживачами (фізичними особами, які проживають у готелях або мають намір скористатися готельними послугами) та готелями, виконавцями цих послуг" [8].

У загальних положеннях вищезазначеної Постанови розкриваються такі поняття, як бронювання, час заїзду та виїзду, замовник, споживач. Ці поняття містять обов'язкові вимоги щодо обслуговування, які повинні у доступній формі доводитися до виконавця.

Головною ознакою готельних послуг є нерозривність виробництва і споживання, невідчутність мінливості, відсутність права власності на послуги тощо. Зважаючи на те, що одержувач (користувач / споживач / турист) послуг гостинності є більш уразливішою стороною по відношенню до виконавця, то положення Правил готельних послуг містять низку норм, що забезпечують захист інтересів саме споживачів. Отже, Правилами користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг регулюються права та обов'язки між надавачем та одержувачем (користувачем / споживачем / туристом) послуг гостинності, підстави та порядок пред'явлення претензій, відповідальність за порушення обов'язків, заподіяння шкоди та інші умови.

Згідно Закону України "Про туризм", для того щоб гарантувати рівень і якість сервісу та безпеку розміщення гостей усі засоби розміщення мають отримати Свідоцтво про класифікацію [9]. Свідоцтво видається на певний термін, по закінченню якого заклад розміщення має підтвердити виданий раніше рівень. "Згідно з абзацом 2 п. 11 Порядку встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2009 № 803, Свідоцтво про встановлення готелю відповідної категорії видається не більше як на три роки або за наявності в готелі системи управління якістю не більше як на п'ять років. Форму Свідоцтва про встановлення категорії готелю затверджено наказом Міністерства інфраструктури від 23.01.2012 № 28, зареєстрованого в Мін'юсті 06.02.2012 за № 177 / 20490 (зі змінами)" [10; 11; 12].

Вато зазначити, що в Україні готелі класифікуються за системою зірок (*). Відповідно до п. 4 Порядку встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), який затверджено постановою Кабміну України від 29.07.2009 № 803, готелям встановлюються такі категорії: "п'ять зірок", "чотири зірки", "три зірки", "дві зірки" та "одна зірка" [11].

Завдяки класифікації споживач, перед вибором місця відпочинку, ознайомлюється інформацією про

відповідність об'єкта індустрії гостинності, передбаченій категорії. Класифікація за зірками (*) поширюється на такі види засобів розміщення, як: готель, курортний готель, апарт-готель, комплекс апартаментів, мотель, хостел, база відпочинку, замиський готель.

Відповідно до ч.3 ст. 19 Закону України "Про туризм" види категорій об'єктів туристичної інфраструктури, порядок їх встановлення та зміни, а також порядок доведення до споживачів інформації про вид об'єкта туристичної інфраструктури та про вид його категорії визначаються Кабінетом Міністрів України. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2009 № 803 затверджено Порядок встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) [11]. Відповідно до ч. 4 ст. 19 Закону України "Про туризм" встановлення категорій об'єктів туристичної інфраструктури (готелів, інших об'єктів, призначених для надання послуг з розміщення, закладів харчування, курортних закладів тощо) здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів..." [9; 10].

Окрім класифікації у готелях ще визначається категоризація готельних номерів: Номери вищої категорії Сюїт (Suite), апартамент (Apartment), люкс (Lux), джуніор сюїт (Junior suite), номер-студія (Studio), стандартні номери різних категорій.

Зірковість та категоризація номерного фонду дає змогу визначити рівень конкурентоспроможності готелю та його привабливість порівняно з іншими закладами індустрії гостинності.

Відповідно до ст. 22 Закону України "Про туризм" відносини з надання готельних послуг, що виникають між виконавцем готельних послуг і туристом, визначаються цивільно-правовим договором з платного надання послуг — договором на готельне обслуговування. Сторонами договору про надання готельних послуг є виконавець (готель або інший суб'єкт, що надає послуги з розміщення) та замовник або споживач [13].

Згідно абзацом 3 п. 1.3 Наказу Державної туристичної адміністрації України від 16.03.2004 року № 19 "Про затвердження Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг", готель — підприємство будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, що складається із шести і більше номерів та надає готельні послуги з тимчасового проживання з обов'язковим обслуговуванням [13].

Абзацом 4 п. 1.3 Правил "аналогічні засоби розміщення" визначено як — підприємства будь-якої організаційно-правової форми власності, що складаються з номерів і надають обмежені готельні послуги, включно з щоденним заправлінням ліжок, прибиранням кімнат та санвузлів [8].

Замовник — фізична або юридична особа, в тому числі суб'єкт туристичної діяльності, яка укладає відповідний договір на надання готельних послуг від імені та на користь споживача та здійснює оплату за цим договором (надає гарантії щодо оплати за цим договором) (абз.6 п. 1.3.Правил) [8].

Споживач — фізична особа, яка купує, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари, роботи, послуги для власних (побутових) потреб (абз.5 п. 1.3. Правил) [8].

"За договором на готельне обслуговування одна сторона (готель або інший суб'єкт, що надає послуги з розміщення) зобов'язується за дорученням іншої сторони (проживаючого) надати послуги по тимчасовому проживанню (ночівлі) у спеціально обладнаному жилому приміщенні (номері), виконати або організувати виконання інших визначених договором на готельне обслуговування послуг, пов'язаних з тимчасовим проживанням, а проживаючий зобов'язується сплатити за ці послуги встановлену плату" [13].

До відносин за договором на готельне обслуговування застосовуються норми Цивільного кодексу (ст. 633, 638) [14], Закон України "Про захист прав споживачів" [15] та інші нормативно-правові акти, прийняті відповідно до них.

"Готель або інший суб'єкт, що надає послуги з розміщення, зобов'язаний до укладення договору надати необхідну і достовірну інформацію про послуги з готельного обслуговування, їх види і особливості, про порядок і терміни оплати послуг готелю та надати проживаючому на його прохання інші пов'язані із договором і відповідним готельним обслуговуванням відомості, а також іншу інформацію, передбачену законодавством про захист прав споживачів" [13].

Отже, договір про надання готельних послуг є консенсуальним документом, оскільки вважається укладеним сторонами з моменту узгодження істотних умов. Предмет договору на надання готельних послуг — надання виконавцем готельного номера для тимчасового розміщення, а також основні та додаткові послуги, що надаються замовнику. Правила надання готельних послуг свідчать про те, що виконавець зобов'язаний довести до відома споживача інформацію про всі послуги, що входять у вартість номера, і повідомити про перелік додаткових платних послуг.

"Договір на готельне обслуговування укладається як шляхом укладення письмового договору, так і шляхом прийняття готелем заявки на бронювання за допомогою поштового, телефонного чи іншого зв'язку, що дозволяє достовірно встановити особу, від якої надходить заявка. У разі прийняття заявки договір на готельне обслуговування вважається укладеним з моменту отримання підтвердження готелю про прийняття замовлення та вказівки можливого початку надання готельного обслуговування з визначеного часу. При цьому за своєю суттю подання заявки на бронювання за допомогою поштового, телефонного чи іншого зв'язку та підтвердження виконавця про прийняття замовлення є також вчиненням його у письмовій формі. Такий висновок можна зробити зі змісту ст. 207 Цивільного Кодексу України [14], згідно якої правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони, або надсилалися ними до інформаційно-телекомунікаційної системи, що використовується сторонами. У разі якщо зміст правочину зафіксований у кількох документах, зміст такого правочину також може бути зафіксовано шляхом посилання в од-

ному з цих документів на інші документи, якщо інше не передбачено законом. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку.

Ст. 9 Міжнародної готельної конвенції щодо укладання контрактів власниками готелів та турагентами (International Hotel Convention on the conclusion of contracts by hotel owners and travel agents), що розроблена прийнята 01.01.1975 р. Всесвітньою туристичною організацією (UNWTO) [16], визначено, що початком укладення готельного контракту визначається направлення турагентом на адресу власника готелю запиту на бронювання готельних послуг. Виходячи з вказаного, під процесом бронювання можна безпосередньо розуміти процес замовлення готельних послуг туристом, тобто укладання договору на готельне обслуговування.

Послуги за Договором на надання готельних послуг, згідно Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг, передбачають оплату. Це означає, що сторона, яка надає послугу, повинна отримати плату за виконання своїх обов'язків. Оплата надається або за взаємною згодою двох сторін перед фактом надання послуг (передоплата), або на момент заїзду в готель (факт-оплата). Пунктом 3.4 Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг [8], передбачено, що "готель має право застосовувати вільні ціни і тарифи, та систему знижок на всі послуги, що надаються, за винятком тих, щодо яких здійснюється державне регулювання цін та тарифів. Ціна номера (місця), вартість додаткових послуг, у т.ч. бронювання, встановлюються готелем самостійно. Форма оплати визначається договором між споживачем/ замовником та готелем. Готель може застосовувати добову або погодинну оплату готельних послуг. Згідно п. 3.5. Правил готель самостійно визначає перелік основних послуг, які входять у ціну номера [8; 13].

Оскільки договір про надання готельних послуг носить двосторонній характер, то права виконавця відповідають обов'язкам замовника, і навпаки. Якщо будь-яка зі сторін не виконує умови договору, то вона може бути притягнена до цивільно-правової відповідальності. Тобто, якщо виконавець після укладення договору не виконав свої зобов'язання щодо інформування замовника, то клієнт, згідно п. 4.2. Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг [8], в односторонньому порядку може відмовитися від договору про надання готельних послуг і зажадати сплаченої суми та інших збитків, понесених ним у зв'язку з неналежним наданням готельних послуг. Разом з тим, абзацом 2 п. 4.13 Правил користування готелями й аналогічними засобами розміщення та надання готельних послуг [8], визначено, що якщо споживач під час перебування в готелі порушував правила проживання, то готель має право відмовити у поселенні або розірвати договір (здійснити виселення).

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

За останні роки сфера гостинності в Україні еволюціонувала і трансформувалася. На зміну стандарт-

ному готельному продукту "проживання та харчування" прийшли комплексні, ретельно продумані продукти, орієнтовані на клієнта, його інтереси та унікальні потреби; вимоги до персоналу перестали обмежуватися приємним зовнішнім виглядом і знанням іноземної мови; матеріально-технічна база готелів зазнала значних технічних і технологічних перетворень. Усе це, безумовно, не тільки позначається на векторі та швидкості розвитку індустрії гостинності, а й вимагає перегляду й удосконалення нормативно-правової бази, яка є підґрунтям для ведення будь-якого виду економічної діяльності.

Варто зазначити що, правові аспекти регулювання сфери гостинності формуються на основі державної політики в галузі, сукупності законодавчої, нормативно-правової та технічної документації тощо. Політика держави щодо розвитку індустрії гостинності та регулювання основних аспектів господарської діяльності у сфері готельного бізнесу, як її складової, повинна бути спрямована на поліпшення якісних показників функціонування. Але наразі, деякі правові акти, у зв'язку з динамізмом розвитку індустрії гостинності, потребують перегляду й удосконалення. А тому, базовим підґрунтям для реалізації принципів правового реагування в даній галузі, має стати удосконалена державна правова політика з розвитку готельного бізнесу як однієї зі складових сфери послуг. Тому, подальші наукові дослідження повинні бути спрямовані у напрямку удосконалення принципових засад державної правової політики у сфері гостинності.

Література:

1. Черниш І.В. Проблеми нормативно-правового регулювання розвитку туристичної галузі в Україні та її регіонах. Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України. 2014. Вип. 5 (109). С. 257—266.
2. Байлик С.І., Писаревський І.М. Організація готельного господарства. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 329 с.
3. Левицька І.В., Корж Н.В., Онищук Н.В. Готельна справа. К.: Київ.нац.торг.-екон.ун-т; Вінниця: ПП "ТД"Едельвейс і К", 2015. 580 с.
4. Колесніченко А.С. Нормативно-правове регулювання та державна підтримка розвитку готельної індустрії як інституту туризму. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 23. С. 37—42.
5. Штома Є. Готельне господарство України: сучасні тенденції розвитку. Практика та перспективи розвитку еногастрономічного туризму: світовий досвід для України. Мат-ли міжн. наук.-практ. онлайн конф., 17 травня 2018 р. К.: НУХТ, 2018. С. 144—147.
6. Папп В.В. Роль готельного господарства у розвитку туризму в регіоні. Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Економіка. 2015. Вип. 2 (46). С. 207—212.
7. Гончар Л.О., Беляк А.О. Нормативно-правове регулювання діяльності підприємств готельно-ресторанного і туристичного бізнесу. Економіка та суспільство. 2021. Вип. 26. DOI: 10.32782/2524-0072/2021-26-3. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/332/317> (дата звернення: 19.06.2023).

8. Правила користування готелями й аналогічними закладами розміщення та надання готельних послуг. Наказ Державної туристичної адміністрації України від 16.03.2004р. №19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0413-04#Text> (дата звернення: 19.06.2023).

9. Про туризм. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 31, ст. 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.06.2023).

10. Відповіді на запитання суб'єктів туристичної діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання). Міністерство економіки України. Інформаційний ресурс. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=cec41fa0-4201-46ce-a354-45b55711a18a&title=VidpovidinaZapitanniaSubktivTuristichnoiDiialnosti-SchoNadaiutPoslugiZTimchasovogoRozmischennia-prozhivannia>— (дата звернення: 19.06.2023).

11. Про затвердження Порядку встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання). Постанова Кабінету міністрів України від 29.07.2009 р., № 803. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.06.2023).

12. Деякі питання встановлення категорій готелям та іншим об'єктам, що призначаються для надання послуг з тимчасового розміщення (проживання). Наказ Міністерства інфраструктури України від 17.11.2022 р., № 858. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1527-22#n10> (дата звернення: 19.06.2023).

13. Договір у сфері надання готельних послуг. WikiLegalAid. 2022. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua> (дата звернення: 19.06.2023).

14. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003, №№ 40—44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.06.2023).

15. Про захист прав споживачів. Закон України. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 30, ст.379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 19.06.2023).

16. International Hotel Convention on the conclusion of contracts by hotel owners and travel agents. UNWTO. 2023. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id209961> (дата звернення: 19.06.2023).

References:

1. Chernysh, I.V. (2014), "Problems of regulatory and legal regulation of the development of the tourism industry in Ukraine and its regions", *Sots.-ek. problemy suchas. periodu Ukrainy*, vol. 5(109), pp. 257—266.

2. Bajlyk, S.I. and Pysarevs'kyj, I.M. (2015), *Orhanizatsiia hotel'noho hospodarstva [Organization of the hotel business]*, KhNUMH im. O. M. Beketova, Kharkiv, Ukraine.

3. Levyts'ka, I.V., Korzh, N.V. and Onyschuk, N.V. (2015), *Hotel'na sprava [Hospitality industry]*, Kyiv.nats.torh.-ekon.un-t, Kyiv; PP "TD"Edel'vejs i K", Vinnytsia, Ukraine.

4. Koliesnichenko, A.S. (2017), "Regulatory and legal regulation and state support for the development of the

hotel industry as a tourism institution", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 23, pp. 37—42.

5. Shtoma, Ye. (2018), "Hotel industry of Ukraine: current development trends", *Mat-ly mizhn. nauk.-prakt. onlajn konf. [Proc. of the Int. Scient. and pract. online conf.]*, NUKhT, Kharkiv, Ukraine, pp. 144—147.

6. Papp, V.V. (2015), "Role of the hotel industry in the development of tourism in the region", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Ser.: Ekonomika*, vol. 2 (46), pp. 207—212.

7. Honchar, L.O. and Beliak, A.O. (2021), "Regulatory and legal regulation of hotel, restaurant and tourism businesses", *Ekonomika ta suspil'stvo*, [Online], vol. 26, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/332/317> (Accessed 19 June 2023).

8. State Tourism Administration of Ukraine (2004), "Rules for the use of hotels and similar accommodation facilities and provision of hotel services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0413-04#Text> (Accessed 19 June 2023).

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "About tourism", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 19 June 2023).

10. Ministry of Economy of Ukraine (2023), "Answers to questions from tourism entities providing temporary accommodation services", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=cec41fa0-4201-46ce-a354-45b55-711a18a&title=VidpovidinaZapitanniaSubktivTuristichnoiDiialnosti-SchoNadaiutPoslugiZTimchasovogoRozmischennia-prozhivannia>— (Accessed 19 June 2023).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2009), Resolution "On Approval of the Procedure for Establishing Categories for Hotels and Other Facilities Intended to Provide Temporary Accommodation Services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2009-%D0%BF#Text> (Accessed 19 June 2023).

12. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2022), "Some issues of establishing categories for hotels and other facilities intended for the provision of temporary accommodation (lodging) services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1527-22#n10> (Accessed 19 June 2023).

13. WikiLegalAid (2022), "Agreement in the field of hotel services", available at: <https://wiki.legalaid.gov.ua> (Accessed 19 June 2023).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 19 June 2023).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On the protection of consumer rights", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (Accessed 19 June 2023).

16. UNWTO (2023), "International Hotel Convention on the conclusion of contracts by hotel owners and travel agents", available at: <https://regulation.gov.ua/documents/id209961> (Accessed 19 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 19.06.2023 р.

УДК 336.7:004

С. В. Волосович,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3143-7582>
А. В. Василенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2028-9748>
І. І. Нападовський,
аспірант кафедри фінансів,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-3927-2238>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.47

РИНОК ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У ФІНАНСОВІЙ ЕКОСИСТЕМІ

S. Volosovych,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Finance, State University of Trade and Economics
A. Vasylenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, State University of Trade and Economics
I. Napadovskiy,
Postgraduate student of the Department of Finance, State University of Trade and Economics

VIRTUAL ASSETS MARKET IN THE FINANCIAL ECOSYSTEM

Запропоновано виокремлювати інституційний та функціональний підходи до визначення сутності ринку віртуальних активів. Визначено сутність ринку віртуальних активів як сукупності економічних відносин між його учасниками, що охоплюють як первинний, так і вторинний ринки, та органами державного і міжнародного регулювання; конкретизовано його місце у фінансовій екосистемі. Систематизовано підходи до складових віртуальних активів. Виявлено характерні ознаки віртуальних активів. Обґрунтовано, що підґрунтям для визначення складових фінансової екосистеми став взаємозв'язок між складовими FinTech та EverythingTech; застосування учасниками фінансової екосистеми інструментів фінансових технологій; існування платформ, які сприяють отриманню користувачами певних послуг; побудова підсистем будуються навколо однієї або декількох базових потреб користувача та пов'язаних з нею послуг; комплексний характер обслуговування користувача на основі аналізу його потреб. Виявлено взаємозв'язок ринку віртуальних активів із іншими підсистемами фінансової екосистеми.

The article is devoted to defining the components of the virtual asset market and its place in the financial ecosystem. Authors propose to distinguish institutional and functional approaches to defining the essence of the virtual assets market. According to the institutional approach, the market of virtual assets is a set of participants in the market of virtual assets and legal relations between them regarding the turnover of virtual assets. The functional approach is broader because all components of the market are mentioned. The essence of the virtual asset market as a set of economic relations between its participants, covering both primary and secondary markets, and state and

international regulatory bodies is defined; its place in the financial ecosystem is specified. The article systematize approaches to the components of virtual assets. Characteristic features of virtual assets in terms of form of functioning, content, degree of liquidity, form of income generation, riskiness, term of investment, nature of service for certain types activities, nature of ownership are detected. The composition of virtual assets market participants was determined in the context of the Law of Ukraine "On Virtual Assets" and the approaches of The Financial Action Task Force. It is substantiated that the basis for determining the components of the financial ecosystem was the relationship between the components of FinTech (PayTech, WealthTech, CreditTech, InsurTech, BankingTech, RegTech, PropTech, Market of Virtual assets) and EverythingTech (TravelTech, GovTech, HealthTech, CivilTech, RetailTech, LegalTech); use of financial technology tools by participants of the financial ecosystem (Blockchain, Big Data, Internet, Telematics, Biometrics, Mobile Access, Artificial Intelligence, Cryptography); the existence of platforms that help users receive certain services; the construction of subsystems is built around one or more basic user needs and related services; comprehensive nature of user service based on the analysis of his needs. The virtual assets market interconnection with other subsystems of the financial ecosystem is shown.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюти, фінансова екосистема, віртуальні валюти, цифрові активи, криптовалюта.

Key words: virtual assets, cryptocurrency assets, financial ecosystem, virtual currencies, digital assets, cryptocurrency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Внаслідок пандемії Covid-19 та російської збройної агресії проти України посилились нестабільність, волатильність, фінансових ринків та заходи щодо їх державного регулювання, загрози знецінення чи втрати заощаджень і інвестицій. Це посилило розвиток ринку віртуальних активів, підґрунтям якого є криптовалюта. Криптовалюти виникли у відповідь на негативні наслідки глобальної фінансової кризи 2008 року. За весь період існування криптовалют розвиток ринку віртуальних активів відбувається на тлі цифровізації всіх ланок і сфер фінансових відносин, підґрунтям чого стало активне застосування інструментів фінансових технологій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Різноманітним проблемам функціонування ринку віртуальних валют присвячено достатньо багато праць. Так, К. І. Ровинська, І. Е. Лиховідова досліджували ринок віртуальних активів в контексті розвитку державних гарантій корпоративного управління [1]. О. І. Кулик [2] та С. О. Грицай [3] присвятили свої праці виявленню проблем функціонування учасників ринку віртуальних активів. Водночас у багатьох працях згадується про криптовалюту та віртуальну валюту. У колективній праці [4] аналізуються

сутність криптовалютного ринку та чинники впливу на його розвиток.

У науковій літературі та нормативно-правових актах фінансова екосистема висвітлюється в контексті її сутності, структурних елементів або в галузевому аспекті. Цікавим є підхід Н. Д. Маслій, Н. О. Задорожнюк, Ю. О. Жаданової, які під фінансовою екосистемою розуміють удосконалену модель фінансового супермаркету, яка поєднує усіх учасників фінансового ринку з метою швидкого, зручного та повного задоволення їхніх потреб в онлайн-режимі [5]. Водночас акцентується увага на ролі інструментів фінансових технологій у функціонуванні фінансових екосистем [6]. У значній кількості праць досліджуються підсистеми фінансової екосистеми. Так, Л. Є. Борисова, О. О. Колесник, О. О. Шрамко розглядають фінансову екосистему як інноваційну модель сучасного банкінгу [7]. Колектив авторів аналізують сутність та складові страхової екосистеми [8]. Цікавим є підхід С. М. Фролова, В. В. Орлова та Є. С. Козьменко, які розглядають екосистеми криптовалют [9].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Віддаючи належну шану існуючим науковим працям, варто зауважити, що нині відсутні дослідження місця та ролі ринку віртуальних активів як складової фінансової екосистеми. Мета статті полягає у визначенні складових ринку віртуальних активів та його місця у фінансовій екосистемі.

Таблиця 1. Підходи до складу віртуальних активів

Орган	Склад віртуальних активів
Canadian Securities Administration	- криптовалюта; - криптовалютні фонди, зокрема, криптовалютні інвестиційні фонди, криптовалютний біржовий фонд (ETF), блокчейн-фонди; - токени (утилітарні токени, токени безпеки та NFT) [18].
Australian Taxation Office	- криптовалюта; - токени NFT [17].
Міжнародний валютний фонд	Розглядають криптоактиви у вузькому та широкому розумінні [19, с. 12].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі аналізу нормативно-правових актів та наукової літератури можна виокремити інституційний та функціональний підходи до визначення сутності ринку віртуальних активів. Інституційний підхід прослідковується у Законі України "Про віртуальні активи" від 17.02.2022 № 2074-IX. Так, відповідно до п. 10 статті 1 цього Закону ринок віртуальних активів є сукупністю учасників ринку віртуальних активів та правовідносин між ними щодо обороту віртуальних активів [10]. Тут акцент ставиться на вторинному ринку віртуальних активів, не згадуючи про первинний.

У функціональному підході під ринком віртуальних активів як об'єкту правового регулювання розуміють сукупність суспільних відносин, які виникають між учасниками ринку щодо створення та обігу віртуальних активів, здійснення державного регулювання та саморегулювання ринку віртуальних активів [11]. Це визначення є ширшим, оскільки тут згадуються всі його складові.

Об'єктом на ринку віртуальних активів є віртуальний актив. Це обумовлює необхідність з'ясування сутності активів. Заслугує на увагу підхід Н.В. Петруні, яка виокремлює шість підходів до трактування активів [12]:

- активи як об'єкт власності;
- активи як об'єкт обліку;
- активи як об'єкт управління;
- активи як економічний потенціал;
- активи як об'єкт інвестування.

У більшості наукових праць та нормативно-правових актів активи розглядаються в контексті функціону-

вання юридичних осіб. Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 2 "Баланс" активи — це ресурси, контрольовані підприємством в результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до надходження економічних вигод у майбутньому [13]. Водночас Велика Українська Енциклопедія визначає активи як власність фізичних та юридичних осіб у вигляді рухомого й нерухомого майна, землі, лісових угідь, запасів корисних копалин, інших цінностей, що мають грошову вартість і використовуються їх власниками для виплати своїх зобов'язань іншим фізичним чи юридичним особам [14]. Таким чином, можна стверджувати, що термін "активи" стосується як юридичних, так і фізичних осіб.

У міжнародних та національних нормативно-правових актах застосовують терміни "віртуальні активи" та "криптовалюти". FATF визначає віртуальний актив як "цифрове представлення вартості, якою можна торгувати в цифровому вигляді, передавати та використовувати для оплати чи інвестицій" [15]. Financial Stability Board визначає криптоактив як тип приватного активу, який залежить насамперед від криптографії та розподіленої книги чи подібної технології як частини їх сприйнятої або внутрішньої цінності [16]. Податковий офіс Австралії розглядає криптоактиви як цифрове представлення вартості, що використовує криптографію для захисту цифрових даних і технологію розподіленої книги для запису транзакцій, яке можна передавати, зберігати або торгувати в електронному вигляді [17].

Із цих визначень можна зробити висновок, що віртуальні та криптоактиви застосовуються як синоніми. У табл. 1 представлено підходи окремих міжнародних

Таблиця 2. Характеристика віртуальних активів

Ознака	Характеристика
За формою функціонування	Фінансовий актив
За змістом	Цифровий актив
За ступенем ліквідності	Високоліквідні, середньоліквідні, низьколіквідні, неліквідні
За формою отримання доходу	Є активами, що можуть приносити дохід у явній формі (проценти) та у прихованій формі (лише при продажу)
За ризиковістю	Ризикові активи
За терміном вкладення	Довгострокові та короткострокові фінансові вкладення
За характером обслуговування окремих видів діяльності	Можуть виступати як операційними, так і інвестиційними активами
За характером володіння	Можуть бути як власними, так і залученими активами

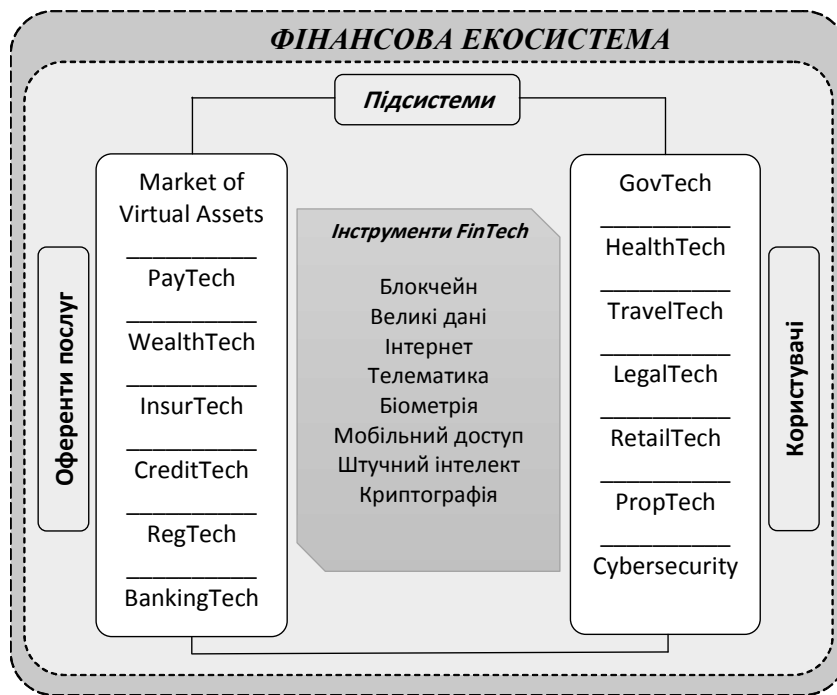

Рис. 1. Взаємозв'язок ринку віртуальних активів із іншими складовими фінансової екосистеми

організацій та національних регуляторів до складу віртуальних активів.

На основі аналізу наукової літератури та міжнародних та національних нормативно-правових актів, можна визначити характерні риси віртуальних активів (табл. 2).

Важливою складовою ринку віртуальних активів є його суб'єкти. До них слід віднести:

- постачальників послуг віртуальних активів;
- користувачів послуг віртуальних активів;
- органи контролю (національні та міжнародні).

Відповідно до п. 12 статті 1 Закону України "Про віртуальні активи" учасники ринку віртуальних активів — постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також будь-які особи, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах [10]. Закон №2074-ІХ визначає, що постачальниками послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, можуть бути виключно суб'єкти господарювання — юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності:

- зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів;
- обмін віртуальних активів;
- переказ віртуальних активів;
- надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами.

Положення Закону №2074-ІХ кореспондуються з підходом FATF, що визначає постачальників послуг віртуальних активів (VASP) як організації або особи, які здійснюють діяльність, пов'язану з обміном, передачею або адмініструванням віртуальних активів [20]. FATF визначає VASP як юридичну особу, яка здійснює "як бізнес" одну або декілька з наступних видів діяльності або операцій для іншої особи [20]:

- обмін між віртуальними активами та фіатними валютами;

- обмін між однією або кількома видами віртуальних активів;

- передача віртуальних активів;
- зберігання та/або адміністрування віртуальних активів або інструментів, що забезпечують контроль над віртуальними активами;

- участь і надання фінансових послуг, пов'язаних із пропозицією емітента та/або продажем віртуального активу.

До складу суб'єктів ринку віртуальних активів можна віднести і державу в особі контролюючих органів. Так, згідно із п. 7 статті 1 Закону №2074-ІХ оборот віртуальних активів має відношення до усіх правовідносини, які стосуються віртуальних активів, які виникають між учасниками ринку віртуальних активів, а також між ними та державою [10]. Враховуючи, що міжнародні організації також встановлюють правила поведінки на ринку віртуальних активів, вони також виступають суб'єктами ринку віртуальних активів.

Для визначення місця та ролі ринку віртуальних активів у фінансовій екосистемі доречним буде застосування підходу колективу авторів щодо розуміння екосистеми у фінансовій системі. Так, автори наголошують на тому, що фінансова екосистема використовується на двох рівнях:

- на мікрорівні — відображає певну бізнес-модель фінансової установи;

- на макрорівні — відображає трансформацію фінансової системи під впливом фінансових технологій [9, с. 121].

Таким чином, на основі даного підходу можна стверджувати, що розгляд екосистеми на різних сегментах ринку фінансових послуг є ідентичним виокремленню підсистем фінансової екосистеми. Нині домінує перший підхід стосовно функціонування криптовалютних екосистем, в межах якого аналізуються екосистеми крип-

товалют, криптовалютних бірж, криптовалютних платформ тощо. Щодо взаємозв'язку ринку віртуальних активів з іншими елементами фінансової екосистеми, то ці питання розглядаються досить фрагментарно. На рисунку 1 представлено структурно-логічну схему такого взаємозв'язку.

При побудові складових фінансової екосистеми виходили із наступних положень:

— підсистемами є складові FinTech (PayTech, WealthTech, CreditTech, InsurTech, BankingTech, RegTech, PropTech, Market of Virtual assets) та EverythingTech (TravelTech, GovTech, HealthTech, CivilTech, RetailTech, LegalTech, які взаємодіють із секторами FinTech). Це пояснюється тим, що всі учасники EverythingTech належать до єдиної фінансової екосистеми та в її межах виконують покладені на них функції [21, с. 7];

— підґрунтям існування фінансової екосистеми та зв'язку між її підсистемами є інструменти фінансових технологій;

— підґрунтям фінансової екосистеми є існування платформ, які сприяють отриманню користувачем певних послуг;

— як правило, підсистеми будуються навколо однієї або декількох базових потреб користувача та пов'язаних з нею послуг;

— надання послуг передбачає комплексний характер обслуговування користувача, враховуючи його особливості його поведінки.

Як бачимо, диджиталізація фінансових відносин обумовила виникнення та активізацію розвитку фінансової екосистеми та її складових та проникнення учасників ринку віртуальних активів у інші підсистеми фінансової екосистеми.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, на основі поєднання функціонального та інституційного підходів можна визначити, що ринок віртуальних активів є сукупністю економічних відносин між його учасниками, що охоплюють як первинний, так і вторинний ринки, та органами державного і міжнародного регулювання. Він є підсистемою фінансової екосистеми, яка використовує інструменти фінансових технологій та з їх допомогою взаємодіє із іншими підсистемами, зокрема, PayTech, BankingTech, CreditTech, WealthTech, RegTech, GovTech та іншими. Фінансова екосистема виникла через трансформацію фінансової системи внаслідок широкого впровадження інструментів фінансових технологій, що обумовило для клієнтів швидкість та здешевлення обслуговування і доступ до нових об'єктів інвестування; для оферентів фінансових послуг — залучення нових клієнтів та утримання старих на тлі скорочення витрат на обслуговування; для державних контролюючих органів — прозорість фінансової діяльності фізичних та юридичних осіб; для нефінансових організацій — надання комплексних послуг для своїх клієнтів.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є аналіз взаємодії ринку віртуальних активів із такими підсистемами фінансової екосистеми як RegTech та GovTech.

Література:

1. Ровинська К. І., Лиховідова І. Е. Розвиток державних гарантій корпоративного управління в умовах функціонування ринку віртуальних активів в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 11. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=2376> (дата звернення: 17.05.2023).
2. Кулик О.І. Інфраструктура ринку віртуальних активів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Том 63. С. 183—189.
3. Грицай С.О. Учасники ринку віртуальних активів в Україні. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. № 3. С. 152—157.
4. Волосович С., Шолойко А., Шевченко Л. Трансформація криптовалютного ринку в умовах пандемії COVID-19. Financial and credit activity problems of theory and practice. 2023. 1 (48). Р. 114—126. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.48.2023.3949>.
5. Маслій Н.Д., Задорожнюк Н.О., Жаданова Ю.О. Дослідження сутності та структури фінансової екосистеми. Приазовський економічний вісник. 2020. Вип. 5 (22). С. 148—151.
6. Volosovych S., Baraniuk Y. Blockchain technology in the financial ecosystem. HERALD OF KNUTE. 2019. № 6. Р. 93—104.
7. Борисова Л.Є., Колесник О.О., Шрамко О.О. Фінансова екосистема як інноваційна модель сучасного банкінгу. Причорноморські економічні студії. 2021. Вип. 68. С. 77—82.
8. Волосович С. В., Василенко А. В., Микитюк І. С., Янчевська К. П. Страхові екосистеми в умовах пандемії. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 2. С. 30—35.
9. Фролов С.М., Орлов В.В., Козьменко Є.С. Екосистема криптовалют як бізнес-модель фінансового посередництва на макрорівні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Вип. 41. С. 117—123.
10. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. Дата оновлення: 17.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 17.05.2023).
11. Кулик О.І. Ринок віртуальних активів як об'єкт правового регулювання. Форум Права. 2020. 63 (4). С. 56—63. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4249276>.
12. Петруня Н.В. Концептуальні підходи до визначення активів підприємств. Облік і фінанси АПК. 2011. № 1. URL: <https://magazine.faaf.org.ua/konceptualni-pidhodi-do-viznachennya-sutnosti-aktiviv-pid-priemstv.html>.
13. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності": Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. Дата оновлення: 17.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 17.05.2023).
14. Активи. Велика Українська Енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BA%D1%82-%D0%B8%D0%B2%D0%B8> (дата звернення: 17.05.2023).
15. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. The FATF Recommendations, February 2012. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/fatfrecom>

mendations/documents/fatf-recommendations.html (дата звернення: 17.05.2023).

16. Crypto-asset markets. Potential channels for future financial stability implications. Financial Stability Board, 2018. URL: <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P101018.pdf> (дата звернення: 17.05.2023).

17. What are crypto assets? Australian Taxation Office. URL: <https://www.ato.gov.au/individuals/Investments-and-assets/crypto-asset-investments/what-are-crypto-assets/> (дата звернення: 17.05.2023).

18. Types of Crypto Assets. Canadian Securities Administration. URL: <https://www.securities-administrators.ca/investor-tools/crypto-assets/types-of-crypto-assets/> (дата звернення: 17.05.2023).

19. Parma Bains, Arif Ismail, Fabiana Melo, Nobuyasu Sugimoto. Regulating the Crypto Ecosystem: The Case of Unbacked Crypto Assets. Fintech Notes. International Monetary Fund. 2022. 45 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fintech-notes/Issues/2022/09/26/Regulating-the-Crypto-Ecosystem-The-Case-of-Unbacked-Crypto-Assets-523715> (дата звернення: 17.05.2023).

20. Virtual Asset. URL: <https://www.techtarget.com/whatis/definition/virtual-asset> (дата звернення: 17.05.2023).

21. Мазаракі А., Волосович С. Домінанти ринку FinTech під час пандемії COVID-19. SCIENTIA FRUCTUOSA (ВІСНИК Київського національного торговельно-економічного університету). 2021. № 136 (2). С. 4—19.

References:

1. Rovynska, K. and Lykholdova, I. (2021), "Development of state guarantees of corporate governance in the conditions of functioning of the virtual assets market in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.dy-nayka.com.ua/?op=1&z=2376> (Accessed 17 May 2023).

2. Kulyk, O.I. (2021), "Infrastructure of the virtual assets market", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo*, vol. 63, pp. 183—189.

3. Hrytsai, S.O. (2022), "Members of the virtual assets market in Ukraine", *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, vol. 3, pp. 152—157.

4. Volosovych, S., Sholoiko, A. and Shevchenko, L. (2023), "Cryptocurrency market transformation during the pandemic COVID-19", *Financial and credit activity problems of theory and practice*, [Online], vol. 1 (48), pp. 114—126, available at: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.1.48.2023.3949>.

5. Maslii, N.D., Zadorozhniuk, N.O. and Zhadanova, Y.O. (2020), "Study of the essence and structure of the financial ecosystem", *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, no. 5(22), pp. 148—151.

6. Volosovych, S. and Baraniuk Y. (2019), "Blockchain technology in the financial ecosystem", *HERALD OF KNUTE*, vol.6, pp. 93—104.

7. Borysova, L.Ye., Kolesnyk, O.O. and Shramko, O.O. (2021), "Financial ecosystem as an innovative business model of modern banking", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 68, pp. 77—82.

8. Volosovych, S.V., Vasylenko, A.V., Mykytiuk, I.S. and Yanchevs'ka, K.P. (2022), "Insurance ecosystems under conditions of the Pandemic", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 30—35.

9. Frolov, S.M., Orlov, V.V. and Kozmenko, Ye.S. (2022), "Cryptocurrency ecosystem as a business model for financial intermediation at the macro level", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 41, pp. 117—123.

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On virtual assets", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (Accessed 17 May 2023).

11. Kulyk, O.I. (2020), "Virtual Asset Market as an Object of Legal Regulation", *Forum Prava*, [Online], vol. 63 (4), pp. 56—63, available at: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4249276> (Accessed 17 May 2023).

12. Petrunya, N.V. (2011), "Conceptual approaches to the definition of enterprise assets", *Oblik i finansy APK*, [Online], vol.1, available at: <https://magazine.ffa.org.ua/konceptualni-pidhodi-do-viznachennya-sutnosti-aktiviv-pidpriemstv.html> (Accessed 17 May 2023).

13. Ministry of Finance of Ukraine (2013), "Order of the Ministry Of Finance of Ukraine "On approval of the National regulation (standard) of accounting 1 "General requirements for financial reporting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (Accessed 17 May 2023).

14. Big Ukrainian Encyclopedia (2023), "Assets", available at: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8> (Accessed 17 May 2023).

15. The FATF (2012), "International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. The FATF Recommendations", available at: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html> (Accessed 17 May 2023).

16. Financial Stability Board (2018), "Crypto-asset markets. Potential channels for future financial stability implications", available at <https://www.fsb.org/wp-content/uploads/P101018.pdf> (Accessed 17 May 2023).

17. Australian Taxation Office (2022), "What are crypto assets?", available at: <https://www.ato.gov.au/individuals/Investments-and-assets/crypto-asset-investments/what-are-crypto-assets/> (Accessed 17 May 2023).

18. Canadian Securities Administration (2023), "Types of Crypto Assets", available at: <https://www.securities-administrators.ca/investor-tools/crypto-assets/types-of-crypto-assets/> (Accessed 17 May 2023).

19. Bains, P., Ismail, A., Melo, F. and Sugimoto, N. (2022), "Regulating the Crypto Ecosystem: The Case of Unbacked Crypto Assets", *Fintech Notes*, [Online], available at: <https://www.imf.org/en/Publications/fintech-notes/Issues/2022/09/26/Regulating-the-Crypto-Ecosystem-The-Case-of-Unbacked-Crypto-Assets-523715> (Accessed 17 May 2023).

20. TechTarget (2022), "Virtual Asset", available at: <https://www.techtarget.com/whatis/definition/virtual-asset> (Accessed 17 May 2023).

21. Mazaraki, A. And Volosovych, S. (2021), "Dominants of the FinTech market in the context of the COVID-19 pandemic", *SCIENTIA FRUCTUOSA (HERALD OF KNUTE)*, vol. 136 (2), pp. 4—19.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2023 р.

УДК 339.138

А. Є. Феєр,

аспірант кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-0988-8871>

І. М. Смирнова,

д. пед. н., професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності,

Дунайський інститут Національного університету "Одеська морська академія"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2085-5391>

Г. В. Машіка,

д. геогр. н., професор, зав. кафедри туризму, ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6063-5823>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.53

СУЧАСНІ СТРАТЕГІЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ГОТЕЛЬНИХ ТА РЕСТОРАННИХ МЕРЕЖ

A. Feier,

Postgraduate student of the Department of Economics and Finance,
Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine

I. Smyrnova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Assistant Director of Academic and Pedagogical Activities,

Danube Institute of National University "Odessa Maritime Academy"

H. Mashika,

Doctor of Science in Geography, Professor,

Head of the Department of Tourism, SHEI "Uzhgorod National University"

CONTEMPORARY STRATEGIES OF DIVERSIFICATION FOR HOTEL AND RESTAURANT NETWORKS

Дослідження спрямоване на вивчення особливостей формування сучасної стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж. У межах дослідження стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж інтерпретовані нами як недеталізовані плани таких організацій, пошуку і використанні додаткових можливостей надання готельних послуг та ресторанних послуг на масовому рівні. За результатами дослідження акцентовано увагу на тому факті, що в умовах економічної кризи, спричиненої війною або іншими факторами, готельні та ресторанні мережі повинні бути особливо гнучкими і реактивними в своїй стратегії диверсифікації. При цьому зроблено висновок, що значна турбулентність функціонування та змінність потреб готельних та ресторанних мереж зумовлює важливість реактивності та гнучкості стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж у період економічної кризи, що дозволить їм легко адаптуватися до змін. Доведено, що саме реактивність та гнучкість є тими аспектами стратегії диверсифікації, що формують здатність таких суб'єктів господарювання адаптуватися до змінних умов і вимог ринку готельних та ресторанних послуг. Зроблено висновок, що ознаки реактивності, в контексті стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж, охоплюють спроможність: виявляти нові можливості та загрози адаптувати плани та дії відповідно до змін зовнішнього середовища; ефективно використовувати ресурси, виконувати зміни у ви-

робничих процесах та оперативних системах; швидко приймати рішення та впроваджувати зміни в організаційній структурі та управлінських процесах; формування гнучких комунікаційних каналів; адаптації планів до результатів моніторингу ринкових тенденцій та конкуренції. Доведено, що ознаки гнучкості, в контексті стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж, охоплюють готовність до: змін у своїй стратегії, бізнес-моделі, продуктах, послугах та процесах; швидкого адаптування до змін вимог ринку, технологій та зовнішніх факторів; впровадження у господарку діяльність нових концепцій та інновацій; змін у роботі, в робочих процесах та процедурах; змін в організаційній структурі.

Currently, the development and selection of an effective diversification strategy are essential components of the operations of hotel and restaurant networks. This is driven by the fact that in the conditions of an economic crisis, caused by the war in Ukraine, network activities are highly sensitive to any changes in customer tastes and preferences, financial losses, target audience, and so on. Thus, the research is aimed at studying the specifics of developing a contemporary diversification strategy for hotel and restaurant networks. Within the scope of the diversification strategy research for hotel and restaurant networks, we interpret it as the exploration and utilization of additional opportunities for providing hotel and restaurant services on a mass level, represented by our non-detailed plans for such organizations. The research findings emphasize the fact that in times of economic crisis caused by war or other factors, hotel and restaurant networks need to be particularly flexible and reactive in their diversification strategy. It is concluded that the significant turbulence in operation and the variability of needs within hotel and restaurant networks underline the importance of reactivity and flexibility in the diversification strategy during times of economic crisis, enabling them to easily adapt to changes. It has been proven that reactivity and flexibility are precisely the aspects of diversification strategy that shape the ability of such business entities to adapt to changing conditions and market demands in the hotel and restaurant services industry.

The conclusions drawn are that the characteristics of reactivity in the context of diversification strategies for hotel and restaurant networks include the ability to: identify new opportunities and threats, adapt plans and actions according to changes in the external environment, efficiently utilize resources, implement changes in production processes and operational systems, make prompt decisions and implement necessary changes in organizational structure and management processes, establish flexible communication channels, and adapt plans based on market trends and competition monitoring. It has been established that the characteristics of flexibility in the context of diversification strategies for hotel and restaurant networks include: readiness for change in strategy, business models, products, services, and processes; readiness for swift adaptation to changing market demands, technologies, and external factors; readiness for the implementation of new concepts and innovations in business operations; readiness for changes in work practices, procedures, and processes; readiness for changes in organizational structure.

Ключові слова: ситуативний характер; економічна криза; зміни в зовнішньому середовищі; вимоги ринку; диверсифікація.

Key words: situational nature; economic crisis; changes in the external environment; market demands; diversification.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Формування та вибір ефективної стратегії диверсифікації є обов'язковою складовою діяльності готельних та ресторанних мереж. Це зумовлено тим, що в умовах економічної кризи, спричиненої війною в Україні, функціонування та розвиток мереж є дуже чут-

ливими до будь-яких змін у смаках та вподобаннях клієнтів, фінансових втратах, цільовій аудиторії тощо. З урахуванням змін в економіці на макро-, мезо- і мікрорівнях стає все більш очевидним, що перелік виявлених змін і взаємозв'язків розширюється. Тому стратегії, які розробляються на основі концепції диверсифікації, набувають значущості, оскільки вони можуть мати ситуативний характер і узагальнювати саме ті елементи, які сприятимуть пристосуванню про-

Таблиця 1. Характеристика базових причин формування стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж в контексті змін

Базова причина	Характеристика спектра дії на зовнішнє середовище	Сфера реактивності та гнучкості стратегії	Результат дії факторів
Зміна у смаках та вподобаннях клієнтів	Клієнти переглядають свої пріоритети, змінюють свої вподобання щодо готельних та ресторанних послуг*	Пропонування послуг та продуктів, які задовольняють змінені потреби клієнтів.	Значна турбулентність функціонування готельних та ресторанних мереж Змінність потреб готельних та ресторанних мереж
Зміна конкуренції на ринку готельних та ресторанних послуг	Конкуренція на ринку, зазвичай, зростає, тому зростає потреба в розвитку нових бізнес-моделей, які дозволять мережам відрізнитися серед конкурентів та привертати увагу клієнтів	Розробка унікальних пропозицій, спеціалізація на певному сегменті, введення нових послуг, щоб забезпечити мережі максимальну конкурентоспроможність	
Зміна в характері фінансових втрат	Вплив економічної нестабільності та воєнного конфлікту на готельні та ресторани мережі може бути непередбачуваним.	Розподіл ризиків, враховуючи різні сегменти та напрями діяльності.	
Зміна формату цільової аудиторії	Формування потреб у зміні наявних та формуванні нових бізнес-моделей.	Розробка пропозицій, спеціально адаптованих до потреб та бюджетів нової цільової аудиторії	
Зміна в використанні технологічних інновацій	Формування потреб з докорінного переосмислення виробничих завдань, яке зумовлене розширенням сукупності прийомів, що застосовуються в цій сфері	Впровадження систем онлайн-бронювання, мобільних додатків для замовлення страв, автоматизація процесів можуть покращити ефективність та залучення клієнтів.	
Зміна в характері співпраці зі сторонніми партнерами	Формування нового формату співпраці з місцевими підприємствами, щоб збільшити привабливість та конкурентоспроможність мережі.	Укладання угод з місцевими суб'єктами економічної діяльності, партнерства з доставками їжі тощо	

Примітка:

* Особливо висока чутливість до змін пріоритетів та вподобань клієнтів спостерігається у готельних та ресторанних мережах, що діють у гірських територіях. Дані суб'єкти мають обмежені можливості щодо пропозиції нових послуг та продуктів.

Джерело: сформовано на основі [1; 3].

цесів функціонування та розвитку до поточних змін у навколишньому середовищі та у потребах суб'єктів господарювання (які пов'язані з наданням готельних та ресторанних послуг на масовому рівні). Зокрема, в рамках диверсифікації важливо задовольняти потреби клієнтів, надаючи актуальні продукти, послуги та концепції. Також важливо забезпечити ефективний розподіл витрат між різними сегментами бізнесу, зокрема створити стабільний потік доходів та зменшити вплив можливих фінансових труднощів в одному сегменті. Для привернення нових клієнтів та розширення цільової аудиторії можна розширити продуктивний асортимент та послуги, що дозволить залучити різні групи клієнтів з різними потребами та вподобаннями.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед досліджень, в яких започатковано розв'язання окремих проблем ідентифікації особливостей формування сучасної стратегії диверсифікації підприємств, ми виділяємо наступні напрацювання: дослідження Пересацько Г.О. [6], Ковтуненко К.В., Ковтуненко Ю.В., Партика М.Р. [5], Ковтуненко К.В., Сапожнікова Р.М. [5]. Автори спираються на ці праці у подальшому дослід-

женні, яке, однак, обмежується сферою готельних та ресторанних мереж.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є вивчення особливостей формування сучасної стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Етимологічно диверсифікація є концепцією, яка наразі має неоднозначний зміст [1, с. 18]. Згідно з положеннями, сформованими М.О. Багоркою та І.А. Білоткач, ця концепція визначається як стала орієнтація суб'єкта економічної діяльності на одночасний розвиток декількох або багатьох видів виробництва чи обслуговування, розширення асортименту виробництва або послуг та інші аспекти [1, с. 18]. Згідно з положеннями, сформованими Василенко В.О., Ткаченко Т.І., вона визначається як довготерміновий план, що дозволяє суб'єкту економічної діяльності "триматися на плаву" при

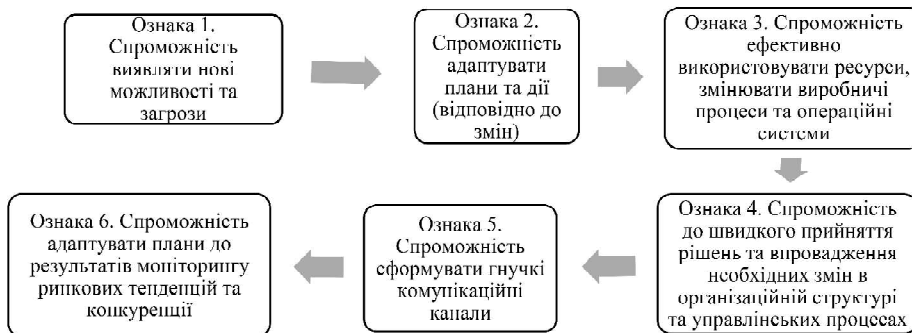

Рис. 1. Ознаки реактивності в контексті стратегії диверсифікації готельних та рестораних мереж

Джерело: сформовано на основі [1; 3; 4].

складній економічній ситуації (шляхом постійного урізноманітнення виробничої чи іншої діяльності) [2]. На нашу думку, обидва контексти диверсифікації (а саме контекст сталості та контекст змін) мають сенс, адже в будь-якому разі це урізноманітнення діяльності суб'єкта економічної діяльності, що має за мету підвищити ефективність або зберегти життєздатність діяльності (як здатність до функціонування та розвитку) на поточний момент та в майбутньому [1, с. 18].

Основною відмінністю є лише те, що в умовах економічної кризи, диверсифікація має формуватися як реактивна до змін, гнучка система цілей, задач і засобів, що зумовлена цілим рядом причин, серед яких: стрімка зміна у смаках та вподобаннях клієнтів; стрімкі зміни конкуренції на ринку готельних та рестораних послуг; зміни в характері фінансових втрат; зміни цільової аудиторії; стрімка зміна у використанні технологічних інновацій; стрімка зміна в характері співпраці зі сторонніми партнерами. Умови стабільності, зі свого боку, передбачають формування диверсифікації як сталої стратегічної ініціативи, що зумовлена внутрішніми потребами підприємства [1, с. 18; 5].

Наразі контекст диверсифікації визначається умовами економічної кризи, зумовленої війною в Україні (які зумовлює зниження виробництва, інвестицій та споживчих витрат, що загальною мірою впливає на економічне зростання). Відтак, готельні та ресторани мережі змушені діяти в контексті змін, зокрема постійно шукати нові ринкові можливості, щоб зберегти життєздатність при різноспрямованих змінах. Характеристика базових причин формування стратегії диверсифікації готельних та рестораних мереж в контексті змін наведена в табл. 1.

Значна турбулентність функціонування та змінність потреб готельних та рестораних мереж дозволяє роз-

глядати стратегію їх диверсифікації як недеталізований план діяльності, що сфокусований на пошуку і використання додаткових можливостей з її урізноманітнення, який за змістом реактивний до змін та гнучкий. При цьому реактивність та гнучкість є саме тими аспектами стратегії диверсифікації, що формують здатність зазначених суб'єктів господарювання підтримувати свою життєздатність через безперервні цикли адаптації до змін у зовнішньому середовищі, у т.ч. до мінливих умов і вимог ринку готельних та рестораних послуг.

Реактивність в контексті стратегії диверсифікації означає здатність готельних та рестораних мереж швидко реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, відповідно до базових ознак наведених на рис. 1.

Ознаки реактивності, в контексті стратегії диверсифікації готельних та рестораних мереж, охоплюють:

- 1) спроможність виявляти нові можливості та загрози. Готельні та ресторани мережі мають моніторити зміни у зовнішньому оточенні, щоб виявляти нові можливості для розширення та розвитку (зокрема, нові сегменти ринку, ніші), а також аналізувати загрози, що можуть вплинути на їхню діяльність;
- 2) спроможність адаптувати плани та дії відповідно до змін зовнішнього середовища;
- 3) спроможність ефективно використовувати ресурси, змінювати виробничі процеси та операційні системи;
- 4) спроможність до швидкого прийняття рішень та впровадження необхідних змін в організаційній структурі та управлінських процесах;
- 5) спроможність сформувати гнучкі комунікаційні канали для швидкого обміну інформацією та спілкування зі зацікавленими сторонами;

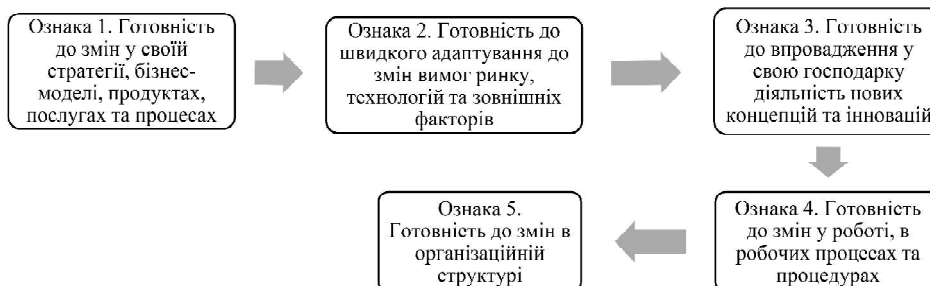

Рис. 2. Ознаки гнучкості в контексті стратегії диверсифікації готельних та рестораних мереж

Джерело: сформовано на основі [1; 4; 5].

Рис. 3. Ключові аспекти формування реактивної та гнучкої стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж

Примітка

* У процесі диверсифікації готельних та ресторанних мереж рекомендується фіксувати задачі і засоби з такими аспектами: (1) базова диверсифікація; (2) альтернативна диверсифікація; (3) розробка нових продуктів та послуг, що відповідають змінним потребам та вподобанням клієнтів; (4) персоналізація та індивідуалізація; (5) редизайн для підкреслення унікальності закладів мережі, поліпшення досвіду гостей та забезпечення зручності; (6) інтеграція сторонніх партнерів та платформ; (7) адаптація в організаційній структурі в цілому, враховуючи потреби диверсифікації; (8) адаптація в комунікаційних каналах та рішеннях для швидкої передачі інформації та прийняття рішень.

Джерело: сформовано автором.

б) спроможність адаптувати плани до результатів моніторингу ринкових тенденцій та конкуренції.

Фактично, реактивна стратегія диверсифікації дозволяє готельним та ресторанним мережам оперативно реагувати на зміни смаків та вподобань клієнтів і нівелювати конкуренцію.

Гнучкість, в контексті стратегії диверсифікації, означає здатність готельних та ресторанних мереж адаптуватися та змінюватися відповідно до базових ознак наведених на рис. 2.

Ознаки гнучкості, в контексті стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж, охоплюють:

- 1) готовність до змін у своїй стратегії, бізнес-моделі, продуктах, послугах та процесах.
- 2) готовність до швидкого адаптування до змін вимог ринку, технологій та зовнішніх факторів;
- 3) готовність до впровадження у свою господарку діяльність нових концепцій та інновацій;
- 4) готовність до змін у роботі, в робочих процесах та процедурах;
- 5) готовність до змін в організаційній структурі.

Гнучка стратегія диверсифікації дозволяє готельним та ресторанним мережам швидко пристосовуватися до змін у попиті, ринкових умовах, технологічних тенденціях та інших факторах, що впливають на їхню діяльність.

Відтак, стратегію диверсифікації готельних та ресторанних мереж метафорично можна порівняти до живого організму, оскільки вона постійно пристосовується до змін зовнішнього та внутрішнього середовища. З урахуванням цього, в умовах, що склалися, необхідне формування реактивної та гнучкої стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж. Згідно з рядом досліджень, присвячених даній проблемі [3; 5; 6], це

можливо за умови належної уваги до кількох ключових аспектів, зазначених на рис. 3.

Забезпечення належної реактивності та гнучкості стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж має ґрунтуватися на аналізі зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливає на готельну та ресторанну індустрію. Для цього доцільно проводити безперервний процес [2]:

1. Вивчення змін у економічній сфері.
2. Вивчення змін у соціальній сфері.
3. Вивчення змін у політичній сфері.
4. Вивчення змін у технологічній сфері.
5. Спостереження за ринковими тенденціями, зокрема змінами у попиті та поведінці споживачів.
6. Спостереження за внутрішніми змінами у функціонуванні.

Цей аналіз має максимально точно ідентифікувати нові можливості та загрози. При цьому, серед ключових аспектів формування реактивної та гнучкої стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж, перераховані такі [1; 5—6]:

1) Планування гнучких систем виробництва та постачання, шляхом фіксації задач і засобів: базової диверсифікації (за наявною спеціалізацією); альтернативної диверсифікації (за новою спеціалізацією). Так, характеристика напрямків планування гнучких систем виробництва та постачання у межах стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж наведена в табл. 2.

2) Планування інновацій для диференціації. Це можливе шляхом фіксації задач і засобів з: розробці нових продуктів та послуг (які задовольняють змінні потреби та вподобання клієнтів); персоналізації та індивідуалізації; редизайну (для підкреслення унікальності за-

Таблиця 2. Напрямки планування гнучких систем виробництва та постачання у межах стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж

Напрямки фіксації задач і засобів*	Особливості фіксації задач і засобів	Специфіка планування гнучких систем виробництва та постачання	
		Готельні мережі	Ресторанні мережі
Базова диверсифікація	Розгляд можливостей розширення асортименту готельних послуг або ресторанних пропозицій.	Можуть впроваджувати нові типи номерів, додаткові послуги (спа, фітнес-центр, конференц-зали). Можуть розглядати можливість розширення ресторанних пропозицій. Можуть розглядати можливість надання додаткових послуг для покращення перебування гостей. Можуть розглядати можливість надання приміщень для проведення зустрічей, конференцій, весільних або інших спеціальних подій	Можуть впроваджувати заклади з різними кухнями та тематиками. Можуть розглядати можливість розширення асортименту страв та напоїв (щоб задовольнити різні смакові вподобання і дієтичні потреби клієнтів). Можуть розглядати можливість впровадження додаткових послуг, які розширяють діапазон ресторанного досвіду. Можуть розглядати можливість розширення ресторанного формату
Альтернативна диверсифікація	Розгляд можливостей розробки альтернативних форматів діяльності, які можуть бути пристосовані до зміни попиту та умов.	Можуть розглянути можливість впровадження послуг короткотермінової оренди житла. Можуть розглядати можливість розширення співпраці зі стартапами у сфері подорожей та гостинності. Можуть розглядати можливість переорієнтації на еко-готельність та сталий туризм. Можуть розглядати можливість створення готельно-курортних комплексів або спа-центрів, які спеціалізуються на відпочинку, релаксації та реабілітації.	Можуть розглянути можливість розширення своєї діяльності на ринок доставлення їжі. Можуть розглядати можливість участі у фуд-трекінгу. Можуть розглядати можливість розміщення ресторану на онлайн-платформах з функцією відстеження локації. Можуть розглядати можливість організації кулінарних подій, таких як дегустації, вечери зі спеціальним меню, майстер-класи або кейтерингові послуги для особливих подій.

Примітка

* Кожен з напрямків планування гнучких систем виробництва та постачання для диференціації готельних та ресторанних мереж коригується за процедурою безперервного налаштування.

Джерело: сформовано на основі [1; 4; 5].

ладів мережі); поліпшення досвіду гостей та забезпечення зручності; інтеграції зі сторонніми партнерами та платформами. Так, характеристика напрямків планування інновацій для диференціації готельних та ресторанних мереж наведена в табл. 3;

3) Планування змін в організаційній структурі. Це можливе шляхом фіксації задач і засобів з: адаптації в організаційній структурі в цілому (формується план

змін в організаційній структурі відповідно до потреб диверсифікації); адаптації в комунікаційних каналах та рішеннях, щоб забезпечити швидку передачу інформації та прийняття рішень (це можна забезпечити через внутрішні мережі, чати та платформи співпраці, що полегшують обмін даними та співпрацю між співробітниками). Важливо, щоб організаційні структури та комунікаційні канали гнучкими та реак-

Таблиця 3. Характеристика напрямків планування інновацій для диференціації готельних та ресторанних мереж

Напрямок фіксації задач і засобів*	Особливості фіксації задач і засобів	Специфіка планування інновацій для диференціації
Розробка нових продуктів та послуг	Розробка та впровадженні нових продуктів та послуг, які відповідають змінним потребам та вподобанням клієнтів	Нові кулінарні концепції, оригінальні страви або інтерактивний досвід для гостей
Персоналізація та індивідуалізація	Створення персоналізованого досвіду для кожного гостя за інформацію про нього	Пропонування індивідуально підібраних послуг та рекомендацій
Редизайн для підкреслення унікальності закладів мережі:	Перегляньте дизайн закладів мережевого готелю або ресторану для підкреслення його унікальних особливостей та концепції.	Врахування останніх тенденцій у дизайні інтер'єру, використання місцевих матеріалів, декору та елементів, що відображають місцеву культуру та традиції
Поліпшення досвіду гостей та забезпечення зручності	Впровадження технологій, які можуть створити унікальний та сучасний досвід для гостей.	Впровадження розумних систем управління номерами, безконтактного замовлення їжі та послуг, мобільних додатків для швидкого доступу до інформації та обслуговування
Інтеграція сторонніх партнерів та платформ.	Налагодження співпраці зі сторонніми партнерами та платформами, щоб розширити свої послуги та пропозиції.	Створення партнерства з онлайн-платформами (для просування послуг готелю або ресторану).
Зелена ініціатива	Впровадження зелених практик та ініціатив у закладах мережі готелів або ресторанів	Впровадження практики використання енергоефективних технологій, відновлюваних джерел енергії

Примітка

* Кожен з напрямків планування інновацій для диференціації готельних та ресторанних мереж коригується за процедурою безперервного налаштування.

Джерело: сформовано на основі [1; 4; 5].

тивними до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Так, безперервне налаштування є важливою складовою гнучкої та реактивної стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж. Це означає, що в умовах економічної кризи (зумовленої війною в Україні) такі економічні суб'єкти повинні постійно оцінювати своє середовище, виявляти нові можливості та загрози, адаптувати свої плани та дії відповідно до змін.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

За результатами досліджень акцентовано увагу на тому факті, що в умовах економічної кризи, спричиненої війною або іншими факторами, готельні та ресторани повинні бути особливо гнучкими і реактивними у своїй стратегії диверсифікації. При цьому зроблені наступні висновки:

1. Значна турбулентність функціонування та змінність потреб готельних та ресторанних мереж зумовлює важливість реактивності та гнучкості стратегії їх диверсифікації у період економічної кризи. Зазначимо, що саме ці складові стратегії диверсифікації формують здатність таких суб'єктів господарювання адаптуватися до змінних умов і вимог ринку готельних та ресторанних послуг.

2. Ознаки реактивності, в контексті стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж, охоплюють: спроможність виявляти нові можливості та загрози; спроможність адаптувати плани та дії (відповідно до змін зовнішнього середовища); спроможність ефективно використовувати ресурси та виконувати потрібні зміни у виробничих процесах та операційних системах; спроможність до швидкого прийняття рішень та впровадження необхідних змін в організаційній структурі та управлінських процесах; спроможність сформулювати гнучкі комунікаційні канали; спроможність адаптації недеталізованих планів до результатів моніторингу ринкових тенденцій та конкуренції.

3. Ознаки гнучкості, в контексті стратегії диверсифікації готельних та ресторанних мереж, охоплюють: готовність до змін у своїй стратегії, бізнес-моделі, продуктах, послугах та процесах; готовність до швидкого адаптування до змін вимог ринку, технологій та зовнішніх факторів; готовність до впровадження у свою господарку діяльність нових концепцій та інновацій; готовність до змін у роботі, в робочих процесах та процедурах; готовність до змін в організаційній структурі.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у вивченні впливу стратегії диверсифікації на фінансові показники готельних та ресторанних мереж.

Література:

1. Багорка М.О., Білоткач І.А. Диверсифікація як фактор підвищення ефективності діяльності підприємств в сучасних умовах, Інвестиції: практика та досвід, 2009, Вип. № 10, с. 17—21.
2. Василенко В.О., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління підприємством: Навч. посібник. Київ, 2004. — 400 с.
3. Ковтуненко К.В., Сапожніков Р.М. Диверсифікація діяльності виробничого підприємства в умовах глобалізаційних змін, Бізнес Інформ, 2016, Вип. № 9, С. 153—158.

4. Ковтуненко К.В., Ковтуненко Ю.В., Партика М.Р. Стратегія диверсифікації: поняття, види та фактори вибору, Економіка. Фінанси. Право, 2016, Вип. 12/3, С. 22—27.

5. Маркетинг інновацій та інновації в маркетингу: монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка Г.О. Доценко. Суми: ВТД "Університетська книга", 2006, С. 180—200.

6. Пересадько Г.О. Формування критеріальної бази управління вибором стратегій диверсифікації, Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка та менеджмент, 2005, Вип. № 6—7 (18—19), С. 34—43.

References:

1. Bahorka, M.O. and Bilotkach, I.A. (2009), "Diversification as a factor in increasing the efficiency of enterprises in modern conditions", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, Vol. № 10, pp. 17—21.

2. Vasylenko, V.O. and Tkachenko, T.I. (2004), Stratehichne upravlinnya pidpryyemstvom [Strategic management of the enterprise], Kyiv, Ukraine.

3. Kovtunencko, K.V. and Sapozhnikov, R.M. (2016), "Diversification of the activity of a manufacturing enterprise in the conditions of globalization changes", Biznes Inform, Vol. № 9, pp. 153—158.

4. Kovtunencko, K.V., Kovtunencko, Yu.V. and Partyka, M.R. (2016), "Diversification strategy: concepts, types and factors of choice", Ekonomika. Finansy. Pravo, Vol. 12/3, pp. 22—27.

5. Ilyashenko S.M., Dotsenko G.O. (2006), Marketynh innovatsiy ta innovatsiyi v marketynhu: monohrafiya [Marketing of innovations and innovations in marketing], VTD "Universytet-ska knyha", pp. 180—200. Sumy, Ukraine.

6. Peresadko G.O. (2005), Formation of the criterion base for managing the selection of diversification strategies, Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya "Ekonomika ta menedzhment, Vol. № 6—7 (18—19), pp. 34—43.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

*S. Dzberleiko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Auditing,
Khmelnitskyi Cooperative Trade and Economic Institute
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4018-2481>*

*M. Shevchenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Finance,
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2165-9907>*

*T. Nazarova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Finance,
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-5734-876X>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.60

DEVELOPMENT OF FINANCIAL SERVICES BASED ON CRYPTOCURRENCIES

*С. Д. Джерелейко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та аудиту,
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут
М. М. Шевченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і фінансів,
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"
Т. Ю. Назарова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і фінансів,
Національний Технічний Університет "Харківський Політехнічний Інститут"*

РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ НА ОСНОВІ КРИПТОВАЛЮТ

Швидкий розвиток фінансових послуг на основі криптовалют є тенденцією вітчизняних фінансів. Початково, це зумовлювалося тим, що криптовалюти надавали користувачам можливість здійснювати транзакції та зберігати свої активи з певним рівнем анонімності та приватності. Пізніше стало очевидним, що використання криптовалют гарантує безпеку, швидкість, ефективність транзакцій. Наразі криптовалюти не лише відкривають доступ до базових фінансових послуг для людей з обмеженим доступом до традиційних банківських систем, але і надають користувачам можливість здійснювати широкий спектр фінансових операцій з певними перевагами. Відтак, напрямки розвитку фінансових послуг на основі криптовалют представляють тепер великий інтерес в економіці. Відповідно до вищенаведеного, дослідження спрямоване на загальний аналіз та системну характеристику специфіки та напрямків розвитку фінансових послуг на основі криптовалют. За результатами дослідження доведено, що розширюється функціональність використання активів на криптовалютних біржах. Як наслідок, наразі такі біржі дозволяють користувачам купувати, продавати та торгувати криптовалютами, а також забезпечують ліквідність та можливість обміну між різними криптовалютами та традиційними валютами. Розширюється функціональність використання активів у криптовалютних гаманцях

коштом розширення опцій для операцій зі зберігання та керування криптовалютами активами. Розширюється функціональність використання активів у криптовалютних платіжних шлюзах, внаслідок формування можливостей підприємств та індивідуальних користувачів приймати платежі в криптовалюті та конвертувати її в традиційні валюти або фіатні гроші за поточним обмінним курсом. Розширюється функціональність використання активів у межах криптовалютних заставних позик, з'являється більше послуг, що дозволяють користувачам використовувати свої криптовалютні активи як заставу для отримання позики. Розширюється функціональність децентралізованих фінансових послуг. SMART-контракти, програмні розумні контракти та інші за їх інтеграції з DeFi протоколами перетворюють кожен фінансову послугу на розумну мережу.

Initially, this was due to the fact that cryptocurrencies provided users with the ability to perform transactions and store their assets with a certain level of anonymity and privacy. Later on, it became evident that the use of cryptocurrencies guarantees security, speed, and efficiency in transactions. Currently, cryptocurrencies not only provide access to basic financial services for individuals with limited access to traditional banking systems but also offer users the ability to engage in a wide range of financial operations with specific advantages. Consequently, the development directions of cryptocurrency-based financial services have garnered significant interest in economic science today. Research is aimed at the comprehensive identification and systematic characterization of the fundamental characteristics and directions of the development of cryptocurrency-based financial services. The research findings have demonstrated that the functionality of asset utilization on cryptocurrency exchanges is expanding. As a result, currently, such exchanges allow users to buy, sell, and trade cryptocurrencies, providing liquidity and the ability to exchange between different cryptocurrencies and traditional currencies. The functionality of asset utilization within cryptocurrency wallets is expanding by increasing options for the storage and management of cryptocurrency assets. The functionality of asset utilization within cryptocurrency payment gateways is expanding by creating opportunities for businesses and individual users to accept payments in cryptocurrencies and convert them into traditional currencies at the current exchange rate. The functionality of asset utilization within cryptocurrency-collateralized loans is expanding, with more services emerging that allow users to use their cryptocurrency assets as collateral to obtain loans. The functionality of decentralized financial services is also expanding. Smart contracts, programmable contracts, proof of validation, and other integrations with DeFi protocols transform each financial service into a smart network.

Ключові слова: криптовалюти активи; смарт-контракти; криптовалюти гаманці; криптовалюти біржі.

Key words: cryptocurrency assets; smart contracts; cryptocurrency wallets; cryptocurrency exchanges.

TARGET SETTING

Initially, this was due to the fact that cryptocurrencies provided users with the ability to perform transactions and store their assets with a certain level of anonymity and privacy. Initially, this was driven by the fact that Bitcoin, Ethereum, and other cryptocurrencies provided users with the ability to transact and store their assets with a certain level of anonymity and privacy. Later on, it became apparent that using cryptocurrencies ensures security, speed, and efficiency in transactional operations (thanks to their cryptographic foundations that provide security and control over the creation of new units). Currently, it is clear that cryptocurrencies not only provide access to basic financial services (including payments, loans, insurance, deposits, etc.) for people with limited access to traditional banking systems but also offer users the

opportunity to engage in a wide range of financial transactions with certain advantages. According to the Global Crypto Adoption Index-2021 by Chainalysis, Ukraine ranks fourth among countries worldwide in terms of cryptocurrency trading volume and the provision of financial services related to cryptocurrencies [5]. This specific ranking highlights the relevance and timeliness of research in this area.

ANALYSIS OF RESEARCH AND PUBLICATIONS

Among the studies that have been initiated to explore various aspects of the development of financial services based on cryptocurrencies, notable contributions have been made by researchers such as N.P. Teslyuk, O.V. Zhulin, Ya.Ya. Nazarenko, A.V. Kuimova, T.I. Batra-

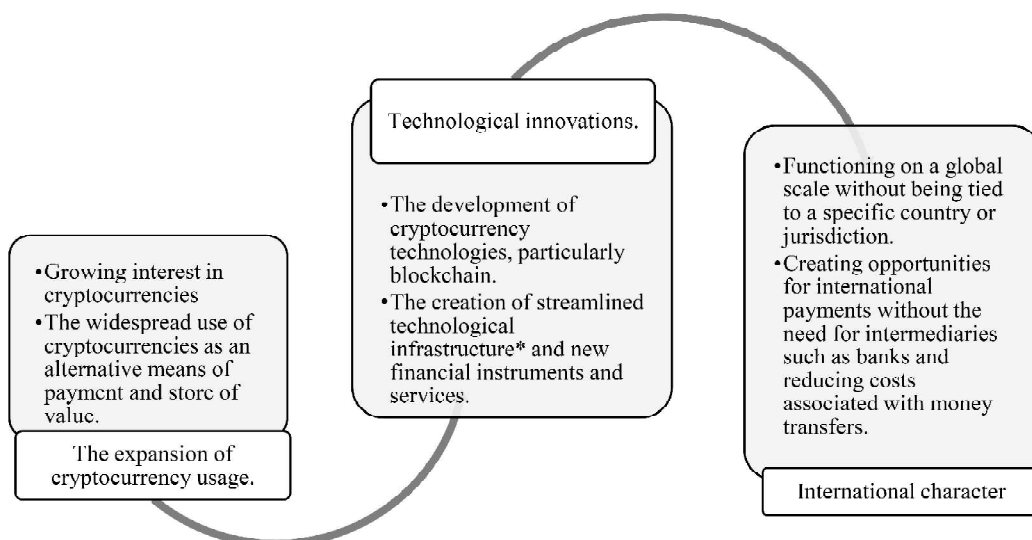

Figure 1. The main components of the phenomenon of the development of financial services based on cryptocurrencies

Note

* The simplified technological infrastructure has contributed to the growth of financial accessibility and the speed of transaction processing.

Source: formed based on [1; 3; 4].

kova, Ya.Yu. Zublevska, and I.Ya. Kulinak. However, despite the available sources that address the essence and general specifics of cryptocurrency development, they often do not pay much attention to the specific aspects and directions of financial services based on cryptocurrencies. This topic is of great interest in the field of economic science today. This emphasizes the relevance and significance of research in this particular direction.

THE WORDING OF THE PURPOSES OF ARTICLE (PROBLEM)

The article's aim is to provide a comprehensive identification and systematic characterization of the main specifics and directions of development for financial services based on cryptocurrencies.

THE PAPER'S MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

Overall, the phenomenon of the development of the financial services sector based on cryptocurrencies has been quite rapid and has had common characteristics for all countries worldwide, due to the interconnectivity of its main components.

The starting point of development can be traced back to 2009 when the popularization of the first and most well-known cryptocurrency, Bitcoin, occurred. Bitcoin was created under the pseudonym Satoshi Nakamoto, who introduced the innovative technology of blockchain to the financial sector. This technology enabled relatively secure and decentralized financial transactions. The emergence of Bitcoin in the second half of the 2010s triggered the development of operations with this cryptocurrency, including in Ukraine. Over the following years, both globally and in Ukraine, not only did many other cryptocurrencies (such as Ethereum, Ripple, Litecoin, and others) emerge, but their usage also expanded. The phenomena of widespread adoption of cryptocurrencies as an alternative

means of payment and store of value, the development of cryptocurrency technologies (particularly blockchain, enabling the creation of new financial instruments and services), and their functioning on a global scale without being tied to a specific country or jurisdiction created a broad sphere of financial services. So, the main components of the phenomenon of the development of financial services based on cryptocurrencies are highlighted in Figure 1.

It should be noted that the current landscape of financial services based on cryptocurrencies includes the following components (Table 1): cryptocurrency exchanges, cryptocurrency wallets, cryptocurrency payment gateways, cryptocurrency collateralized loans, and decentralized financial services. In all these components, cryptocurrencies serve as multifunctional digital assets that can be used for various financial transactions.

According to the aforementioned characteristics of the sphere of financial services based on cryptocurrencies, the key features of this sphere can be identified as follows:

1. The development of a decentralized environment that transcends clear national boundaries (not dependent on any specific country or government), but requires legalization and the determination of cryptocurrencies as objects of civil rights at the level of individual countries. In Ukraine, this is currently being carried out under the provisions of the Law "On Virtual Assets," which has allowed foreign and Ukrainian cryptocurrency exchanges to operate legally in Ukraine, and banks to open accounts for companies involved in cryptocurrency transactions.

2. A unique service format that is accessible to users regardless of their location (through smart contract systems on the blockchain). For example, it enables the ability to send and receive payments, invest, exchange cryptocurrencies, and participate in DeFi protocols from anywhere in the world with internet access.

Table 1. Characteristics of the financial services sector components based on cryptocurrencies

Component of financial services	Characteristics of components	Features of financial services	Common features of constituents
cryptocurrency exchanges	Platforms where you can buy, sell, and trade cryptocurrencies.	Providing liquidity and the ability to convert between different cryptocurrencies and fiat currencies.	A decentralized environment with no clear national boundaries*. Accessibility to users regardless of their location. The attractiveness of financial services from an economic standpoint.
cryptocurrency wallets	Platforms with services that allow you to store, manage, and use cryptocurrencies.	Ability to make payments and receive transfers through cryptocurrency wallets or digital wallets.	
cryptocurrency payment gateways	Services that enable businesses to accept cryptocurrencies as a form of payment for goods and services.	Processing payments and facilitating the exchange of cryptocurrencies for fiat money.	
cryptocurrency collateral loans	Platforms provided by financial institutions that allow for lending or borrowing, using cryptocurrencies as collateral.	Ability to use cryptocurrency as collateral for obtaining loans in either cryptocurrency or fiat currency.	
Decentralized financial services	Platforms offering a wide range of financial products and services that can be obtained without the involvement of traditional financial institutions.	Access to loans, insurance, deposits, and trading without the involvement of traditional financial institutions.	

Note

* Ukraine has approach to the regulation of cryptocurrencies and their use.

Source: formed based on [1; 3; 4].

3. The attractiveness of financial services from an economic standpoint. several domestic cryptocurrency exchanges are operating in Ukraine, as well as some international ones, including EXMO, Binance, KUNA, WhiteBIT, BTC TRADE UA, QMALL, and others. Based on their experience, several key directions of development can be identified

So, the development of cryptocurrency exchanges is one of the important components of the cryptocurrency-based financial services sector. Currently,

Table 2. Characteristics of the main providers of cryptocurrency wallets, which is the basic constituent of the domestic financial services sector based on cryptocurrencies

Available types of cryptocurrency wallets	Provider of cryptocurrency wallets*	Functionality of cryptocurrency wallets
Trust Wallet	Open from the cryptocurrency exchange Binance, it provides a convenient interface for asset management.	The wallet supports multiple cryptocurrencies, including Bitcoin, Ethereum, and other ERC-20 tokens.
EXMO Wallet	Open from the cryptocurrency exchange EXMO, which also provides a wallet for storing cryptocurrency assets.	The wallet supports various cryptocurrencies and enables convenient transaction execution.
Freewallet	Open from the cryptocurrency exchange Freewallet, which also offers various wallets for storing cryptocurrency assets.	The wallet is available as a mobile application and supports operations with a wide range of cryptocurrencies.
Atomic Wallet	Open from the startup company Atomic Labs, which offers extensive capabilities for secure management of cryptocurrency assets and a user-friendly interface.	The wallet supports multiple cryptocurrencies and allows for direct cryptocurrency exchanges from within the wallet. Atomic Wallet is available for desktop computers and mobile devices.
Ledger Wallet	Open from the startup company Ledger, which develops reliable tools for ensuring cryptocurrency security.	The wallet ensures a high level of security as private keys are stored on a physical device. It supports a wide range of different cryptocurrencies.

Note

* Companies that provide cryptocurrency wallets are identified as providers because they enable access to the distributed network. Cryptocurrencies are based on a distributed network, which requires interaction with the blockchain or other cryptocurrency protocols. Wallet provider companies grant users access to these networks, allowing them to perform cryptocurrency transactions.

Source: formed based on [3; 4; 6].

Table 3. Characteristics of operators of cryptocurrency collateral loans that affect the development of the domestic financial services sector based on cryptocurrencies

Operators	Characteristics of the operator's activity direction	Features of providing cryptocurrency collateral loans
Aave	A decentralized financial platform that offers collateralized loans.	Built on the Ethereum platform, it allows users to use any of their cryptocurrency assets (from an approved list) as collateral to obtain a loan.
Compound Nexo	A decentralized financial platform that offers cryptocurrency collateralized loans and earnings on cryptocurrency deposits.	Built on the Ethereum platform, it enables users to borrow loans using their cryptocurrency assets, provided they are included in the platform's approved list.
Nexo	A platform that provides instant collateralized loan services using cryptocurrency assets.	Allows users to borrow loans using Bitcoin, Ethereum, and some other cryptocurrencies (if they are included in the approved list).
Celsius Network	A centralized financial platform that offers cryptocurrency loans and earnings on deposits.	Enables users to borrow loans using Bitcoin, Ethereum, and some other cryptocurrencies (if they are included in the approved list).

Note

* They provide platforms where users can deposit their cryptocurrency assets as collateral and obtain loans based on those assets. As a result, they are identified as operators.

Source: formed based on [1; 2; 4; 6].

for cryptocurrency exchanges: 1) Expansion of the available assets for trading (in particular, exchanges gradually add new projects and tokens, allowing traders a broader range of choices); 2) improvement of security (includes a continuous process of enhancing the security system through improvements in authentication systems, implementation of "cold wallets," security audits, and other measures aimed at finding ways to strengthen the protection of users' assets); 3) functionality expansion (involves exchanges constantly improving their features and adding new tools for traders); 4) expansion of geographical coverage: In particular, exchanges are working to make their services available worldwide, not limited to specific platforms. It is achieved through the networks of cryptocurrency exchange terminals development, also known as cryptocurrency ATMs or Bitcoin ATMs. The terminals facilitate the exchange of cryptocurrencies and contribute to the broader accessibility of services on a global scale. As a result, the functionality of asset usage on cryptocurrency exchanges is expanding. While there is still a conditional division between exchanges where users can exchange cryptocurrencies for fiat currencies and those where only cryptocurrency-to-cryptocurrency exchanges are allowed, in practice, a significant portion of exchanges are becoming multifunctional. It allows users to buy, sell, and trade multiple cryptocurrencies. Additionally, these exchanges strive to provide liquidity and enable exchange between various cryptocurrencies and traditional currencies.

The development of cryptocurrency wallets is a fundamental component of the cryptocurrency-based financial services sector. Currently, there are several popular cryptocurrency wallets available in Ukraine that enable users to store, send, and receive cryptocurrencies. Some of these wallets include Trust Wallet, EXMO Wallet, Freewallet, Atomic Wallet, and Ledger Wallet [6]. Most of them are platforms operated by international startup companies and foreign cryptocurrency exchanges, as indicated in Table 2.

Based on the experience of cryptocurrency wallet providers, several key directions of cryptocurrency exchange development can be identified: 1) development of multi-platform support (operators strive to equip wallets with software that enhances their universality, ensuring compatibility with various operating systems and accessibility on different devices, including computers, smartphones, and hardware devices); 2) improved security (there is a process of continuous improvement of private key storage systems necessary for access to cryptocurrency assets); 3) expanded functionality (in particular, operators strive to equip wallets with hardware devices that will expand their functionality in terms of balance viewing, transaction execution, account management, and interaction with partner cryptocurrency-related applications and services.); 4) additional services integration (in particular, operators strive for their offered wallets to expand their functionality, allowing users to interact with additional services such as decentralized cryptocurrency exchanges, payment systems, and decentralized financial services applications). As a result, the functionality of asset utilization within cryptocurrency wallets is expanding, with the integration of software or hardware tools for storing and managing cryptocurrency assets in various payment directions, receiving and sending cryptocurrencies, and more.

The development of cryptocurrency payment gateways is indeed a relatively new trend. Currently, in Ukraine, there are several functioning gateways such as Paytomat, which is a Ukrainian cryptocurrency payment gateway providing integration services for cryptocurrency payments to businesses. There is also CoinsBank, a leading cryptocurrency payment gateway that operates in Ukraine, and BitPay, one of the world's leading cryptocurrency payment gateways, which is also available in Ukraine.

All available gateways provide solutions for restaurants, shops, and other businesses, enabling them to accept payments in various cryptocurrencies. Based on their functioning experience, several key directions of

development for cryptocurrency exchanges can be identified: 1) integration with payment systems and POS terminals (to enable real-time acceptance of cryptocurrency payments); 2) expansion of the supported cryptocurrencies list to provide more flexibility for users; 3) enhancement of security and customer data protection (through improvements in cryptographic protocols, multi-level authentication, data encryption, etc.); 4) expansion of supported countries and currencies; 5) development of mobile applications and user-friendly interfaces; 6) provision of additional features (such as cryptocurrency exchange, use of cryptocurrency cards, and more). As a result of regulatory harmonization, the functionality of using assets within cryptocurrency payment gateways can expand, along with the opportunities for businesses and individual users to accept payments in cryptocurrency and convert them into traditional currencies at the current exchange rate. The development of cryptocurrency-backed loans in Ukraine is primarily happening through international platforms such as Aave, Compound, Nexo, and Celsius Network. Each of these platforms enables users to utilize their cryptocurrency assets as collateral to obtain loans (Table 3).

Based on operational experience, several key directions for the development of cryptocurrency collateral loans in Ukraine can be identified: 1) decentralization (aimed at implementing decentralized financial protocols); 2) smart contracts (aimed at automating loan conditions such as interest rate determination, collateral management, and loan repayment); 3) improvement of collateral locking procedures (the system of depositing cryptocurrency into special contracts that lock it until loan repayment is currently being enhanced, along with the mechanism of its automatic realization in case of default); 4) expansion of supported countries and currencies (expanding as internet accessibility and cryptocurrency wallet systems become more widespread). The functionality of using assets within cryptocurrency collateral loans is expanding. As a result, there are increasing services that allow users to utilize their cryptocurrency assets as collateral to obtain a loan.

The development of decentralized financial services is related to the development of all other components of the financial services sector, including cryptocurrency exchanges, cryptocurrency wallets, cryptocurrency payment gateways, and cryptocurrency collateral loans. Among the fundamental aspects of developing decentralized financial services in Ukraine is the integration of DeFi protocols.: 1) into the system of decentralized financial services of cryptocurrency exchanges (these protocols provide opportunities for users to generate income from cryptocurrency trading and exchanging them for traditional currencies). For users, the opportunities to participate in various financial instruments offered in the DeFi ecosystem are expanding; 2) in the system of blockchain projects of decentralized financial services, which cover various areas, including the collection of material and other funds for socially significant projects, logistics, public safety and so on. In particular, blockchain projects in Ukraine utilize DeFi protocols to implement unique financial solutions, such as

organizing lending platforms, creating decentralized insurance markets, or facilitating fund distribution and asset management. In the conditions of the war in Ukraine, such projects have become powerful tools in the fight against Russian aggression. Since the occupation, notable blockchain companies have not only created fundraising opportunities but also directly directed irrevocable financial assistance to users in Ukraine. In addition to the mentioned aspects of decentralized finance (DeFi) development, protocols in Ukraine are starting to integrate into cryptocurrency wallets and cryptocurrency collateralized lending. Essentially, this development is related to the introduction of new features in cryptocurrency-based financial services (such as smart contracts, programmable smart contracts, proof of stake, and others) through their integration with DeFi protocols, transforming them into a smart network. However, such integration is currently limited due to certain legislative conflicts. Specifically, the Law of Ukraine "On Virtual Assets" defines that virtual assets are not considered a means of payment within the territory of Ukraine; thus, companies will not be able to use cryptocurrencies for settlements. A collision arises from the definition of virtual assets according to the Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime," which states that virtual assets can be traded in digital format or transferred and used for payments.

CONCLUSIONS FROM THIS STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER EXPLORATION IN THIS AREA

According to the above, the development of financial services based on cryptocurrencies is one of the key trends in the domestic financial industry. It has been proven that cryptocurrencies are now multifunctional digital assets that can be used for various financial operations. Based on this, the following conclusions can be made:

1. The functionality of using assets on cryptocurrency exchanges is expanding. As a result, these exchanges now allow users to buy, sell, and trade cryptocurrencies. Additionally, these exchanges provide liquidity and the ability to exchange between different cryptocurrencies and traditional currencies.

2. The functionality of using assets within cryptocurrency wallets is expanding. As a result, these wallets are equipped with software or hardware tools for storing and managing cryptocurrency assets in various payment directions, such as making payments, receiving and sending cryptocurrencies, and more.

3. The functionality of using assets within cryptocurrency payment gateways is expanding. As a result, after regulatory alignment, the functionality of using assets within cryptocurrency payment gateways can be extended, along with the ability for businesses and individual users to accept payments in cryptocurrency and convert them into traditional currencies at the current exchange rate.

4. The functionality of using assets within cryptocurrency-collateralized loans is expanding. As a result, an increasing number of services emerge that allow users to utilize their cryptocurrency assets as collateral to obtain a loan. These services operate based on smart contracts

that automatically establish loan conditions, such as the loan amount, interest rate, and repayment term.

5. The functionality of decentralized financial services is expanding, driven by the development of all other components within the realm of financial services, including cryptocurrency exchanges, cryptocurrency wallets, cryptocurrency payment gateways, and cryptocurrency collateralized loans. In essence, this development is associated with the new features introduction in the financial services field based on cryptocurrencies, such as smart contracts, programmable smart contracts, proof of validation, and other integrations with DeFi protocols. These innovations transform the financial services sector into an intelligent network.

The research results on the fundamental characteristics and directions of the development of cryptocurrency-based financial services can assist financial institutions, companies, and government bodies in formulating strategic plans for the implementation and advancement of cryptocurrency-based financial services. It can identify potential opportunities, ascertain advantages and challenges, and determine specific development directions

Література:

1. Батракова Т.І., Зублевська Я.Ю. Розвиток та майбутнє криптовалют в Україні, Науково-практичний журнал "Економічні студії", 2018, № 2 (20), С. 72—75.

2. Кулиняк І.Я. Банки з іноземним капіталом: рейтингування та роль у забезпеченні сталого розвитку фінансового сектору України, Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму, 2018. № 3. С. 36—50.

3. Плющ Д. Запустити цифру: що потрібно знати про регулювання криптовалют в Україні, Спецпроект Аналіз економічних ініціатив, 2022, URL.: <https://mind.ua/openmind/20239092-zapustiti-cifru-shcho-potribno-znati-pro-regulyuvannya-kriptoalyut-v-ukrayini> (дата звернення: 20.04.2023).

4. Теслюк Н. П., Жулин О. В., Назаренко Я. Я., Куимова А. В. Аналіз розвитку криптовалют на віртуальному ринку фінансових послуг, Ефективна економіка, 2021, Вип. 7, URL.: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2021/77.pdf (дата звернення: 20.04.2023).

5. Україна увійшла до топ-5 рейтингу з використанням криптоактивів, Financial club, 2021, URL.: <https://finclub.net/ua/news/ukraina-uviiishla-do-top5-reitynhu-hlobalnoho-indeksu-spryniattia-kryptoaktyviv.html> (дата звернення: 12.04.2023).

6. Як вибрати електронний гаманець для криптовалют, Bankchart про твої фінанси, URL.: https://bankchart.com.ua/finansoviy_gid/investitsiyi/statti/yak_vibrati_elektronniy_gamanets_dlya_kriptoalyuti (дата звернення: 03.04.2023).

References:

1. Batrakova, T.I. and Zublevs'ka, Ya.Yu. (2018), "Development and future of cryptocurrency in Ukraine", *Naukovo-praktychnyy zhurnal "Ekonomichni studiyi"*, vol. 2 (20), pp. 72—75.

2. Kulynyak, I.Ya. (2018), "Banks with foreign capital: rating and role in ensuring the sustainable development of the financial sector of Ukraine", *Visnyk Akademiyi pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu*, vol. 3, pp. 36—50.

3. Plusch, D. (2022), "Run the number: what you need to know about the regulation of cryptocurrencies in Ukraine", Special course Analysis of economic initiatives, Available at.: <https://mind.ua/openmind/20239092-zapustiti-cifru-shcho-potribno-znati-pro-regulyuvannya-kriptoalyut-v-ukrayini> (Accessed: 20.04.2023).

4. Teslyuk, N.P., Zhulin, O.V., Nazarenko, Y.Ya. and Kuimova, A.V. (2021), "Analysis of the development of cryptocurrencies on the virtual market of financial services", *Efficient economy*, vol. 7, Available at.: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/7_2021/77.pdf (Accessed: 20.04.2023).

5. Financial club (2021), "Ukraine entered the top 5 rating for the use of crypto-assets", Available at.: <https://finclub.net/ua/news/ukraina-uviiishla-do-top5-reitynhu-hlobalnoho-indeksu-spryniattia-kryptoaktyviv.html> (Accessed: 12.04.2023).

6. Bankchart (2023), "How to choose an electronic wallet for cryptocurrency", Available at.: https://bankchart.com.ua/finansoviy_gid/investitsiyi/statti/yak_vibrati_elektronniy_gamanets_dlya_kriptoalyuti (Accessed: 03.04.2023).

Стаття надійшла до редакції 22.06.2023 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

ISSN 2306-4792
P 772306 4792021

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 339.1:658.8

О. В. Макушок,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4584-4074>
І. І. Корман,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1743-1213>
В. А. Лементовська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4086-309X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.67

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ

O. Makushok,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Marketing, Uman National University of Horticulture
I. Korman,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Marketing, Uman National University of Horticulture
V. Lementovska,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Marketing, Uman National University of Horticulture

PRACTICAL ASPECTS OF FORMING AN EFFECTIVE MARKETING STRATEGY

У статті проведено аналіз практичної складової побудови ефективної маркетингової стратегії. Зазначено, що за умов динамічно розвиненого економічного середовища маркетингові стратегії постійно змінюються, тому використання застарілих алгоритмів вже не дає бажаних результатів. Указано, що головними тенденціями, що стосуються маркетингу, є зростаючий його вплив на всі сфери людської діяльності, свідомість і поведінку людини й дедалі більш чутливе реагування маркетингу на зміни в суспільстві. Ці тенденції породжують проблему у вдосконаленні наявних маркетингових стратегій та викликають потребу в адаптації підприємницької діяльності до нових умов ведення бізнесу та переосмислення значення, місця і ролі маркетингової діяльності в сучасному світі. Тому дослідження питання щодо побудови ефективної маркетингової стратегії, є актуальним та потребує детального вивчення.

У ході проведення дослідження зазначено, що маркетингова стратегія є сформованим комплексом дій, спрямованих на спостереження, передбачення або стимулювання потреб споживачів і адаптацію продукту або послуги до цих потреб. Встановлено, що будь-якій підприємницькій структурі для реалізації маркетингової діяльності необхідна успішна маркетингова стратегія. Розглянуто ключові елементи в документації маркетингової стратегії. Визначено та проаналізовано етапів розробки та реалізації маркетингової стратегії. Окреслено основні вимоги створення ефективної маркетингової стратегії. На основі проведеного дослідження запропоновано комплекс практичних заходів з формування маркетингової стратегії. Реалізація даних заходів сприятиме просуванню продуктів та послуг на ринок, покращуватиме можливості адаптації до мінливих умов ринкового середовища і загалом сприятиме прибутковості фірми.

The article analyses the practical component of building an effective marketing strategy. It is noted that in a dynamically developing economic environment, marketing strategies are constantly changing, therefore, the usage of outdated algorithms no longer ensures the desired results. It is stated that the main trends related to the marketing are its growing influence on all spheres of human activity, human consciousness and behaviour, and the increasingly sensitive response of marketing on the changes in society. These trends create a problem of improving current marketing strategies, and necessitate the need of adaptation of entrepreneurial activity to new business conditions and reconsideration of the meaning, place and role of marketing in the modern world. Therefore, the investigation of the issue of building an effective marketing strategy is relevant and requires detailed study.

In the course of the study, it was noted that a marketing strategy is a formed set of actions aimed at observation, anticipation or stimulation of consumer needs and adaptation of a product or service to these needs. The article establishes that any entrepreneurial structure needs a successful marketing strategy to implement marketing activities. It was emphasized that the marketing strategy programme should take into account all aspects of the company's activities — from the stage of product or service development to evaluation of the level of consumer satisfaction with the product/service. The key elements in marketing strategy documentation have been considered. The stages of development and implementation of marketing strategy are defined and analyzed. The main requirements for creating an effective marketing strategy are defined. On the basis of the study, a set of practical measures for the formation of a marketing strategy has been proposed. The implementation of these measures will facilitate the promotion of products and services to the market, improve the ability to adapt to changing market conditions and generally contribute to the company's profitability.

*Ключові слова: маркетинг, стратегія, фірма, товар, послуга.
Key words: marketing, strategy, company, product, service.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За умов динамічно розвинутого економічного середовища маркетингові стратегії постійно змінюються, тому використання застарілих алгоритмів вже не дає бажаних результатів.

"Сучасні кризові явища в економіці не лише створюють для маркетологів проблеми, але і відкривають нові можливості. Деякі компанії, зіштовхнувшись із скороченням попиту, не бачать перспектив для розвитку. Інші ж знаходять нові, нестандартні підходи до розв'язання нових проблем споживачів. Головними тенденціями, що стосуються маркетингу в нашій державі, є зростаючий його вплив на всі сфери людської діяльності, свідомість і поведінку людини й дедалі більш чутливе реагування маркетингу як системи на всі суттєві зміни в суспільстві. Ці тенденції вимагають від фахівців уваги, що дає змогу вдосконалювати наявні маркетингові стратегії та технології, адаптувати їх до нових умов, а також переосмислювати місце й роль маркетингової діяльності в сучасному світі та на перспективу" [1, с. 7].

Будь-якій підприємницькій структурі для реалізації маркетингової діяльності необхідна успішна маркетингова стратегія. Маркетингова стратегія є сформованим комплексом дій, спрямованих на спостереження, передбачення або стимулювання потреб споживачів і адаптацію продукту або послуги до цих потреб. Зважаючи на вказане, дослідження питання щодо побудови ефективної маркетингової стратегії, є актуальним та потребує детального вивчення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тематика розвитку маркетингової діяльності, зокрема питання щодо побудови й реалізації маркетингових стратегій, була предметом дослідження багатьох як зарубіжних науковців так і українських вчених. Так, Ф. Котлер [2, с. 41] визначає маркетингову стратегію як "логічну схему маркетингових заходів, за допомогою якої компанія сподівається виконати свої маркетингові завдання". На думку, Сенишина О.С. та Кривешко О.В. "Маркетингова стратегія — це вектор (напрямок) дій фірми щодо створення її цільових ринкових позицій" [3, с. 310]. Балабанова Л.В. та Холод В.В. вважають, що маркетингова стратегія є найважливішою функціональною стратегією підприємства, тому що вона покликана забезпечити пояснення його цілей і завдань на кожному окремому ринку (сегменті ринку) і відносно кожного виробу з урахуванням особливостей конкуренції і попиту споживачів [4, с. 65]. Скібіцький О.М. трактує маркетингові стратегії як управління організацією, що покладається на людський потенціал як основу організації, спрямовує діяльність на запити споживачів, виконує гнучке регулювання і швидкі зміни в організації. Маркетингові стратегії відповідають викликам з боку оточення і дозволяють досягати конкурентних переваг, що разом дають змогу організації виживати й досягати своєї мети в довгостроковій перспективі [5, с. 7].

Згідно з думкою Белової Т.Г. "Розробка маркетингової стратегії підприємства — це процес створення і

практичної реалізації головної програми дій підприємства. Важлива мета її полягає в розміщенні ресурсів підприємства так, щоб досягти успіху на цільовому ринку [6, с. 85].

Полонець В. вважає, що "Формування маркетингової стратегії слід трактувати як: взаємозалежні процеси щодо стратегічного аналізу ринкової ситуації; визначення цілей маркетингу; вибір правильної маркетингової стратегії; розробку маркетингового плану, який буде направлений на ефективну реалізацію стратегії; оцінку й контроль результатів діяльності. Усі процеси послідовно впливають один з одного [7, с. 7—11].

"Жодне підприємство не може обійтися без плано-мірного й обгрунтованого процесу формування маркетингової стратегії. Цей процес є не спонтанним явищем, кожна стадія потребує уваги, часу та кропіткого аналізу. Для того щоб конкурентоспроможність підприємства зростала та буда стійкою до кризових явищ, потрібно розробляти та реалізовувати ефективну маркетингову стратегію" вважають Москаленко В.А. та Католик А.О. [8, с. 283].

Щоб реалізувати маркетингову стратегію підприємство повинно використовувати всі можливості з боку ринку для досягнення його стратегічної мети — вважає Бутенко Н.В. [9, с. 9]. Гаркавенко С.С. указує, що для того щоб "ефективно реалізувати стратегію підприємства, необхідно скласти маркетингову програму, яка допоможе оптимально об'єднати виробничі можливості й кон'юнктурні умови ринку, визначити продуктову орієнтацію підприємства; здійснити сегментацію ринку й диференціацію портфеля асортименту" [10, с. 94].

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Зважаючи на вагомість досліджень, що представлені у науковій та методичній літературі, зокрема й у працях вищезазначених авторів, наразі можна виокремити проблему у вивченні питання стосовно практичної складової реалізації маркетингової стратегії згідно вимог часу.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає в аналізі практичної складової побудови ефективної маркетингової стратегії. Зважаючи на мету дослідження, основним завданням є розробка рекомендацій з формування принципів положень щодо реалізації маркетингової стратегії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Маркетингова стратегія є комплексною формою планування діяльності підприємства. У програмі маркетингової стратегії повинні бути враховані усі аспекти діяльності підприємства — від етапу розробки продукту чи послуги до визначення рівня задоволеності споживача від споживання продукту/послуги.

"Маркетингова стратегія є окремим поняттям із власними цілями та інструментами їх досягнення, що сфокусоване на створенні такої системи взаємовідношень із споживачами, яка веде до усвідомлення ними унікальності продукту та його переваг над конкурентами, що в свою чергу дозволяє бізнесу досягнути комер-

ційного успіху та загальних цілей підприємства. Іншими словами, маркетингова стратегія є загальним недеталізованим способом створення чи зміни уявлень споживачів про продукт за визначений проміжок часу за допомогою доступних маркетингових інструментів та ресурсів у певних конкурентних умовах, що веде до загального успіху бізнесу" [11].

"Маркетингова стратегія — це комплексний план дій щодо просування товару і збільшення прибутку підприємства... Ретельно продумана стратегія допомагає грамотно розподілити ресурси компанії та нарощувати обсяги реалізації. У деяких ситуаціях збільшити прибуток можна шляхом збільшення виробництва, в інших доведеться відмовитися від малоперспективних товарів та зосередитися на найуспішніших. Іноді важливо всі сили направити на просування. Стратегія визначає, що необхідно зробити для зміцнення поточних позицій та завоювання нових часток ринку. Без неї зусилля принесуть мало ефекту: доведеться тестувати безліч гіпотез, а відтак витратити час і зливати бюджет. Якщо у фірми є стратегія, то її менеджменту зрозуміло, куди рухатися й на чому сконцентруватися. Кошти — і фінансові, і трудові — витрачаються раціонально. Якщо чинна маркетингова стратегія виявляється неефективною, то потрібно її переглянути або розробити нову. Це необхідно зробити також у разі серйозних змін усередині фірми чи ринку" [12].

Маркетингова стратегія є своєрідною інструкцією стосовно того, які дії потрібно зробити, щоб перейти від етапу створення продукту до масштабування підприємницької діяльності.

Маркетингова стратегія відповідає на запитання: що розробляє та продає фірма? Де? Кому? Як (яким способом)? В яких каналах? Яка кінцева мета діяльності? Яким буде прибуток? Тобто, маркетингова стратегія — це така аналітична робота, у якій чітко сформовано план діяльності фірми і чіткість кроків при реалізації продукції чи послуг. З її допомогою досягається висока адресність роботи, наприклад, рекламні активності фірми у соцмережах.

До того, як почати витратити гроші на перевірку гіпотез, маркетингова стратегія дає розуміння того розуміє: на яку цільову аудиторію буде спрямований продукт, які канали збуту та чим ви відрізняєтеся від конкурентів.

Маркетингова стратегія, як документ, складається з двох частин: аналітична частина і product marketing kit (набір для маркетингу продукції) (рис. 1).

Аналітична частина містить у собі: аналіз ринку, аналіз конкурентів, аналіз аудиторії, тобто розбивка аудиторії на ключові сегменти.

Product marketing kit містить інформацію щодо:

— позиціонування — дані про те, чим фірма відрізняється від конкурентів, які запити та потреби споживачів може бути задоволено та яким чином забезпечити їх задоволення;

— маркетингових інструкцій (кроків) — чіткий план дій щодо того, як запускати рекламні кампанії, про що в них має йтися, кому вони адресовані.

Маркетингова стратегія обов'язково має містити список виконавців: хто займатиметься реалізацією стратегії, хто за що відповідає і в кого які KPI.

Формування маркетингової стратегії слід трактувати як:

- взаємозалежні процеси щодо стратегічного аналізу ринкової ситуації;
- визначення цілей маркетингу;
- вибір правильної маркетингової стратегії; розробку маркетингового плану, який буде направлений на ефективну реалізацію стратегії;
- оцінку й контроль результатів діяльності.

Усі процеси послідовно впливають один з одного [7, с. 7—11].

Розробка та реалізація маркетингової стратегії проходить у декілька етапів (рис. 2). На першому етапі фірма повинна провести аналіз ринку, визначити цільову аудиторію та конкурентів і сформулювати власні бізнес-процеси; на другому — позиціювати себе та окреслити свої напрямки діяльності, розробити план дій й визначити заходи з попередження (недопущення) кризових ситуацій; третій етап передбачає постійний моніторинг ефективності діяльності та аналіз здійснюваних маркетингових заходів і оновлення стратегії з урахуванням ситуації на ринку.

Аналізуючи рис. 2 варто зазначити, що для того щоб побудувати ефективну маркетингову стратегію необхідно, перш за все, провести детальний аналіз ринку. Аналіз ринку необхідний для того, щоб розуміти, чи є потреба у в новому продукті/послуді, які місця посідають конкуренти, і в який бік рухається ринок загалом.

При проведенні аналізу ринку можна використовувати інформацію із ЗМІ. Також, один із простих інструментів, який дасть змогу оцінити попит на продукт є сервіси Google Keyword Planner [13] та Serpstat [14]. Але варто учочити, що для щоб їх використовувати, потрібно мати обліковий запис в Google. Іншим інструментом, який допомагає провести аналіз ринку є нетворкінг.

Нетворкінг (англ. networking) — діяльність, спрямована на обмін інформацією між людьми, об'єднаними спільними професійними чи особистими інтересами, що зазвичай відбувається в неформальній обстановці [15]. В основі нетворкінгу лежить побудова довгострокових

довірчих відносин [16] за принципом соціальної мережі [15]. Мета нетворкінгу полягає в тому, щоб за допомогою кола друзів і знайомих максимально швидко і ефективно вирішувати складні життєві завдання і бізнес-питання (наприклад, знаходити клієнтів, наймати кращих співробітників, залучати інвесторів) [16]. Окрім нетворкінгу, також можна використовувати мітапи, конференції тощо.

Основними джерелами для аналізу цільової аудиторії є соцмережі, форуми і блоги, коментарі на YouTube, коментарі до статей тощо. Для проведення даного аналізу варто застосовувати інноваційну систему моніторингу соцмереж з візуальними інсайтами YouScan [17] — це парсер (програма для збору та систематизації інформації, розміщеної на різних сайтах), яка за назвою бренду визначає, що про нього пишуть у соціальних мережах. За допомогою YouScan можна налаштовувати повідомлення для служби підтримки, щоб вона оперативно реагувала на негативні відгуки тощо.

Також, щоб "визначити своє місце та перспективи у вибраній ніші, можна виконати SWOT-аналіз — один із популярних аналітичних методів для комплексної оцінки сильних і й слабких сторін компанії, а також потенційних можливостей і загроз" [12].

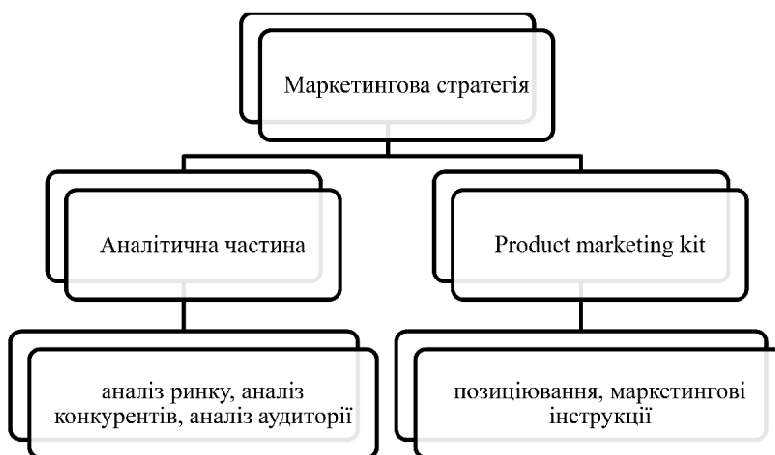

Рис. 1. Ключові елементи в документації маркетингової стратегії

Джерело: побудовано автором на основі проведеного дослідження.

Рис. 2. Ключові етапи розробки та реалізації маркетингової стратегії

Джерело: побудовано автором на основі проведеного дослідження.

Отже, на даному етапі маркетингова стратегія дає змогу сфокусуватися на цільовій аудиторії і визначитися з основним споживачами продукту/послуги.

Говорячи про аналіз конкурентів, варто зазначити, вини що можуть бути прямі й непрямі. Прямі — це ті, хто виробляє аналогічну продукцію чи послуги. А непрямі конкуренти, це ті, які займаються таким аналогічним видом діяльності, але можуть використовувати інноваційні та креативні рішення. Наприклад, ресторанний бізнес (приготування страв в умовах виробництва) і продаж страв на базарі, приготованих вдома (чебуреки, випічка тощо). Для порівняння прямих конкурентів потрібно вивчити їх бізнес-метрики і маркетингові стратегії, які вони вже використовують.

Щоб зрозуміти, як працює маркетинг у конкурентів, потрібно проаналізувати, з яких майданчиків вони беруть трафік і який його обсяг. Для цього можна використовувати різні інсайти, а можна просто подивитися спліт каналів через Alexa або SimilarWeb. Але варто розуміти, що такі дані можуть мати деяку похибку, що пояснюється часовими проміжками.

Більш детальну інформацію за джерелами застосування маркетингових елементів можна отримати, застосувавши інформацію системи моніторингу SimilarWeb PRO. Варто зазначити, що на відміну від Google Keyword Planner та Serpstat, SimilarWeb PRO є платною. Але існує безкоштовна демо-версія з дещо меншим опціонарієм, і навіть безкоштовна версія SimilarWeb може серйозно допомогти в аналізі конкурентів. Наприклад, якщо подивитися в SimilarWeb інформацію по американському виробнику піци "PapaJones", з'ясується, що там багато трафіку йде з e-mail розсилок. Отже, у них загалом відсоток retention бази досить високий. Тому, щоб бути їхнім конкурентом потрібно зробити e-mail розсилку з більшою кількістю рецепієнтів.

Загалом, глибокий аналіз інтернет-джерел конкурентів вельми корисний, оскільки дає змогу отримати багато інформації. Наприклад, якщо у компанії велика кількість прямих заходів на сайт (випадкових відвідувань), значить, це вже відомий на ринку бренд.

Також, корисним буде й аналіз програм лояльності, зокрема, як різні бренди займаються зацікавленням споживачів до купівлі своєї продукції чи послуг. На етапі позиціонування та визначення напрямків діяльності фірми варто скомпонувати в одному документі усю інформацію, що зібрана на першому етапі. Щоб розуміти, де знаходиться продукт/послуга фірми відносно конкурентів, варто побудувати "карту позиціонування". Далі важливо придумати, як описати продукт/послугу в одному реченні, тобто сформулювати девіз (слоган) — слово, фраза, яка буде потім асоціюватися з продуктом. У маркетингу це називається — унікальна торговельна пропозиція.

Для стратегії просування і збуту корисним буде нанести на "карту позиціонування" всі можливі джерела (канали просування), де потенційно можна рекламувати продукт чи послугу фірми. Також можна сформулювати в Excel-таблиці календар активності, умовно розбиваючи рекламу за каналами: спецпроекти, промоакції, Facebook, блогери, репутаційний менеджмент, YouTube. Завдяки такому групуванню інформації, у будь-який час можна поглянути на індикатор зміни,

який відображатиме процеси, що відбуваються на фірмі.

Під час вибору каналів збуту корисно володіти інформацією щодо того, як споживач буде взаємодіяти з продуктом. Даний процес називається прототипуванням — взаємодії людини і продукту. Тому, володіючи інформацією щодо взаємодії людини і продукту є можливість зрозуміти на який продукт існує попит, а отже — легше розробити продукт покликаний його задовольнити.

Також, для розробки ефективної маркетингової стратегії, важливо знати, на кого спрямоване ваше повідомлення. Для B2B діють одні норми ефективної комунікації, а для B2C доречніше звертатися до інших.

На третьому етапі розробки та реалізації маркетингової стратегії, відділу маркетингу фірми, варто здійснювати моніторинг показників ефективності діяльності та аналіз проведених маркетингових заходів, а також розробляти й оновлювати вже існуючі стратегії з урахуванням ситуації на ринку.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, ключовими вимогами для створення ефективної маркетингової стратегії є:

- дослідження ринку. Аналіз ринку, зокрема інформація щодо діяльності конкурентів та поведінки цільової аудиторії, дає змогу розширювати мережу контактів, здійснювати пошук інсайдерів з великих компаній та інвестфондів тощо. Дієвими кроками при дослідженні ринку є відвідування мітапів, конференцій, тематичних онлайн та офлайн зустрічей, аналіз статей та відгуків споживачів у пресі та інтернет джерелах, огляд статистичної звітності про діяльність конкурентів.

- створити "карту позиціонування" (щоб визначити своє місце серед конкурентів) і "карту просування" (щоб визначити канали, в яких транслюватимуться повідомлення). Під кожен сегмент аудиторії та рекламний канал потрібно розробити слоган (короткий вислів чи речення, яким можна описати новий продукт/послугу);

- розробити документ, у якому будуть вимоги до виконавців та їхні KPI;

- тестування та перевірка гіпотез, коригування "карти позиціонування" та "карти просування", отримання відгуків від споживачів. На основі отриманої інформації здійснюється остаточна розробка маркетингової стратегії і виведення товару/послуги на ринок.

Отже, для того щоб маркетингова стратегія була ефективною і сприяла просуванню продуктів/послуг, давала змогу завойовувати ринок й сприяла прибутковості фірми, необхідно ставити правильні цілі та визначати кроки їх реалізації.

Наразі, для реалізації маркетингової стратегії застосовуються інноваційні інструменти оптимізації бізнес-процесів, зокрема інструменти для запуску успішних розсилок по email, SMS та Viber, чат-боти для Instagram, Telegram, WhatsApp, Facebook і сервіс push сповіщень. Тому, на нашу думку, подальші наукові дослідження повинні бути спрямовані у напрямку визначення дієвих каналів розповсюдження інформації про товар чи послугу та аналізі ключових платформ для вивчення конкуренції на ринку.

Література:

1. Павлов К.В., Лялюк А.М., Павлова О.М. Маркетинг: теорія і практика. Луцьк: Волиньполіграф. 2022. 408 с.
2. Kotler F., Armstrong G., Saunders J. and Wong V. Principles of Marketing. New Jersey: Prentice Hall Inc. 1999. 1033 p.
3. Сенишин О.С., Кривешко О.В. Маркетинг. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2020. 347 с.
4. Балабанов Л.В., Холод В.В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємства. Донецьк: Професіонал. 2007. 443 с.
5. Скібіцький О.М. Стратегічний менеджмент. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. 312 с.
6. Бєлова Т.Г. Стратегічний маркетинг. Київ: НУХТ. 2012. 127 с.
7. Полонець В. Реалізація маркетингових стратегій: проблемні зони та шляхи їх подолання. Маркетинг в Україні. 2009. № 4. 22 с.
8. Москаленко В.А., Католик А.О. Місце маркетингових стратегій в управлінні підприємством. Реалізація економічного потенціалу України: теоретичні та практичні аспекти: монографія. За ред. М.М. Забаштанського. Чернівці: ЧНТУ. 2020. С. 279—291.
9. Бутенко Н.В. Основи маркетингу. Київ: ВПЦ "Київський університет". 2006. 300 с.
10. Гаркавенко С.С. Маркетинг. 4-те. вид., доп. Київ: Лібра, 2006. 717 с.
11. Маркетингова стратегія — визначення та розробка. Приватна маркетингова практика. DiNANTA. 2017. URL: <https://dinanta.com/blog/marketing-strategy-development> (дата звернення: 25.06.2023).
12. Цапліна А. Маркетингові стратегії бізнесу. SendPulse Inc. 2022. URL: <https://sendpulse.ua/blog/what-are-the-marketing-strategies> (дата звернення: 25.06.2023).
13. Сервісна сторінка Google Keyword Planner. 2023. URL: <https://ads.google.com/aw/campaigns/new/express?ocid=1326802744&cmpnlInfo> (дата звернення: 25.06.2023).
14. Інструмент аналізу конкурентів. Serpstat. 2023. URL: https://serpstat.com/uk/promo/competitor-analysis-tools/?&utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaignid (дата звернення: 25.06.2023).
15. Kagan J. Networking: What It Is and How to Do It Successfully. Investopedia Dotdash Meredith. 2022. URL: <https://www.investopedia.com/terms/n/networking.asp> (дата звернення: 25.06.2023).
16. Що таке нетворкінг та френдінг? Frnds.Network — Перша українська нетворкінг мережа. 2023. URL: <https://web.archive.org/web/20180307022959/http://frnds.in.ua/friending-and-networking> (дата звернення: 25.06.2023).
17. Система моніторингу соцмережі з візуальними інсайтами. YouScan. 2023. URL: <https://youscan.io/ua/> (дата звернення: 25.06.2023).
2. Kotler, F., Armstrong, G., Saunders, J. and Wong, V. (1999), Principles of Marketing, Prentice Hall Inc, New Jersey, USA.
3. Senyshyn, O.S. and Kryveshko, O.V. (2020), Marketynh [Marketing], L'viv's'kyj natsional'nyj universytet imeni Ivana Franka, L'viv, Ukraine.
4. Balabanov, L.V. and Kholod, V.V. (2007), Stratehichne marketynhove upravlinnia konkurentospro-mozhnistiu pidpriemstva [Strategic marketing management of enterprise competitiveness], Profesional, Donetsk, Ukraine.
5. Skibits'kyj, O.M. (2006), Stratehichnyj menedzhment [Strategic management], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.
6. Bielova, T.H. (2012), Stratehichnyj marketynh [Strategic marketing], NUKhT, Kyiv, Ukraine.
7. Polonets', V. (2009), "Implementation of marketing strategies: problem areas and ways to overcome them", Marketynh v Ukraini, vol. 4, pp. 22.
8. Moskalenko, V.A. and Katolyk, A.O. (2020), Mistse marketynhovoykh stratehij v upravlinni pidpriemstvom [The place of marketing strategies in enterprise management], Realizatsiia ekonomichnoho potentsialu Ukrainy: teoretychni ta praktychni aspekty, ChNTU, Chernihiv, Ukraine.
9. Butenko, N.V. (2006), Osnovy marketynhu [Fundamentals of marketing], VPTs "Kyivs'kyj univer-sytet", Kyiv, Ukraine.
10. Harkavenko, S.S. (2006), Marketynh [Marketing], 3rd ed, Libra, Kyiv, Ukraine.
11. Private marketing practice DiNANTA (2017), "Marketing strategy — definition and develop-ment", available at: <https://dinanta.com/blog/marketing-strategy-development> (Accessed 25 June 2023).
12. Tsaplina, A. (2022), "Marketing strategies of business", SendPulse Inc., [Online], available at: <https://sendpulse.ua/blog/what-are-the-marketing-strategies> (Accessed 25 June 2023).
13. Google Keyword Planner (2023), "Service page", available at: <https://ads.google.com/aw/campaigns/new/express?ocid=1326802744&cmpnlInfo> (Accessed 25 June 2023).
14. Serpstat (2023), "A tool for analyzing competitors", available at: https://serpstat.com/uk/promo/competitor-analysis-tools/?&utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaignid (Accessed 25 June 2023).
15. Kagan, J. (2022), "Networking: What It Is and How to Do It Successfully", Investopedia Dotdash Meredith, [Online], available at: <https://www.investopedia.com/terms/n/networking.asp> (Accessed 25 June 2023).
16. Frnds.Network — first Ukrainian community network (2023), "What is networking and frnding?" Frnds.Network (uk-UA), available at: <https://web.archive.org/web/20180307022959/http://frnds.in.ua/friending-and-networking> (Accessed 25 June 2023).
17. YouScan (2023), "The system of social media monitoring with visual insights", available at: <https://youscan.io/ua/> (Accessed 25 June 2023).

References:

1. Pavlov, K.V., Lialyuk, A.M. and Pavlova, O.M. (2022), Marketynh: teoriia i praktyka [Marketing: theory and practice], Volyn'polihraf, Luts'k, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.06.2023 р.

УДК 33: 338.2:

Н. І. Коваль,

к. е. н., доцент кафедри обліку та оподаткування в галузях економіки, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2877-4302>

О. А. Подолянчук,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування в галузях економіки, Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0234-8943>

Н. М. Гудзенко,

к. е. н., доцент кафедри обліку та оподаткування в галузях економіки, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0978-4257>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.73

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

N. Koval,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Account and Taxation in the Fields of the Economy, Vinnytsia National Agrarian University University, Vinnytsia, Ukraine

O. Podolianchuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Accounting and Taxation in the Fields of the Economy, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

N. Gudzenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Account and Taxation in the Fields of the Economy, Vinnytsia National Agrarian University University, Vinnytsia, Ukraine

TAX POLICY OF THE COMPANY: FEATURES AND SIGNIFICANCE IN MODERN REALITIES

У статті розкривається обставини воєнного стану, спричинені повномасштабним вторгненням росії в Україну, що викликає появу змін у функціонуванні економіки, політики та процесу оподаткування. Досліджено особливості організації податкової політики підприємства в частині формування ефективної системи управління та формування ефективних фінансових результатів діяльності підприємства. Українська влада здійснює заходи підтримки суб'єктів господарювання, діяльність яких надзвичайно важлива для запуску економіки під час війни. Одним із дієвих інструментів впливу на діяльність економічних суб'єктів є оподаткування. Досліджено взаємозв'язок між податковою політикою, яку впроваджує держава, та податковою політикою на рівні підприємства, що має здійснювати кожне підприємство для усунення негативних наслідків та мінімізації податкового навантаження на нього. Одержані результати та зроблені відповідні висновки зводяться до того, що підприємству необхідно вибудувати таку податкову політику, щоб економічно вигідно балансувати між інтересами фіскальних органів та власною необхідністю виживати та одержувати прибуток. Систематизовано основні етапи формування податкової політики на рівні підприємства, що дадуть можливість підприємству розробити дієву податкову політику. Даний підхід ґрунтується на пошуку легальних альтернатив оподаткування та виборі найбільш ефективних варіантів здійснення податкових платежів для мінімізації податкового тиску. Розглянуто основні законодавчі зміни, які виглядають з однієї сторони, як досить невимоглива модель оподаткування, але й той час є вимушеним антикризовим заходом держави для стабілізації економіки у воєнний стан.

Доведено, що на рівні підприємства необхідно формувати єдину систему податкового рахівництва (процедури обліку, розрахунки, податкова звітність), яка на підставі затверджених правил буде виконувати функції обліку і реєстрації інформації про фінансово-господарські операції діяльності підприємства для цілей формування податкової бази шляхом розрахунків податкових зобов'язань та їх сплати до бюджету. Систематизовано та представлено місце податкового рахівництва у формуванні податкової політики підприємства.

The article reveals the circumstances of the martial law caused by Russia's full-scale invasion of Ukraine, which causes changes in the functioning of the economy, politics, and the taxation process. The peculiarities of the organization of the tax policy of the enterprise in terms of the formation of an effective management system and the formation of effective financial results of the enterprise's activity have been studied. The Ukrainian authorities carry out measures to support business entities, whose activities are extremely important for starting the economy during the war. Taxation is one of the effective tools for influencing the activities of economic entities. The relationship between the tax policy implemented by the state and the tax policy at the enterprise level, which should be carried out by each enterprise in order to eliminate negative consequences and minimize the tax burden on it, is studied. The obtained results and the corresponding conclusions are reduced to the fact that the enterprise needs to build such a tax policy in order to balance economically between the interests of the fiscal authorities and its own need to survive and make a profit. The main stages of tax policy formation at the enterprise level have been systematized, which will enable the enterprise to develop an effective tax policy. This approach is based on the search for legal alternatives to taxation and the selection of the most effective options for making tax payments to minimize tax pressure. The main legislative changes are considered, which look on the one hand as a rather undemanding model of taxation, but at the same time it is a forced anti-crisis measure of the state to stabilize the economy in a state of war.

It is proved that at the enterprise level it is necessary to form a unified system of tax accounting (procedures of accounting, calculations, tax reporting), which, on the basis of approved rules, will maintain the functions of accounting and registration of information about the financial and economic operations of the enterprise for the purposes of forming the tax base by calculating tax liabilities Yazan 'yazans and their payments to the budget. The place of tax accounting in the formation of the tax policy of the enterprise is systematized and presented.

*Ключові слова: податковий політика; держава; підприємство; етапи; воєнний час; податкове рахівництво.
Key words: tax policy; state; enterprise; stages; wartime; tax accounting.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Оподаткування безпосередньо пов'язано із взаємодією влади та бізнесу: частина вартості в грошовій формі, що знаходиться у власності економічного суб'єкта, у обов'язковому порядку переходить до держави. Економічна сутність податку виражається в податковому взаємозв'язку економічних суб'єктів із державою щодо формування її фінансових ресурсів. Податкове законодавство обумовлено публічно-правовою метою — організацією формування державного бюджету, дохідна частина якого будується на податкових і неподаткових надходженнях [6].

Недосконалість податкової системи, високі ставки оподаткування та непрогнозованість податкової політики стягування податків і до війни були одними з ключових перепон для розвитку бізнесу в Україні. В умовах війни, коли більшість підприємств значно скоротили масштаби діяльності та мали проблеми з оборотним капіталом, держава спробувала стимулювати ділову активність, у тому числі через внесення змін до процесу оподаткування та формування нових складових податкової політики.

Бачення моделі майбутньої податкової системи України кардинально відрізняється навіть у середині владної команди, не кажучи вже про бізнес та суспільство. В МВФ, однією з ключових умов нової програми кредитування України називають неприпустимість звуження бази оподаткування та зниження основних податкових ставок. Принаймні, до завершення війни. За цей час країна має напрацювати варіант фіскальної реформи створення передумов та впливу на соціально-економічний розвиток держави, який би влаштував усіх, і насамперед — українців [11].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На даний час, досить значна кількість вчених-економістів, практиків та законодавців піднімають проблему у своїх дослідженнях, щодо ефективної податкової політики підприємств в умовах повномасштабної війни. Зокрема, Верховна Рада України прийняла низку законодавчих актів [7; 8], якими внесено зміни щодо забезпечення функціонування українського підприємництва та бізнесу за умов воєнного стану.

Автор Т. Городецька зазначає, що "Податкова політика — сукупність дій платниками податків щодо законних способів для оптимізації своїх податкових зобов'язань з метою розширеного відтворення основних виробничих фондів" [2].

У дослідженнях авторів Н. Коваль, О. Подолянчук та Н. Гудзенко зазначено, що проявом на практиці податкової політики, яка проводиться в тій чи іншій державі і формується відповідними державами структурами, виступає податкова система країни. Погоджуємось із думкою авторів у тому, що визначаючи податкову систему, важливо розмежувати два підходи до її розуміння. По-перше, це сукупність податків і податкових платежів, законодавчо закріплених у державі. По-друге, це механізми нарахування, сплати податків та організації контролю й відповідальності за порушення податкового законодавства [6].

Також автор М. Клименко у своїх дослідженнях розглядає нові аспекти оподаткування діяльності підприємств та формування податкової політики в надзвичайних, невідворотних, тобто форс-мажорних умовах військової сучасності. Зосереджує увагу на особливостях формування та звітності підприємцями, умовами роботи підприємств зовнішньоекономічної діяльності, а також розглядає аспекти оптимізації оподаткування [3].

Така кількість наукових досліджень доводить актуальність та важливість обраної теми. В той же час слід зауважити, що незважаючи на широкий спектр питань, які вони охоплюють, є величезна кількість проблемних питань, що досі залишаються відкритими. Зокрема, особливої уваги потребує дослідження антикризових складових податкової політики нашої держави у воєнний період.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даного дослідження є систематизація наявних змін функціонування податкової системи та податкової політики під час дії воєнного стану, їх наслідків та пошук шляхів її адаптації до цих умов у контексті підтримки економіки держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із важелів державного регулювання соціально-економічного розвитку держави та інвестиційної стратегії виступає податкова політика. Державна податкова політика — це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Не можна не погодитися з думкою науковців та окремим членів уряду, щодо невідповідності податкової політики України економічним умовам і завданням її розвитку, не врахуванню передового європейського та світового досвіду розвитку податкової системи, особливо в умовах воєнного часу. Головною метою формування ефективної податкової системи, як основної складової податкової політики держави, є формування адекватної системи оподаткування, яка буде сприяти розвитку економіки держави, формуванню повноцінних

суб'єктів ринку з метою вирішення питання досягнення фінансової стабільності, зменшення дефіцитності бюджету з подальшим переходом до економічного зростання [1].

В зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, а також анексією її територій в результаті цієї агресії, враховуючи економічний, військовий, ресурсний, фінансовий, людський, територіальний потенціали серед численних проблем, одне з чільних місць посідає проблема розбудови ефективного державного податкового менеджменту. Рішення якої має здійснюватися шляхом дослідження, аналізу та ґрунтовного вивчення існуючої в Україні законодавчої бази і накопиченого досвіду у сфері оподаткування та адміністрування з врахуванням положень прийнятого в Україні норм Податкового кодексу та інших нормативно-правових документів.

У умовах сьогодення невідповідність надходжень до бюджету фінансовим потребам держави викликає потребу в удосконаленні системи податкового менеджменту та податкової політики не тільки держави, але й усім господарюючим суб'єктам. Очевидним є той факт, що ефективне управління податками забезпечить досягнення балансу інтересів різних сторін (держави, бізнесу та населення) [4].

В науковій праці досліджено взаємозв'язок між податковою політикою, яку впроваджує держава, та податковою політикою на рівні підприємства, що має здійснювати кожне підприємство для усунення негативних наслідків та мінімізації податкового навантаження на нього. Одержані результати та зроблені відповідні висновки зводяться до того, що підприємству необхідно вибудовувати таку податкову політику, щоб економічно вигідно балансувати між інтересами фіскальних органів та власною необхідністю виживати та одержувати прибуток [5].

Такі обставини, обумовлюють необхідність управління податками не тільки на макро-, але й на мікроекономічному рівні. Від того, наскільки ефективно підприємство вирішить податкові проблеми при формуванні стратегії свого розвитку, залежать можливості не тільки його економічного зростання, але й суспільного виробництва в цілому. Саме тому, основною метою кожного підприємства є розробка економіко-організаційного механізму адаптації у нестабільному податковому середовищі з урахуванням анти-кризових механізмів розподілу податкового навантаження, податкового рахунка обґрунтування необхідності управління податками підприємства.

Процес розробки податкової політики на рівні підприємства відбувається в декілька етапів, кожний з яких має свою мету, завдання та форми реалізації. Розглянемо основні етапи формування податкової політики на рівні підприємства, рисунок 1 [5]:

1. Дослідження стану фінансово-господарської діяльності підприємства та існуючих механізмів сплати податків; аналіз поточної ситуації зі сплати податків, наявність заборгованості перед бюджетом, її строк, оцінка можливостей погашення.

2. Визначення пріоритетних напрямків розвитку виробництва та можливості зниження оподаткування. Необхідно ретельно проаналізувати виробничу стратегію

Рис. 1. Етапи формування податкової політики на рівні підприємства

Джерело: систематизовано автором за [5; 6; 9].

підприємства на предмет можливості зниження обсягів оподаткування.

3. Формування системи податкового рахівництва, яка організовується в такому порядку, щоб задовольнити потреби управління в інформації щодо формування бази і об'єктів оподаткування на підприємстві відповідно до конкретного виду підприємницької діяльності. Податкове рахівництво тісно пов'язане з фінансовим обліком. Взаємозв'язок податкового рахівництва і фінансового обліку полягає в тому, що вони обидва базуються на одних і тих же даних і первинних документах.

Власне, фінансовий облік забезпечує формування потрібної інформації щодо майнового, фінансового стану суб'єкта господарювання та використання його ресурсів, а податкове рахівництво акумулює інформацію щодо податкових зобов'язань і своєчасності сплати податків до бюджету. Саме на основі такої інформаційної бази, яка створюється в процесі податкового рахівництва, платники податків і держава формують власну систему податкового менеджменту [6; 9].

4. Розробка альтернатив сплати податків складання податкового календаря, оцінка можливостей застосування податкових пільг; порівняння економії від застосування кожного з варіантів з витратами, які він тягне за собою.

5. Вибір оптимальної схеми оподаткування з позицій мінімізації та оптимізації податкових платежів та покращення фінансового стану.

6. Контроль за виконанням податкової політики та оперативне її коригування у процесі фінансового оздоровлення, контроль за своєчасністю нарахування податків та їх сплатою у строк.

7. Оцінка ефективності податкової політики з позицій прибутковості підприємства та досягнення мети санації. Для оцінки ефективності податкової політики варто застосовувати загальновідомі показники для оцінки податкового навантаження на підприємство до та після здійснення заходів оптимізації податкової політики та податкового планування [5; 6].

Систематизація даних етапів дадуть можливість підприємству розробити дієву податкову політику. Даний підхід ґрунтується на пошуку легальних альтернатив оподаткування та виборі найбільш ефективних варіантів здійснення податкових платежів для мінімізації податкового тиску.

У процесі розробки податкової політики, потрібно враховувати загострення конфліктів, які виникають як правило, або в період спаду ділової активності, або кризові періоди економічного розвитку чи в період військового часу, який переживає наша країна на сьогодні. Таким чином, наша держава повинна при вдосконаленні діючої концепції податкової політики держави, враховувати фактори сьогодення, тобто звести до мінімуму конфліктні ситуації щоб забезпечити збереження стабільності та цілісності суспільства, зменшити соціальну напругу в державі [1; 4].

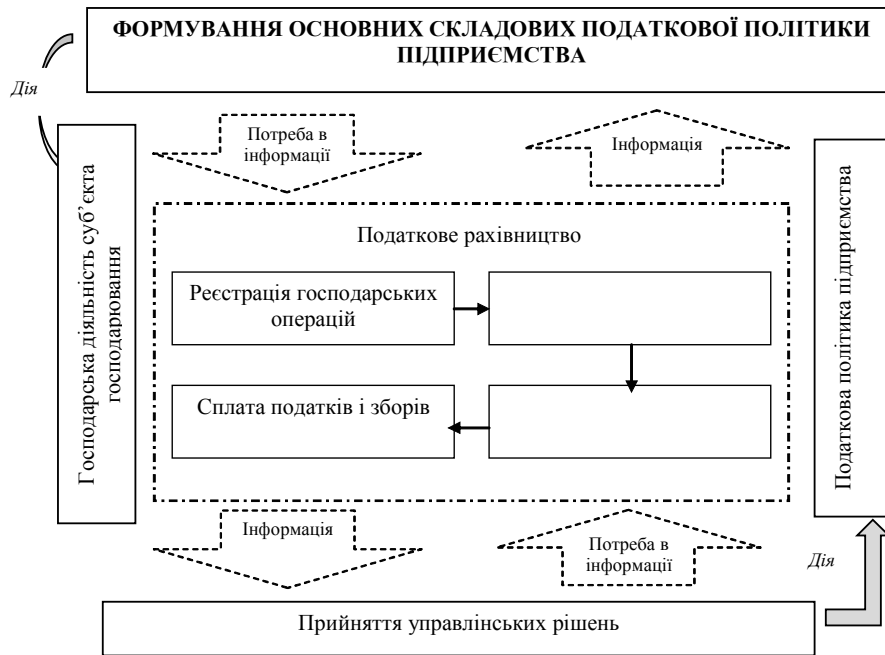

Рис. 2. Місце податкового рахівництва у формуванні податкової політики підприємства

Джерело: систематизовано автором за [4; 6; 9].

Воєнний стан — це особливий правовий режим, це період невизначеності та зростаючих ризиків для всіх бізнесів. Влада країни вживає цілу низку першочергових заходів для мінімізації негативних наслідків, разом з тим, інколи ці заходи занадто радикальні або науково необгрунтовані. Внаслідок активних бойових дій вітчизняний бізнес на значній території України перебуває у надзвичайно складній фінансовій ситуації [1].

З початку повномасштабної війни Парламент ухвалив суттєві зміни до законодавства, що передбачають значне послаблення для бізнесу на період воєнного стану.

Розглянемо основні законодавчі зміни, які виглядають з однієї сторони, як досить невимоглива модель оподаткування, але й той час є вимушеним антикризовим заходом держави для стабілізації економіки у воєнний стан.

По-перше, надана можливість переходу підприємств на спрощену систему оподаткування зі сплатою податку з обороту за ставкою 2 відсотки, при цьому відмінюються обмеження за обсягом доходу. Разом з тим, передбачені тимчасові особливості для суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність з обміну іноземної валюти, операції з корисними копалинами, фінансові компанії, тощо. Важливо, що підприємства, які до переходу на сплату 2 % єдиного податку були платниками податку на додану вартість (ПДВ), звільняються від нарахування та сплати ПДВ, а також призупиняються всі податкові зобов'язання з ПДВ, фактично суб'єкт господарювання перестає бути платником ПДВ. Поряд з цим, в порівнянні зі "звичайною" моделлю спрощеної системи оподаткування, підприємства зобов'язані сплачувати єдиний соціальний внесок та податок на доходи фізичних осіб [1].

Поряд з цим, на час воєнного стану ставку акцизного податку на пальне встановлено на рівні 0 відсотків, а ставку ПДВ знижено до 7 відсотків; з 1 березня 2022 року та ще рік після закінчення військового стану звільнено

підприємства від сплати земельного податку та орендної плати за землю території на яких велися бойові дії або які тимчасово окуповані; у 2022 році відмінено справляння екологічного податку за об'єкти які розташовані на території на яких велися бойові дії або які тимчасово окуповані; скасовані платежі при розмитненні транспортних засобів [1; 11].

В сучасних реаліях активних змін та політичної, економічної, військової, соціальної та екологічної нестабільності, зростає необхідність удосконалення принципів, методів, фінансових механізмів податкового менеджменту та податкової політики [4].

В зв'язку з цим, важливим кроком на шляху формування ефективної податкової політики є формування нової системи обліку податкових розрахунків та податкової звітності підприємства.

Тому, на рівні підприємства необхідно формувати єдину систему податкового рахівництва (процедури обліку, розрахунки, податкова звітність), яка на підставі затверджених правил буде виконувати функції обліку і реєстрації інформації про фінансово-господарські операції діяльності підприємства для цілей формування податкової бази шляхом розрахунків податкових зобов'язань та їх сплати до бюджету.

В системі податкового рахівництва здійснюється коригування показників облікового прибутку (збитку) для цілей оподаткування, відповідно до чинного податкового законодавства. Таким чином, якщо фінансовий облік забезпечує формування потрібної інформації щодо майнового, фінансового стану суб'єкта господарювання та використання його ресурсів, а податкове рахівництво акумулює інформацію щодо податкових зобов'язань і своєчасності сплати податків до бюджету. Саме на основі такої інформаційної бази, яка створюється в процесі податкового рахівництва, платники податків і держава формують власну систему податкового менеджменту та податкової політики [4; 9].

Досвід країн із розвинутою ринковою економікою вказує на те, що надзвичайно важливою складовою інформаційної системи будь-якого підприємства є фінансове рахівництво, однак не менш важливою сферою, яка потребує значної уваги, є податкове рахівництво (податкове планування, політика) [10]. Адже воно забезпечує необхідною інформацією суб'єкта господарювання — платника податків, і обов'язково залежить від особливостей його господарської діяльності, а отже й організації обліку та формування облікової політики та податкової політики. З іншого боку, такої інформації потребує й держава для виконання контролюючих функцій та ефективного планування доходної частини бюджету держави в цілому [6].

З огляду на зазначене вище, податкове рахівництво потрібно організовувати таким чином, щоб задовольняти потреби управління суб'єкта господарювання, а також служби податкового менеджменту в інформації щодо формування оподаткованої бази підприємства від усіх видів діяльності.

В економічних, нормативних літературних джерелах відсутня єдина точка зору щодо сутності та місця податкового рахівництва в процесі формування податкової політики підприємства, у спрощеному вигляді його можна представити наступним чином, рисунок 2 [6].

Податкова політика підприємств є складовою частиною облікової політики у сфері оподаткування. Незважаючи на те, що це взаємопов'язані елементи, вони не є тим самим. Податкова політика є найширшим інструментом системи оподаткування підприємства, оскільки вона визначає складові облікової політики організації у сфері оподаткування. Виходячи з цього можна зазначити, що облікова політика у сфері оподаткування підлягає стандартизації і переважно вона є універсальною. Податкова політика підприємства є індивідуальним інструментом, що дозволяє говорити про складність її формування та застосування [2].

Варто відмітити, що податкове рахівництво є однією з основ, на якій ґрунтується прийняття управлінських рішень, адже саме воно забезпечує формування якісної аналітичної бази. Від системи податкового рахівництва, а саме: від кількості затрат часу на його ведення, виявлення прихованих об'єктів оподаткування, правильного застосування норм податкового законодавства, вчасного реагування на зміну податкових правил, вчасної сплати податкових платежів, формування якісної бази податкових інформаційних масивів — залежить ефективність прийняття управлінських рішень в процесі формування податкової політики підприємства. А отже, податкове рахівництво потребує постійного удосконалення та передусім законодавчого його закріплення.

Отже, варто зазначити, що кожне підприємство прагне зменшити свої витрати на організацію обліку, а тому організацію та ведення податкового рахівництва в можливих випадках приєднують до бухгалтерського обліку. Проте ведення податкового обліку ускладнюється через численні особливості системи оподаткування суб'єктів господарювання України (специфічні методи і прийоми обчислення податків і зборів (обов'язкових платежів)), а відтак, потребує постійного удосконалення та глибшого дослідження [6].

Дослідження літературних джерел і діючої практики на підприємствах і у підприємців свідчить про те, що самостійна система податкового рахівництва в значній мірі ускладнює роботу бухгалтерських служб у визначенні доходів, витрат, нарахуванні амортизації, оцінці основних фондів і матеріальних запасів. Але сутність проблем при формуванні податкової бази прибутку не тільки в цьому, але і в тому, що порушуються в значній мірі принципи визначення фінансового результату господарської діяльності (зокрема принципу нарахування і відповідності доходів і витрат). Крім цього існують суттєві розбіжності між фінансовим обліком і системою оподаткування щодо критеріїв обґрунтування доходів, витрат і амортизації у фінансовому обліку та у податковому рахівництві [10; 11].

ВИСНОВКИ

Україна потребує зміни податкової системи, але очевидно, що в умовах війни та величезної залежності від міжнародних партнерів щось кардинально змінити дуже складно. Ключове відомство в українській владній вертикалі у податковому питанні — Міністерство фінансів — вкрай консервативно щодо поліпшень для бізнесу і дуже активно щодо збільшення податкового тиску. Відмова від низки податкових покращень 2022 року — тому свідчення.

Тому, податкова політика є складовою частиною загальноекономічної стратегії підприємства, яка передбачає розробку управлінських рішень, спрямованих на формування фінансового потенціалу і підвищення його ефективності. Через це, основна ціль податкової політики господарства полягає в активному впливі на максимізацію чистого прибутку підприємства при заданих параметрах податкового середовища і ринкової кон'юнктури.

Пошук шляхів оптимізації податкових платежів є одним з напрямів та завдань податкової політики підприємства, особливо у сьогоднішніх обставинах. Оптимізація податкових платежів залежить від тяжкості податкового тягаря і обґрунтованості претензій з боку податкової служби. Істотну роль відіграє загальний стан бюджетно-податкового та фінансового регулювання економіки яке здійснює держава.

Література:

1. Гордієнко М.І. Податкова політика держави в умовах війни: виклики часу. Обліково-фінансова наука і практика: пріоритети розвитку та місія у воєнний час: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (16 листопада 2022 р., м. Київ). К.: ННЦ "ІАЕ", 2022. С. 100—103.
2. Городецька Т. Е. Податкове планування як форма податкової політики транспортних підприємств. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2022. Том 7. № 1. С. 99—106.
3. Клименко М. Бухгалтерський облік під час війни: що буде зі звітністю та як оптимізувати податки. Юридична газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatkova-praktika/buhgalterskiy-oblik-pid-chas-viyni-shchobude-zi-zvitnistyu-ta-yakoptimizuvati-podatki.html> (дата звернення: 09.06.2023).

4. Коваль Н.І., Подолянчук О.А. Податковий менеджмент в умовах сучасних реалій: теоретичні та правові основи. Ефективна економіка. 2023. №3. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1280> (дата звернення: 09.06.2023).

5. Короткова О.В. Особливості формування податкової політики підприємства в сучасних економічних умовах. Ефективна економіка. 2013. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1743> (дата звернення: 09.06.2023).

6. Подолянчук О.А., Коваль Н. І., Гудзенко Н. М. Облікове забезпечення податкових розрахунків сільськогосподарських товаровиробників: особливі операції: монографія. Видавництво ТОВ "Друк", 2022. 256 с.

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 09.06.2023).

8. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03.03.2022 р. № 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text> (дата звернення: 09.06.2023).

9. Святаш С. В. Податкове рахівництво як базова складова управління податками. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2020. № 2. С. 108—111.

10. Юдіна С.В. Податковий менеджмент: конспект лекцій для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальностей 072 "Фінанси, банківська справа та страхування", 071 "Облік і оподаткування". Кам'янське: ДДТУ, 2022 р. 167 с.

11. Як Україна реформуватиме податкову систему після війни. Укрінформ. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3688038-ak-ukraina-reformuvatime-podatkovu-sistemu-pisla-vijni.html> (дата звернення: 09.06.2023).

References:

1. Hordiienko, M.I. (2022), "Tax policy of the state in the conditions of war: challenges of the time", *Oblikovo-finansova nauka i praktyka: priorytety rozvytku ta misiia u voienyj chas: materialy XIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Accounting and financial science and practice: development priorities and mission in wartime: materials of the XIII International Scientific and Practical Conference], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine, pp. 100—103.

2. Horodets'ka, T.E. (2022), "Tax planning as a form of tax policy of transport enterprises", *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky*, vol. 7, no. 1, pp. 99—106.

3. Klymenko, M. (2022), "Accounting during the war: what will happen to reporting and how to optimize taxes", available at: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatkovapraktika/buhgalterskiy-oblik-pidchas-viyini-shcho-bude-zi-zvitnistyu-ta-yakoptimizuvati-podatki.html> (Accessed 09.06.2023).

4. Koval', N.I. and Podolianchuk, O.A. (2023), "Tax management in the conditions of modern realities:

theoretical and legal basis", *Efektivna ekonomika*, vol. 3, available at: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1280> (Accessed 09.06.2023).

5. Korotkova, O.V. (2013), "Peculiarities of forming the company's tax policy in modern economic conditions", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1743> (Accessed 09.06.2023).

6. Podolianchuk, O.A. Koval', N.I. and Hudzenko, N.M. (2022), *Oblikove zabezpechennia podatkovykh rozrakhunkiv sil's'kohospodars'kykh tovarovyrobnykiv: osoblyvi operatsii: monohrafiia* [Accounting for tax calculations of agricultural producers: special operations: monograph], Vydavnytstvo TOV "Druk", Vinnytsia, Ukraine.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On making changes to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (Accessed 09.06.2023).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the protection of the interests of the subjects of reporting and other documents during the period of martial law or a state of war", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text> (Accessed 09.06.2023).

9. Sviatash, S.V. (2020), "Tax accounting as the basic component of tax management", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 2, pp. 108—111.

10. Yudina, S.V. (2022), *Podatkovyj menedzhment* [Tax management], DDTU, Kam'ians'ke, Ukraine.

11. Ukrinform (2023), "How Ukraine will reform the tax system after the war", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3688038-ak-ukraina-reformuvatime-podatkovu-sistemu-pisla-vijni.html> (Accessed 09.06.2023).

Стаття надійшла до редакції 15.06.2023 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

С. І. Лихолет,
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1480-8812>

І. П. Ольшевська,
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2147-1533>

І. В. Ляшенко,
аспірант кафедри міжнародного менеджменту,
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-3492-7193>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.80

БАГАТОМІРНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СВІТОВОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

S. Lykholiet,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economics,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.

I. Olshevska,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economics,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

I. Lyashenko,
Postgraduate student of the Department of International Management,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

DIVERSITY OF TRANSFORMATION PROCESSES OF WORLD FOOD MARKET IN THE SYSTEM OF GLOBAL ECONOMIC DEVELOPMENT

В статті досліджуються теоретичні та прикладні рекомендації щодо трансформації глобального продовольчого ринку в системі глобального економічного розвитку. Розвиток сучасного глобального продовольчого ринку за умов стрімкої інтернаціоналізації ринків продовольчих товарів може бути досягнуто на основі виробництва продукції, що має високу частку доданої вартості та забезпечує конкурентоспроможність її виробника на внутрішньому та зовнішньому ринках, а основою такої продукції є сучасні передові технології.

Досліджено роль та місце трансформації глобального продовольчого ринку у парадигмі глобального економічного розвитку. З оглядом на його багатомірність, надано характеристику глобальному продовольчому ринку за такими складовими компонентами: людська, регіональна, інституціональна, регуляторна, галузева, ресурсна, підприємницька, фінансова, ринкова. Це дозволило системно підкреслити високу актуальність обраної проблематики.

The article examines theoretical and applied recommendations for transformation of the global food market in the system of global economic development. The development of modern global food market under conditions of its rapid internationalization can be achieved on the basis of high share added value production, that ensures the competitiveness of its producers in the domestic and foreign markets, and the basis of modern advanced technologies introduced in agricultural and food products.

According to the WTO, food export are the component of agricultural products. The specific weight of global food exports in the total export of goods is constantly increasing both due to the increase in food prices and the increase in terms of volumes. It is predicted that this trend will continue in the future, and this will definitely affect the transformation of the global food market.

The role and place for transformation of the global food market in the global economic development paradigm is studied. Given its multidimensionality, the global food market was analyzed through the following components: human, regional, institutional, regulatory, industry, resource, entrepreneurial, financial and market environmental components. This made it possible to emphasize the high relevance of the issues.

The development of the global food market usually depends on the leading countries that export these goods, namely: the USA, the Netherlands, Brazil, Germany, China, France, Spain, Canada, Italy and Belgium. From this list, we can conclude that the vast majority of them are economically developed countries. Only the People's Republic of China and Brazil are among countries whose economies are developing.

In international trade as a whole, there is an insignificant number of leading countries, the first ten account for half of the volume of world trade. The situation is the same with food trade. However, there is an increase in world trade volumes in the food trade, and such dynamics, in our opinion, will continue. Technological changes, the fourth industrial revolution, innovations will pour into the global food market and lead to its significant transformation. The above gives high relevance to the selected topic for the research.

Ключові слова: світова економіка, продовольчий ринок, трансформаційні процеси, глобалізація, економічний розвиток.

Key words: world economy, food market, transformational processes, globalization, economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Технологічне оновлення як елемент трансформації є одним із ключових елементів інтенсивного розвитку сучасного глобального продовольчого ринку, але його важливість і першочергова необхідність за умов нерівномірності розподілу природних, земельних, людських і фінансових ресурсів, потребує доведення.

Національні господарства часто орієнтовані на екстенсивний шлях розвитку (як і у випадку України), який передбачає нарощування обсягів виробництва та реалізації продукції з незначною часткою доданої вартості, що у період сприятливої міжнародної кон'юнктури на світових товарних ринках уможлиблювало отримання високих прибутків, не витрачаючи коштів на підвищення технологічного рівня виробленої продовольчої продукції.

На подальше зростання глобального продовольчого ринку, у першу чергу, негативно вплинула військове вторгнення Російської Федерації на територію України, яке розпочалось 24 лютого 2022 р., що спричинило суттєве скорочення експорту сільськогосподарської продукції через неможливість використання морських портів як основного каналу її транспортування. Крім того, подорожчання енергоресурсів також вплинуло на вартість виробництва продукції та її транспортування всіма видами транспорту. По-друге, у світі у 2022 р. у багатьох регіонах світу спостерігались несприятливі погодні умови, що вплинули на урожайність багатьох продовольчих товарів.

Відновлення та зростання глобального продовольчого ринку можливе за умов впровадження та освоєння високих технологій, які вплинуть на підвищення якості виробленої продовольчої продукції провідних країн-виробників (яка відповідатиме міжнародним стандартам), скорочення витрат на її виробництво, логістику та реалізацію, зниження енергоспоживання та підвищення екологічної безпеки.

Отже, розвиток сучасного глобального продовольчого ринку за умов стрімкої інтернаціоналізації ринків

продовольчих товарів може бути досягнуто на основі виробництва продукції, що має високу частку доданої вартості та забезпечує конкурентоспроможність її виробника на внутрішньому та зовнішньому ринках, а основою такої продукції є сучасні передові технології.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичною базою для написання статті стали роботи в частині виокремлення тенденцій та напрямів глобального економічного розвитку, наявності асиметрії та викликів для регулювання Д. Лукьяненко, А. Колота [1], а також, А. Поручника та Я. Столярчук [2] щодо ресурсів та моделей глобального економічного розвитку. Наукові праці І. Брауера та Р. Рубена [3] використовувались при порівняльному аналізі існуючих світових продуктивних систем. Здобутки у теоретичному та практичному плані щодо стійкого розвитку глобальної та регіональних продуктивних систем у безпековому вимірі було висвітлено у роботах Х. Каліхуото [4, 5]. Методологічною базою для аналізу емпіричних даних щодо стану світового продуктового ринку у контексті статистичного забезпечення управління економічною системою виступили праці А. Головача [6].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є розробка теоретичних та прикладних рекомендацій щодо трансформації глобального продовольчого ринку в системі глобального економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах глобалізації та інтернаціоналізації ринків продовольчої продукції постійно підвищується рівень конкуренції. Тому для досягнення високого рівня конкурентоспроможності національного господарства підприємства, що займаються виробництвом та реалізацією продовольчої продукції насамперед мають підвищувати технологічний рівень своєї продукції, а державна політика має бути орієнтована на стимулювання їх діяльності та сприяння реалізації на зовнішніх ринках.

Виробники продовольчої продукції можуть істотно покращити економічні результати своєї діяльності, скориставшись інформацією щодо можливостей і умов отримання економічного стимулювання, що ґрунтується на розумній доцільності витрат пов'язаних з підвищенням технологічного рівня виробництва.

У кожній країні переважають певні інструменти економічного стимулювання продовольчого сектору економіки, але їх об'єднує орієнтація до заохочення витрат на науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи, що не суперечать правилам міжнародної конкуренції (наприклад, так звані "зелені скриньки" підтримки сільського господарства ГАТТ/СОТ).

Розвитку глобального продовольчого ринку звичайно залежить від країн-лідерів, що експортують зазначені товари, а саме: США, Нідерланди, Бразилія, Німеччина, Китай, Франція, Іспанія, Канада, Італія та Бельгія. З даного переліку формується висновок, що переважна більшість серед них є економічно розвинені країни. Лише КНР і Бразилія відносяться до країн економіки яких розвиваються.

Отже, країни можуть спеціалізуватись на готовій продовольчій продукції зі значною часткою доданої вартості та на експорті сировини в яку не можна віднести до індустрії з високими технологіями. Яскравим прикладом є економіка України, яка за багатьма сільськогосподарськими товарами входить до країн-лідерів щодо їх експорту. Проте, якщо розглядати сумарно український експорт продовольчих товарів, він суттєво поступається експорту вищезазначених країн.

Стосовно ролі та місця трансформації глобального продовольчого ринку у парадигмі глобального економічного розвитку. Враховуючи його багатовимірність, доцільно надати характеристику глобальному продовольчому ринку за кожним з них окремо. Це дозволить системно підкреслити високу актуальність обраної проблематики.

Людський вимір. Поточні прогнози вказують на те, що до 2050 року очікується зростання населення планети, яке може досягти 9 і 10 мільярдів, крім того 80 відсотків усієї виробленої їжі споживатиметься у містах (у порівнянні з 50% зараз). Як підсумок для задоволення цих потреб знадобиться приблизно на 50 відсотків більше їжі через збільшення кількості населення, а також підвищення його добробуту та купівельної спроможності [7]. Проте, слід зазначити, що населення планети, у більшій мірі, збільшується за рахунок країн, що розвиваються, а багатством розвиненим країнам притаманне його скорочення. Все це беззаперечно призведе до структурної трансформації глобального продовольчого ринку.

Регіональний вимір. На сучасному етапі глобального економічного розвитку присутні нерівномірність і навіть суттєві відставання у розвитку певних регіонів. Крім того, якщо враховувати кліматичні особливості, можливості у сільському господарстві і створені потужної продовольчої системи, одні країни обмежені у порівнянні з іншими. Не завжди кількість населення стрімко збільшується в тих регіонах де продовольчий ринок є високорозвиненим.

Багато країн світу не можуть самостійно задовольнити потреби свого населення у їжі та покривають дефіцит за рахунок імпортової продукції. Слід очікувати, що дана тенденція до зростання залежності від глобаль-

ного продовольчого ринку продовжиться. У процесі переходу на новий якісний рівень розвитку даний ринок зазнає суттєвої трансформації.

Інституційний вимір. Наявність значного різноманіття політичних систем і, у свою чергу, правових моделей, як приклад прецедентного (англо-саксонського) і рамкового (римського) права, впливає на розвиток глобальної економіки і глобального ринку. Глобальний продовольчий ринок також залежить від законодавчих і правових змін, особливо у країнах, що розвиваються. Це пов'язано з проблематикою у сфері ринку землі (чи може бути земля об'єктом купівлі/продажу або застави).

Ефективність і прозорість судової системи, яка захищає приватну власність, дозволяє досить швидко і об'єктивно вирішувати спірні питання господарюючих суб'єктів і т. д. Гармонізація міжнародного законодавства країн світу та створення міждержавних і глобальних інститутів має забезпечити більшу кількість економічних суб'єктів на національних продовольчих ринках, що призведе до розвитку глобального продовольчого ринку.

Регуляторний вимір. Важливим глобальним регулятором продовольчого ринку є Світова організація торгівлі. Більшість країн світу є учасниками СОТ і дотримуються правил з тарифів і торгівлі. Проте, існує широкий перелік інструментів регулювання, які є дозволенними, але суттєво обмежують вихід іноземних продовольчих товарів на національні ринки. Серед них ліцензування, стандарти якості, сертифікація, лабораторні експертизи та інше. Зростання потреби людства у продуктах харчування може змінити акценти регулювання продовольчого ринку замість обмеження у доступі до ефективного використання продуктів.

Наразі, приблизно одна третина їжі не доходить до кінцевого споживача, тобто утилізується. Або скороченні викидів парникових газів (глобальна продовольча система генерує від 21% до 37% глобальних викидів парникових газів) [5]. Нові правила щодо регулювання ринків призведуть до трансформації глобального продовольчого ринку.

Галузевий вимір. Значне різноманіття харчових продуктів передбачає досить суттєвий перелік видів економічної діяльності, що входять до галузі харчової промисловості. Доцільно зазначити, що дана галузь має тісні взаємозв'язки з багатьма іншими, що може також мати суміжні ефекти. Безпосередньо це сільське господарство, хімічна промисловість, машинобудування, енергетична галузь, торгівля, транспорт інші. Технологічні зміни у наведених галузях будуть впливати на трансформацію глобального продовольчого ринку.

Ресурсний вимір. Глобальна продовольча система має значний вплив на навколишнє середовище, а саме: займає 50 відсотків придатної для життя землі, споживає 70% світової прісної води, сприяє вирубці лісів, які в даний час становить близько 6,5 млн га/рік, близько 77% сільськогосподарських угідь використовується для виробництва м'яса, а 13% світових викидів парникових газів припадає на тваринництво [5].

Наведені дані свідчать про те, що нарощення обсягів виробництва продуктів харчування екстенсивним шляхом не можливе, враховуючи поточне використання земельних, водних, лісових та повітряних ресурсів. У майбутньому може змінитись структура споживання різних

Таблиця 1. Світовий експорт товарів за 2011–2020 роки

Рік	Експорт товарів, млрд дол. США	Продовольчі товари, млрд дол. США	Питома вага їжі у експорті товарів, %
2011	18 343	1 350	7,36
2012	18 514	1 370	7,40
2013	18 968	1 445	7,62
2014	19 010	1 480	7,79
2015	16 561	1 331	8,04
2016	16 046	1 356	8,45
2017	17 747	1 469	8,28
2018	19 559	1 530	7,82
2019	19 019	1 527	8,03
2020	17 619	1 568	8,90

Джерело: складено автором за даними: [7, 9].

Таблиця 2. Світові лідери експорту продовольчих товарів за 2016–2020 рр. млрд. дол.

Країна	2016	2017	2018	2019	2020
США	135	138	139	136	144
Нідерланди	83	89	93	92	94
Бразилія	68	78	80	76	81
Німеччина	76	80	82	80	81
Китай	66	69	72	72	70
Франція	63	66	71	69	68
Іспанія	49	54	57	58	61
Канада	46	49	50	50	55
Італія	41	45	48	49	51
Бельгія	40	43	45	44	45

Джерело: складено автором за даними: [7, 9].

Таблиця 3. Значення абсолютного приросту світового експорту товарів за 2011–2020 роки

Рік	Експорт товарів, млрд дол. США	Продовольчі товари, млрд дол. США	Питома вага їжі у експорті товарів, %
2012	170	19	0,04
2013	455	76	0,22
2014	42	35	0,17
2015	-2 449	-149	0,25
2016	-514	25	0,41
2017	1 700	113	-0,17
2018	1 812	61	-0,45
2019	-540	-3	0,21
2020	-1 400	41	0,87

Джерело: складено автором за даними: [7, 9].

продуктів. Наприклад, скорочення споживання натурального м'яса та відповідне зростання споживання продуктів рослинного походження або риби.

Підприємницький вимір. Зростання населення та необхідне нарощування обсягів виробництва продуктів харчування призведе до зростання цін на глобальному продовольчому ринку. Це підвищить прибутковість сфер діяльності пов'язаних з харчовою промисловістю, що має підвищити підприємницьку активність. Економія на масштабі виробництва сприятиме монополізації на глобальному продовольчому ринку.

Проте, необхідність скорочувати втрати їжі (як зазначалось вище, третина світового виробництва їжі утилізується) може змушувати уряди країн стимулювати ма-

лий та середній бізнес, який задовольнить зростаючий попит на місцевих ринках. Відсутність складної логістики, зберігання, псування продукції та інших подібних витрат дозволить скоротити утилізацію у глобальному вимірі, а також створити нові підприємства.

Міжнародні організації стимулюють заходи щодо розвитку фермерства у країнах з низьким економічним розвитком.

Фінансовий вимір. Виробництво продуктів харчування може мати різний рівень доданої вартості, це залежить від групи продуктів та ступеню їх переробки. Звичайно якщо розглядати продукцію рослинного або тваринного походження, що не зазнавала переробки її рентабельність може бути значно нижчою. Проте, якщо порівнювати групу продовольчих товарів з іншими групами на глобальному ринку, ціни на них за останні 10 років зростали швидшими темпами.

Стан певних видів сільського господарства у розвинених країнах залежить від їх стимулювання державою, дані заходи підтримки не заборонені СОТ — "зелені скриньки". Якщо розглядати фермерство як складову продовольчого ринку, то не менш важливим аспектом є можливість залучення кредитних ресурсів для розвитку малого та середнього підприємництва. Не всі країни, що розвиваються, забезпечують доступ до дешевих ресурсів зазначеній групі підприємців.

Ринковий вимір. Продовольчі товари (Food) за даними СОТ є складовою експорту сільськогосподарської продукції (Agricultural products). Питома вага світового експорту їжі у загальному експорті товарів постійно збільшується як за рахунок зростання цін на продовольчі товари, так — зростання обсягів у натуральному вимірі. Прогнозується, що дана тенденція буде зберігатись і у майбутньому, а це обов'язково вплине на трансформацію глобального продовольчого ринку.

Стосовно закономірностей та особливостей трансформації глобального продуктового ринку у системі глобального економічного розвитку: світовий експорт товарів у 2020 році скоротився порівняно з попереднім роком і становив 17,6 трлн дол., проте експорт продовольчих товарів зріс до 1,6 трлн дол., а його питома вага становить 8,9% (табл. 1) [3].

З наведених даних прослідковується, що глобальний ринок їжі виявився меш чутливим до кризи спричиненої обмеженнями через пандемію Covid-19, яка вплинула на падіння показників ВВП більшості країн світу (світове ВВП -3,1%). Всі країни Великої сімки зазнали падіння ВВП: США (-3,4%), Німеччина та Японія (-4,6%), Канада (-5,3%), Франція (-8%), Італія (-8,9%), Великобританія (-9,8%). Незначне зростання відбулось у економіці КНР (2,3%) [8].

На перші 10 країн експортерів продовольчих товарів припадає майже 50% світового експорту даного виду товарів. Лідером за експортом є США, ще однією особливістю доцільно підкреслити, що майже всі країни відносяться до економічно розвинутих. Серед країн, що розвиваються, представлені Бразилія та КНР (табл. 2).

По-перше, у таблиці 3 наведено абсолютний приріст щодо світового експорту товарів. У 2020 році експорт товарів скоротився на 1,4 трлн дол., на протипагу цього світовий експорт їжі зріс на 41 млрд. дол. Це доз-

волило збільшити питому вагу експорту продовольчої продукції майже на 1%.

По-друге, у таблиці 4 наведено темпи зростання міжнародної торгівлі. У 2020 році експорт товарів до попереднього року становив 92,6%, а світовий експорт продовольчих товарів 102,7% відносно 2019 року. Найвищий темп зростання 110,9% мав показник питому вагу експорту продовольчої продукції. Слід відмітити суттєві негативні значення у 2015 році.

По-третє, у таблиці 5 наведено темпи приросту міжнародної торгівлі. У 2020 році темп приросту експорту товарів був негативним, падіння становило 7,4%, а світовий експорт продовольчих товарів збільшився на 2,7%. Темп приросту питомої ваги експорту продовольчої продукції становив рекордні 10,9%.

Наведені вище дані свідчать про те, що розвиток глобального продовольчого ринку корелює з парадигмою глобального економічного розвитку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У міжнародній торгівлі в цілому спостерігається незначна кількість країн лідерів, на першу десятку припадає половина обсягу світової торгівлі. Така ж ситуація і з торгівлею продовольчими товарами. Проте, у торгівлі продуктами харчування спостерігається зростання обсягів світової торгівлі, така динаміка, на нашу думку, буде продовжуватись. Технологічні зміни, четверта промислова революція, інновації впливатимуть на глобальний продовольчий ринок та призведуть до його суттєвої трансформації. Вище зазначене надає високої актуальності обраній темі дослідження.

Література:

1. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование: монография / Д. Лукьяненко, В. Колесов, А. Колот, Я. Столярчук и др.; под науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. — К.: КНЕУ, 2013.
2. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку: монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот, Я. М. Столярчук та ін.; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. — К.: КНЕУ, 2011.
3. Brouwer, I.D., McDermott, J. & Ruben, R. 2020. Food systems everywhere: Improving relevance in practice. *Global Food Security*, 26.
4. Kahiluoto, H. 2020. Food systems for resilient futures. *Food Security*, 12 (4): 853-857.
5. The Role of Business Transforming Food Systems, (2021). UNEP, Nairobi.
6. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика: Навч. посібник / А. В. Головач, В. Б. Захожай, Н. А. Головач. — К.: КНЕУ, 2005. — 333 с.
7. Merchandise exports by product group. WTO Statistics. — Режим доступу: <https://stats.wto.org/>
8. World economic outlook. October 2021. — Режим доступу: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021>
9. FAQ. 2021. The State of Food and Agriculture 2021. Making agrifood systems more resilient to shocks and stresses. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cb4476en>

Таблиця 4. Темпи зростання світового експорту товарів за 2011–2020 роки

Рік	Експорт товарів, %	Продовольчі товари, %	Питома вага їжі у експорті товарів, %
2012	100,93	101,44	100,51
2013	102,46	105,52	102,99
2014	100,22	102,40	102,17
2015	87,12	89,94	103,25
2016	96,89	101,86	105,12
2017	110,60	108,34	97,96
2018	110,21	104,17	94,52
2019	97,24	99,79	102,63
2020	92,64	102,69	110,85

Джерело: складено автором за даними: [7, 9].

Таблиця 5. Темпи приросту світового експорту товарів за 2011–2020 роки

Рік	Експорт товарів, %	Продовольчі товари, %	Питома вага їжі у експорті товарів, %
2012	0,93	1,44	0,51
2013	2,46	5,52	2,99
2014	0,22	2,40	2,17
2015	-12,88	-10,06	3,25
2016	-3,11	1,86	5,12
2017	10,60	8,34	-2,04
2018	10,21	4,17	-5,48
2019	-2,76	-0,21	2,63
2020	-7,36	2,69	10,85

Джерело: складено автором за даними: [7, 9].

References:

1. Lukyanenko, D. Kolesov, Kolot, V.A. and Stolyarchuk Ya. (2013), *Global'noye ekonomicheskoye razvitiye: tendentsii, asimmetrii, regulirovaniye: monografiya* [Global economic development: trends, asymmetries, regulation: monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 2. Lukyanenko, D. Kolot, A. Stolyarchuk, Y. Poruchnyk, M. (2011), *Resursy ta modeli hlobal'noho ekonomichnoho rozvytku: monografiya* [Resources and models of global economic development: a monograph], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 3. Brouwer, I.D., McDermott, J. and Ruben, R. (2020). "Food systems everywhere: Improving relevance in practice", *Global Food Security*, vol. 26, pp. 41-45.
 4. Kahiluoto, H. (2020), "Food systems for resilient futures". *Global Food Security*, vol. 12 (4), pp. 853-857.
 5. UN Environment Programme (2021), *The Role of Business Transforming Food Systems*, UNEP, Nairobi.
 6. Golovach, A. Zahozai, V. Golovach. N. (2005), *Statystychne zabezpechennya upravlinnya ekonomikoyu: prykladna statystyka* [Statistical support of economic management: applied statistics], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 7. WTO Statistics (2021), "Merchandise exports by product group", available at: <https://stats.wto.org/> (Accessed 15 may 2023).
 8. World economic outlook (2021), available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021> (Accessed 15 may 2023).
 9. FAO (2021), *The State of Food and Agriculture 2021. Making agrifood systems more resilient to shocks and stresses*, Rome, Italy; doi.org/10.4060/cb4476en
- Стаття надійшла до редакції 15.06.2023 р.*

УДК 339.9+338.187.6+338.47:355.01

Н. В. Скочиляс,
аспірант кафедри маркетингу і логістики,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-5998-0440>
Р. В. Скочиляс,
аспірант кафедри маркетингу і логістики,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0364-7865>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.85

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ТРАНСПОРТНУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

N. Skochylias,
Postgraduate student of the Department of Marketing and Logistics,
National University of Lviv Polytechnic
R. Skochylias,
Postgraduate student of the Department of Marketing and Logistics,
National University of Lviv Polytechnic

IMPACT OF WAR ON THE TRANSPORTATION SYSTEM IN UKRAINE

Безсумнівним є той факт, що війна має не лише деструктивний, але і трансформативний вплив на транспортну систему будь-якої країни (адже вона найпершою приймає на себе удар та адаптується до нових умов). Це наразі підтверджується і на прикладі нашої країни, де загальний обсяг втрат транспортної системи в Україні збільшується щодня, формуючи її новий формат. Так, стаття спрямована на визначення основних і супутніх аспектів впливу війни на транспортну систему в Україні. Підсумовуючи особливості впливу війни на транспортну систему України, зазначимо, що український сектор перевезень структурно стає все ближчим до європейського, що, однак, формує низку доволі специфічних обмежень та проблем пасажирських та вантажних перевезень. Доведено, що наявні обмеження та проблеми роботи транспортної інфраструктури формують проблеми для вітчизняного бізнесу. При цьому, коло цих проблем не обмежується зміною маршрутів. Синтезований вплив цих проблем спричиняє істотні труднощі в перевезеннях та бізнесі. Звернено увагу на той факт, що значна кількість вантажів, які затримуються в пунктах перетину, належать виробничим підприємствам з європейськими інвестиціями, які здійснюють операції з переробки європейських товарів на території України. Збереження таких партнерів є життєво важливим в умовах загального падіння національної економіки. Звернуто увагу, що активні військові дії та нестабільна ситуація призводять до частотних та подекуди тривалих затримок у транспортному русі та непередбачуваних обставин, що ускладнюють логістичний процес. Доведено, що ця проблема вимагає постійного перегляду термінів поставок та реструктуризації ланцюгів поставок. Це негативно позначається на рентабельності та конкурентоспроможності національних підприємств та призводить до дублювання відділень бізнесу в інших країнах.

Undoubtedly, war has not only a destructive but also a transformative impact on the transportation system of any country (as it is the first to bear the brunt and adapt to new conditions). This is currently evidenced by the example of our country, where the overall magnitude of losses in Ukraine's transportation system is

increasing every day, shaping its new format. We are currently discussing not only the financial and economic losses but also the losses resulting from the transformation of Ukraine's transportation system due to the blockade and destruction of a significant number of essential national infrastructure facilities designed to meet people's transportation needs (the exact assessment of the magnitude of these losses can only be made after the cessation of active hostilities). The article aims to determine the main and associated aspects of the war's impact on Ukraine's transportation system. Summarizing the effects of the war on Ukraine's transportation system, it should be noted that the Ukrainian transport sector is structurally becoming closer to the European one. However, this transformation gives rise to specific constraints and challenges in passenger and freight transportation. It has been proven that the existing limitations and problems in the operation of transportation infrastructure create challenges for domestic businesses. The scope of these problems is not limited to route changes alone. The cumulative effect of these issues significantly impacts transportation and business operations. Attention is drawn to the fact that a significant number of goods being delayed at border crossings belong to production enterprises with European investments, which carry out operations involving the processing of European goods on Ukrainian territory. Preserving such partners is vital in the face of the overall decline in the national economy. It should be noted that active military operations and an unstable situation led to frequent and sometimes prolonged delays in transportation and unpredictable circumstances, which complicate the logistics process. It has been proven that this problem requires constant review of delivery terms and supply chain restructuring. It negatively affects the profitability and competitiveness of national enterprises and leads to the duplication of business branches in other countries. Prospects for further investigations in this direction may involve developing a concept to address the accumulated problems in Ukraine's transportation system.

Ключові слова: транспортна інфраструктура; маршрути; парком вантажівок та платформ; логістика; залізничні перевезення; автомобільні перевезення.

Key words: transportation infrastructure; routes; truck and platform fleet; logistics; railway transportation; road transportation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Безсумнівним є той факт, що війна має не лише деструктивний, але і трансформативний вплив на транспортну систему будь-якої країни (адже вона найпершою приймає на себе удар та адаптується до нових умов). Це наразі підтверджується і на прикладі нашої країни, де загальний обсяг втрат транспортної системи в Україні збільшується щодня, формуючи її новий формат, який структурно стає ближчим до європейського. Фактично, наразі мова йде про не лише про фінансово-економічні втрати, але і про втрати від трансформації транспортної системи України, які виникли внаслідок блокування та руйнування значної кількості базових національних об'єктів, що призначені задоволення транспортних потреб людини (точно обрахувати розмір цих збитків можливо тільки після завершення активних бойових дій). Відтак, основні впливи формуються через процеси обмеження повноцінного функціонування, руйнування засобів транспортної інфраструктури (серед яких транспортні вузли і термінали, дороги, залізничні колії, повітряні коридори, канали, трубопроводи, мости, тунелі, водні колії тощо), транспортних підприємств та транспортних засобів внаслідок масованих ракетних та бомбових ударів по логістичним центрам, аеродромам (не лише військового, але і цивільного призначення), залізничним коліям, вокзалам, дорогам та мостам.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми ідентифікації впливу війни на транспортну систему України, нами виділені напрацювання Січкара Д., Зубко Г., Лисого В.М., Стебляк Д.М. Разом з тим, науковцями аналізуються проблеми і перспективи розвитку міжнародного транспортного перевезення України у період активної фази війни, хоча загальні аспекти впливу війни на саму транспортну інфраструктуру не виділені. Відтак, окрім означених праць, для виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, автори спиралися на публікації інформаційного агентства "Інтерфакс-Україна", Комітету з питань транспорту та інфраструктури та на дослідження Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД).

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Так метою даної статті є визначення основних та супутніх аспектів впливу війни на транспортну систему України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Нами виділено ряд супутніх аспектів, які характеризують вплив війни на транспортну систему України.

Таблиця 1. Характеристика впливу війни на транспортну інфраструктуру України, 2022 р.

Напрямок впливу	Вплив війни на інфраструктуру	
	Якісні особливості впливу	Кількісні особливості впливу
Авіаційна інфраструктура	З 35 аеродромів пошкоджено 12 цивільних і 7 аеродромів подвійного призначення (включаючи літні смуги, аеровокзали та іншу інфраструктуру багатьох аеропортів). Авіаційний простір над Україною наразі закритий	Зниження обсягів перевезень на 90%
Морська інфраструктура	З 13 українських портів 4 тимчасово знаходяться під російською окупацією (а саме Маріуполь, Бердянськ, Скадовськ та Херсон). Під контролем України залишаються найбільші порти (Миколаїв, Ольвія, Одеса, Чорноморськ, Південний), але їх повноцінна робота заблокована (можлива лише робота у межах «зернової угоди»).	Зниження обсягів перевезень на 85%
Річкова інфраструктура	Частина судноплавної річки Дніпро блокується в Херсонській та Запорізькій областях. Відновлення внутрішніх водних шляхів зупинене	
Залізнична інфраструктура	Пошкоджено або втрачено контроль над 6 тис. км. залізничних колій, пошкоджено 110 залізничних станцій. Крім того, пошкоджено та знищено 41 залізничний міст.	Зниження обсягів перевезень на 48%.
Автомобільна інфраструктура	Пошкоджено або зруйновано приблизно 23 тис. км. автомобільних доріг загального користування (або 23% від їх загальної протяжності) на Сході, Півдні та на частині Півночі країни. Крім того, пошкоджено та знищено 273 штучні споруди – мости, шляхопроводи тощо.	Зниження обсягів перевезень на 22%*

Примітка

*з 2023 р. обсяг перевезень відновився в довоєнних обсягах (очікується, що до кінця року обсяги перевезень автомобільним транспортом будуть вищими ніж у 2021 р.)

Джерело: сформовано на основі [4; 8; 7].

Серед основних аспектів (а саме таких, що прямо впливають на функціонування транспортної системи України) можна виділити поєднання процесів масового руйнування і пошкодження транспортної інфраструктури (яке призводить до закриття маршрутів, зниження їх пропускної здатності та ускладнення перевезень) з загальним паданням обсягів перевезень, що призводить до фінансово-економічних втрат. Так, станом на 2022 р. було пошкоджено понад 33% інфраструктури по всій країні [8]. При цьому вплив війни на транспортну інфраструктуру України є критичним (табл. 1).

Зокрема повноцінна робота морських шляхів (на які до війни припадало понад 50% українського експорту та 90% експорту зерна) заблокована. При цьому:

1. Контейнерні лінії портів скасували судозаходи, частину контейнерів (які на момент початку військових дій були в дорозі) доправили до транзитних портів перевалки в Туреччині, Єгипті та Греції. Частина контейнерів наразі переуває у прибалтійських портах [4; 8; 7].

2. Наразі можливою є лише робота через погоджені Спільним координаційним центром в Стамбулі "зернові коридори", у межах яких вдалося розблокувати експорт зерна з трьох українських морських портів [8].

Аналогічне становище і з авіа доставкою. Цивільні та комерційні авіаційні перевезення в Україні та за її межі тимчасово зупинені. Повітряний простір країни закритий. До війни Україна генерувала 3,3% загального обсягу авіа— та вантажних пасажирських перевезень у Європі та 0,8% обсягу перевезень у світі. Однак з 24 лютого 2022 [8; 3]:

1. Всі рейси скасовані, перельоти авіатранспортом є неможливими. Наразі функціонують лише військові

аеродроми й аеропорти спільного користування, що діють в інтересах сектору безпеки та оборони.

2. Понад 80% вітчизняних авіакомпаній закрилися і лише деякі з них змогли відновити часткову діяльність за кордоном.

Певну частку перевезень взяла на себе автомобільна інфраструктура, яка була забезпечена необхідним парком вантажівок та платформ, сертифікованих для виконання різних транспортних завдань. За 2022 рік обсяг автомобільних перевезень демонстрував найменше зниження. У березні автомобілями в Україну ввезли 13% імпорту, а у квітні цей показник становив вже понад 26% [6]. Зросла також частка автотранспорту в структурі експорту (так, у січні-лютому вона становила 5%, а в березні-квітні — 10% [6]). З початку 2023 року перевезення автомобільним транспортом відновилися в довоєнних обсягах. Свідчить про це збільшення потоку автомобільних вантажів через західні кордони України з країнами ЄС після початку війни. При цьому:

1. Внаслідок військових дій і непевної ситуації в окремих регіонах, деякі автомобільні транспортні маршрути стали непридатними, небезпечними або неможливими для перевезення (особливо, якщо вони були задіяні для транзиту через територію Білорусі та Росії [6]).

2. Внаслідок збільшення кількості вантажних перевезень автомобільним транспортом, з 4 квітня 2022 року було скасовано або відкориговано низку обмежень, зокрема [6]: збільшено термін дії електронної заявки на отримання дозволів з 7 до 10 днів; спрощено процедури отримання дозволів усіх видів на території цілого ряду держав.

Рис. 1. Напрямки спрощення вітчизняних процедур отримання ліцензій на перевезення (діють на період дії воєнного стану)

Джерело: сформовано на основі [6].

3. Спрощено та оцифровано процедуру отримання ліцензій на усі види автомобільних перевезень на період дії воєнного стану. Спрощення процедури отримання ліцензій зачіпає значну кількість напрямків, які зображені на рис. 1 (для всіх напрямків виділених на рис. зменшено кількість необхідних документів для отримання ліцензії, виключено вимогу щодо підтвердження трьохрічного досвіду роботи, скасовано вимогу подання документів про наявність матеріально-технічної бази та укладених договорів) [6].

Певна частина вантажних перевезень, особливо товарів та сировинних ресурсів, була переорієнтована на залізничну інфраструктуру та головні залізничні магістралі. Однак ця переорієнтація не мала значного впливу на показники функціонування вітчизняного залізничного транспорту. Тут продовжують накопичуватися збитки, оскільки загальний обсяг вантажних перевезень стрімко знижується. Зокрема, в 2022 році обсяг вантажних залізничних перевезень скоротився на 52,1%, або на 163,7 млн т. [2; 5]. Це відбулося через скорочення [5]:

- обсягів перевезень залізних та марганцевих руд (на 59,1% або на 45,9 млн т) через втрату металургійних потужностей усередині країни та зниження попиту на руди зовнішніх ринках;

- скорочення обсягів перевезень кам'яного вугілля (на 41,2% або 20,7 млн т) через втрату шахт на тимчасово окупованих територіях та обстріли російською стороною вугільних шахт;

- чорних металів (на 57,6% або 12,5 млн т), через втрату металургійних потужностей та блокування українських портів [5]. Вивести великі обсяги металів залізничними перевезеннями неможливо;

- обсяги перевезень будівельних матеріалів (на 65,3% або на 42,9 млн т) [5] через заморожування великої кількості об'єктів будівництва скоротилися.

Скорочення перевезень наявне за всіма видами сполучення (до війни було задіяно 800 тис вагонів на добу, зараз — 300 тис вагонів). Найменше зниження було властиве обсягам перевезення зернових та продуктів їх перемелу [5].

Трансформації, що відбуваються в транспортній інфраструктурі України внаслідок війни, вже привели до

Таблиця 2. Оцінка сумарних витрат транспортної системи України від війни станом на кінець 2-22 р.

Напрямок витрат транспортної системи	Сума втрат, \$ млрд*
Авіаційна інфраструктура	2,14
Морська та річкова інфраструктура	496
Залізнична інфраструктура	4,1
Автомобільна інфраструктура	26,6
Залізничні та автомобільні мости і переправи	1,9
Разом	530,74

Примітка

* за попередніми оцінками Київської школи економіки.

Джерело: сформовано на основі [6; 8].

значних збитків. Згідно з попередніми оцінками Київської школи економіки, станом на кінець 2022 року, загальні збитки (через втрати, пов'язані з руйнуванням та пошкодженням транспортної інфраструктури, зменшення обсягів перевезень, зупинення роботи певних видів транспорту, зниженням внутрішньої торгівлі та експорту) оцінюються на 530,74 мільярда доларів США (таблиця 2). Варто зазначити, що ця оцінка є лише попередньою, оскільки конфлікт продовжується, а збитки можуть накопичуватися й далі.

Зазначимо, що хоча точно обрахувати розмір збитків можливо буде тільки після завершення активних бойових дій (коли експерти матимуть безпосередній доступ до об'єктів, щоб оцінити їх технічний стан [8]) вже зараз очевидний катастрофічний вплив війни на транспортну систему України та економіку транспорту в цілому. Це серйозний виклик для відновлення та розвитку транспортної інфраструктури після припинення конфлікту.

Додатково до основного аспекту, проблеми транспортної системи посилює декілька супутніх аспектів впливу. Ці аспекти виникли як внаслідок війни, так і внаслідок системного руйнування інфраструктури. Ці аспекти охоплюють:

1. Зміну транспортних маршрутів та їх обмежену пропускну здатність. Війна змусила змінити та перерозподілити транспортні маршрути (залізничні та автомобільні). Це зумовило:

— зміну шляхів та використання альтернативних маршрутів (які є довшими та складнішими, адже будуються з врахуванням об'їзду небезпечних та пошкоджених ділянок інфраструктури);

— зміну в ефективності та тривалості перевезень. Довші відстані, трафік або перешкоди призводять до значних затримок, збільшення часу доставляння товарів та пасажирів, а також підвищення вартості перевезень;

— концентрування вантажопотоків та пасажиропотоків лише у межах кількох маршрутів з незначною кількістю чинних пунктів пропуску.

2. Зниження попиту на перевезення. Зокрема, наразі імпортується лише найнеобхідніше — харчові продукти, засоби гігієни, побутову хімію, медикаменти та деяке медичне обладнання, електронне устаткування). При цьому:

— обсяги перевезень можуть і далі знижуватися. Небезпека та невизначеність змушують домогосподарства та суб'єктів господарювання обмежувати обсяги купівель критично важливими напрямками. Населення також обмежене у мобільності;

— обмежений доступ до товарів та послуг. Воєнний конфлікт призвів до обмеження доступу до певних територій, заборони переміщення або небезпеки для пасажирів та вантажів. Це також змушує підприємства мінімізувати перевезення за цими напрямками.

3. Трансформації форматів та збільшення вартості перевезень та логістики. Війна порушила логістичні ланцюги, особливо у військових зонах конфлікту (зокрема, не всі вітчизняні перевізники готові їхати в "гарячі точки", іноземні компанії не відмовляються від поїздок до України). Це зумовило:

— вибір альтернативних постачальників та перерозподіл вантажів (який практично оминає зони активних військових дій та небезпечні території);

— здороження авто- та залізничної логістики, внаслідок зростання витрат на паливо для завершення перевезення, витрат на незапланований ремонт та зносу транспортних засобів тощо. Наприклад, якщо раніше вартість відправлення за маршрутом Київ-Львів дорівнювала 10 тис. гривень, то тепер це уже 50 тис. (йдеться про 20-тонну фуру) [2]. Щодо міжнародних поставок, то, наприклад із Казахстану доправити такий вантаж раніше коштувало \$2500, а зараз \$8000 [2].

Підсумовуючи супутні аспекти впливу війни на транспортну систему України, можна зазначити, що внаслідок конфлікту вітчизняний сектор перевезень переживає структурні зміни, наближаючись до європейського за певними параметрами. Зростає частка автомобільних перевезень, тоді як залізничні перевезення зменшуються [7]. Однак, ця трансформація супроводжується проблемами та обмеженнями, що ускладнюють як пасажирські, так і вантажні перевезення на внутрішніх та міжнародних маршрутах. Також, зникають можливості для маневрування та використання комбінації різних маршрутів для досягнення пункту призначення. Це створює проблеми для вітчизняного бізнесу та формує специфічні виклики, пов'язані з транспортуванням товарів та пасажирів.

Відносно залізничних міжнародних перевезень, основною проблемою є відсутність мультимодальної та характеристики вітчизняних залізничних колій, які за

шириною відповідають стандартам країн Західної Європи. Як наслідок транспортна інфраструктура України зазнає додаткових втрат при зміні колісних пар на кожному вагоні (який до того ж є більш габаритним, ніж у країнах Західної Європи). Це зумовлює [5; 6; 7]:

1) утворення довгих черг залізничних вагонів на кордонах внаслідок обмеження транспортного потоку в пунктах пропуску. Зокрема найменшими є черги в пунктах Мостиська-2-Медика (Польща), Рава-Руська-Верхрата (Польща), Ужгород — Матевці (Словаччина). Тут де з травня 2022 р. наявне постійне накопичення до 20 завантажених та узгоджених вагонів в пунктах пропуску. Найбільшими є черги в пунктах пропуску з Румунією, а саме за напрямком Вадул-Сірет-Дорнешти та Д'яково-Халмеу. Тут з травня 2022 р. наявне постійне накопичення до 43 тис. завантажених та узгоджених вагонів (у тому числі через складнощі прийняття надгабаритних вагонів у вантажних терміналах порту Констанца);

2) збільшення логістичних витрат. Зокрема, із 29 червня Міністерство інфраструктури збільшило інфраструктурний тариф на перевезення залізницею на 70%, у зв'язку зі зниженням його обсягом, зростання витрат на утримання залізничної інфраструктури через її системні пошкодження від обстрілів, збільшення собівартості логістики на 74%, зростання витрат на електроенергію тощо [4]. Для надважких вантажів логістичні витрати наразі перевищують собівартість.

Щодо внутрішніх залізничних міжнародних перевезень, окрім збільшення логістичних витрат, відмічається нестача перевантажувальних комплексів, що ускладнює обробку та перевезення вантажів. Крім того, постійні затримки руху виникають через обстріли та пошкодження тягових електростанцій, що призводить до непередбачуваних перебоїв у роботі залізничного транспорту.

Автомобільна інфраструктура є ближчою до країн Західної Європи (за парком вантажівок та вантажних платформ). Це дає певні переваги в термінах логістики та швидкості доставки товарів, особливо для мало- та середньорозмірних вантажів. Однак, внутрішні автомобільні перевезення в Україні ускладнилися через постійну зміну маршрутів. Це обумовлено складними умовами внаслідок військового конфлікту, який призвів до змін безпекової ситуації на деяких територіях країни. Інформація про безпечні маршрути надається Міністерством інфраструктури, Збройними силами України та Територіальними органами управління, з метою допомогти перевізникам визначити найбезпечніші шляхи. Проте, важливо зазначити, що наразі інформація про маршрути на Сході, Півдні та деяких частинах Півночі України може бути недостатньою або обмеженою.

Ускладнилися міжнародні автомобільні перевезення, оскільки на чинних маршрутах недостатньо пунктів пропуску з високою пропускною здатністю. Це призводить до тривалого очікування перетину вантажів на кордоні. Так, тривалість перетину кордону вантажівками з продуктами, які підлягають огляду ветеринарними контролювальними службами, становить десять днів. Тривалість очікування перетину інших вантажів коливається від п'яти до десяти днів і більше [1]. Крім того, після початку війни з боку Євросоюзу оформлення вантажів виконується вкрай повільно. Наприклад, ПП "Краківець-

Корчава" пропускає приблизно 117 вантажівок за добу, хоча раніше цей показник сягав 440 вантажівок [1]. На інших пунктах пропуску ситуація не краща.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи особливості впливу війни на транспортну систему України, зазначимо, що вітчизняний сектор перевезень структурно стає ближчим до європейського, що однак формує низку специфічних обмежень та проблем у пасажирських та вантажних перевезеннях. Так, доведено, що наявні обмеження та проблеми роботи транспортної інфраструктури формують проблеми для вітчизняного бізнесу. При цьому, коло цих проблем не обмежується зміною маршрутів, дублюванням відділень бізнесів в інших країнах. Синтезований вплив війни спричиняє істотні проблеми в перевезеннях. Так, зроблені наступні висновки:

1. Основні та супутні аспекти впливу війни на транспортну систему України формують обмеження та проблеми для міжнародних партнерів. Це пояснюється тим, що значна частина вантажів, які затримуються на пунктах перетину, належать виробничим підприємствам з європейськими інвестиціями, які займаються переробкою європейських товарів на території України. Збереження таких партнерів є важливим у умовах загального падіння національної економіки.

2. Основні та супутні аспекти впливу війни на транспортну систему України формують обмеження та проблеми для національного бізнесу. Активні військові дії та нестабільна ситуація призводять до частого й іноді тривалого зупину транспортного руху та непередбачуваних обставин, що ускладнюють логістичний процес. Дослідження показують, що ця проблема вимагає постійного перегляду термінів постачання та гнучкої реструктуризації ланцюгів постачання. Це негативно впливає на рентабельність та конкурентоспроможність національних підприємств та призводить до дублювання відділень бізнесу в інших країнах.

Подальші дослідження в цьому напрямку можуть бути спрямовані на розробку концепції розв'язання накопичених проблем у транспортній системі України. Це має велике значення, оскільки з урахуванням чинних обмежень, простих рішень для їх ліквідації не існує. Такі дослідження можуть спрямуватися на знаходження інноваційних підходів, використання нових технологій, оптимізацію логістичних процесів та співпрацю з партнерами з метою поліпшення ефективності та конкурентоспроможності транспортної системи.

Література:

1. ЄБА закликає вирішити проблеми з чергами на українсько-польському кордоні під час транзитних вантажоперевезень, Інформаційне агентство "Інтерфакс-Україна", 2023, URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/913290.html> (дата звернення: 10.06.2023).

2. Залізниця України у 2022 році перевезла понад 150 млн т вантажів. Ukrainian Shipping Magazine. 2023. 05 січ. URL: <https://usm.media/zalizniczya-ukra%20%27%20ni-u-2022-roczni-perevezla-ponad...> (дата звернення: 09.06.2023).

3. Зубко Г. Коли в Україні запрацюють цивільні аеропорти, Українська правда, 2022, URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/4/693439/> (дата звернення: 10.06.2023).

4. Лисий В. М., Стебляк Д. М. Вплив війни на розвиток транспортного перевезення в Україні, Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2022, Вип. 43, С. 92—96.

5. Підсумки роботи залізничного транспорту України у 2022 р., Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), 2023, URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidsumky-roboty-zaliznychnoho-transportu-ukrayiny-u-2022-r> (дата звернення: 10.06.2023).

6. Про руйнування дорожньої інфраструктури та автомобільний транспорт, Комітет з питань транспорту та інфраструктури, 2022, URL: <http://www.golos.com.ua/article/358383> (дата звернення: 11.06.2023).

7. Ринок вантажних перевезень у 2022 році, Trade Master Group, 2022, URL: <https://trademaster.ua/articles/313620> (дата звернення: 14.06.2023).

8. Січкарь Д. Нові та старі виклики. Як тримається українська інфраструктура під час війни, Бізнес, 2022, URL: <https://eba.com.ua/novi-ta-stari-vyklyky-yak-trymayetsya-ukrayinska-infrastruktura-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 11.06.2023).

References:

1. Informatsiynе ahent-stvo "Interfaks-Ukrayina" (2023), "EBA calls to solve problems with queues on the Ukrainian-Polish border during transit cargo transportation", Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/913290.html> (Accessed: 10.06.2023).

2. Ukrainian Shipping Magazine (2023), "In 2022, the Railways of Ukraine transported more than 150 million tons of cargo", Available at: <https://usm.media/zalizniczya-ukra%20%27%20ni-u-2022-roczni-perevezla-ponad...> (Accessed: 09.06.2023).

3. Zubko, G. (2022), "When civilian airports will start working in Ukraine", Ukrayins'ka pravda, Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/4/693439/> (Accessed: 10.06.2023).

4. Lysiy, V. M. and Steblyak, D. M. (2022), "The impact of the war on the development of transportation in Ukraine", Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, Vol. 43, pp. 92—96.

5. Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen' (2023), "Results of the Railway Transport of Ukraine in 2022", Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidsumky-roboty-zaliznychnoho-transportu-ukrayiny-u-2022-r> (Accessed: 10.06.2023).

6. Komitet z pytan' transportu ta infrastruktury (2022), "On the destruction of road infrastructure and road transport", Available at: <http://www.golos.com.ua/article/358383> (Accessed: 10.06.2023).

7. Trade Master Group (2022), "Freight transport market in 2022", Available at: <https://trademaster.ua/articles/313620> (Accessed: 11.06.2023).

8. Sichkar, D. (2022), "New and old challenges. How the Ukrainian infrastructure holds up during the war", Biznes, Available at: <https://eba.com.ua/novi-ta-stari-vyklyky-yak-trymayetsya-ukrayinska-infrastruktura-pid-chas-vijny/> (Accessed: 11.06.2023).

Стаття надійшла до редакції 25.06.2023 р.

Е. В. Тодьєрішко,
аспірант кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3055-0244>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.91

КОМПЛЕКСНА ФОРМАЛІЗАЦІЯ СЕРЕДОВИЩА ПРОСТОРОВОЇ МАРШРУТИЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Е. Todierishko,
Postgraduate student of the Department of Economics and Finance, Mukachevo State University

COMPLEX FORMALIZATION OF THE SPATIAL ROUTING ENVIRONMENT FOR TOURISM ENTERPRISES

Просторова маршрутизація є необхідною складовою для ефективного функціонування туристичних підприємств в Україні. При цьому вона має здійснюватися у туристичній маршрутній мережі, щодо якої здійснюється комплексна формалізація середовища. Тому дослідження спрямоване на визначення особливостей комплексної формалізації середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств. Підсумовуючи особливості комплексної формалізації середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств, звернено увагу на той факт, що вона здійснюється після накопичення достатньої інформації про різні туристичні об'єкти. Під час вивчення особливостей такої формалізації зроблено висновок, що для забезпечення деталізованого подання інформації про всі можливі пересування туристів та можливості їх обслуговування в такій туристичній мережі необхідно сконцентруватися на загальній ідентифікації ресурсів, які представляють собою конкретні екземпляри об'єктів одного класу або типу. Звернено увагу на той факт, що процес подання інформації про об'єкти маршрутної туристичної мережі забезпечить комплексне уявлення щодо можливостей пересування туристів та їх обслуговування, якщо буде організований за такими напрямками: формалізація природних туристичних ресурсів та культурно-історичних ресурсів туристичної маршрутної мережі (які є основними точками, що приваблюють туристів або спрямовують рух туристів); інфраструктурні ресурси, щодо яких важлива їх місткість (оскільки вона визначає можливості обслуговування туристів). Відповідно до результатів формалізації середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств, кожен сегмент туристичної маршрутної мережі має включати значну кількість об'єктів. За таких умов, кожен сегмент може функціонувати як окрема туристична маршрутна мережа. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у використанні отриманих результатів для активізації алгоритмів статичної та динамічної маршрутизації та складання таблиць маршрутизації на прикладі Закарпатської області.

Spatial routing is an essential component for the effective functioning of tourism enterprises in Ukraine. It should be implemented within the tourism route network, for which a comprehensive environment formalization is necessary. Therefore, the research is aimed at identifying the peculiarities of comprehensive environment formalization in the context of spatial routing for tourism enterprises. Summarizing the characteristics of comprehensive environment formalization in the

context of spatial routing for tourism enterprises, attention is drawn to the fact that it is implemented after accumulating sufficient information about various tourist objects. Through studying the specifics of such formalization, it can be concluded that to ensure a detailed representation of information regarding all possible movements of tourists and their service capabilities within such a tourism network, it is necessary to focus on the general identification of resources, which are specific instances of objects belonging to the same class or type. Attention has been drawn to the fact that the process of presenting information about objects in the tourist route network will provide a comprehensive understanding of the possibilities for tourist movement and their service if organized along the following directions: formalization of natural tourist resources and cultural-historical resources of the tourism route network (which are the main attractions or guide tourist movements); infrastructure resources, where their capacity is important (as it determines the service capabilities for tourists). Based on the results of environment formalization in the spatial routing of tourism enterprises, each segment of the tourism route network should include a significant number of objects. Under such conditions, each segment can function as a separate tourist route network. For example, in the Zakarpattia region, the following segments could exist: Uzhhorod, Mukachevo, Velykyi Bereznyi, Perechyn, Mizhhiria, Volovets, Svaliava, Irshava, Berehove, Khust, Vinogradiv, Tyachiv, and Rakhiv. These tourist route networks can be combined into a single integrated tourism route network. This combination allows for flexible planning of efficient routes and tourist services across different segments of the tourism route network in the Zakarpattia region.

*Ключові слова: маршрутизація; ресурси; природні туристичні ресурси; лісові ресурси; водні ресурси.
Key words: routing; resources; natural tourist resources; forest resources; water resources.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За попередніми дослідженнями автора [4] доведено, що просторова маршрутизація є необхідною складовою для ефективного функціонування туристичних підприємств в Україні. При цьому вона має здійснюватися у туристичній маршрутній мережі, щодо якої здійснюється комплексна формалізація середовища. Ця формалізація, відповідно до свого етимологічного значення, є процесом накопичення та створення узагальноної інформації щодо системи, в якій будуть плануватися та організовуватися туристичні маршрути (залежно від різних факторів, таких як вимоги клієнтів, час, об'єкти та інтереси відвідувачів). Площиною для накопичення та створення потрібної інформації має бути інформація про окремі туристичні об'єкти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед досліджень, в яких започатковано розв'язання проблеми ідентифікації особливостей накопичення інформації про стан середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств, нами виділені напрацювання Молнара О.С., Марченка О.І., Маслигана О.О., Кампова Н.С., Колотухи О.В. Разом з тим, проблемним є те, що більшість дослідників, хоча і приймає до уваги той факт, що комплексна формалізація середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств має забезпечити накопичення інформації про різні туристичні об'єкти, не здійснюється ідентифікація особливостей такого процесу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є визначення особливостей комплексної формалізації середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У межах дослідження звернено увагу на той факт, що комплексна формалізація середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств має забезпечити накопичення інформації про різні туристичні об'єкти. Для цього мають виділятися ресурси, як конкретні екземпляри об'єктів одного класу або типу. Це дозволить реалізувати деталізоване подання інформації про всі можливі пересування туристів та можливості з їх обслуговування, що можливі у такій туристичній мережі [3; 5—6]. При цьому подання інформації за маршрутною туристичною мережею має бути організоване:

1. За напрямком формалізації природних туристичних ресурсів, що спрямовують рух туристів. До таких ресурсів слід відносити [3; 5—6]: бальнеологічні ресурси; лісові ресурси; водні ресурси; ресурси природно-заповідного фонду.

2. За напрямком культурно-історичних ресурсів туристичної маршрутної мережі. Ці ресурси є основними точками, що приваблюють туристів.

3. За напрямком інфраструктурних ресурсів туристичної маршрутної мережі. Слід прийняти до уваги, що їх місткість визначає можливості обслуговування туристів. До таких ресурсів слід відносити всі рекреаційно-туристичні та оздоровчі заклади [2; 3].

Таблиця 1. Результат узагальнення бальнеологічних ресурсів, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області (станом на 2020 р.)

Сегменти туристичної маршрутної	Працюючі свердловини мін. вод, кількість	Термальні джерела та свердловини, кількість	Лікувальні грязі	Лікувальні водойми
Ужгородський сегмент	10	4	0	0
Мукачівський сегмент	8	7	0	0
Великобerezнянський сегмент	5	0	0	0
Перечинський сегмент	4	0	0	0
Міжгірський сегмент	13	0	0	0
Воловецький сегмент	0	0	0	0
Свалявський сегмент	25	7	0	0
Іршавський сегмент	5	8	0	0
Берегівський сегмент	12	6	0	0
Хустський сегмент	11	3	0	0
Виноградівський сегмент	2	1	0	0
Тячівський сегмент	11	3	1	9
Рахівський сегмент	13	0	0	0
Всього об'єктів	119	39	1	9

Джерело: схема планування території Закарпатської області (розроблена ДП "Український державний науково-дослідний інститут проектування міст "ДІПРОМІСТО" імені Ю.М. Білокопя") та дані окремих територіальних громад Закарпатської області.

Поєднання окреслених складових формує середовище просторової маршрутизації туристичних підприємств, яке за наявності профілів клієнтів та алгоритмів маршрутизації дозволить визначити потенційні напрямки руху туристів та можливості для їх обслуговування.

Основою для формалізації середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств має бути туристично приваблива територія, яка включає значну кількість природних, культурно-історичних та інфраструктурних об'єктів [5].

Пропонуємо вибрати в якості середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств терито-

рію Закарпатської області. Ця область не лише має значну кількість об'єктів, навколо яких може здійснюватися рух туристів, але також має найкращі можливості для обслуговування туристів навіть в умовах конфлікту.

Для формування об'єктів туристичної маршрутної мережі Закарпатської області, пропонується розбити її середовище на сегменти згідно з районами, що були виділені до 2020 р.

Пропонується виділити наступні сегменти для формування об'єктів туристичної маршрутної мережі Закарпатської області: Ужгородський сегмент; Мукачівський сегмент; Великобerezнянський сегмент; Перечинський сегмент; Міжгірський сегмент; Воловецький сегмент; Свалявський сегмент; Іршавський сегмент; Берегівський сегмент; Хустський сегмент; Виноградівський сегмент; Тячівський сегмент; Рахівський сегмент. Ці сегменти можна використовувати для подальшого планування та організації туристичних маршрутів у відповідних районах Закарпатської області.

Виділення сегментів за територіальними громадами, що утворені в Закарпатській області після 2020 р., наразі неможливе через відсутність належних даних (оскільки оприлюднення статистичної інформації призупинено у період дії воєнного стану або війни). Так, розглянемо докладно природні ресурси туристичної маршрутної в Закарпатській області.

Щодо бальнеологічних ресурсів Закарпатської області, цікавими є ті з них, які можуть використовуватися для проведення курортного лікування, релаксації та відновлення здоров'я [2—3]. Так, результат узагальнення бальнеологічних ресурсів, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області наведені в табл. 1.

Таблиця 2. Результат узагальнення лісових ресурсів туристичної маршрутної мережі Закарпатської області (станом на 2020 р.)

Сегменти туристичної маршрутної	Ліси та інші лісовкриті площі тис га	З усіх лісів та лісовкритих площ придатних для відпочинку		
		тис. га	У тому числі відведено під	
			туристичні маршрути тис. га	облаштовані рекреаційні зони
Ужгородський сегмент	25026	27	9	3
Мукачівський сегмент	33687	5963	56	4,5
Великобerezнянський сегмент	58258	-	-	-
Перечинський сегмент	44387	-	-	-
Міжгірський сегмент	77780	428	67	2
Воловецький сегмент	36450	-	-	-
Свалявський сегмент	49625	-	-	-
Іршавський сегмент	52384	49	8	1
Берегівський сегмент	9280	-	-	-
Хустський сегмент	52445	-	-	-
Виноградівський сегмент	12132	-	-	-
Тячівський сегмент	120905	1329	29	3
Рахівський сегмент	147702	-	-	-
Всього об'єктів	-	7796	169	13,5

Джерело: схема планування території Закарпатської області (розроблена ДП "Український державний науково-дослідний інститут проектування міст "ДІПРОМІСТО" імені Ю.М. Білокопя") та дані окремих територіальних громад Закарпатської області та [7].

За даними станом на 2020 р. у відповідну мережу потенційно можна включити працюючі та перспективні свердловини мін. вод (119 об'єктів), термальні джерела (39 об'єктів), лікувальні грязі (1 об'єкт), лікувальні водойми (9 об'єктів або соляних структур, що являють собою групу невеликих солених озер антропогенного походження — Даниловська, Олександрівська, Солотвинська, Теремлянська, Тячівська, Нанківська, Сокирницька, Кривська та Округлянська).

Щодо лісових ресурсів Закарпатської області, важливі лише ті з них, які пропонують різноманітні можливості для туристичного відпочинку та активного проведення часу [5]. Так, результат узагальнення лісових ресурсів, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області наведений в табл. 2.

Станом на 2020 р., у відповідну мережу можна включити 7796 тис га лісовкритих площ придатних для відпочинку. Це лісові масиви на території яких прокладені туристичні маршрути на 169 тис /га (шляхи або траси, які спеціально відведені для туристів) та діють спеціально облаштовані рекреаційні зони на 13,5 тис. га (зокрема, спеціально обладнані майданчики, альтанки, місця для пікніків та багато іншого).

Щодо водних ресурсів Закарпатської області, що можуть бути включеними до туристичної маршрутної мережі мають бути додані ті об'єкти, що придатні для спорту і відпочинку, сплавання на байдарках і каное, купання, а також об'єкти з обмеженими можливостями рекреаційного використання [1; 2; 3]. Для Закарпаття це річки та водосховища на річках (що мають водоспа-

Таблиця 3. Результат узагальнення базових водних ресурсів, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області (станом на 2020 р.)

Сегменти туристичної маршрутної	Внутрішні води, тис. га	З усіх водних ресурсів та площа вод придатних для відпочинку			Пов'язані об'єкти (водоспади та каскади на річках)
		тис. га	У тому числі		
			придатні для купання, тис. га	придатних для сплавання на байдарках і каное, тис. га	
Ужгородський сегмент	1598	298	93	190	0
Мукачівський сегмент	2658	158	86	150	1
Великобerezнянський сегмент	690	120	75	110	0
Перечинський сегмент	432	80	53	79	3
Міжгірський сегмент	555	98	90	82	2
Воловецький сегмент	331	97	76	80	0
Свалявський сегмент	435	62	60	55	0
Іршавський сегмент	1102	68	44	30	0
Берегівський сегмент	2094	108	50	96	0
Хустський сегмент	2291	94	80	90	8
Виноградівський сегмент	2758	101	97	50	0
Тячівський сегмент	1936	88	70	20	1
Рахівський сегмент	1224	85	76	22	10
Всього об'єктів		1457	950	1054	25

Джерело: Схема планування території Закарпатської області (розроблена ДП "Український державний науково-дослідний інститут проектування міст "ДІПРОМІСТО" імені Ю.М. Білоконя") та дані окремих територіальних громад Закарпатської області.

ди та каскади). Так, результат узагальнення базових водних ресурсів, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області наведений в табл. 3.

За даними станом на 2020 р., у відповідну мережу можна включити внутрішні водні ресурси, що припадають на річки (за їх кордонами — від верхнього до нижнього). Зокрема, ці річки включають р. Тиса, р. Чорна

Таблиця 4. Результат узагальнення ресурсів природно-заповідного фонду, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області (станом на 2020 р.)

Сегменти туристичної маршрутної	Кількість об'єктів, од.	Площа ПЗФ придатна для руху туристів, га.	у тому числі (га.)		
			природні заповідники, національні парки.	ландшафтні заказники	інші території
Ужгородський сегмент	34	2277,8	1321,12	318,892	637,8
Мукачівський сегмент	24	509,7	214,074	45,873	249,75
Великобerezнянський сегмент	25	39401,8	11820,54	433,42	27147
Перечинський сегмент	23	3482,4	766,12	1009,9	1706,3
Міжгірський сегмент	56	42032	7565,7	13870,6	20595
Воловецький сегмент	17	1502,4	976,5	450,72	75,12
Свалявський сегмент	17	258,5	137,	28,435	93,06
Іршавський сегмент	20	9169,6	1650,5	2292,4	5226
Берегівський сегмент	21	501	90,18	135,27	275,55
Хустський сегмент	29	289	31,79	112,71	144,5
Виноградівський сегмент	17	1360,5	217,68	462,57	680,2
Тячівський сегмент	66	17984,1	3560,8	9711,41	4711,8
Рахівський сегмент	116	40366,6	27368,5	9284,32	3713,7
Всього об'єктів		159135,4	55720,7	38156,4	65258,1

Джерело: схема планування території Закарпатської області (розроблена ДП "Український державний науково-дослідний інститут проектування міст "ДІПРОМІСТО" імені Ю.М. Білоконя") та дані окремих територіальних громад Закарпатської області.

Таблиця 5. Результат узагальнення історико-культурних ресурсів, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області (станом на 2020 р.)

Сегменти туристичної маршрутної	Архітектурні пам'ятки, к-сть	Пам'ятки археології, к-сть	Пам'ятки історії, к-сть	Пам'ятки мистецтва, к-сть	Музеї, к-сть
Ужгородський сегмент	39	58	49	33	23
Мукачівський сегмент	24	18	19	37	11
Великобerezнянський сегмент	10	-	-	4	-
Перечинський сегмент	2	1	2	8	6
Міжгірський сегмент	28	-	1	22	15
Воловецький сегмент	11	-	-	8	5
Свалявський сегмент	4	2	1	13	5
Іршавський сегмент	11	18	3	21	4
Берегівський сегмент	41	65	5	17	8
Хустський сегмент	14	6	7	26	6
Виноградівський сегмент	21	77	2	22	6
Тячівський сегмент	12	7	1	30	7
Рахівський сегмент	10	1	1	20	3
Всього об'єктів	227	253	91	261	99

Джерело: схема планування території Закарпатської області (розроблена ДП "Український державний науково-дослідний інститут проектування міст "ДІПРОМІСТО" імені Ю.М. Білокопя") та дані окремих територіальних громад Закарпатської області.

Тиса, р. Біла Тиса, р. Тересва, р. Теремля, р. Ріка, р. Боржава, р. Латориця, р. Уж, р. Улічка та р. Улічка. Крім визначених об'єктів, до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області віднесені внутрішні водні ресурси, що припадають на Озеро-кар'єр та Орхівське озеро в Ужгородському сегменті, озеро Дідово в Берегівському сегменті, озеро Віта в Міжгірському сегменті, озеро "Чорна гора" у Виноградівському сегменті та у Хустському сегменті озеро Кленовець у Мукачівському сегменті. Сюди також можна віднести пов'язані з водними ресурсами об'єкти — водоспади та каскади.

хідних та велосипедних маршрутів, спостережень за дикою природою та інших видів активного відпочинку.

Розглянемо докладно культурно-історичні ресурси, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі в Закарпатській області (табл. 5).

Обсяг таких об'єктів є достатнім, якщо включає всі аспекти культурного та історичного спадку території.

У туристичній маршрутній мережі культурно-історичні ресурси є значними. Очевидним є те, що вони впливають на особливості руху туристів, які вивчають історію та культуру регіону, ознайомлюються з традиціями та звичаями місцевих жителів, хочуть розуміти минуле

Щодо ресурсів природно-заповідного фонду Закарпатської області, в туристичну маршрутну мережу додаються природні об'єкти та території з великою природоохоронною і рекреаційною цінністю [6]. Результат узагальнення ресурсів природно-заповідного фонду, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області наведений в табл. 4.

За даними на 2020 р. у відповідну мережу можна включити природні заповідники, національні парки (55720,78 га), ландшафтні заказники (38156,48 га) й інші території, де зберігається багатство біорізноманіття та унікальні природні процеси (65258 га). Ці об'єкти є особливо цінними для забезпечення руху туристів, оскільки надають можливості для відвідування та вивчення природної різноманітності території, її екосистем, унікальних ландшафтів та реліктових видів рослин [6]. Саме ці об'єкти створюють базові умови для екологічного туризму, екскурсій, пішо-

Таблиця 6. Сучасна ємність рекреаційно-туристичних закладів, що можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області (станом на 2020 р.), місць

Сегменти туристичної маршрутної	Діючі рекреаційно - туристичні заклади			Оздоровчі заклади, місць	
	Всього місць*	приватні садиби, що займаються зеленим туризмом	готелі різних категорій, мотелі й кемпінги		інших типів
Ужгородський сегмент	5905	1980	2900	1025	210
Мукачівський сегмент	4400	370	1680	2350	350
Великобerezнянський сегмент	1235	155	765	315	0
Перечинський сегмент	2640	455	866	1319	75
Міжгірський сегмент	1235	530	550	155	350
Воловецький сегмент	980	425	420	135	22
Свалявський сегмент	1390	170	517	703	1350
Іршавський сегмент	965	160	413	392	130
Берегівський сегмент	3920	610	1200	2110	100
Хустський сегмент	2215	340	833	1042	550
Виноградівський сегмент	2225	177	634	1414	180
Тячівський сегмент	2790	700	533	1557	335
Рахівський сегмент	2270	590	612	1068	500
Всього об'єктів	32170	6662	11923	13585	4152

Джерело: Схема планування території Закарпатської області (розроблена ДП "Український державний науково-дослідний інститут проектування міст "ДІПРОМІСТО" імені Ю.М. Білокопя") та дані окремих територіальних громад Закарпатської області.

та формувати розуміння культурного контексту. За даними на 01.01. 2020 р., у відповідну мережу можна включити такі об'єкти, як: архітектурні пам'ятки (227 об'єктів різних типів); пам'ятки археології (253 об'єкти); пам'ятки історії (91 об'єкт); пам'ятки мистецтва пов'язаними з архітектурними спорудами (261 об'єкт); музеї (99 об'єктів). За таких умов рух через культурно-історичні об'єкти забезпечить можливості для туристів досліджувати архітектурні шедеври, музеї, старовинні міста, фортеці, церкви, замки тощо.

Розглянемо докладно інфраструктурні ресурси, що за місткістю (кількістю місць) можуть бути включені до туристичної маршрутної мережі Закарпатської області. Місткість таких об'єктів має бути достатньою для забезпечення різноманітності послуг та задоволення потреб відвідувачів (табл. 6).

Зокрема, за даними станом на 01.01. 2020 р., у відповідну мережу ми включили чинні рекреаційно — туристичні заклади (на 32170 місць) та оздоровні заклади (на 4152 місць).

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи особливості комплексної формалізації середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств, звернено увагу на той факт, що вона здійснюється після накопичення достатньої інформації про різні туристичні об'єкти. При вивченні особливостей такої формалізації зроблено наступні висновки:

1. Для забезпечення деталізованого подання інформації про всі можливі пересування туристів, та можливості з їх обслуговування, що можливі у такій туристичній мережі необхідно сконцентруватися на загальній ідентифікації ресурсів, які являють собою конкретні екземпляри об'єктів одного класу або типу.

2. Процес подання інформації про об'єкти маршрутної туристичної мережі забезпечить комплексне уявлення щодо можливостей пересування туристів та їх обслуговування, якщо буде організований за такими напрямками: формалізація природних туристичних ресурсів та культурно-історичних ресурсів туристичної маршрутної мережі (які є основними точками, що приваблюють туристів або спрямовують рух туристів); інфраструктурні ресурси, щодо яких важлива їх місткість (оскільки вона визначає можливість обслуговування туристів).

Відповідно до результатів формалізації середовища просторової маршрутизації туристичних підприємств, кожен сегмент туристичної маршрутної мережі має включати значну кількість об'єктів. За таких умов, кожен сегмент може функціонувати як окрема туристична маршрутна мережа. Наприклад, в Закарпатській області можуть існувати такі сегменти: Ужгородський, Мукачівський, Великоберезнянський, Перечинський, Міжгірський, Воловецький, Свалявський, Іршавський, Берегівський, Хустський, Виноградівський, Тячівський та Рахівський сегменти. Ці туристичні маршрутні мережі можуть бути об'єднані в одну єдину туристичну маршрутну мережу. Така комбінація дозволяє організувати гнучке планування ефективних маршрутів та обслуговування туристів у різних сегментах туристичної маршрутної мережі Закарпатської області.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у використанні отриманих результатів для активізації алгоритмів статичної та динамічної маршрутизації та складання таблиць маршрутизації на прикладі Закарпатської області.

Література:

1. Колотуха О.В. Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник), Льотна академія Національного авіаційного університету, 2021, URL.: <https://geohub.org.ua/node/2281> (дата звернення: 20.06.2023).

2. Маслиган О. О. Оцінка унікальності ядра кластера туризму та рекреації у Закарпатській області, Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки, 2015, Вип. 15 (2). С. 114—119.

3. Маслиган О.О., Кампов Н.С. Потенціал розвитку кластерів туризму і рекреації в регіонах України, Регіональна економіка, 2020, Вип. 1 (95), С. 52—61.

4. Maslyhan O., Todierishko E., Zhukov S., Kashka M. Routing for tourist and excursion bureaus based at parametric network models, Economic Annals-XXI, 2021, Vol. 191, pp. 100—113.

5. Молнар О. С., Марченко О. І. Оцінка наявного туристсько-рекреаційного потенціалу рекреаційних зон Закарпаття, Екологічний вісник. 2008. Вип. 7. С. 24—29.

6. Мольчак Я. О., Фесюк В. О., Мисковець І. Я. Оцінка рекреаційної сприятливості об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області, Світ довкілля, 2004, URL.: http://ekokremen.mvk.pl.ua/sborn2004_02_01.shtml (дата звернення: 20.06.2023).

References:

1. Kolotukha, O.V. (2021), "Sports tourism and active recreation: geography, systematization, practice (dictionary-reference)", Available at: <https://geohub.org.ua/node/2281> (Accessed: 20.06.2023).

2. Maslyhan, O.O. (2015), "Evaluation of the uniqueness of the core of the cluster of tourism and recreation in Zakarpattia Oblast", Naukovyy visnyk Khersonsk'oho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky, Vol. 15 (2), pp. 114—119.

3. Maslyhan, O.O. and Kampov, N.S. "The development potential of tourism and recreation clusters in the regions of Ukraine", Rehional'na ekonomika, Vol. 1 (95), pp. 52—61.

4. Maslyhan, O., Todierishko, E., Zhukov S. and Kashka M. (2021), "Routing for tourist and excursion bureaus based at parametric network models", Economic Annals-XXI, Vol. 191, pp. 100—113.

5. Molnar, O. S. and Marchenko, O. I. (2008), "Assessment of the available tourist and recreational potential of recreational areas of Transcarpathia", Ekologichnyy visnyk, Vol. 7, pp. 24—29.

6. Mol'chak, YA. O., Fesyuk, V. O. and Myskovets', I. YA. (2004), "Evaluation of the recreational suitability of the objects of the natural reserve fund of the Volyn region", Svit dovkiillya, Available at: http://ekokremen.mvk.pl.ua/sborn2004_02_01.shtml (Accessed: 20.06.2023).

Стаття надійшла до редакції 27.06.2023 р.

УДК 35.08

О. І. Пархоменко-Куцевіл,
д. держ. упр., професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.97

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

O. Parkhomenko-Kutsevil,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Head of the Department of Public Administration and Administration, Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav

PROBLEMS OF THE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM OF THE CIVIL SERVICE OF UKRAINE

У статті проаналізовані та систематизовані проблеми системи управління людськими ресурсами державної служби України. Зазначено, що на сьогодні виникла багато проблем розвитку людських ресурсів державної служби, які також пов'язані з воєнними діями, ненормованою роботою, відсутністю алгоритмів прийняття рішень в надзвичайних умовах, проблемами, пов'язаними з роботою в онлайн режимі, цифровізацією управлінських процесів та ін. Управління людськими ресурсами може включати такі функції, як планування, набір і відбір персоналу, управління продуктивністю, навчання, компенсація і трудові відносини. Ключові проблеми управління кадровими функціями у державному секторі включають мотивацію та компенсацію державним службовцям, щоб винагородити лояльність до державної служби, управління ефективністю та результативністю державних службовців, відбір талановитих осіб для досягнення представництва та різноманітності, а також реформування державної служби. Ці проблеми впливають на індивідуальну та організаційну ефективність. Водночас, управління людськими ресурсами державної служби є складним процесом, зокрема через складну бюрократію та жорстку регламентацію. У наші дні процес управління людськими ресурсами у державних установах зазнає суттєвих змін.

Виокремлені наступні проблеми: існування старих концепцій управління та потреба у запровадженні процесів цифровізації в управління людськими ресурсами державної служби; існує проблема недосконалості системи навчання державних службовців, особливо з урахуванням нових викликів та глобальних небезпек; відсутній реальні мотиваційні механізми розвитку державних службовців; відсутність кадрового резерву системи державної служби; відсутній дієвий механізм кар'єрного зростання державного службовця; відсутність системи управління талантами у системі державної служби; механізм оцінювання діяльності кадрів здійснюється формально та суб'єктивно, а тому потребує удосконалення та модернізації. Зазначені проблеми мають вирішуватися у межах нормативно-правових документів, тому на сьогодні потрібно удосконалення та внесення змін до Закону України "Про державну службу".

The article analyzes and systematizes the problems of the human resources management system of the civil service of Ukraine. The author states that today there are many problems in the development of human resources of the civil service, which are also related to military operations, irregular work, the absence of decision-making algorithms in emergency conditions, problems related to online work, digitization of management processes and others. Human resource management can include functions such as planning, recruitment and selection, performance management, training, compensation and labor relations. Key issues in public sector HR management include motivating and compensating public servants to reward loyalty to the public service, managing the performance and effectiveness of public servants, selecting talent to achieve representation and diversity, and reforming the public service. These problems affect individual and organizational effectiveness. At the same time, the management of public service human resources is a complex process, in particular due to complex bureaucracy and strict regulations. Nowadays, the process of human resources management in public institutions is undergoing significant changes.

The author singled out the following problems: the existence of old concepts of management and the need to introduce digitalization processes in the management of human resources of the civil service; there is

a problem of the imperfection of the system of training civil servants, especially taking into account new challenges and global dangers; there are no real motivational mechanisms for the development of civil servants; lack of personnel reserve of the civil service system; there is no effective mechanism for civil servant career growth; lack of a talent management system in the civil service system; the mechanism for evaluating the performance of personnel is carried out formally and subjectively, and therefore needs improvement and modernization. The specified problems must be solved within the framework of regulatory and legal documents, therefore the Law of Ukraine "On Civil Service" needs to be improved and amended.

Ключові слова: державна служба, державні службовці, управління людськими ресурсами, управління персоналом, людські ресурси, кадровий потенціал, персонал, управління талантами, цифровізація, інноваційні технології, цифровізація, глобалізація, цифровий розвиток управління людськими ресурсами, професійний розвиток державних службовців, професійне навчання державних службовців.

Key words: civil service, civil servants, human resources management, personnel management, human resources, personnel potential, personnel, talent management, digitalization, innovative technologies, digitalization, globalization, digital development of human resources management, professional development of civil servants, professional training of civil servants employees.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Значимість ролі управління людськими ресурсами у досягненні організаційних цілей, залученні грамотних та кваліфіковано підготовлених кадрів очевидна як для бізнес-суб'єктів, що функціонують у конкурентному середовищі, так і для інституту державної служби, в якому задіяні тисячі громадян та їх трудова, а також публічна діяльність має бути високопрофесійною та ефективною, що наголошує на актуальності дослідження.

На сьогодні виникла багато проблем розвитку людських ресурсів державної служби, які також пов'язані з воєнними діями, ненормованою роботою, відсутністю алгоритмів прийняття рішень в надзвичайних умовах, проблемами, пов'язаними з роботою в онлайн режимі, цифровізацією управлінських процесів та ін.

Тому на сьогодні виникла потреба у систематизації сучасних проблем управління людськими ресурсами державної служби.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми управління персоналом державної служби, питання удосконалення кадрового потенціалу державної служби, реформування та модернізація управління державною службою, аналіз та імплементація закордонного досвіду управління персоналом державної служби, підготовка, підвищення кваліфікації та кар'єрне зростання державних службовців, селекція кадрів на державну службу аналізують, зокрема: В. Авер'янов, О. Антонова, В. Атаманчук, Ю. Битяк, Т. Василевська, Л. Воронько, Н. Гончарук, Н. Липовська, О. Мельников, Н. Нижник, В. Олуйко, Т. Пахомова, В. Побережна, Л. Прудіус, С. Сergyгін, А. Сіцинський, І. Сурай, С. Хаджирадева, О. Харченко, І. Шпекторенко та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є систематизація та виокремлення проблем системи управління людськими ресурсами державної служби України з метою визначення шляхів удосконалення управління людськими ресурсами державної служби.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Діяльність державних службовців характеризується високою відповідальністю та компетентністю, вимагає особливої підготовки та безперервного вдосконалення, оскільки саме від неї залежить якість послуг, що надаються, прийнятих управлінських рішень та виконання державних функцій. Змінні соціально-економічні умови, розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, ставлять перед інститутом державної служби нові цілі та завдання. Це виявляється і в нових підходах до управління людськими ресурсами державної служби. Проте впровадження нових підходів неможливе без вирішення існуючих на даний момент негативних явищ, що знижують ефективність інституту державної служби:

- 1) плинність кадрів;
- 2) недосконалість системи професійного розвитку державних службовців;
- 3) недостатня опрацьованість антикорупційних програм;
- 4) низький рівень залучення молодих фахівців на державну службу;
- 5) відсутність прозорих механізмів кар'єрного зростання персоналу;
- 6) навчання кадрів не відповідає вимогам, які пред'являються сучасною системою публічного управління.

Управління людськими ресурсами може включати такі функції, як планування, набір і відбір персоналу, управління продуктивністю, навчання, компенсація і трудові відносини. Ключові проблеми управління кадровими функціями у державному секторі включають мотивацію та компенсацію державним службовцям, щоб винагородити лояльність до державної служби, управління ефективністю та результативністю державних службовців, відбір талановитих осіб для досягнення представництва та різноманітності, а також реформування державної служби. Ці проблеми впливають на індивідуальну та організаційну ефективність.

Мотивація та компенсація зосереджені на тому, що пов'язує людей з організаціями та заряджає їх енер-

гією. Один із підходів, заснований на раціональному виборі, визначає особисті інтереси та зовнішні стимули, включаючи оплату праці, що базується на результатах роботи, моніторинг та контроль, управління співробітниками. Другий підхід, пов'язаний з теорією самовизначення, фокусується на альтруїзмі та просоціальних цінностях та віддає пріоритет внутрішнім стимулам, дизайну роботи та ретельному добору, щоб створити лояльність до державної служби [1]. Ключове завдання полягає в тому, щоб виявляти тих, хто має мотивацію до державної служби, а також заохочувати компетентність і лояльність до державної служби. Відбір та розвиток тих службовців, хто захоплений державною службою, включає турботу про те, щоб політика і практика винагороди не витісняли мотивацію.

Управління людськими ресурсами державної служби є складним процесом, зокрема через складну бюрократію та жорстку регламентацію. У наші дні процес управління людськими ресурсами у державних установах зазнає суттєвих змін. Ці зміни обумовлені певними чинниками, серед яких слід зазначити такі:

- проявляється збільшення складності управлінської праці у державній службі;
- відсутні готові управлінські рішення і державним службовцям потрібно приймати рішення з урахуванням власного досвіду та знань;
- політичні та економічні реформи, що проводяться в суспільстві, змінюють і ускладнюють систему цінностей працівників;
- збільшуються вимоги до раціонального та ефективного використання персоналу державної служби через зростання чисельності працівників системи державного управління;
- змінюються цілі управління персоналом державної служби.

Важкодоступні списки вакансій, складні для аналізу назви посад та складні процеси проходження конкурсних процедур можуть відсіяти перспективних кандидатів ще до того, як вони заповнять документи на конкурс.

Аналогічні проблеми, які можуть виявлятися у вигляді жорстких параметрів роботи, прихованих робочих процесів та обмежених можливостей для кар'єрного просування по службі або збільшення винагороди державних службовців, також можуть виявлятися як проблеми з розвитку співробітників. Одна з найбільших проблем, з якими стикаються управління людськими ресурсами державної служби, полягає в тому, що є брак залучення талановитих кадрів через бюрократичні системи та бюджетні обмеження, що існують у багатьох органах державної влади.

У контексті нинішньої жорсткої конкуренції за талантами органи державної влади мають зробити пропозицію претенденту про те, що вони можуть запропонувати новому співробітнику швидку адаптацію через призначення ментора, гнучкий графік роботи та орієнтацію співробітника на результат, а не на процес, а також запропонувати навчання протягом життя з метою планування та розвитку кар'єри. Щоб максимізувати шанси знайти найкращих можливих кандидатів, урядові організації та державні підприємства повинні перекона-

тися, що вони зустрічаються з претендентами там, де вони перебувають, приділяючи особливу увагу роботі з молодими працівниками [2]. Державні установи повинні краще працювати над тим, щоб проникнути у суспільство, зокрема перед старшокласниками та студентами, а також перед іншими громадськими організаціями, та демонструвати переваги роботи у державному секторі та можливості, які вона надає для служіння загальному благу.

Постійною проблемою, за словами експертів, є сприйняття того, що робочі місця у державному секторі оплачуються нижче, ніж у приватному секторі. І хоча не завжди буває так, що роботодавці у державному секторі платять менше, ніж їхні колеги з приватного сектору, є сфери та посади, де роботодавці у державному секторі не можуть відповідати пакетам компенсацій та пільг, які пропонують комерційні фірми. Тому, на сьогодні важливою проблемою є збільшення заробітних плат державним службовцям, особливо в умовах воєнного часу, коли державні службовці працюють цілодобово, іноді без вихідних, і навіть з ризиком для свого життя.

Таким чином, систематизуємо основні проблеми управління людськими ресурсами державної служби України.

1. Існування старих концепцій управління. На даний час відсталість концепцій управління людськими ресурсами державної служби в основному пов'язана з відносною визначеністю поточної тенденції суспільного розвитку, а механізм керування має певне відставання у процесі розвитку у нових умовах. Особливо у традиційних відділах державного управління ідея офіційного стандарту не була порушена в соціальному розвитку нової епохи, що призвело до того, що існуючий механізм управління має певні рамки. Коли люди організовують діяльність для певної справи, сила дискурсу, якою володіє начальник, визначає механізм розгортання підпорядкованих відділів, а довгострокове рамкове позиціонування робить весь робочий механізм певною мірою позбавленим конкуренції.

На сьогодні назріло питання запровадження цифрового управління людськими ресурсами державної служби.

Перехід системи управління людськими ресурсами державної служби з традиційної платформи на цифрову основу вимагає від керівництва органів державної влади переорієнтації в основних напрямках свого розвитку:

- навчання, перенавчання працівників кадрової сфери: виникає потреба володіння навичками використання цифрових компетенцій, так званих "digital skills";
- залучення талантів (кадрів із затребуваними знаннями, вміннями та навичками);
- поява нових професій: адміністратор Big Data, тьютор та ін.;
- автоматизація системи управління персоналом.

При використанні інформаційних технологій якісно та кількісно збільшуються можливості здійснення через інформаційно-комунікативні технології практично всіх операцій, наприклад, надання або отримання різної інформації та виконання транзакцій, проведення тестування кандидатів, розрахунок стажу роботи, занесення

певних даних в особову справу працівника тощо. Разом з очевидними перевагами цифровізації управління людськими ресурсами державної служби також виникає очевидна необхідність у скороченні персоналу у зв'язки з автоматизацією багатьох процесів та невідповідності кваліфікаційної складової кадрів. Також при збої в системі внаслідок кібератаки, або "людської помилки", певна діяльність органу державної влади буде здійснена неякісно або будуть втрачені певні дані. Інформаційна безпека та захист мереж стикається із зовнішніми та внутрішніми навмисними загрозами, спрямованими на розкрадання даних. Хакери, шпигунство та витік інформації з вини державних службовців становлять найбільшу загрозу.

2. На сьогодні існує проблема недосконалої системи навчання державних службовців. Потребує розробка та впровадження інноваційних методів навчання державних службовців. Як один із варіантів запровадження в систему підготовки службовців інтерактивних методів навчання. Запровадження короткотермінових тренінгів, вебінарів з метою підвищення якості кадрового потенціалу державних службовців. Так, застосування діалогів і дискусій, обговорення питань з певної тематики сприяє вдосконаленню вміння відстоювати свою точку зору, розвитку комунікативних здібностей майбутніх управлінців. Рольова ділова гра дає можливість змодельювати ситуації, які наближені до реального життя, сприяє розвитку практикоорієнтованого навчання. Мозковий штурм розвиває у службовців вміння вирішувати проблемні питання та нестандартні завдання. Використання проектів формує навички, вміння з аналізу великого обсягу інформації, роботи з інтернет-технологіями та різними програмами.

При використанні методу кейс-стаді можна обговорювати рішення, що відповідають певним критеріям: просте-складне, швидке-довготривале, рутинне-цікаве, вже раніше апробоване-принципово нове тощо. Можна пропонувати державним службовцям вигадувати нестандартні шляхи вирішення проблем. При цьому необхідно виявляти фактори, що породили цю ситуацію, ранжувати їх за значимістю. При проведенні таких практичних занять педагоги пропонують також вводити прийоми моделювання — при аналізі виходу з ситуації, що виникла, за допомогою творчості: зображати ситуацію у вигляді прикладної схеми, виділяти ключові розділи, прогнозувати ймовірні сценарії поведінки осіб, залучених до ситуації, складати алгоритм власної поведінки, встановлювати потенційні компроміси [3].

Також важливо проблемне навчання, використання проектного методу, інноваційних методів і технологій навчання, орієнтованих на інтерактивний освітній процес (перш за все, пов'язаних з використанням інтернет-ресурсів).

І це вимагає перегляду стандартів освіти з підготовки державних службовців, а також залучення до системи навчання практиків-фахівців, які власними прикладами та наданням знань з власного досвіду управлінської діяльності зможуть навчати майбутніх управлінців орієнтуватися в управлінській ситуації.

3. Відсутні реальні мотиваційні механізми розвитку державних службовців. Так, на сьогодні заробітна плата та матеріальне стимулювання не прив'язані до систе-

ми оцінювання, саморозвитку, самоосвіти, досягнення певних результатів в роботі, застосування інноваційних методів у роботі тощо.

У сфері матеріальних стимулів державних службовців спостерігається парадокс, а саме: діє відносно низька оплата праці, яка, на загальну думку, не може бути стимулом для ефективної діяльності чиновника, але саме заробітна плата є єдиним джерелом доходу через встановлені законодавством обмеження. Наслідки: збільшення кількості службовців-"конформістів" за рахунок зниження кількості талановитих працівників; суттєвий приплив на державну службу людей, для яких зарплата не є стимулом у принципі, наприклад, бізнесменів, їхніх родичів; приплив новачків, котрим навіть невеликий розмір оплати праці на початку кар'єри — удача; надмірна "плинність" кадрів, а також корупція як незаконне доведення чиновником своєї заробітної плати до "справедливого" рівня.

Таким чином, матеріальна стимуляція на даний час не може бути основним мотивом ефективної діяльності державного службовця, оскільки заробітна плата не співвідноситься з оплатою праці аналогічного рівня поза державною службою і не може ефективно застосовуватися керівниками як міра стимулювання праці конкретного чиновника щодо регулювання додаткових виплат до посадового окладу, внаслідок їх нормативної регламентації.

Кар'єрне, професійне зростання, як правило, визначається дослідниками серед головних мотивів діяльності. Кар'єра пов'язана з більш цікавою та високооплачуваною діяльністю, владою та становищем у суспільстві, використанням адміністративного ресурсу, а для когось можливостями для розвитку та самореалізації. Однак, реалізувати мотив кар'єрного зростання дуже важко, оскільки на державній службі, на відміну від військової та правоохоронної, відсутній механізм кар'єрного зростання.

4. Тому наступна проблема — це відсутній механізм кар'єрного зростання державного службовця. Привертає увагу відсутність системи у кар'єрному зростанні персоналу державної служби. Так, Законом України "Про державну службу" передбачено, що просування державного службовця по службі здійснюється з урахуванням професійної компетентності шляхом зайняття вищої посади за результатами конкурсу відповідно до цього Закону [4]. Водночас, сам механізм кар'єрного розвитку протягом професійного життя службовця не врегульований. Рух цей нерідко виглядає спонтанним, оскільки кар'єру вирішальною мірою визначає кадрова ситуація, а не продумана стратегія. Відсутність організаційного механізму просування по службі ускладнює вибір кар'єрної стратегії та тактики, як з боку службовців, так і з боку керівників органів державної влади.

Кадрові служби державних органів, здебільшого, ще не усвідомлюють важливість здійснення цілеспрямованого управління кар'єрою державних службовців, не приділяють відповідної уваги підвищенню кваліфікації, оцінці та відбору персоналу, а також не проводять службово-посадове та кар'єрне планування.

Важливість багатьох закріплених законодавством технологій управління кар'єрою, таких як: конкурсний

відбір, призначення на посаду, здійснення висновків з оцінювання, недооцінюються та на їх основі приймається лише четверта частина всіх рішень щодо кадрових питань, саме тому багато керівників, як і раніше, здебільшого підбирають для себе "зручну" команду і керуються, виключно, особистими уподобаннями.

Також досить негативним явищем, але цілком характерним для державної служби є така кар'єрна практика, як швидкісна кар'єра. Її сенс полягає в тому, що просування за посадовою ієрархією здійснюється стрімко, а зайняття державної посади, причому досить високого рівня, відбувається без будь-якої практики державної служби та без відповідного професійного досвіду. Але для управління кар'єрою на державній службі це має бути, скоріше винятком, ніж правилом. В управлінні кар'єрою державний службовець повинен пройти всі посади перед тим, як його призначать на вищу посаду, це диктується, виходячи насамперед з інтересів суспільства та підтримки високого авторитету держави та поваги до законів.

5. Важливою проблемою є відсутність кадрового резерву системи державної служби.

Кадровий резерв має не тільки формально існувати, але бути професійно підготовленим настільки, щоб заміщення вакантної посади відбувалося безболісно, щоб призначенець на нову посаду зміг ефективно реалізовувати функції державного апарату.

Разом з тим, створення кадрового резерву не гарантує зростання професіоналізму державних службовців, підвищення якості державного управління та надання йому інноваційного характеру. Більше того, у старій редакції Закону України "Про державну службу" було передбачено формування кадрового резерву, який, на жаль, формувався формально і не виконував функції поповнення кадрів та заміщення посад.

Кадрове забезпечення органів державної влади висококваліфікованими фахівцями йтиме більше ефективно, якщо вжити всіх необхідних заходів не тільки щодо активізації використання кадрового потенціалу державних службовців, а й застосування нового концептуально підходу до формування кадрового резерву як основи поповнення системи державної служби професійними кадрами.

6. Відсутність системи управління талантами. Під управлінням талантами розуміється процес залучення та відбору найбільш здібних та високоінтелектуальних співробітників [5]. Термін "управління талантами" виник у 1990-ті рр., спочатку для позначення діяльності в галузі HR-менеджменту, спрямованого на залучення персоналу до інноваційних процесів та формування творчих стимулів для розкриття творчого потенціалу. Щодо концепції управління талантами слід виділити термін "сорсинг" (від англійського "sourcing"), що означає процес пошуку, залучення та оцінки висококваліфікованих кадрів [6]. При використанні концепції управління талантами як основи формування моделі залучення персоналу для органів державного управління слід виходити з існування ключової відмінності традиційного пошуку, залучення та відбору кадрів від того, якою базуватиметься на зазначеній концепції.

На відміну від України органами державного управління різних країн світу накопичено певний досвід застосування положень концепції управління талантами. Наприклад, на державній службі у Великобританії та США застосовується ексклюзивна модель, в якій першочергова роль відведена завданням пошуку та залучення кадрів, що мають унікальні характеристики. Усі працівники об'єднані у групи. Талановиті співробітники формують верхівку — так званий пул HiPo (10% від загальної чисельності), на другому щаблі розташовуються працівники другого дивізіону. При цьому серед працівників кадрової служби призначаються спеціалісти, на яких покладено функцію роботи з талановитим персоналом. У Сінгапурі у рамках застосування концепції управління талантами частково застосовується ексклюзивна модель. Для пошуку та залучення унікальних співробітників ведеться робота з організації різних проектних заходів на кшталт державних стипендій уряду, які видаються найбільш успішним випускникам освітніх установ [7].

Слід звернути увагу, що концепція управління талантами може охоплювати практично всі напрями управління людськими ресурсами державної служби. Так, концептуальна модель управління талантами представлена такими блоками: виявлення талантів; залучення талантів (визначення особистості співробітника, його здібностей, надання умов, кращих, ніж в інших працедавців); розвиток талантів (залучення співробітників до діяльності органу влади, формування позитивного образу державної служби, перманентна оцінка таланту, навчання та розвиток талановитого персоналу, керування кар'єрою); утримання таланту (створення сприятливих психологічних, професійних та матеріальних умов); розвиток професійних компетенцій (індивідуальний прогрес, оцінка результатів).

7. Механізм оцінювання діяльності кадрів здійснюється формально та суб'єктивно.

На нашу думку, для оцінювання ефективності та результативності службовця можна використовувати визначення "ключових показників результативності" (Key Performance Indicators — KPI). Система KPI побудована на виборі найважливіших показників результативності, які максимально характеризують кінцевий ефект [8].

Існує два підходи до розробки KPI організації, підрозділів та співробітників — процесний та функціональний.

1. Процесний підхід — визначає та формулює процеси в організації. При цьому процеси формуються у загальному вигляді як цілі-наміри без прив'язки до певних показників, термінів та нормативів.

2. Функціональний підхід — відповідно до структури організації будуються основні напрями діяльності для кожного держслужбовця організації залежно від посади. У кожній організації є система посад (штатний розклад) та взаємодія між ними. Кожна посада має свої службові функції, які працівник має виконувати. Для службових функцій за бажанням можна розробити певні показники, що дозволяють оцінити рівень виконання цієї функції із застосуванням KPI.

Цілі в організації передаються "згори донизу" на рівень підрозділів та співробітників щоб не було відхилень від стратегічної мети організації. Створюється збалансований набір показників в організацію, далі спускається підрозділам і держслужбовцям. Такі показники зручно групувати на якісні — кількісні та командні — індивідуальні [8; 9].

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що для підвищення ефективності управління людськими ресурсами державної служби слід реалізувати наступне:

- прийняти Концепцію реформування управління людськими ресурсами державної служби;
- проаналізувати процеси управління людськими ресурсами, щоб спростити їх та скоротити кількість часу, що вони займають, чи неефективність, що вони створюють;
- розвивати навички та компетенції, які підтримують місію, бачення та цінності організації;
- визначити компетенції, необхідні для того, щоб бути ефективними;
- залучати співробітників та керівників до практики забезпечення безпеки, доброго самопочуття, навичок міжособистісного спілкування, розвитку тощо;
- запровадження цифровізації процесів управління людськими ресурсами державної служби.

ВИСНОВКИ

У статті проаналізовані та систематизовані проблеми системи управління людськими ресурсами державної служби України та виокремлені наступні проблеми: існування старих концепцій управління та потреба у запровадженні процесів цифровізації в управління людськими ресурсами державної служби; існує проблема недосконалості системи навчання державних службовців, особливо з урахуванням нових викликів та глобальних небезпек; відсутні реальні мотиваційні механізми розвитку державних службовців; відсутність кадрового резерву системи державної служби; відсутній дієвий механізм кар'єрного зростання державного службовця; відсутність системи управління талантами у системі державної служби; механізм оцінювання діяльності кадрів здійснюється формально та суб'єктивно, а тому потребує удосконалення та модернізації. Зазначені проблеми мають вирішуватися у межах нормативно-правових документів, тому на сьогодні потрібно удосконалення та внесення змін до Закону України "Про державну службу".

Література:

1. Носкова Ю.В., Пирогова А.А., Лымарева О.А. Сравнительный анализ систем управления персоналом на государственной службе и в сфере услуг. Экономика устойчивого развития. 2019. № 3. С. 133—139.
2. Кашлакова А. І. Система управління талантами на державній службі: сутність та необхідність впровадження в Україні. Державне управління удосконалення та розвиток. 2020. № 9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2020/55.pdfhttp://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2020/55.pdf
3. Година М.А. Зміст, структура та значення професійного розвитку державних службовців у системі заходів організаційно-правового забезпечення публічної

служби в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2020. Том 31 (70). № 2. С. 18—23.

4. Закон України "Про державну службу". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
5. Chhabra N.L., Mishra A. Talent management and employer branding: Retention battle strategies. Journal of Management Research. 2008. № 7 (11). С. 50—61.
6. Business Dictionary: Definition of personnel management. BusinessDictionary URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/personnel-management.html>
7. Talent Management: Figures and Trends. HR Media LLC. URL: <http://www.hrmedia.ru/node/1508>
8. Bird S. M. Performance indicators: good, bad, and ugly. Journal of the Royal Statistical Society. 2005. № 8. P. 12—18.
9. Buleca J., Mura L. Quantification of the efficiency of public administration by data envelopment analysis. Procedia Economics and Finance. 2014. № 15. P. 162—168.

References:

1. Noskova, Yu.V. & Pyrohova, A.A. & Lymareva, O.A. (2019), "Comparative analysis of personnel management systems in the public service and in the service sector", *Ekonomyka ustoichyvoho rozvytyia*, vol. 3, pp. 133—139.
 2. Kashlakova, A. I. (2020), "Talent management system in the civil service: essence and necessity of implementation in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 9, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2020/55.pdfhttp://www.dy.nayka.com.ua/pdf/9_2020/55.pdf (Accessed 27 Mar.2023).
 3. Hodyna, M.A. (2020), "The content, structure and significance of the professional development of civil servants in the system of measures of organizational and legal support of the public service in Ukraine", *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia*, vol. 31 (70), no. 2, pp. 18—23.
 4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Law of Ukraine "On Civil Service", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (Accessed 30 Mar.2023).
 5. Chhabra, N.L. & Mishra, A. (2008), "Talent management and employer branding: Retention battle strategies", *Journal of Management Research*, vol. 7 (11), pp. 50—61.
 6. Business Dictionary (2023), "Definition of personnel management", available at: <http://www.businessdictionary.com/definition/personnel-management.html> (Accessed 7 Mar.2023).
 7. Vorogushin, E. (2017), "Talent Management: Figures and Trends", HR Media LLC, available at: <http://www.hrmedia.ru/node/1508> (Accessed 10 Mar.2023).
 8. Bird, S. M. (2005), "Performance indicators: good, bad, and ugly", *Journal of the Royal Statistical Society*, vol. 8, pp. 12—18.
 9. Buleca, J. & Mura, L. (2014), "Quantification of the efficiency of public administration by data envelopment analysis", *Procedia Economics and Finance*, vol. 15, pp. 162—168.
- Стаття надійшла до редакції 23.06.2023 р.*

Я. Б. Пустовіт,
аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.А.Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-4572-1743>

З. В. Гбуф,
д. держ. упр., професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А.Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4536-2438>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.103

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПІДВИЩЕННІ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ: АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Ya. Pustovit,
Postgraduate student of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
Z. Hbur,
Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor, Professor of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ENHANCING UKRAINE'S DEFENSE
CAPABILITIES: ASPECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION

У статті висвітлено питання використання штучного інтелекту у підвищенні обороноздатності України за позиції аспектів публічного управління. Штучний інтелект є однією з ключових інновацій у бізнесі, обороні та публічному управлінні. Успіх України значною мірою залежатиме від їх здатності використовувати та примножувати існуючий потенціал у сфері штучного інтелекту.

Впровадження технології штучного інтелекту в оборонно-промисловий комплекс є важливою складовою реформи всієї оборонної промисловості. Сьогодні ці технології цікаві Збройним Силам України як з точки зору захисту власного кіберпростору, так і з точки зору інноваційних розробок та створення нових надсучасних видів озброєння та техніки, зокрема для охоплення бойових середовищ. Визначено, що наразі в Україні прийнято шість програмних довгострокових документів у напрямку безпеки, що стосуються (прямо чи опосередковано) питань національної безпеки та обороноздатності України та вирішують питання використання штучного інтелекту, зокрема це Стратегія забезпечення державної безпеки, Стратегія національної безпеки України, Стратегія інформаційної безпеки, Стратегія кібербезпеки України, Стратегія воєнної безпеки України та Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України. Встановлено, що з метою підвищення обороноздатності України із використанням штучного інтелекту затверджено План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021–2024 роки та продовжено термін дії Програми підвищення обороноздатності і безпеки держави в частині матеріально-технічного забезпечення побудови загальнонаціональної цифрової багатоканальної телемережі МХ-7. Виділено позитивні та негативні риси використання штучного інтелекту у сфері забезпечення національної безпеки та обороноздатності України. Визначено, що цілісного стратегічного документа, наприклад, стратегії розвитку штуч-

ного інтелекту, у сфері забезпечення національної безпеки та обороноздатності України наразі немає, тому для розроблення такого документу, що забезпечуватиме національну безпеку та обороноздатності України необхідно розвивати та впроваджувати в національне законодавство найкращі світові практики, які враховують потенційні можливості та загрози штучного інтелекту, розробляти відповідні алгоритми та процедури для забезпечення належного рівня кібербезпеки, захисту критичної інфраструктури, а також виявлення та запобігання загрозам.

The article highlights the issue of using artificial intelligence to improve Ukraine's defense capability from the perspective of public administration. Artificial intelligence is one of the key innovations in business, defense and public administration. Ukraine's success will largely depend on their ability to utilize and multiply the existing potential in the field of artificial intelligence.

The introduction of artificial intelligence technologies in the defense industry is an important component of the reform of the entire defense industry. Today, the Armed Forces of Ukraine are interested in these technologies both in terms of protecting their own cyberspace and in terms of innovative developments and the creation of new advanced weapons and equipment, in particular for covering combat environments. It is determined that Ukraine has currently adopted six long-term security program documents that relate (directly or indirectly) to the issues of national security and defense capability of Ukraine and address the use of artificial intelligence, in particular, the State Security Strategy, the National Security Strategy of Ukraine, the Information Security Strategy, the Cybersecurity Strategy of Ukraine, the Military Security Strategy of Ukraine and the Strategy for the Development of the Military-Industrial Complex of Ukraine. It is established that in order to increase Ukraine's defense capability using artificial intelligence, the Action Plan for the Implementation of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine for 2021-2024 was approved and the Program for Enhancing the Defense and Security of the State in terms of logistical support for the construction of the MX-7 national digital multichannel television network was extended. Positive and negative features of the use of artificial intelligence in the field of national security and defense of Ukraine are highlighted. It is determined that there is currently no comprehensive strategic document, such as a strategy for the development of artificial intelligence, in the field of national security and defense of Ukraine, therefore, in order to develop such a document that will ensure national security and defense of Ukraine, it is necessary to develop and implement into national legislation the best international practices that take into account potential.

*Ключові слова: штучний інтелект, обороноздатність, національна безпека, публічна влада, загроза.
Key words: artificial intelligence, defense capability, national security, public authority, threat.*

АКТУАЛЬНІСТЬ

Враховуючи сучасні тенденції цифрової трансформації, штучний інтелект є однією з найбільш актуальних і затребуваних цифрових технологій і використовується для вирішення різноманітних завдань, пов'язаних з публічним управлінням та наданням послуг органами публічної влади. Штучний інтелект стає все більш затребуваним як в організації роботи органів публічної влади, так і в розробці та реалізації планів ефективного використання ресурсів цих органів.

Сьогодні штучний інтелект є частиною технологічної сфери суспільного розвитку, яка швидко розвивається та має великий потенціал у багатьох сферах, включаючи національну безпеку, національну оборону, військову медицину, військову логістику, розвідку та контррозвідку, повітряну розвідку тощо. Поява та розвиток штучного інтелекту сприяє трансформаційним змінам в оборонній промисловості, яка виступає головним імперативом забезпечення обороноздатності держави. Необхідність забезпечення національної безпе-

ки та обороноздатності України із використанням технологій штучного інтелекту стає першочерговим завданням військово-політичного керівництва України, що, зі свого боку, зумовлює актуальність тематики цього дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Вивченням особливостей використання штучного інтелекту у забезпеченні обороноздатності держави займається багато науковців, зокрема: колектив вчених під керівництвом В. Хаустової наголошує, що штучний інтелект відкриває нові перспективи для оборонних технологій, тому існує нагальна потреба у дослідженні еволюції штучного інтелекту та можливостей, пов'язаних із новими технологіями. На думку науковців, на практиці мають місце великі сподівання щодо застосування методів і технологій штучного інтелекту в багатьох військових сферах, однак існують різні перешкоди та невирішені проблеми для подальших досліджень, щоб обґрунтувати позитивні результати використання штучно-

го інтелекту в забезпеченні обороноздатності країни [1]; І. Чепков висвітлює особливості використання передових наукових знань, технологічних розробок та інновацій для зміцнення обороноздатності держави та досягнення військової переваги у технологічній сфері [2]; Б. Демідов, Ю. Кучеренко та О. Матющенко визначають основні напрямки застосування технологій, що містять елементи та методи штучного інтелекту в оборонній сфері [3] тощо.

Однак, акцентуючи увагу на дослідженнях науковців, доцільно відзначити, що питання використання штучного інтелекту у підвищенні обороноздатності країни з позиції аспектів публічного управління залишаються недослідженими з точки зору практичного підходу.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є висвітлити питання використання штучного інтелекту у підвищенні обороноздатності України за позиції аспектів публічного управління.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Практика засвідчує, що питання використання штучного інтелекту у підвищення обороноздатності України є важливими аспектами діяльності органів публічного управління. Важливі кроки такої діяльності розкриваються у наступному.

Так, у серпні 2021 року Міністерством цифрової трансформації України та Державним концерном "Укроборонпром" було підписано меморандум про наміри щодо консолідації зусиль для розвитку цифрової економіки, цифрових інновацій, зокрема сфери технологій штучного інтелекту [4].

Зазначається, що штучний інтелект є однією з ключових інновацій у бізнесі, обороні та публічному управлінні. Успіх України значною мірою залежатиме від їх здатності використовувати та примножувати існуючий потенціал у сфері штучного інтелекту.

Впровадження технології штучного інтелекту в оборонно-промисловий комплекс є важливою складовою реформи всієї оборонної промисловості. Сьогодні ці технології цікаві Збройним Силам України як з точки зору захисту власного кіберпростору, так і з точки зору інноваційних розробок та створення нових надсучасних видів озброєння та техніки, зокрема для охоплення бойових середовищ.

Меморандумом передбачено співпрацю за такими напрямками:

- 1) розвиток штучного інтелекту в національній безпеці та обороні;
- 2) створення дослідницьких проєктів зі штучного інтелекту у сфері національної безпеки (НДДКР, освітні програми тощо).

Наразі в Україні прийнято шість програмних довгострокових документів у напрямку безпеки, що стосуються (прямо чи опосередковано) питань національної безпеки та обороноздатності України та вирішують питання використання штучного інтелекту, великих даних та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у напрямку забезпечення обороноздатності України.

Одним із таких документів є Стратегія забезпечення державної безпеки [5], якою передбачено, що основними завданнями державної політики у сфері забезпечення національної безпеки є:

1) завершення створення національної системи кібербезпеки, подальший розвиток і зміцнення спроможностей такої системи;

2) оптимізація професійної координації з метою ефективного реагування на сучасні кіберзагрози в безпековому середовищі;

3) створення ефективної системи обміну інформацією між органами державної безпеки та впровадження ефективних механізмів доступу органів державної безпеки до державних електронних інформаційних ресурсів та автоматизованих інформаційно-довідкових систем, реєстрів, баз даних.

Важливим документом також є Стратегія національної безпеки України [6], згідно якої передбачено вирішити:

1) поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України, враховуючи зовнішню політику та внутрішні умови, це насамперед стрімкі технологічні зміни у сферах енергетики та біотехнологій, а також розробки у сфері штучного інтелекту, які докорінно змінюють економіку та суспільство;

2) розроблення системи зброї на основі нових фізичних принципів із використанням квантових, інформаційних, космічних, гіперзвукових, біотехнологій, а також технологій у сфері штучного інтелекту, створення нових матеріалів, робототехніки та автономних дронів.

У Стратегії національної безпеки України вказано, що основним завданням розвитку систем кібербезпеки є забезпечення кіберстійкості та кібербезпеки національних інформаційних інфраструктур, особливо в умовах цифрової трансформації. Таким чином посилюватиметься бойовий потенціал Збройних Сил України та інших сил національної оборони шляхом удосконалення та розвитку систем управління, зв'язку, інформації та матеріально-технічного забезпечення на основі сучасних технологій.

У контексті вивчення документів, якими підвищується рівень обороноздатності України, особливу увагу слід звернути на Стратегію інформаційної безпеки [7], яка передбачає те, що основним напрямком забезпечення інформаційної безпеки в Україні є:

1) протидія дезінформації та інформаційним операціям держав-агресорів;

2) створення систем раннього виявлення, прогнозування та запобігання гібридним загрозам, зокрема встановлення заходів протидії дезінформації та інформаційних заходів запобігання для якнайшвидшого досягнення визначених цілей;

3) національне та громадське виявлення і реагування на інформаційні загрози;

4) розвиток спроможностей сил оборони щодо протидії загрозам в інформаційному просторі.

Серед документів також доцільно відзначити Стратегію кібербезпеки України [8], якою передбачено те, що:

1) забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів системи національної безпеки України;

2) слід наслідувати принцип розширення охоплення країн, які хочуть побудувати власну кіберрозвідку, придбання сучасних технологій для проведення розвідувально-диверсійних операцій у кіберпросторі та посилення державного контролю над національним сектором Інтернету;

3) потрібно сприяти забезпеченню національної безпеки і обороноздатності України.

Стрімко мінливий цифровий світ вимагає формування більш збалансованої та ефективної національної системи кібербезпеки, здатної гнучко адаптуватися до змін безпекового середовища, гарантувати громадянам України безпечне функціонування національного сектору кіберпростору та передбачати нові прогнози щодо можливості цифровізації в усіх сферах суспільного життя.

Важливим документом є Стратегія воєнної безпеки України [9], відповідно до якої зазначено, що у глобальному масштабі ключовим аспектом воєнної безпеки є порушення міжнародної системи безпеки після Другої світової війни, зокрема зростання невизначеності та непередбачуваності конкурентного середовища безпеки, спричиненого сучасним станом космічної, квантової, інформаційної, кібернетичної, гіперзвукової, біо-, нано- та інших галузей технологій, розробкою систем озброєння з використанням нових фізичних принципів, робототехніки та сучасних матеріалів, мілітаризацією навколосезонного космічного простору.

Визначені пріоритети можуть бути реалізовані шляхом здійснення таких ключових дій:

1) розвиток спроможностей щодо забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту під час підготовки та проведення комплексної оборони України;

2) вогневе ураження противника, авіація та протиповітряна оборона України, контроль прибережних регіонів, проведення спеціальних операцій, оборона територій України, управління та комплексне забезпечення збройних сил, відсіч агресії в кіберпросторі (здійснення кіберзахисту).

Серед документів визначальне місце займає Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України [10], згідно якої передбачено, що створення умов для розвитку оборонно-промислового комплексу України здійснюється шляхом виробництва високоефективного озброєння, військової та спеціальної техніки з використанням механізмів державно-приватного партнерства та військово-технічного співробітництва з іноземними державами. Глобальна тенденція розвитку оборонної промисловості характеризується особливо високою швидкістю технологічних змін і переходом до нових технологічних систем (штучний інтелект, розвиток нових комунікаційних технологій, біотехнології, електротехніка тощо). Оскільки нові ринки розвиваються, а наявні ринки звужуються, конкуренція між виробниками зброї посилюється. Тенденція розвитку зброї полягає в тому, що найбільші країни світу роблять активні кроки з модернізації своїх збройних сил. Зміни у способах ведення збройних конфліктів створюють нові вимоги до розробки зброї на основі нових фізичних принципів і технологій у сферах квантової, інформаційної, космічної, гіперзвукової, біотехнології та штучного інтелекту, використання матеріалів, робототехніки та автономності. Таким чином, розробляються безпілотні літальні апарати, вдосконалюється високоточна неядерна зброя.

Доцільно зауважити, що 12 травня 2021 року Кабінет Міністрів України Розпорядженням від № 438-р затвердив План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки [11],

згідно якого у цей період очікується низка заходів та законодавчих ініціатив, зокрема:

1) запровадження правового регулювання з питань формування національної політики у сфері штучного інтелекту;

2) запровадження державної підтримки впровадження технологій штучного інтелекту у пріоритетних галузях економіки;

3) впровадження технологій штучного інтелекту в національні системи кібербезпеки для аналізу та класифікації загроз і вибору стратегій для стримування та запобігання їх виникненню;

4) встановлення пріоритетних напрямків та основних завдань розвитку технології штучного інтелекту в документах оборонного планування тощо.

У серпні 2021 року Кабінет Міністрів України затвердив Програму підвищення обороноздатності і безпеки держави в частині матеріально-технічного забезпечення побудови загальнонаціональної цифрової багатоканальної телемережі МХ-7 [12]. Ця програма спрямована на забезпечення інформаційної безпеки в Україні з метою захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз. Основними завданнями цієї програми є:

1) побудова цілісної національної телекомунікаційної інфраструктури на базі національних операторів багатоканальної мережі цифрового телебачення;

2) розширення послуг цифрового телевізійного мовлення щодо зони покриття населення, тим самим, підвищуючи інформаційну безпеку країни;

3) реагування на негативний вплив пропаганди.

Однак у серпні 2022 року строк виконання програми продовжено до 2023 року відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України "Про внесення зміни до Програми підвищення обороноздатності і безпеки держави в частині матеріально-технічного забезпечення побудови загальнонаціональної цифрової багатоканальної телемережі МХ-7" [13].

Необхідно відзначити, що 23 лютого 2023 року Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Україною та ЄС про участь України у програмі ЄС "Цифрова Європа" [14]. Метою цього документу є посилення та просування потенціалу Європи в ключових сферах цифрових технологій. Перш за все, цей документ створює умови для участі України в програмах ЄС, які надають додаткові стимули та можливості для цифрової трансформації промисловості та суспільного життя, розвитку цифрової економіки, ІТ-бізнесу, штучного інтелекту та цифрового вдосконалення пропозиції громадян.

Таким чином, слід відзначити, що європейська орієнтація на цифровізацію суспільства та розвиток і поширення штучного інтелекту підтримується Україною з позиції органів публічної влади.

Зазначене свідчить про формування бачення щодо розробки спеціальних документів у сфері застосування технологій штучного, виходячи з існуючих оборонних потреб України в цілому. Але жодного цілісного стратегічного документа, наприклад, стратегії розвитку штучного інтелекту, у сфері забезпечення національної безпеки та обороноздатності України наразі немає.

Звертаючись до узагальнень, можна виділити позитивні та негативні риси використання штучного інтелек-

ту у сфері забезпечення національної безпеки та обороноздатності України. Деякі з найбільш позитивних функцій включають:

1) підвищення ефективності: штучний інтелект допомагає збирати й аналізувати великі обсяги даних, забезпечуючи швидший і точніший аналіз інформації та скорочуючи час, необхідний для прийняття рішень;

2) зменшення ризиків: штучний інтелект може допомогти запобігти катастрофам і мінімізувати ризики для Збройних Сил України, щоб зберегти націю в безпеці;

3) гарантія безпеки: штучний інтелект можна використовувати для забезпечення безпеки країн;

4) автоматизація контролю доступу до кордону та процесів виявлення та запобігання тероризму та злочинності: штучний інтелект може автоматизувати багато процесів захисту, зменшуючи ризик помилки та підвищуючи ефективність;

5) удосконалення зброї: штучний інтелект можна використовувати для розробки та вдосконалення зброї, яка дає Збройним Силам України перевагу на полі бою [15].

До негативних рис використання штучного інтелекту у сфері забезпечення національної безпеки та обороноздатності України відносяться:

1) етичні аспекти: використання штучного інтелекту може порушувати етичні принципи та права людини, особливо щодо конфіденційності персональних даних і застосування зброї;

2) ризики для безпеки: використання автономної зброї, керованої штучним інтелектом, створює ризики для безпеки та може призвести до нещасних випадків і непередбачуваних наслідків;

3) вразливість системи: штучний інтелект може стати мішенню для кібератак і вірусів, що може призвести до збоїв у роботі та непередбачуваних наслідків;

4) залежність від технологій: використання штучного інтелекту для оборонних можливостей може призвести до залежності від технологій, що може бути проблематичним у разі збоїв пристроїв і збоїв у мережі;

5) вартість: розгортання штучного інтелекту для оборонних цілей може бути дорогим і вимагати значних інвестицій у дослідження та розвиток технологій [15].

Розробка та придбання штучного інтелекту, здатного виконувати складні завдання з високим ризиком, які потрібні для забезпечення обороноздатності країни, відрізняється від придбання традиційного програмного забезпечення. Традиційне програмне забезпечення запрограмоване на виконання завдань на основі статичних інструкцій, а штучний інтелект запрограмований на навчання та вдосконалення поставлених завдань. Щоб навчити та запустити цей процес машинного навчання, потрібні великі набори даних, значна обчислювальна потужність і постійний моніторинг, щоб забезпечити належну роботу можливостей.

Підсумовуючи, доцільно наголосити, що для забезпечення національної безпеки та обороноздатності України необхідно розвивати та впроваджувати в національне законодавство найкращі світові практики, які враховують потенційні можливості та загрози штучного інтелекту, розробляти відповідні алгоритми та процедури для забезпечення належного рівня кібербезпеки, захисту критичної інфраструктури, а також виявлення та запобігання загрозам.

ВИСНОВОК

Таким чином, за результатами проведених досліджень визначено, що наразі в Україні прийнято шість програмних довгострокових документів у напрямку безпеки, що стосуються (прямо чи опосередковано) питань національної безпеки та обороноздатності України та вирішують питання використання штучного інтелекту, зокрема це Стратегія забезпечення державної безпеки, Стратегія національної безпеки України, Стратегія інформаційної безпеки, Стратегія кібербезпеки України, Стратегія воєнної безпеки України та Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України. Крім того, затверджено План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки та продовжено термін дії Програми підвищення обороноздатності і безпеки держави в частині матеріально-технічного забезпечення побудови загальнонаціональної цифрової багатоканальної телемережі МХ-7. Визначено, що цілісного стратегічного документа, наприклад, стратегії розвитку штучного інтелекту, у сфері забезпечення національної безпеки та обороноздатності України наразі немає, тому для розроблення такого документу, що забезпечуватиме національну безпеку та обороноздатності України необхідно розвивати та впроваджувати в національне законодавство найкращі світові практики.

Література:

- Хаустова В. Є. Решетняк О. І., Хаустов М. М., Зінченко В. А. Напрямки розвитку технологій штучного інтелекту в забезпеченні обороноздатності країни. *БізнесІнформ*. 2022. № 3. С. 17—26.
- Чепков І. Б. Використання передових наукових знань, технологічних розробок та інновацій для зміцнення обороноздатності держави та досягнення військової переваги у технологічній сфері. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 6. С. 59—62.
- Демідов Б. О., Кучеренко Ю. Ф., Матющенко О. Г. Основні напрямки застосування технологій, що містять елементи та методи штучного інтелекту, в оборонній сфері. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2018. № 4. С. 7—15.
- Мінцифра та Укроборонпром розвиватимуть сферу штучного інтелекту в Україні. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-ta-ukroboronprom-rozvivatimut-sferu-sferu-shtuchnogo-intelektu-v-ukraini>
- Про Стратегію забезпечення державної безпеки: Указ Президент України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#n5>.
- Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
- Про Стратегію інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069>.
- Про Стратегію кібербезпеки України: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>.

9. Про Стратегію воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-3766>.

10. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України: Указ Президента України від 20 серпня 2021 року № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text>.

11. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021—2024 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 12.05.2021 № 438-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text>

12. Про затвердження Програми підвищення обороноздатності і безпеки держави в частині матеріально-технічного забезпечення побудови загальнонаціональної цифрової багатоканальної телемережі МХ-7: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма від 11.08.2021 № 826. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826-2021-%D0%BF#Text>

13. Про внесення зміни до Програми підвищення обороноздатності і безпеки держави в частині матеріально-технічного забезпечення побудови загальнонаціональної цифрової багатоканальної телемережі МХ-7: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2022 № 966. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-2022-%D0%BF#Text>

14. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу "Цифрова Європа" (2021—2027): Закон України від 23.02.2023 № 2926-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text>

15. Пацурія Ніно Бондовна. Впровадження технологій штучного інтелекту у забезпечення національної безпеки та обороноздатності України: проблеми та перспективи повоєнного періоду. Координата, 2023. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:8HKRiKzjo5wJ:https://coordynata.com.ua/vprovadzenna-tehnologij-stuchnogo-intelektu-u-zabezpecenna-nacionalnoi-bezpeki-ta-oboronozdattnosti-ukraini-problemi-ta-perspektivi-povoennogo-periodu&cd=2&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=firefox-b-d>

References:

1. Khaustova, V.Ye. Reshetniak, O.I. Khaustov, M.M. and Zinchenko, V.A. (2022), "Directions of Development of Artificial Intelligence Technologies in Ensuring the Country's Defense Capability", *BiznesInform*, vol. 3, pp. 17—26.

2. Chepkov, I.B. (2021), "Using advanced scientific knowledge, technological developments and innovations to strengthen the state's defense capabilities and achieve military superiority in technology", *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy*, vol. 6, pp. 59—62.

3. Demidov, B.O. Kucherenko, Yu.F. and Matushenko, O.H. (2018), "Basic sectors of application of technologies containing elements and methods of artificial intelligence in the defense sphere", *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbrojnykh Syl Ukrainy*, vol. 4, pp. 7—15.

4. Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2021), "The Ministry of Digital and Ukroboronprom will develop the field of artificial intelligence in Ukraine", available at: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra>

ta-ukroboronprom-rozvivatimut-sferu-shtuchnogo-intelektu-v-ukraini (Accessed 05 June 2023).

5. President of Ukraine (2022), Decree "About the Strategy for ensuring state security", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#n5> (Accessed 05 June 2023).

6. President of Ukraine (2020), Decree "National security strategy of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (Accessed 05 June 2023).

7. President of Ukraine (2021), Decree "About the Information Security Strategy", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069> (Accessed 05 June 2023).

8. President of Ukraine (2021), Decree "About the Cyber Security Strategy of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (Accessed 05 June 2023).

9. President of Ukraine (2021), Decree "About the Military Security Strategy of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-3766> (Accessed 05 June 2023).

10. President of Ukraine (2021), Decree "Strategy for the development of the defense-industrial complex of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text> (Accessed 05 June 2023).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On the approval of the plan of measures for the implementation of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine for 2021—2024", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text> (Accessed 05 June 2023).

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On the approval of the Program for Increasing the State's Defense Capability and Security in Part of the Material and Technical Support for the Construction of the Nationwide Digital Multichannel TV Network MH-7", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826-2021-%D0%BF#Text> (Accessed 05 June 2023).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "On making changes to the Program for increasing the defense capability and security of the state in terms of logistical support for the construction of the nationwide digital multi-channel television network MH-7", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 05 June 2023).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2023), The Law of Ukraine "On the ratification of the Agreement between Ukraine and the European Union on the participation of Ukraine in the European Union program "Digital Europe" (2021—2027)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text> (Accessed 05 June 2023).

15. Patsuriia, N.B. (2023), "Implementation of artificial intelligence technologies to ensure national security and defense capability of Ukraine: problems and prospects of the post-war period", available at: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:8HKRiKzjo5wJ:https://coordynata.com.ua/vprovadzenna-tehnologij-stuchnogo-intelektu-u-zabezpecenna-nacionalnoi-bezpeki-ta-oboronozdattnosti-ukraini-problemi-ta-perspektivi-povoennogo-periodu&cd=2&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=firefox-b-d> (Accessed 05 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 09.06.2023 р.

О. В. Баб'як,
к. мед. н., доцент, доцент кафедри медико-профілактичних дисциплін
та лабораторної діагностики, Комунальний заклад вищої освіти
"Рівненська медична академія" Рівненської обласної ради
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1934-0075>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.109

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ТА ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ЗДОРОВ'Я

O. Babiak,
PhD in Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Medical and Preventive Disciplines and Laboratory
Diagnostics, Communal institution of higher education "Rivne Medical Academy" Rivne Regional Council

DETERMINATION OF THEORETICAL BASIS AND PRINCIPLES OF THE STATE MANAGEMENT OF HEALTH CARE

Визначено, що ідентичність теоретичних підходів та формулювання принципів охорони здоров'я зумовлено соціальною та гуманістичною місією функціонування цієї сфери. Наголошено, що існування різних систем охорони здоров'я, трансформація системи охорони здоров'я, розширення державно-приватного партнерства в наданні медичних послуг потребує визначення універсальних теоретичних підходів та єдиних принципів організації охорони здоров'я, які можуть стати основою для подальшого вдосконалення державного управління системою охорони здоров'я.

Доведено, що визначення теоретичних засад та принципів державного управління охороною здоров'я в сучасних умовах повинно спиратися на врахування думок провідних фахівців в сфері державного управління, відповідати поточним потребам сфери охорони здоров'я, враховувати вплив воєнного стану, враховувати геополітичну ситуацію та можливості інтеграції у медичній сфері з провідними системами охорони здоров'я світу

It was determined that the identity of theoretical approaches and formulation of health care principles is determined by the social and humanistic mission of the functioning of this field. It is emphasized that the existence of different health care systems, the transformation of the health care system, the expansion of public-private partnership in the provision of medical services requires the definition of universal theoretical approaches and unified principles of the organization of health care, which can become the basis for further improvement of public administration health care system.

It has been proven that the definition of the theoretical foundations and principles of state management of health care in modern conditions should be based on taking into account the opinions of leading experts in the field of state management, meet the current needs of the health care sector, take into account the influence of martial law, take into account the geopolitical situation and the possibilities of integration.

The complexity of the principles of state management of health care, continuity in implementation and focus on prevention and rehabilitation are determined. The components of state management of the health care system and the principles of health care are analyzed on the basis of scientific synthesis.

It was determined that the implementation of the principles of state management of health care can take place on the basis of decentralization of state management, strengthening of local self-government processes, activation of the provision of medical services at the primary level in united territorial communities. It is emphasized that within the jurisdiction of the state administration, or administration at the regional and local levels, an increase in independence in the activities of health care institutions is announced. Such independence should be based on the expansion and clarification of the legislative field in the field of health care, the formation of a system of contractual relations. At present, such positions are implemented primarily by concluding contracts with the National Health Service of Ukraine.

Ключові слова: теоретичні засади, принципи, державне управління, охорона здоров'я, інтеграція, система.

Key words: theoretical foundations, principles, public administration, health care, integration, system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фундаментальні засади формування механізму державного управління охороною здоров'я було закладено цивілізаційним розвитком людства, цивілізаціями Сходу та Заходу. В епоху розвитку ринкових відносин набули вагомості підходи оцінки здоров'я не тільки як складової гуманітарної політики держави, але й категорії, яка має вагомий економічний потенціал. В теперішній час переважає необхідність інтеграції підходів до оцінки здоров'я як елемента гуманітарної парадигми розвитку людства, так і складової соціально-економічного розвитку суспільства, світової та національних економік. В світі існують різні підходи щодо функціонування моделей охорони здоров'я, але загальноцивілізаційні підходи до організації цих систем є тотожними. Ідентичність теоретичних підходів та формулювання принципів охорони здоров'я зумовлено соціальною та гуманістичною місією функціонування цієї сфери. Однак, існування різних систем охорони здоров'я, трансформація системи охорони здоров'я, розширення державно-приватного партнерства в наданні медичних послуг потребує визначення універсальних теоретичних підходів та єдиних принципів організації охорони здоров'я, які можуть стати основою для подальшого вдосконалення державного управління системою охорони здоров'я.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасними науковцями проведена ґрунтовна робота в дослідженні теоретичних засад та принципів державного управління охороною здоров'я. Необхідно визначити наступні наукові праці та авторів, що аналізували теоретичні підходи та принципи функціонування державної системи охорони здоров'я: Співак М. В. та монографію "Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна", Долгих М. В. та наукову роботу "Теоретичні засади реформування механізмів публічного управління системою охорони здоров'я", монографію "Державне управління охороною здоров'я України" під редакцією В. В. Лазоришинця, праці Рябця Д. М. "Державне регулювання сфери охорони здоров'я: принципи, механізм та інструменти" та Стеблянка І. О. "Про-

грамно-цільове управління в системі стійкого розвитку національної економіки". Окремо необхідно виокремити теоретичні дослідження в цій сфері, які провели в цілому комплексі праць професори Сазонець І. Л., Зима І. Я. та Вівсьянник О. М.

Не дивлячись на наявність великих напрацювань науковців в сфері державного управління системою охорони здоров'я в Україні та теоретичними основами функціонування цієї системи, сучасний стан стрімких трансформацій в охороні здоров'я зумовлює необхідність розширення досліджень цієї тематики.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті обрано визначення теоретичних засад та принципів державного управління охороною здоров'я, що в сучасних умовах повинно спиратися на врахування думок провідних фахівців в сфері державного управління, відповідати поточним потребам сфери охорони здоров'я, що перебуває під впливом воєнного стану, враховувати геополітичну ситуацію та можливості інтеграції у медичній сфері з провідними системами охорони здоров'я світу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На основі аналізу матеріалів монографії Співак М. В. можна визначити основні засади функціонування державної політики в забезпечення охорони здоров'я, формування здорової нації та здоров'язбереження в цілому. Такі засади можна визначити наступним чином:

- 1) право на здоров'я та його охорону як одного з фундаментальних прав людини;
- 2) загальні моральні цінності, повага до людини та її гідності, рівності, солідарності;
- 3) визначальний вплив громадського здоров'я на сталий розвиток та економічне процвітання;
- 4) пріоритетність питань охорони здоров'я та їх взаємозв'язку з іншими сферами державної політики;
- 5) прозорість у прийнятті рішень щодо розвитку державної політики здоров'язбереження;
- 6) наступність, безперервність та послідовність у впровадженні змін задля прогнозованості результатів державної політики здоров'язбереження;

7) дотримання збалансованості інтересів громадян, громад, суб'єктів господарювання, професіоналів охорони здоров'я та держави;

8) системний підход до організації національних та регіональних програм, заходів щодо їх функціонування;

9) узгодженість з політиками охорони здоров'я міжнародних організацій [1].

Фундаментальні засади функціонування державної політики в забезпеченні охорони здоров'я, формування здорової нації та системи здоров'язбереження реалізується в Конституції України. В окремих статтях Конституції визначають стратегічні положення організації охорони здоров'я, які потім реалізуються механізмом державного управління. В статті 24 Конституції України визначено, що "Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом". Рівні права громадян реалізуються і в контексті можливості отримання медичних послуг, доступу до медичних послуг, дотримання прав пацієнтів, лікарської таємниці, тощо. Стаття 27 Конституції визначає, що "кожна людина має невід'ємне право на життя". Ця стаття є фундаментальною основою функціонування системи охорони здоров'я гуманістичному середовищі суспільства України. Важливою є стаття 34 Конституції України, яку сформульовано наступним чином: "Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань". Обмеження прав громадян, свободи думок можливо у відповідності до змісту статті у найбільш екстремальних для держави випадків. До таких випадків відноситься і збереження здоров'я населення. Значною мірою ми можемо бачити шляхи реалізації цієї статті Конституції України у випадку боротьби з інфекційними захворюваннями, під час пандемії та в інших критичних ситуаціях. Значну практичну реалізацію конституційних прав мають положення статті 49 Конституції України. Основне положення цієї статті сформульовано наступним чином: "Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування". В статті йдеться про можливість надання безоплатної медичної допомоги громадянам України, функціонування мережі закладів охорони здоров'я, їх функціонування за рахунок державного та місцевого бюджетів. Процес трансформації системи охорони здоров'я в Україні призвів до сумнівів щодо реалізації положень цієї статті. З метою усунення відповідних протиріччів був проведений юридичний аналіз та прийнято спеціальне рішення Конституційного Суду України від 29.05.2002 р. № 10-рп/2002. Стаття 50 Конституції України наголошує, що "Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди". Безпосередньо стаття не пов'язана із функціонуванням державної системи охорони здоров'я, але є важливою складовою створення безпечного для здоров'я простору життя людини, формування здоров'язбережувальної парадигми життя в державі [2].

Конституційні положення є основою формування державних механізмів охорони здоров'я. В сфері публічного управління визначають вісім головних складових державного управління системою охорони здоров'я. Кожна з цих складових є основою для формування

механізму державного управління охороною здоров'я і вимагає врахування її в комплексному механізмі охорони здоров'я. Серед таких складових Долгих В.М. викремлює на ступні:

1. Види (методи) і типи управління медичним обслуговуванням;

2. Схема управлінської діяльності щодо системи охорони здоров'я;

3. Принципи, функції, засоби та форми управління медичною допомогою;

4. Умови щодо дії управління у галузі охорони здоров'я;

5. Принципи розвитку управління охороною здоров'я та медичних організацій;

6. Визначення та властивості об'єкта управління у сфері охорони здоров'я;

7. Завдання управління системою охорони здоров'я;

8. Процеси управління моделями організації системи охорони здоров'я [3].

Складові, що визначаються автором охоплюють як структурні елементи системи охорони здоров'я (схема управлінської діяльності щодо системи охорони здоров'я, види (методи) і типи управління медичним обслуговуванням, визначення та властивості об'єкта управління у сфері охорони здоров'я, процеси управління моделями організації системи охорони здоров'я), та і функціональні її складові (принципи, функції, засоби та форми управління медичною допомогою, умови щодо дії управління у галузі охорони здоров'я, принципи розвитку управління охороною здоров'я та медичних організацій, завдання управління системою охорони здоров'я). Таким чином, ми можемо охарактеризувати такий підхід як структурно-функціональний. Він є достатньо повним та вичерпно характеризує стан та основні характеристики механізму державного управління охороною здоров'я. З огляду на загальність та концептуальність такого наукового підходу, необхідно конкретизувати основні принципи охорони здоров'я.

За думкою, яку висловив Лазоришинець В.В. разом з колективом авторів в монографії "Державне управління охороною здоров'я України" основними принципами охорони здоров'я є:

— визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави;

— профілактична та реабілітаційна спрямованість функцій охорони здоров'я, взаємодія яких визначає стратегії її поліпшення та подальшого розвитку;

— спадкоємність в організації та реформуванні охорони здоров'я з урахування всесвітнього досвіду;

— комплексний медико-екологічний, медико-соціальний підхід до вирішення проблем охорони здоров'я;

— наукова обґрунтованість проектів з охорони здоров'я, концепцій і напрямів розвитку, методів і програм діяльності;

— багатокладність економіки охорони здоров'я і багатоканальність її фінансування;

— рівноправність громадян в отриманні медичної допомоги та інших послуг з охорони здоров'я, незалежно від форм власності закладів;

— інформаційна відкритість діяльності у сфері охорони здоров'я [4].

Аналізуючи представлені принципи охорони здоров'я слід визначити їх комплексність, спадкоємність в реалізації та спрямованість на профілактику та реабілітацію. Проаналізувавши складові державного управління системою охорони здоров'я та принципи охорони здоров'я на основі наукового синтезу доцільним є формування принципів державної політики охорони здоров'я. На основі досліджень, що провела Співак М. В. в монографії "Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна" можна визначити наступні принципи державного управління охороною здоров'я:

- 1) принцип "здоров'язбереження у всіх політиках";
- 2) принцип орієнтованості на здорову людину;
- 3) принцип доступності профілактичних заходів, а також заходів спрямованих на оцінку стану здоров'я або виявлення захворювання;
- 4) принцип об'єктивності;
- 5) принцип спільної відповідальності;
- 6) принцип дотримання і виконання оздоровчих заходів протягом усього життя;
- 7) принцип спільної цінності здоров'я;
- 8) принцип наукового підходу;
- 9) принцип реалізації внутрішньої гармонії фізичного, духовного, психічного стану людини, а також гармонії з екологічною і соціальною сферою;
- 10) принцип спрямованості на кількісну оцінку резервних можливостей організму здорової людини і їх корекцію для реалізації потенціалу здоров'я;
- 11) принцип поступовості передбачає послідовність реалізації цілей і завдань з формування здорового способу життя;
- 12) принцип сталого розвитку;
- 13) принцип економічної доцільності;
- 14) принцип координації;
- 15) принцип партнерства;
- 16) принцип нового гуманізму [1].

Проаналізувавши загальні принципи охорони здоров'я є доцільним розглянути безпосередньо принципи охорони здоров'я, які сформульовані в законодавчому полі. До таких принципів відносяться: визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави; дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я і забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій; загальнодоступність медичної допомоги та інших послуг у галузі охорони здоров'я; відповідність завданням і рівню соціально економічного і культурного розвитку суспільства, наукова обґрунтованість, матеріально технічна і фінансова забезпеченість; децентралізація державного управління, розвиток самоврядування і самостійності працівників сфери охорони здоров'я на правовій і договірній основі та інше [5]. Можна побачити, що такий підхід до трактування принципів є більш лаконічним і спрямованим на можливості їх практичної реалізації.

Забезпечення високого рівня розвитку медицини, ефективного функціонування системи охорони здоров'я можливо тільки в умовах функціонування системи державного управління цією сферою на інноваційних засадах. Інноваційність управління забезпечує проникнення інновацій в сферу охорони здоров'я, запровадження сучасних технологій лікування на основі ІТ-технологій, сучасного обладнання, високого рівня підготовки медичних кадрів, постійного підвищення кваліфікації лікарів тощо. Важливістю цього напряму розвитку медицини зумовило формування принципів функціонування механізму державного управління в контексті інноваційного розвитку медицини. Серед таких принципів Рябець Д. М. в роботі "Державне регулювання

сфери охорони здоров'я: принципи, механізм та інструменти" розглядає наступні:

- орієнтація на споживача і впровадження елементів конкурентних відносин;
- системний підхід і постійне поліпшення процесів, продуктів, послуг;
- удосконалення інструментів управління та контролю;
- лідерство і залучення працівників;
- створення інформаційного середовища і технологій для реалізації управлінських рішень;
- відповідність принципам програмно-цільового управління, принципам і вимогам проектного управління;
- використання інструментів стратегічного і операційного планування, логістики (взаємовигідні відносини з постачальниками);
- підвищення якості фінансового управління в сфері охорони здоров'я;
- підвищення мотивації керівників щодо оптимізації чисельності працівників та скорочення витрат на їх діяльність" [6, с. 164—176].

Аналіз цих принципів доводить, що їх реалізацію зумовлено конкурентними підходами в розвитку системи охорони здоров'я. Такі підходи з'явилися не так давно і зумовлені появою конкуренції між секторами сфери охорони здоров'я різної форми власності, конкуренцією між лікувальними закладами однієї форми власності та конкуренції з лікувальними закладами з інших країн. Багатовекторність розвитку сфери охорони здоров'я із застосуванням інноваційних підходів потребує від держави вдосконалення методів контролю та моніторингу ринку медичних послуг, системного підходу до запровадження інновацій в медичній сфері. Підвищення самостійності в прийнятті управлінських рішень, автономії лікувальних закладів в економічній сфері зумовлює необхідність застосування підходів програмно-цільового управління та вимог проектного менеджменту. Проф. Стебляк І.О. визначає, що: "тенденції економічного розвитку України потребують використання на практиці широкого набору різноманітних інструментів державного управління. Одним із таких інструментів є програмно-цільовий підхід у плануванні та управлінні соціально-економічними об'єктами та процесами ... методи впливу держави на ринок та соціум містять у собі такі глобальні напрями, як прогнозування, планування, державне цільове управління, грошове, кредитне та бюджетне регулювання" [7, с. 38—42].

Таким чином, інноваційна система охорони здоров'я стає сферою, яка повністю підпадає під державного управління на основі повного комплексу економічних, фінансових, організаційних інструментів органів державної влади. Особливо слід виокремити вплив інформаційних технологій в діяльність закладів охорони здоров'я та управлінських процесів цієї сферою.

ВИСНОВКИ

Реалізація теоретичних засад та принципів охорони здоров'я в Україні за думкою проф. Сазонця І.Л., проф. Зими І.Я., Вівсяника О.М. можлива в умовах формування інституційного середовища охорони здоров'я [8, с. 275—284, 9, с. 108—112], важливою скла-

довою якого є ґрунтовна законодавча база. Представлені в статті принципи державного управління охороною здоров'я забезпечують наявність державних гарантій отримання громадянами медичної допомоги, постійне підвищення якості медичних послуг у відповідності до зростання загальної матеріально-технічної бази охорони здоров'я, національної економіки та рівня розвитку суспільно-економічних відносин, необхідність інвестування в медичну науку та дослідження, що пов'язані із дотичними питаннями покращання екології, розвитку фізичної культури та спорту, сфери рекреації, медичного, оздоровчого туризму.

Реалізація таких принципів може відбутися на основі децентралізації державного управління, посилення процесів місцевого самоврядування, активізації надання медичних послуг на первинному рівні в об'єднаних територіальних громадах. Крім того, в межах юрисдикції державного управління, або управління на регіональному, місцевому рівнях проголошується підвищення фінансової, економічної самостійності в діяльності закладів охорони здоров'я. Така самостійність повинна базуватися на розширенні та уточненні законодавчого поля сфери охорони здоров'я, формування системи договірних відносин. На теперішній час такі позиції реалізуються в першу чергу шляхом укладання договорів з Національною службою здоров'я України основою яких є укладенні декларації медичного закладу із пацієнтами.

Література:

1. Співак М. В. Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна: монографія. Київ: Видавництво "Логос", 2016. 536 с.
2. Конституція України. URL: <https://www.spfu.gov.ua/documents/1757.html> (дата звернення: 4.04.2022 р.).
3. Долгих М.В. Теоретичні засади реформування механізмів публічного управління системою охорони здоров'я: дис. ...д-ра філософії: 281. Київ, 2021, 255 с.
4. Державне управління охороною здоров'я України: [монографія]./В.В. Лазоришинець та ін. Київ: "Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України", 2014. 312 с.
5. Положення про Міністерство охорони здоров'я України затверджене Указом Президента України від 24.07.2000 (зі зм. від 06.04.2004). URL: www.rada.gov.ua. (дата звернення: 4.04.2022 р.).
6. Рябець Д. М. Державне регулювання сфери охорони здоров'я: принципи, механізм та інструменти. Економічні горизонти. 2018, № 4 (7). с. 164 — 174).
7. Стеблянок І. О. Програмно-цільове управління в системі стійкого розвитку національної економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 20. С. 38—42.
8. Сазонець І.Л., Вівсянник О.М. Стратегічні пріоритети Всесвітньої організації охорони здоров'я в інституційному механізмі державного управління системою охорони здоров'я. Вісник НУЦЗУ. Серія: державне управління. 2020. № 1. С. 275—284.
9. Сазонець І.Л., Зима І.Я. Соціальні та медичні інституції в трансформації державної системи охорони здоров'я. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 23. С. 108—112.

References:

1. Spivak, M. V. (2016), *Derzhavna polityka zdorov'iazberezhennia: svitovyy dosvid i Ukraina* [State health care policy: world experience and Ukraine], Lohos, Kyiv, Ukraine.
2. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://www.spfu.gov.ua/documents/1757.html> (Accessed 4.04.2022).
3. Dolhikh, M.V. (2021), "Theoretical principles of reforming mechanisms of public management of the health care system", Ph.D. Thesis, Kyiv, Ukraine.
4. Lazoryshynets', V.V. (2014), *Derzhavne upravlinnia okhoroноiu zdorov'ia Ukrainy* [State Department of Health Protection of Ukraine], *Ukrains'kyj instytut stratehichnykh doslidzhen' MOZ Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
5. President of Ukraine (2000), Decree "Regulations on the Ministry of Health of Ukraine", available at: www.rada.gov.ua. (Accessed 4.04.2022).
6. Riabets', D. M. (2018), "State regulation of health care: principles, mechanism and tools", *Ekonomichni horizonty*, vol. 4 (7), pp. 164—174.
7. Stebliancko, I. (2015), "Target-oriented management system in the sustainable development of the national economy", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 38—42.
8. Sazonets', I.L. and Vivsiannyk, O.M. (2020), "Strategic priorities of the World Health Organization in the institutional mechanism of state management of the health care system", *Visnyk NUTsZU. Serii: derzhavne upravlinnia*, vol. 1, pp. 275—284.
9. Sazonets, I. and Zyma, I. (2018), "Social and medical institutions in the transformation of the state system of health care", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 23, pp. 108—112.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2023 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

А. О. Сабадос,

к. е. н., доцент кафедри національної економіки та публічного управління, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6430-1505>

О. В. Харченко,

аспірант кафедри національної економіки та публічного управління, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2207-5244>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.114

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

A. Sabadosh,

PhD in Economics,

Associate Professor of the Department of National Economics and Public Administration, Vadym Hetman Kyiv National University

O. Kharchenko,

Postgraduate student of the Department of National Economy and Public Administration, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS AND EFFICIENCY OF THE ACTIVITY OF ADMINISTRATIVE SERVICE CENTERS IN UKRAINE

Метою дослідження є визначення сутності державних послуг, умов актуальності їх надання, факторів впливу на організації, які їх надають. А також аналіз динаміки основних тенденцій надання адміністративних послуг центрами надання адміністративних послуг в Україні. Визначено основні проблеми, що впливають на ефективність та економічність діяльності центрів надання адміністративних послуг. На основі аналізу зроблено висновок, що якість надання адміністративних послуг впливає на розвиток національної економіки. Це особливо важливо в умовах воєнного стану.

The purpose of the study is to determine the essence of public services, the conditions of relevance of their provision, factors influencing the organizations that provide them. As well as the analysis of the dynamics of the main trends in the provision of administrative services by administrative service centers in Ukraine. The main problems affecting the efficiency and economy of the activity of administrative service centers were identified. The essence of the concept of administrative service, the theoretical foundations of this category and the specifics of its provision under martial law are specified. The main requirements for the efficiency and quality of administrative services have been studied. Decentralization is considered as a tool for reforming local self-government and the territorial organization of power in Ukraine and is a prerequisite for the formation of effective incentives for regional development, for the successful implementation of reforms at the local, regional level, the real basis of which is the formation of effective administrative incentives for the self-development of territorial communities.

One of the possible options for development is bringing local self-government bodies closer to people and their needs. Since all types of activities require evaluation, management is no exception, therefore the main goal of state authorities at the local level should be the provision of quality administrative services. Based on the analysis, it was concluded that the quality of the provision of administrative services affects the development of the national economy. This is especially important in the conditions of martial law.

Ключові слова: адміністративні послуги, цифровізація економіки, центр надання адміністративних послуг (ЦНАП), ефективність, результативність.

Key words: administrative services, digitalization of the economy, center for the provision of administrative services (ASC), efficiency, effectiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Як збудувати ефективні відносини бізнесу, влади і суспільства? Ця проблема завжди була актуальною у вітчизняній і в закордонній науці та практиці управління. Під впливом зовнішніх змін система державного управління вимагала застосування нових підходів: трансформації традиційних бюрократичних методів управління, на такі, що зорієнтовані на надання якісних публічних послуг.

Україна впроваджує концепцію "сервісної держави" та адаптує принципово нові підходи до публічних послуг. Людина все більшою мірою сприймається як клієнт і споживач публічних послуг, а діяльність органів державної влади всіх рівнів та органів місцевого самоврядування — через призму задоволення потреб мешканців громад.

Реформа з децентралізації зробила пріоритетним роль громадськості, як зацікавленої сторони у розвитку нової моделі публічного управління.

Залучення громадян до процесу прийняття рішень є ключовим елементом не тільки демократичної моделі публічного управління та адміністрування, але також є запорукою покращення умов життя в громаді через удосконалення процесу надання публічних послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науковці розходяться у поглядах щодо оцінки ефективності, тому його вимірювання є процесом креативним. Це виникло через те що до ХХ ст. не розділяли поняття "ефективність" та "результативність", ще одним недоліком є процес перекладу, який є перепорою для вітчизняних науковців.

Кене Ф. та Петті В. акцентували увагу на тому, що ефективність -результативність управління щодо дій суб'єкта управління [11]. Рікардо Д., Емерсон Г. визначають ефективність як співвідношення ефекту до витрат чи ресурсів. Друкер П. визначає, що ефективність — можливість найбільш економічними способами досягнути мети [11].

Поняття ефективність як характеристику діяльності підприємства використовували у своїх працях: А.Файоль, Г.Форд, Т. Пітерс та інші.

Науковці минулого століття розглядали "ефективність" як результат діяльності, на який впливають різні фактори. З 90-х років і по сьогодні більшість науковців визначає ефективність як співвідношення виконання функцій до затрат на їх виконання, яке залежить від багатьох факторів [6].

На думку В. Авер'янова ефективність виражається у кінцевих результатах, а критеріями ефективності є комфортність, своєчасність, доступність, задоволеність громадян, професійність, швидкість, повага до особи [10]. Приходченко Л. висловлює свою думку, що ефективність — це співвідношення якості й кількості надання послуг щодо діяльності та витрат на надання цих послуг [6].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

З кожним роком по всьому світу, а не лише в Україні, зростає тенденція до підвищення рівня життя громадян, тому є важливим ефективно і раціонально організувати систему публічного управління. Оскільки на даному етапі Україна переймає міжнародний досвід та намагається вийти на світовий рівень, тому доцільним є розглянути напрямки здійснення адміністративної реформи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна має значний інвестиційний потенціал, зокрема: є одним з найбільших потенційно містких ринків в Європі; володіє багатими природними ресурсами; має високий рівень науково-дослідних розробок у багатьох галузях науки і техніки та значний науково-технічний потенціал; володіє значним сільськогосподарським потенціалом (вигідне географічне розташування, сприятливий клімат, родючі ґрунти); має добре розвинену інфраструктуру. Окрім того, привабливість української економіки ґрунтується наявністю відносно дешевої кваліфікованої робочої сили та посиленні зв'язків з країнами ЄС, членстві в СОТ тощо.

Однак, недавні події в країні суттєво дестабілізували економічну ситуацію.

Децентралізація, реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні є вихідною умовою для формування дієвих стимулів регіонального, розвитку, для успішного здійснення ре-

форм на місцевому, регіональному рівні, реальним підґрунтям яких є формування дієвих управлінських стимулів до саморозвитку територіальних громад.

Один із можливих варіантів розвитку є наближення органів місцевого самоврядування до людей та їхніх потреб. Оскільки усі види діяльності потребують оцінки, то управління не є виключенням, тому головною метою органів державної влади на місцевому рівні має бути надання якісних адміністративних послуг.

Україна нині рухається у напрямку вступу до ЄС, одними із вимог є кардинальні зміни у сфері надання адміністративних послуг. Тож надання якісних адміністративних послуг є одним із пріоритетів розвитку та вдосконалення для нашої країни.

Цифровізація економіки, яка набирає обертів по всьому світу, тісно пов'язана з державною підтримкою інновацій, трансформацією державного управління і побудовою цифрового уряду. Базою для цифрової діяльності стали досягнення країн в розбудові цифрового врядування і намагання досягнути злагодженої роботи різних відомств при наданні державних послуг, а також залученні громадян у процеси реалізації державної політики.

Найбільші труднощі при організації цифрової діяльності створює її висока складність, а також схильність до змін, які обумовлені реформуванням державного управління та еволюцією суспільних відносин. Ще одним джерелом змін є стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які не тільки відкривають нові можливості для вдосконалення цифрової діяльності, а також є причиною нових викликів та очікувань, часто завищених, з боку споживачів адміністративних послуг державних послуг.

Розрізняють різні види ефективності — соціальну, економічну, бюджетну, організаційну, виробничу, страхову, банківську та інші. На сьогодні усі види ефективності пов'язані між собою та впливають один на одного, ефективність має враховувати ефекти від діяльності в минулому та відкоригувати тенденції на майбутнє.

Показник ефективності дає можливість оцінити:

- Ступінь виконання завдання;
- Готовність задовольняти запити;
- Задоволення споживачів.

Виміром ефективності є якість. Зміна чинників та навколишніх умов, які впливають на рівень послуг, є управлінням якістю. Саме управління включає забезпечення належної якості, контроль за дотриманням правил, можливість її покращення.

Отже, ефективність це складна і багатогранна дефініція, яка в загальному визначенні включає співвідношення ресурсів та витрат, максимальний обсяг виробництва при мінімальних затратах, відношення цінності результатів до витрат. Індикатором розвитку є саме ефективність.

На оцінку результативності надання адміністративних послуг мають вплив: споживачі,

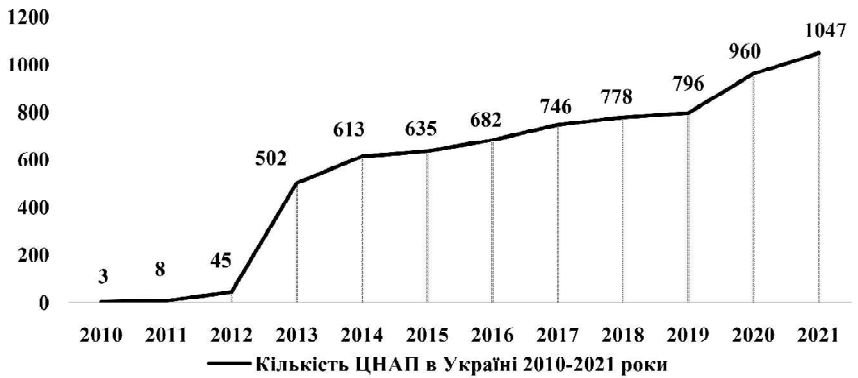

Рис. 1. Розвиток мережі ЦНАП протягом 2010–2021 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [15].

персонал, власники, постачальники, партнери, громадяни, держава. Так споживачі потребують задоволення своїх потреб, власники (центри надання адміністративних послуг) стабільному функціонуванні, держава — низького рівня ризику, працівники — високих заробітних плат та хороших умов праці. Так і для кожного є свій показник: для споживачів — кількість часу витраченого на отримання послуги, кількість часу проведеного в черзі; власників — кількість наданих послуг, терміни їх виконання, продуктивність праці; працівників — зарплато місткість, економія чисельності працівників; держави — рівень задоволеності споживачів, рівень корупції в країні, економічна вигода від центрів надання адміністративних послуг.

Одним із завдань є формування системи критеріїв та показників для можливості провести оцінку ефективності надання адміністративних послуг та підвищення її якості.

Отже, головною відмінністю ефективності та результативності є те, що ефективність — це апіорі є лише позитивним показником і характеризує приріст результатів, результативність може бути як позитивною, так і негативною.

Показник результативності є співставлення із запланованим, а ефективність із витратами, тому і різні цілі: у результативності покращення результату, у ефективності — зменшення затрат.

Одна з найбільш популярних послуг є паспортна, оскільки усі кому виповнилося 14 років, усі хто його втратив, при бажанні змінити з паперового на картку,

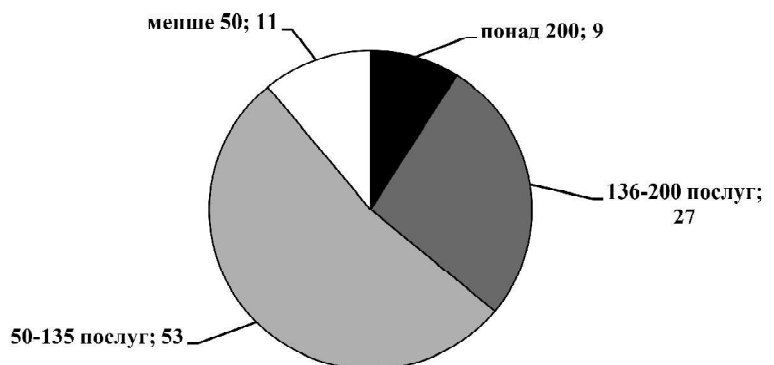

Рис. 2. Кількість послуг, що надаються у ЦНАП (станом на 01.07.2021), %

Джерело: розроблено автором на основі [19].

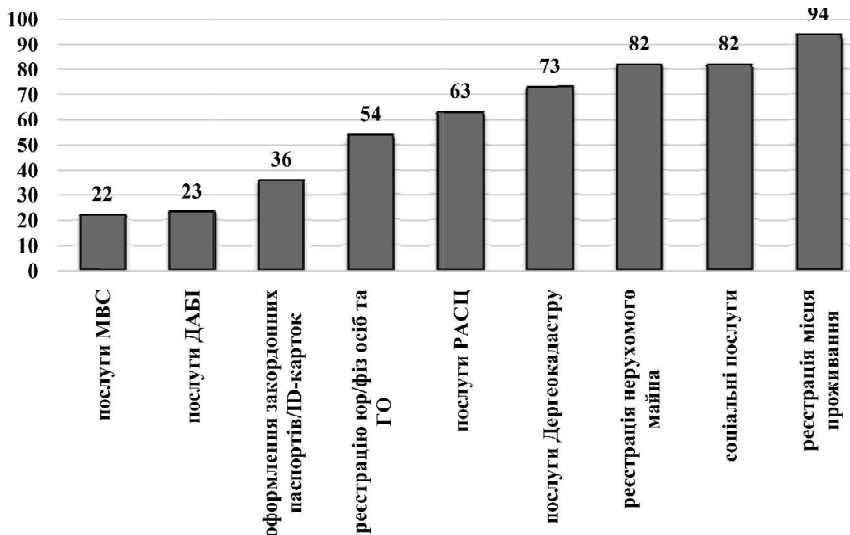

Рис. 3. Види адміністративних послуг надання яких на місцевому ринку є найважливішими, %

Джерело: розроблено автором на основі [17].

кому виповнилося 25 чи 45 років, при зміні прізвища — необхідно звертатися до Центру надання адміністративних послуг (далі — ЦНАП). Особливої популярності на-

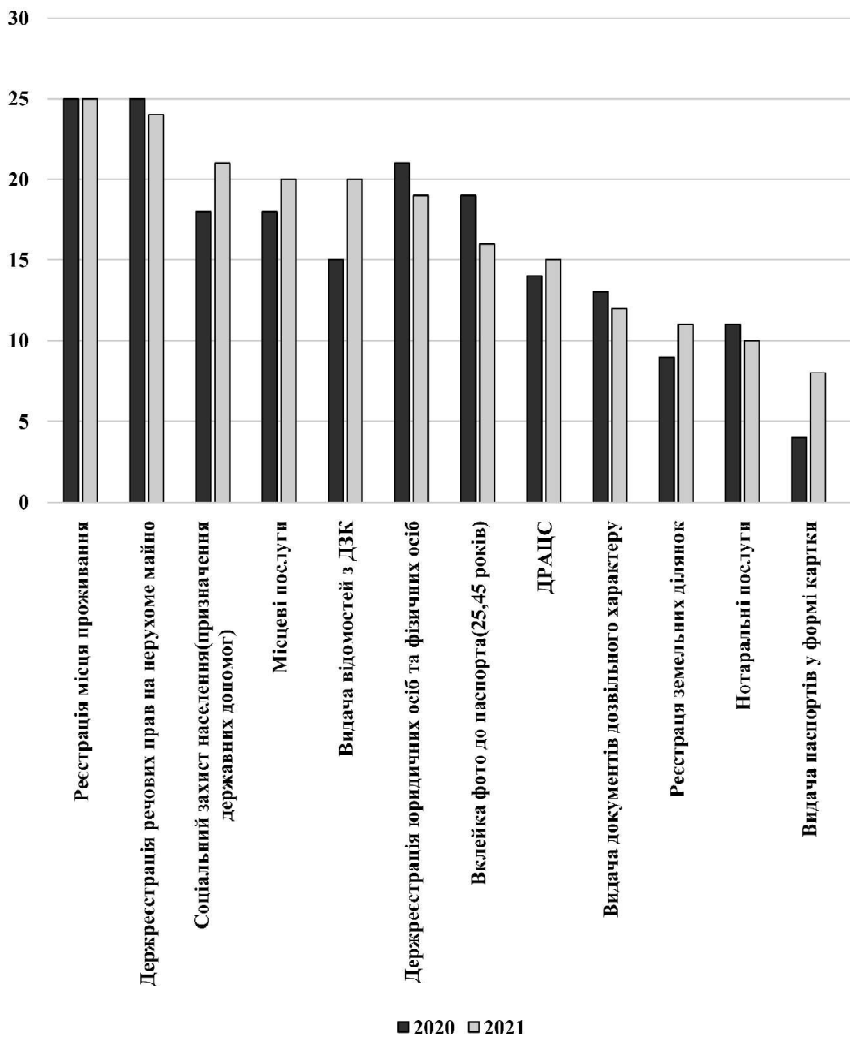

Рис. 4. Інтеграція груп послуг у 25 пілотних ЦНАП, кількість

Джерело: розроблено автором на основі [16].

буває також послуга, яка стосується отримання закордонного паспорта. Інтеграція паспортних послуг у ЦНАП створює соціальний ефект. Зручніше та комфортніше отримати паспорт у громаді, чим їхати до районного центру. Тому набувають поширення Центри надання адміністративних послуг, на рис. 1 можна побачити їх стрімке зростання, особливо після 2012 року, коли був затверджений Закон України "Про адміністративні послуги".

Від початку створення центрів пройшло більше 10 років, тому аксіомою є те, що кількість послуг зростає. На рис. 2 зображена діаграма на якій відображено у відсотковому вимірі, що із 796 центрів надання адміністративних послуг 53% (422 центри) надають 50—135 послуг, 9% надають більше 200 послуг, та доволі таки великий відсоток — 11 надають менше 50 послуг.

По Україні в середньому 1 працівник ЦНАП надає від 1300 (у 2020 році) до 1650 (у 2021 році) послуг у рік, в середньому 19 (у 2020 році) та 25 (у 2021 році) кон-

сультацій на день. У середньому ЦНАП надавав 35 адміністративних послуг у день у 2020 році, у 2021 — 44. Реєстрація місця проживання, реєстрація нерухомості, сфера соціального захисту, паспортні послуги — є найпопулярнішими видами послуг. Середні показники щодо надходжень коштів від адміністративних послуг такі: — разом з ЦНАП, які надають паспортні послуги — 406 тис. грн на рік (+25% порівняно з 2019) — без ЦНАП, які надають паспортні послуги — 290 тис грн на рік (+45% порівняно з 2020) [16].

Асоціацією Об'єднаних територіальних громад (ОТГ) у травні 2021 року проводилося опитування щодо організації надання адміністративних послуг. В опитуванні брали участь 66 ЦНАП (це 45% від усіх створених — 148-ми). 33 % послуг надається через ЦНАП та 30% через ЦНАП РДА. На рис. 3 зображено адміністративні послуги, надання яких на місцевому рівні є найважливішими, а саме — найбільш популярними є реєстрація місця проживання, наступну сходинку розділяють соціальні послуги та реєстрація нерухомого майна, на третій сходинці послуги Держгеокадастру.

На рис. 4 зображено порівняння різних видів послуг у 2020 та 2021 роках, можна побачити, що деякі види послуг збільшили свою кількість, а деякі, на жаль, втратили свої позиції.

Тому необхідно не тільки залучати нові послуги, такі як РАЦС, пенсійні та інші, а й дотримуватися того рівня, який був заданий спочатку (немає сенсу намагатися отримати нові послуги, маючи спад у 2 ЦНАП послуг з реєстрації бізнесу та аж у 3-х ЦНАП — послуг з вклейки фото до паспорта (25, 45 років)).

Центром політико-правових реформ проводяться дослідження, одним із яких є проведення оцінки роботи ЦНАП та опитування споживачів. Одним із факторів результативності послуг є інформаційне забезпечення, тому на рис. 5 зображена діаграма, яка інформує, що 36% опитаних отримали інформацію про сам ЦНАП у його приміщенні, 32% — від знайомих, така сама кількість з інтернету. Тобто працюють і нові методи (інтернет), і "сарафанне радіо", і зацікавленість людей.

Україна впорядкувала процес отримання дозволу на будівництво, скасувавши вимогу наймати зовнішнього керівника та запровадивши інтернет системи сповіщень. Україна також зробила отримання дозволу на будівництво дешевшим, зменшивши внесок до Київської міської ради. Також можемо проаналізувати рис. 6, який дозволяє нам зробити висновки щодо розвитку ведення бізнесу в Україні з 2015 до 2020 року.

Отже, як можна побачити з наведених вище статистичних даних багато громадян оцінюють позитивно діяльність ЦНАПів та їх роль у житті населення. У центрах надання адміністративних послуг громадяни можуть отримати відразу декілька послуг не змінюючи місцезнаходження та кількості документів, що заощаджує час та гроші мешканців.

У той же час надання адміністративних послуг є доволі неякісним сервісом — великі черги, відсутність онлайн послуг, низька інформаційна забезпеченість. Ці та інші негативні елементи дають стимул для розвитку та покращення діяльності центрів надання адміністративних послуг.

На сьогодні широкого розвитку набули "мобільні" центри — машини з необхідним устаткуванням, які виїжджають у віддалені місцевості для надання адміністративних послуг, тим хто не може дістатися центрів.

Оскільки послуги надаються у центрах надання адміністративних послуг, то їх вартість, тобто усі витрати на організацію надання лягають на ті ж центри. Адміністративні витрати — це витрати, понесені організацією, які не пов'язані безпосередньо з певною функцією, такою як виробництво або продаж. Ці витрати пов'язані з організацією в цілому, на відміну від окремих підрозділів або бізнес-підрозділів. Адміністративні витрати включають заробітну плату вищих керівників та витрати, пов'язані із загальними послугами, наприклад, бухгалтерським обліком та інформаційними технологіями.

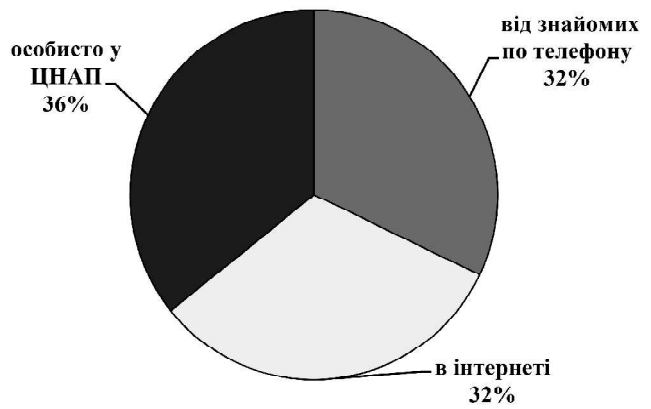

Рис. 5. Основні джерела інформації про ЦНАП, %

Джерело: розроблено автором на основі [20].

Стаття 11 Закону України "Про адміністративні послуги" (плата за надання адміністративних послуг (адміністративний збір)) декларує [2]:

- При наданні послуг може справлятися адміністративний збір;
- Надання адміністративних послуг у соціальній сфері здійснюється безкоштовно;
- Розмір плати за надання адміністративної послуги (адміністративного збору) і порядок її справляння визначаються законом з урахуванням її соціального та економічного значення;
- Отримана плата за надання адміністративних послуг зараховується до місцевого або державного бюджету, окрім випадків, встановлених законом;
- Плата за надання адміністративних послуг справляється одноразово;
- Забороняється вимагати сплати додаткових коштів не передбачених законом;

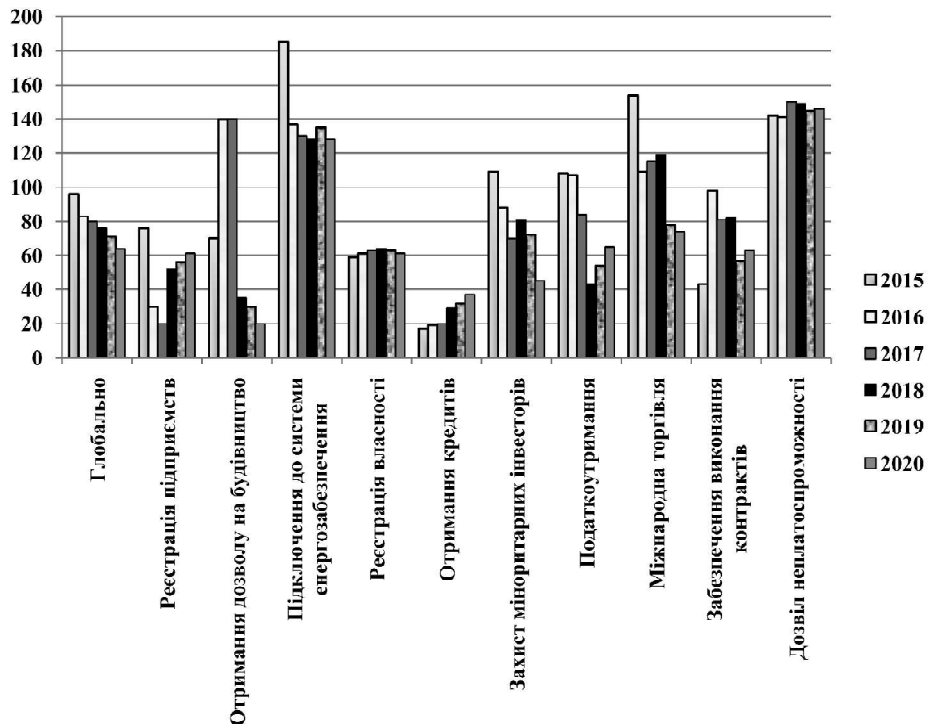

Рис. 6. Ведення бізнесу в Україні протягом 2015—2020 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [18].

— Внесення змін до реєстрів, інформаційних баз не вимагає сплати додаткових коштів.

Закон України "Про адміністративний збір" має чітко описувати поняття, види, функції та властивості адміністративного збору. Сплата за надання адміністративних послуг є відшкодуванням державі за витрати на сам процес їх надання [2].

Між фахівцями починається суперечність, оскільки держава вже отримала від громадян сплату у вигляді податків, тому справляння додаткових коштів є неприйнятним. Але різна роль даних дефініцій:

— Податки сплачуються з доходів чи благ і витрачаються на загальносуспільні цілі усього населення;

— Звернення за адміністративними послугами має індивідуальний характер, при цьому сплата за надання адміністративних послуг має компенсаційний зміст.

Адміністративний збір включає вартість бланку його персоналізацію та оплата вартості адміністративних послуг, що прописано у ЗУ "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус" [4], а саме у ч.2 ст.20. За прискорену видачу вартість послуг зростає удвічі, але перша видача паспорту громадянина України — безкоштовна, також можливі виключення для певних громадян на розсуд місцевих органів.

Адміністративний збір має бути фіксованим або мати межі, які будуть визначати максимальну та мінімальну вартість. За пришвидшену роботу при наданні послуги має бути вищий тариф. Окремо має зазначатися вартість за кур'єрську доставку та інші індивідуальні запити.

Порядок та спосіб сплати має прописуватися окремим пунктом, оскільки зараз Україна переходить від готівкового розрахунку до безготівкового.

Кошти від надання адміністративних послуг мають отримувати суб'єкти надання. У деяких випадках плата за адміністративні послуги виконує не тільки компенсаційну функцію, а й фіскальну — поповнення бюджету, регулюючи — обмеження кількості звернень.

Адміністративний збір:

- Має бути фіксованим;
- Чітко визначений розмір у гривні — національній грошовій одиниці;
- Не є податком;
- Сплачується лише один раз за одну послугу;
- Не має бути меншим за собівартість надання послуги;
- Має переглядатися один раз в 2-3 роки;
- Може бути сплачений двома платежами, у випадку великого розміру — аванс та сплата усієї суми після вирішення адміністративної справи;
- Може бути сплачений як готівкою, так і у безготівковій формі;
- Може сплачуватися у центрах надання адміністративних послуг, банківських установах, через термінали, в консульських установах, у пунктах пропуску через державний кордон та у інший спосіб не заборонений законом.

У дослідженні SIGMA наводить один із показників — орієнтоване на громадян надання послуг, який включає деякі субіндикатори:

- Ставлення громадян до якості послуг;
- Ставлення бізнесу до адміністративного тягаря;
- Відкриття бізнесу;

Дані субіндикатори були наведені з метою ознайомлення та звернення уваги на те, що важливою є думка звичайних громадян та бізнесу, що в свою чергу прямо впливають на загальний розвиток регіону.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що ефективне адміністрування адміністративних послуг є частиною реалізації адміністративної реформи в Україні. Послідовне проведення адміністративної реформи забезпечить чітке формування інституційно-владних повноважень, визначить пріоритети діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в орієнтація на споживача. Забезпечення необхідної кількості та якості адміністративних послуг допоможе сформувати сучасну культура публічного управління, яка буде відповідати українським реаліям.

На думку автора, для розробки єдиного алгоритму оцінки стандарту якості державних послуг необхідно провести інвентаризацію законодавства на предмет наявності вимог до державних послуг, здійснити моніторинг якості надання державних послуг, розробити нормативно-правові акти, що встановлюють вимоги і стандарти до якості державних послуг.

Цифровізація адміністративних послуг модернізує не лише систему публічного управління, а й діяльність державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування — і саме це є переусвідомленням взаємовідносин людини і держав.

Література:

1. Закон України "Про адміністративні послуги". Офіц. вид. Відомості Верховної Ради, 2013, № 32, ст.409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (Дата звернення: 25.02.2023).
2. Постанова КМУ №737 Тимчасовий порядок надання адміністративних послуг, пункт 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/737-2009-%D0%BF> (Дата звернення: 25.02.2023).
3. Закон України: "Про адміністративний збір". URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/360077> (Дата звернення: 27.02.2023).
4. Закон України "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус". URL: https://urist.com.ua/act/pro_yedynyi_derzhavnyi_demografichni_reiestr (Дата звернення: 27.02.2023).
5. Ніколаєнко К. В. Сутність та ознаки адміністративних послуг. Держава і право. 2009. Вип. 43. С. 272.
6. Махія Р.А. Теорії-моделі вимірювання ефективності у галузі державного управління. Державне управління: удосконалення та розвиток. №5. 2012.
7. Приходченко Л. Щодо сутності поняття "ефективність" в системі демократичного. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. Вип. № 3 (31). С. 61.

8. Осовська Г.В. Основи менеджменту: Навч. посібник, для студентів вищих навчальних закладів. К.: "Кондор", 2003. 456 с. URL: <https://library.if.ua/book/3/458.html> (Дата звернення: 26.02.2023).

9. Пустоветова І.К. Менеджмент: учеб. Пособие-Омск: Изд-во ОмГТУ, 2007. С. 92.

10. Авер'янов В.Б. Державне управління в Україні: навч. посіб. К., 1999. С. 8.

11. Проблема эффективности в современной науке / Под ред. А.Д. Урсула. Кишинев, 1985. с.119.

13. Економічна енциклопедія. URL: <https://studentbooks.com.ua/content/view/43/39/1/32/#149185> (Дата звернення: 26.02.2023).

14. Прокоф'єва К.В. Теоретична сутність економічної категорії "ефективність діяльності підприємства". URL: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/prpdaa/6.2/255.pdf>. (Дата звернення: 26.02.2023).

15. Єдиний державний портал адміністративних послуг. URL: <https://my.gov.ua/info/news/207/details> (Дата звернення: 27.02.2023).

16. Результати Моніторингу 25 пілотних ЦНАП. Програми "U-LEAD з Європою" Напрямок покращення якості надання адмінпослуг для населення. URL: https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Zvit_Monitoryng-2018-2019_TSNAp-Pochatkovoyi-Fazy-1.pdf (Дата звернення: 27.02.2023).

17. Організація надання адміністративних послуг в ОТГ: результати опитування. URL: <http://snap.in.ua/%d0%be%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd-%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f-%d0%bd%d0%b0%d0%b4%d0%b0%d0%bd-%d0%bd%d1%8f-%d0%b0%d0%b4%d0%bc-%d1%96%d0%bd%d1%96%d1%81-%d1%82%d1%80%d0%b0%d1%82%d0-%b8%d0%b2%d0%bd%d0%b8/> (Дата звернення: 27.02.2023).

18. The World Bank. Doing Business. URL: <https://www.worldbank.org/en/programs/business-enabling-environment> (Дата звернення: 27.02.2023).

19. Кількість послуг у ЦНАП збільшиться втричі — рішення Уряду. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13891> (Дата звернення: 27.02.2023).

20. Бригілевич І. Діяльність ЦНАП та оцінка якості надання адміністративних послуг. Київ, 2017. 34 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/15/Posibniik_CNAP.pdf (Дата звернення: 27.02.2023).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "On Administrative Services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (Accessed 25.02.2023).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2009), Resolution "Temporary procedure for providing administrative services, item 1", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/737-2009-%D0%BF> (Accessed 25.02.2023).

3. (2020), The Law of Ukraine "About the administrative fee", available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/360077> (Accessed 27.02.2023).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "On the Single State Demographic Register and the Documents that Confirm the Citizenship of Ukraine,

Identify a Person or its Special Status", available at: https://urst.com.ua/act/pro_yedynyi_derzhavnyi_demografichni_reiestr (Accessed 27.02.2023).

5. Nikolaienko, K.V. (2009), "The essence and characteristics of administrative services", *Derzhava i pravo*, vol. 43, pp. 272.

6. Makhynia, R.A. (2012), "Theories-models of efficiency measurement in the field of public administration", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 5.

7. Prykhodchenko, L. (2007), "Regarding the essence of the concept of "efficiency" in the democratic system", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr.* Odesa: ORIDU NADU, vol. 3 (31), pp. 61.

8. Osovs'ka, H.V. (2003), *Osnovy menedzhmentu [Basics of management]*, Kondor, Kyiv, Ukraine.

9. Pustovetova, Y.K. (2007), *Menedzhment [Management]*, OmHTU, Omsk, Russia.

10. Aver'ianov, V.B. (1999), *Derzhavne upravlinnia v Ukraini [Public administration in Ukraine]*, Kyiv, Ukraine.

11. Ursul, A.D. (1985), *Problema efektyvnosti v sovremennoj nauke [The problem of efficiency in modern science]*, Kyshynev, Republic of Moldova.

13. Economic encyclopedia (2023), available at: <https://studentbooks.com.ua/content/view/43/39/1/32/#149185> (Accessed 26.02.2023).

14. Prokof'ieva, K.V. (2013), "The theoretical essence of the economic category "enterprise activity efficiency"", available at: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/255.pdf> (Accessed 26.02.2023).

15. Ministry of Economy of Ukraine (2019), "Unified state portal of administrative services", available at: <https://my.gov.ua/info/news/207/details> (Accessed 27.02.2023).

16. U-LEAD (2019), "Results of Monitoring of 25 pilot TsNAPs. "U-LEAD with Europe" programs Direction to improve the quality of administrative services for the population", available at: https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/Zvit_Monitoryng-2018-2019_TSNAp-Pochatkovoyi-Fazy-1.pdf (Accessed 27.02.2023).

17. TsNAP (2019), "Organization of provision of administrative services in OTG: survey results", available at: <http://snap.in.ua/%d0%be%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd-%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f-%d0%bd%d0%b0%d0%b4%d0%b0%d0%bd-%d0%bd%d1%8f-%d0%b0%d0%b4%d0%bc-%d1%96%d0%bd%d1%96%d1%81-%d1%82%d1%80%d0%b0%d1%82%d0-%b8%d0%b2%d0%bd%d0%b8/> (Accessed 27.02.2023).

18. The World Bank (2023), "Doing Business", available at: <https://www.worldbank.org/en/programs/business-enabling-environment> (Accessed 27.02.2023).

19. Decentralization (2021), "The number of services at the National Medical Center will triple — the Government's decision", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/13891> (Accessed 27.02.2023).

20. Bryhilevych, I. (2017), "Activities of the National Center for National Health and Welfare and evaluation of the quality of the provision of administrative services", available at: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/15/Posibniik_CNAP.pdf (Accessed 27.02.2023).

Стаття надійшла до редакції 12.06.2023 р.

УДК 321.01(477)

І. В. Зубар,

*к. е. н., старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5112-421X>

Р. А. Пайлик,

*магістр кафедри публічного управління та адміністрування,**Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5626-9817>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.121

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

I. Zubar,

PhD in Economics,

Senior Lecturer of the Department of Public Management and Administration,

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

R. Paylik,

Master's student of the Department of Public Management and Administration,

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

DIRECTIONS OF REFORMING EXECUTIVE POWER BODIES OF UKRAINE IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

У статті проаналізовано систему органів виконавчої влади в Україні. За результатами проведеного дослідження узагальнено концептуальні напрями реформування виконавчої влади України в умовах децентралізації.

Визначено перспективи діяльності органів виконавчої влади в умовах децентралізації та узагальнено ключові особливості, серед яких: запровадження в державі інституту префектів, а з ними – префектур, введення чотирирівневої системи адміністративно-територіального розподілу, а саме за принципом: регіонального, субрегіонального, базового та допоміжного рівнів та запровадження інституту старост.

Особливу увагу приділено префектурі, як ефективній складовій системи виконавчої влади. Виділено основні функції, що виконує інститут префектури, зокрема адміністративні, юридичні та політичні. Узагальнено ключові функції префекта до яких включено контроль та нагляд за дотриманням законодавства при прийнятті органами місцевого самоврядування рішень.

The article analyzes the system of executive authorities in Ukraine. Executive bodies of local self-government are formed only at the local level, and state executive bodies are formed at three levels – national, regional, and municipal.

Based on the results of the research, the conceptual directions of reforming the executive power of Ukraine in conditions of decentralization are summarized. Decentralization is recognized as the most important and large-scale reform of the evolution of the administrative system in Ukraine. The main task of reforming the sphere of state administration is recognized as expanding and optimizing the powers of local self-government bodies.

Attention is focused on the importance of analyzing approaches to reforming power on the example of European countries. The systematization of examples of completed administrative and territorial reforms can become a starting point for completing the transformation in Ukraine.

It is emphasized the need to ensure a sufficient level of effective control, necessary for effective implementation by local self-government bodies of their powers.

The perspectives of the activities of the executive authorities in conditions of decentralization are determined and the key features are summarized. among which: the introduction of the institute of prefects in the state, and with them — the prefectures, the introduction of a four-level system of administrative-territorial distribution, namely according to the principle of: regional, subregional, basic and auxiliary levels and the introduction of the institute of elders.

Special attention is paid to the prefecture as an effective component of the executive power system. The main functions performed by the prefecture institute are highlighted, including administrative, legal and political. The key functions of the prefect are summarized, including control and supervision of compliance with the law when local self-government bodies make decisions.

The process of creating the institute of prefects for the purpose of supervising the observance of the Constitution and laws in Ukraine by local self-government bodies is analyzed. It was revealed that the initialization of the prefecture is provided for by drafts of the Law of Ukraine, which are still being finalized. Attention is drawn to the conceptual directions of reforming the administrative and territorial system of Ukraine.

Ключові слова: органи виконавчої влади, реформування, децентралізація органів виконавчої влади, префектура.

Key words: decentralization of executive bodies, reformation, decentralization of executive authorities, prefecture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Після здобуття Україною незалежності, перед наведеною спільнотою постала складна дилема — вироблення квінтесенції реформування органів державного управління радянської доби та створення власної автентичної моделі публічного управління та адміністрування. Першим нормативним актом, який окреслив магістральний вектор у цьому напрямку, стала Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [5]. Документ офіційно визначив концепцію державного управління в нашій країні засновану на поділі влади на три гілки — законодавчу, виконавчу та судову, а також передбачив формування інституту місцевого самоврядування як складового елементу публічного управління.

Аналізуючи сучасний стан реформування системи державного управління варто звернути увагу на трансформування виконавчої влади в аспекті децентралізації. Необхідно зазначити, що дана реформа підкріплена відповідною нормативно-правовою базою, що визначає основні завдання, шляхи та способи її здійснення. Водночас залишаються unreалізованими деякі поставлені завдання децентралізації та неурегульовані окремі сфери зокрема контролю, необхідного для ефективної реалізації органами влади своїх повноважень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасний стан реформування системи державного управління досліджують вчені Антонюк О. М., Борисочева Н. М., Жовнірчик Я. Ф., Антонова Л. В. та ін. Наукову зацікавленість до вивчення особливостей впливу децентралізації на розподіл повноважень між органами виконавчої влади проявляють вітчизняні науковці Воронов М. М., Журавель Я. В., Калакун Н. Г., Камінська Н.В. та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення концептуальних напрямів реформування органів виконавчої влади в умовах децентралізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зупинимось детальніше на системі органів виконавчої влади, до яких входять виконавчі органи державної влади та виконавчі комітети органів місцевого самоврядування. Організація системи державних органів виконавчої влади регламентується основоположними Законами України, зокрема: "Про Кабінет Міністрів України", "Про місцеві державні адміністрації" "Про центральні органи виконавчої влади". Погоджуємось із науковими результатами Борисочевої Н., яка, на основі детального аналізу зазначених нормативних актів, дійшла висновку, що систему органів виконавчої влади формує триада організаційно-правових структурних ланок:

- 1) Вища (Кабінет Міністрів України);
- 2) Центральна (міністерства, державні агентства, державні служби, державні інспекції та комісії, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом);
- 3) Адміністративно-територіальна (територіальні органи виконавчої влади та місцеві державні адміністрації [2].

Отже, резюмуємо, що відповідно до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [10], виконавчі органи місцевого самоврядування утворюються лише на місцевому рівні — при сільських, селищних, міських та районних у місті (у разі утворення) радах. При цьому, виконавчі органи державної влади утворюються на трьох рівнях — національному, регіональному, ті муніципальному.

Досліджуючи взаємозв'язок між органами виконавчої влади різних рівнів, Антонюк О.М. [1] зауважує, що сьогодні є головним завданням реформування сфери державного управління є розширення та оптимізація повноважень органів місцевого самоврядування. Аналізуючи моделі та методичні підходи до реформування влади у світі, можна дійти висновку про відсутність універсального кліше, яке б повністю забезпечило пряму інституційну трансплантацію успішних змін конкретної дер-

жави, для модернізації державного управління в Україні. Проте, систематизація прикладів проведених адміністративно-територіальних реформ деяких європейських країн, може стати відправною точкою для завершення трансформування в Україні.

Зазначимо, що однією із найбільш важливих та масштабних реформ, що стала результатом тривалої еволюції адміністративної системи в Україні, стала децентралізація. Аналізуючи генезис процесів децентралізації, звернемо увагу, що Україна перейняла на себе зобов'язання із дотримання європейських стандартів місцевої та регіональної демократії, ратифікувавши Європейську хартію місцевого самоврядування [6]. Згідно з умовами хартії основним принципом розподілу повноважень у країнах ЄС є принцип субсидіарності, відповідно до якого повноваження мають бути зосереджені на максимально нижчому рівні адміністративно територіального поділу держави. Варто відзначити той факт, що розпочатою реформу децентралізації можна вважати лише із 2014 року у результаті схвалення Кабінетом Міністрів України "Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні" який передбачав стимулювання об'єднання громад з метою усунення адміністративної парцеляції [16]. Таким чином в Україні розпочався масштабний процес децентралізації і територіальної консолідації, що сприяло формуванню на добровільних засадах укрупнених муніципалітетів [12]. Запровадження реформи децентралізації ореслило нові завдання трансформації інституту народовладдя, поставивши на фланг необхідність вирішення проблем взаємовідносин між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади [7]. Відповідно, наступний етап реформи децентралізації влади вважаємо за необхідне присвятити активізації державної політики у сфері створення відповідних органів виконавчої влади, які зможуть забезпечити достатній рівень дієвого контролю, необхідний для ефективної реалізації органами місцевого самоврядування своїх повноважень. Дану позицію підтримує Журавель Я. В. [8], наголошуючи, що розподіл повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування можливі лише після оновлення інституту відповідальності. У дослідженні цього напрямку реформування особливу увагу привернули результати досліджень учених проф. Жовнірчика Я. Ф. та проф. Антонової Л. В. [7], де вони акцентують увагу на необхідності збалансування державно-владних повноважень між органами державної влади, створенні механізмів для запобігання зосередження всієї влади у одного з них (законодавчо-представницького, виконавчо-розпорядчого чи судового) і забезпечення тим самим дієвої системи стримувань і противаг. Головну ідею системи стримувань і противаг учені вбачають у забезпеченні ефективності діяльності державної влади, налагодженні дієвого контролю за її діяльністю та уникненні загрози узурпації влади одним владним інститутом шляхом раціонального розподілу повноважень між всіма державними інституціями. При цьому дослідники наголошують, що за будь-якої форми правління має місце посилення саме виконавчої гілки влади [7]. Відповідні інститути системи "стримувань і противаг" для попередження такого явища регламентовані Конституцією України [15], серед них:

- 1) право "вето" Президента України на законопроект, прийнятий Верховною Радою України;
- 2) імпичмент Президента України з боку Верховної Ради України, що призводить до його усунення з поста;
- 3) прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України, яка має наслідком його відставку та ін.

На нашу думку, корисним при формуванні зазначеної системи "стримувань і противаг" стане правовий досвід Франції де в ході реформи децентралізації було створено інститут префекта. Якщо аналізувати величезний досвід Франції у сфері діяльності префектури, варто підкреслити, що префекти "як інститут влади є становим хребтом французької адміністрації" [3]. Уперше його було узаконеноу 1799 році Наполеоном Бонапартом з метою встановлення повного контролю над усією державною територією. Саме французька модель префекта, яка формувалася упродовж тривалого часу, вдосконалюючись у відповідь на управлінські виклики та децентралізаційні процеси, стала зразком для багатьох європейських країн [14]. Проте, якщо в епоху Наполеона інститут префектури було організовано як базовий елемент ієрархічної системи державної влади, то з розвитком децентралізаційних процесів він досяг повноцінної ланки публічного управління. Відтоді функції префекта зазнали розвитку від абсолютного контролю над територіями до представництва держави на місцях та нагляду за дотриманням законності органами місцевого самоврядування. Представляючи виконавчу владу, він здійснював керівництво місцевими органами міністерств і відомств та виконував делеговані міністрами повноваження. Сьогодні префект став нижчою ланкою в системі державної влади замість місцевих державних адміністрацій став відповідати за дотримання закону, реалізацію політики центрального уряду. За необхідності повинен досягати консенсусу з органами місцевого самоврядування, тобто, можна дійти висновку, що префект є наглядовим органом для органів місцевого самоврядування [3; 4].

Створення інституту префектів для нагляду за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування передбачено проєктом закону "Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)" [9]. Ним передбачалося внесення змін до ст. 118 Основного Закону України, в якій декларується, що виконавчу владу в областях і округах здійснюють територіальні органи центральних органів виконавчої влади, представниками яких є префекти, які наділені повноваженнями:

- 1) здійснювати нагляд за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування;
- 2) координувати діяльність територіальних органів центральних органів виконавчої влади та здійснювати нагляд за додержанням ними Конституції і законів України;
- 3) забезпечувати виконання державних програм;
- 4) спрямовувати і організовувати діяльність територіальних органів центральних органів виконавчої влади та забезпечувати їх взаємодію з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного або надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації;

5) здійснювати інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Однак зазначений проєкт закону було відкликано в серпні 2019 року для доопрацювання, а 13 грудня 2019 року до Верховної Ради України було внесено ще один проєкт закону № 2598 "Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)" [10]. Цим варіантом Закону запропоновано доповнити повноваження префекта ще одним пунктом, яким дозволяється "вносити Президенту України подання про зупинення дії ухваленого радою, головою громади, окружною, обласною радою акта, що не відповідає Конституції України та створює загрозу порушення державного суверенітету, територіальної цілісності чи загрозу національній безпеці". Однак і цей нормативний акт було відкликано главою держави 17 січня 2020 року.

Слід зазначити, що у згаданих вище проєктах конституційних змін щодо децентралізації влади було запропоновано нову модель виконавчої влади регіонального рівня. Ця модель передбачає, по-перше, зміни в системі адміністративно-територіального устрою, по-друге, введення на регіональному рівні нової посадової особи виконавчої влади — префекта, по-третє, трансформацію регіонального самоврядування шляхом скасування обласних і районних рад і запровадження власних виконавчих органів.

Проаналізувавши досвід децентралізаційних процесів в європейських країнах Н. Калакун [13] виділяє такі основні концепти реформування виконавчої влади:

— демократизація влади, шляхом розвитку місцевої та регіональної автономії — передбачається передача більш широкого кола повноважень майбутньому інституту префекта, з метою швидкої взаємодії відповідних гілок влади, без втручання центральних органів влади;

— максимізація оперативності вирішення місцевих проблем — передбачається розширення кола повноважень, а також можливість розпорядження відповідними фінансовими ресурсами на місцях та відповідно розподіляти необхідні на вирішення всіх інших питань наявні ресурси;

— інституційна свобода через регіональну та місцеву автономію — передбачає зменшення вертикальної ієрархії президентської гілки влади, та можливість самостійно вирішувати та відповідати за розвиток певного регіону, підконтрольного місцевим та виконавчим органам влади.

Варто також звернути увагу на концептуальні напрямки реформування влади, що прослідковується у проєкті закону "Про засади адміністративно-територіального устрою України" авторами якого пронованується запровадити на території України квадро-систему адміністративно-територіального розподілу влади на регіональному, субрегіональному, базовому та допоміжному рівнях.

На думку учених [7], політичні проблеми, конфліктність та необхідність розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, прояви двовладдя на місцевому рівні в цілому призводять до неефективності в управлінні та складності отримання адміністративних послуг та є причиною корупційних діянь. Відповідно, з метою удоско-

налення системи виконавчої влади в Україні у світлі досягнення цілей децентралізації, слід врахувати два основних концепти: розмежувати повноваження органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, оптимізувати тим самим систему органів публічного управління. У разі остаточного погодження законопроєкту або будь якого іншого, розробленого на його основі, залишаються питання, які будуть вимагати вирішення на законодавчому рівні: визначення і обґрунтування статусу префектів, зокрема, в плані порядку набуття та припинення повноважень, перелік повноважень, сфери їх компетенції на всіх рівнях адміністративного управління. Дискусійним можна вважати положення про призначення префекта, який є органом виконавчої влади, Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Тобто, залишається чинною модель призначення голів місцевих державних адміністрацій. Вважаємо більш доцільним призначення префектів в межах повноважень вищого органу в системі органів виконавчої влади — Кабінету Міністрів України.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження варто узагальнити концептуальні напрями реформування органів виконавчої влади України в умовах децентралізації. Ця модель передбачає, по-перше, зміни в системі адміністративно-територіального устрою, по-друге, введення на регіональному рівні нової посадової особи виконавчої влади — префекта, по-третє, трансформацію регіонального самоврядування шляхом скасування обласних і районних рад і запровадження власних виконавчих органів. У діяльності органів виконавчої влади в умовах визначених перспектив прослідковуються певні особливості, які полягають, по-перше, в запровадженні в державі інституту префектів, а з ними — префектур; по-друге, введенням чотирирівневої системи адміністративно-територіального розподілу, а саме за принципом: регіонального, субрегіонального, базового та допоміжного рівнів; по-третє, запровадження інституту старост.

Окрему увагу слід приділити інституту префекта, що являє собою орган виконавчої влади на місцевому рівні. Серед основних функцій інституту префектури можна виділити адміністративні, юридичні та політичні, виконуючи які він в умовах децентралізації забезпечує реалізацію державної політики. Повноваження префекта включають в себе функції контролю та нагляду за дотриманням законодавства при прийнятті органами місцевого самоврядування рішень щодо тих чи інших галузей діяльності.

Література:

1. Антонюк О. М. Взаємодія органів виконавчої влади на базовому рівні у процесі оптимізації повноважень органів місцевого самоврядування. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія Право. 2022. Вип. 71. С. 210—215.
2. Борисочева Н. М. Теоретичні підходи до розуміння системи органів виконавчої влади. Підприємство, господарство і право. 2021. № 6. С. 111—116.
3. Воронов М. М. Конституційні зміни у сфері децентралізації в Україні: чи потрібен досвід Франції? Вісник

Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія "Право". 2020. № 29. С. 76—83.

4. Ганущак Ю., Чипенко І. Префекти: уроки Франції для України. Київ: ІКЦ "Легальний статус", 2015. 44 с.

5. Декларація про державний суверенітет України. Декларація від 16.07.1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>

6. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи. Хартія: Міжнародний документ від 15.10.1985 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036/#Text

7. Жовнірчик Я. Ф., Антонова Л. В. Роль інституту префекта та префектур у забезпеченні спроможності територіальних громад в Україні. Публічне управління та регіональний розвиток. 2021. № 1. С. 119—215.

8. Журавель Я. В. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації органів виконавчої влади в Україні: моногр. Харків: Панов А.М., 2020. 424 с.

9. Закон України (проект) "Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)": проект Закону України від 01.07.2015 р № 2217а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812

10. Закон України (проект) "Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)": проект Закону України від 13.12.2019 р. № 2598. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644

11. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-п#Text>

12. Зубар І. В., Онищук Ю. В. Практика ЄС у децентралізації публічної влади та перспективи її застосування в Україні. Публічне управління та митне адміністрування. 2022. № 1 (32). С. 41—45.

13. Калакун Н. Г. Досвід реформ Польщі та Франції: концептуальна основа для децентралізації органів виконавчої влади України. Актуальні проблеми державного управління. 2021. № 2 (83). С. 179—185.

14. Камінська Н. В. Інститут префекта: французький досвід в умовах децентралізації влади. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2021. Вип. 72. С. 64—72.

15. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/ed19960628#Text>

16. Розпорядження КМУ "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні" від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р#Text>

References:

1. Antonyuk, O. M. (2022), "Interaction of executive authorities at the basic level in the process of optimizing the powers of local self-government bodies", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Serii Pravo*, vol. 71, pp. 210—215.

2. Borisocheva, N.M. (2021), "Theoretical approaches to understanding the system of executive authorities", *Pidpriyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 6, pp. 111—116.

3. Voronov, M. M. (2020), "Constitutional changes in the field of decentralization in Ukraine: is the experience of France needed?", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii "Pravo"*, vol. 29, pp. 76—83.

4. Hanushchak, Yu., Chipenko, I. (2015), *Prefekty: uroky Frantsii dlia Ukrainy [Prefects: lessons from France for Ukraine]*, ICC "Legal Status", Kyiv, Ukraine.

5. The Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR (1990), "Declaration on State Sovereignty of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (Accessed 15 June 2023).

6. Council of Europe (1985), "European Charter of Local Self-Government", available at: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036/#Text (Accessed 15 June 2023).

7. Zhovnirchik, Y. F., Antonova, L. V. (2021), "The role of the prefect's institute and prefectures in ensuring the capacity of territorial communities in Ukraine", *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok*, vol. 1, pp. 119—215.

8. Zhuravel, Ya. V. (2020), *Administrativno-pravove zabezpechennia detsentralizatsii orhaniv vykonavchoi vlady v Ukraini [Administrative and legal provision of decentralization of executive authorities in Ukraine]*, Panov A. M., Kharkiv, Ukraine.

9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *The Law of Ukraine (draft) "On Amendments to the Constitution of Ukraine (on decentralization of power)"*, available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (Accessed 20 June 2023).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), *The Law of Ukraine (draft) "On Amendments to the Constitution of Ukraine (on decentralization of power)"*, available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644 (Accessed 20 June 2023).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "About local Self-Government in Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-п#Text> (Accessed 20 June 2023).

12. Zubar, I.V., Onyshchuk, Yu.V. (2022), "EU practice in decentralization of public power and prospects for its application in Ukraine", *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannya*, vol. 1 (32), pp. 41—45.

13. Kalakun, N.G. (2021), "The experience of the reforms of Poland and France: a conceptual basis for the decentralization of the executive authorities of Ukraine", *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 2 (83), pp. 179—185.

14. Kaminska, N.V. (2021), "Institute of the prefect: the French experience in conditions of decentralization of power", *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna*, vol. 72, pp. 64—72.

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/ed19960628#Text> (Accessed 10 June 2023).

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), *Resolution "On the approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р#Text> (Accessed 12 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 21.06.2023 р.

О. М. Тесленко,
аспірант, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту,
начальник відділу моделювання пожеж та надзвичайних ситуацій науково-дослідного центру
протипожежного захисту, Інституту державного управління та наукових досліджень
з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1003-8876>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.126

МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛІНГУ ЗАГРОЗ ТА ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ У ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ

О. Teslenko,
Postgraduate Student, Institute of Public Administration and Research on Civil Protection,
Head of the Fire Modeling and Emergency Situations of the Department of Scientific Research
Center for Fire Protection, Institute of Public Administration and Research on Civil Protection

MECHANISMS OF CONTROLLING THREATS AND EMERGENCIES IN THE EXCLUSION ZONE

Ця стаття присвячена дослідженню механізмів контролінгу загроз та виникнення надзвичайних ситуацій у Зоні відчуження. Метою дослідження є виявлення проблем, пов'язаних з контролінгом у цій особливій зоні, та обґрунтування стратегій щодо поліпшення механізмів контролінгу та забезпечення безпеки населення та довкілля. У процесі дослідження проведено аналіз літератури, пов'язаної з контролінгом у небезпечних зонах. Розглянуто різні аспекти контролінгу в Зоні відчуження, враховуючи обмеження та виклики, що виникають у зв'язку з цими умовами. За результати дослідження сформовано основні складові механізмів контролінгу у Зоні відчуження. Обґрунтовано необхідність поліпшення зазначених механізмів та розробки стратегій для забезпечення ефективної безпеки в цій зоні. Аналіз літератури дозволив обґрунтувати потенційні напрямки вдосконалення механізмів контролінгу в Зоні відчуження. За результатами дослідження запропоновано механізми контролінгу у Зоні відчуження на основі використання критеріїв показників параметрів безпеки за режимами функціонування системи безпеки: повсякденного режиму функціонування системи безпеки, викликів, загроз та небезпеки. Ці механізми передбачають аналіз і виявлення викликів, загроз та небезпек, що існують у зоні, а також встановлення відповідних заходів і стратегій для ефективного контролю та управління цими ризиками та включають такі механізми контролінгу: моніторинг, аналіз, прогноз, контроль.

This article is dedicated to the research of mechanisms for controlling threats and the occurrence of emergencies in the Exclusion Zone. The purpose of the study is to identify problems related to control in this particular zone and justify strategies for improving control mechanisms and ensuring the safety of the population and the environment. The research process involved an analysis of literature associated with control in hazardous zones. Various aspects of control in the Exclusion

Zone were examined, taking into account the limitations and challenges arising from these conditions. The research findings led to the formulation of the main components of control mechanisms in the Exclusion Zone. The need to improve these mechanisms and develop strategies to ensure effective safety in this zone is substantiated. The analysis of literature has provided a basis for identifying potential directions for enhancing control mechanisms in the Exclusion Zone. As a result of the research, control mechanisms in the Exclusion Zone are proposed based on the use of criteria for safety parameter indicators according to the modes of security system operation: normal operation mode, challenges, threats, and hazards. These mechanisms involve the analysis and identification of challenges, threats, and hazards existing in the zone, as well as the establishment of appropriate measures and strategies for effective control and management of these risks. They encompass monitoring, analysis, forecasting, and control. The research highlights the importance of continually improving control mechanisms for managing threats and emergencies in the Exclusion Zone. This requires the implementation of new approaches and the development of strategies and measures that contribute to ensuring the safety of the population and the environment in this unique area. Only through ongoing enhancement of control mechanisms can we achieve safety and reduce risks in the Exclusion Zone, promoting its sustainable development. Furthermore, it is essential to establish effective communication and coordination among various stakeholders involved in controlling the threats and emergencies in the Exclusion Zone. This includes government agencies, scientific institutions, local communities, and international organizations. Collaborative efforts and information sharing are crucial for comprehensive risk assessment and timely response to any potential incidents. Additionally, continuous research and development are needed to leverage technological advancements in monitoring, data analysis, and predictive modeling.

Ключові слова: державне управління, Зона відчуження, механізми контролінгу, безпека, надзвичайні ситуації, цивільний захист, органи державного управління.

Key words: government management, Exclusion Zone, controlling mechanisms, safety, emergency situations, civil protection, government authorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зона відчуження, утворена після радіаційної катастрофи та становить значну загрозу для безпеки та здоров'я населення та довкілля. Незважаючи на наявність механізмів контролінгу [1, с. 163—177], існують проблеми, пов'язані з виникненням надзвичайних ситуацій (далі — НС) у Зоні відчуження, які потребують уваги та подальшого їх розв'язання.

Однією з основних проблем є недостатня ефективність існуючих механізмів контролінгу НС. Зокрема моніторинг та аналіз не завжди забезпечують швидке виявлення загроз та вчасну реакцію на них. Це може призводити до затримок у прийнятті рішень та недостатнього контролю над розповсюдженням небезпеки, загрожуючи безпеці людей та навколишньому середовищу.

Ще одним аспектом проблеми є недостатня підготовка персоналу, відповідального за контроль та реагування на НС. Відсутність необхідних знань та навичок у сфері радіаційної безпеки може ускладнювати ефективність дій персоналу під час виникнення небезпечних ситуацій. Крім того, координація дій між різними органами управління та установами, що працюють у Зоні відчуження, часто виявляється недостатньою, що ускладнює вирішення проблем щодо забезпечення безпеки.

Проблема також полягає в слабкому стані інженерних мереж та будівель у Зоні відчуження. Відсутність необхідного технічного обслуговування та ремонтів

може призводити до появи пошкоджень та несправностей, які підвищують ризик виникнення пожеж, витоків радіації та інших НС.

Механізми контролінгу, такі як моніторинг, аналіз, прогноз та контроль, відіграють важливу роль у забезпеченні безпеки у Зоні відчуження. Кожен з цих механізмів має свою функцію та сприяє ефективному управлінню ризиками та запобіганню НС. Розглянемо кожен з них детальніше.

Моніторинг є систематичним процесом збирання, аналізу та оцінки інформації щодо стану і подій в Зоні відчуження. Цей процес забезпечує постійний контроль за різними параметрами, такими як радіаційний рівень, екологічна ситуація, стан об'єктів та інші фактори, що впливають на безпеку. Моніторинг дозволяє виявляти потенційні загрози та небезпеки, реагувати на них на ранній стадії їх утворення та вживати необхідні заходи для їх запобігання.

Аналіз передбачає ретельне вивчення та оцінку зібраної інформації для розуміння ситуації у Зоні відчуження. Цей процес допомагає виявити причини та наслідки подій, ідентифікувати потенційні ризики та знайти ефективні шляхи управління ними. Аналіз дозволяє сформулювати об'єктивні висновки та прийняти обгрунтовані рішення щодо подальших заходів для забезпечення безпеки.

Прогнозування має на меті передбачення можливих розвитків ситуацій у Зоні відчуження на основі наявних

даних та трендів. Під час прогнозування використовуються аналітичні методи для оцінки майбутніх наслідків, виявлення потенційних небезпек та визначення шляхів їх уникнення або пом'якшення. Прогноз дозволяє забезпечити передбачуваність та готовність до можливих НС.

Контроль є системою заходів та процедур для перевірки виконання завдань та дотримання встановлених норм та правил у Зоні відчуження. Цей механізм забезпечує нагляд за виконанням безпекових процедур, оцінку результатів та за необхідності коригування дій. Контроль допомагає впевнитися, що прийняті заходи сприяють забезпеченню безпеки у Зоні відчуження.

Розглянуто механізми контролінгу разом утворюють цілісну систему управління ризиками та забезпечення безпеки у Зоні відчуження. Їх використання дозволяє забезпечити постійний контроль, аналіз та прогнозування ризиків, а також вживати необхідні заходи щодо запобігання НС та забезпечення безпеки населення та довкілля.

Загальна проблема полягає в необхідності вдосконалення існуючих механізмів контролінгу та запобігання НС у Зоні відчуження. Це вимагає комплексного підходу щодо механізмів контролінгу, що включатиме в себе розробку ефективних систем моніторингу, аналізу, прогнозу та контролю для забезпечення безпеки у Зоні відчуження.

Проблема контролю загроз та виникнення НС у Зоні відчуження вимагає негайного вирішення та удосконалення існуючих механізмів. Це підвищить безпеку та захист населення, довкілля та критичної інфраструктури в Зоні відчуження. Для цього необхідна подальша наукова дослідницька робота, співпраця між науковцями, фахівцями та органами державного управління, а також впровадження нових технологій та підходів для забезпечення безпеки та здоров'я населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Для вивчення питань, щодо механізмів контролінгу загроз та виникнення НС у Зоні відчуження проаналізовано наукову роботу [2, с. 63], де автор розглянув питання безпеки соціальних систем, з метою виявлення потенційних загроз та розробки методів захисту від цих загроз. У теорії безпеки соціальних систем основними категоріями є "виклик", "загроза" та "небезпека". Кожна з них має власний зміст та особливості, які необхідно враховувати й застосовувати у безпековій діяльності.

Однією з головних складових теорії безпеки складних систем є аналіз ризиків виникнення НС. Ризик — це можливість виникнення загрози, що може призвести до негативних наслідків для соціальних систем. Аналіз ризиків виникнення НС полягає у виявленні потенційних загроз, оцінці їх впливу та розробці методів захисту від цих загроз. Для ефективного аналізу ризиків необхідно мати повну інформацію про систему безпеки, що досліджується, включаючи її складові частини, процеси та взаємодії між ними.

В роботі автор [3, с. 36—53] розглядає принципи та методи дослідження систем управління з позицій системного підходу. Вчений пропонує загальносистемні поняття, методологічні засади, аналіз та синтез техніч-

них, людино-машинних та організаційних систем управління. Також розглядаються особливості аналізу та синтезу різних видів систем управління.

Ці знання та підходи можуть бути застосовані в контексті механізмів контролінгу для Зони відчужень. Дослідження систем управління дозволяє аналізувати ефективність управління, виявляти проблеми та недоліки, та розробляти стратегії для покращення системи управління в умовах НС. Дане джерело [3] може надати фахівцям у галузі менеджменту, зокрема тим, що працюють у Зоні відчуження, необхідні знання та методологію дослідження систем управління. Він може стати корисним для розробки стратегій контролінгу та прийняття обґрунтованих управлінських рішень з метою покращення ефективності та безпеки у Зоні відчуження.

У роботі автори [4, с. 92—103] провели аналіз стану регіонів України з урахуванням принципу комплексної оцінки безпеки населення як основи розробки та побудови системи інтегрального захисту від НС. У роботі автори провели комплексний аналіз стану регіонів України з урахуванням оцінки безпеки населення як критерію ефективності державної системи цивільного захисту. Вчені розробили комп'ютерну систему для оцінки характеристик НС природного та техногенного характеру.

Зазначена комп'ютерна система може бути корисною для механізмів контролінгу в Зоні відчуження, оскільки дозволяє оцінити рівень безпеки та динаміку змін техногенно-природного навантаження в регіонах. Вона надає можливість аналізувати техногенні та природні ризики, а також впливати на розподіл фінансових ресурсів для забезпечення ефективного запобігання НС.

Дана система допомагає визначити стан безпеки техногенних об'єктів, оцінювати ефективність засобів проти аварійного захисту та планувати необхідні заходи безпеки. Вона також допомагає аналізувати природні небезпеки, їх вплив на населення і розвивати процес попередження та мінімізації впливу наслідків природних НС.

Таким чином, комп'ютерна система оцінки безпеки, що розроблена авторами, може стати важливим інструментом для механізмів контролінгу в Зоні відчуження, допомагаючи оцінити та управляти ризиками, а також планувати і розподіляти ресурси для ефективного захисту від НС.

У роботі [5] особливу увагу приділяється теорії та практиці прогнозування. Робота містить відомості про термінологію, методи та організацію прогнозних робіт, а також надає класифікацію прогнозів та інформацію про офіційні та громадські організації, що займаються прогнозуванням.

Викладені методиками можуть бути корисними для механізмів контролінгу в Зоні відчуження, оскільки прогнозування є важливою складовою контрольних процесів. Це надає методичні основи прогнозування, описує різні методи прогнозування, включаючи сингулярні (симплексні) та математичні методи. Робота також розглядає комплексні системи прогнозування та організацію прогнозних робіт.

Завдяки інформації, що описує автор, механізми контролінгу можуть отримати підтримку в розробці та

здійсненні прогностичних моделей. Дані методи дають можливість використовувати інтелектуальний аналіз даних, оцінку точності прогнозів та організацію систем прогнозування. Це охоплює різні сфери прогнозування, такі як гідрометеорологічне, геологічне, біологічне, медичне, соціальне, культурно-естетичне, юридичне та військове прогнозування.

Отже, вищенаведені методи надають необхідні знання для прогнозування в різних сферах, що допоможе в ефективному управлінні та запобіганні НС.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданням наукової статті є дослідити механізми контролінгу загроз та виникнення НС у Зоні відчуження, виявити проблеми, що пов'язані з контролінгом у цій особливій зоні, та обґрунтувати критерії показників параметрів безпеки.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В основу проведеного дослідження покладено теоретичні (аналіз, системний аналіз та компаративний аналіз) та емпіричні (спостереження, опитування, аналіз статистичних даних) методи. Застосування комплексного підходу для аналізу механізмів контролінгу в Зоні відчуження дозволяє отримати глибше розуміння проблеми та знайти оптимальні рішення.

У рамках теоретичного підходу проведено аналіз різних теорій та концепцій, пов'язаних з контролінгом у небезпечних зонах. Застосування системного аналізу дало можливість розглянути контролінг як складову системи управління в зоні відчуження. Крім того, компаративний аналіз різних підходів та практик з інших подібних зон дозволив виявити ефективні методи та інструменти контролінгу, які можуть бути застосовані в даному контексті. У рамках емпіричного підходу були зібрані та проаналізовані реальні дані з проблематики контролінгу у Зоні відчуження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зауважимо, що НС проходять кілька етапних фаз у своєму розвитку. Перший етап — нагромадження відхилень від нормального стану або процесу. Другий етап — ініціювання надзвичайної події, такої як аварія чи стихійне лихо. Третій етап — процес надзвичайної події, під час якого відбувається вплив на людей, об'єкти і природне середовище. Четвертий етап — дії вторинних вражаючих факторів під впливом можливих надзвичайних умов. П'ятий етап — ліквідація наслідків НС.

Так само наголошуємо, що НС можуть мати несподівані та раптові наслідки. Проте, вони є результатом дії багатьох факторів, що утворюють причинно-наслідковий ланцюг подій, що призводять до екстремальних ситуацій. Оскільки НС не є одномоментними актами, а складаються з послідовних подій, суспільство повинно активно працювати над зменшенням ризику виникнення таких ситуацій.

Аварії великого масштабу і катастрофи можуть статися внаслідок стихійних лих або порушення технологій виробництва, правил експлуатації та норм безпеки. Аварії можуть спричинити раптову зупинку роботи або порушення процесу виробництва, що призводить до

пошкодження або знищення матеріальних цінностей. Катастрофи є раптовими бідами, подіями, що мають трагічні наслідки. Особливо небезпечними є вибухи і пожежі. У нафтохімічній та газовій промисловості аварії та катастрофи можуть призвести до загазованості атмосфери, розтікання нафтопродуктів, агресивних рідин та отруйних речовин. Такі події також можуть статися в транспорті, будівництві та під час монтажних робіт.

Отже, уникнення НС та їх наслідків вимагає активної превентивної діяльності, включаючи забезпечення безпеки на всіх етапах, виконання технологічних норм та правил, а також належну підготовку і реагування на можливі небезпеки.

У своєму розвитку НС проходять певні етапні фази, що характеризуються послідовними подіями та впливом на людей, об'єкти і природне середовище. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 15 липня 1998 року № 1099 "Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій", такі ситуації можуть бути класифіковані залежно від їх походження, а саме НС техногенного, природного, соціально-політичного та воєнного характеру.

Класифікація НС дозволяє виділити загальні ознаки та типи подій, що можуть спричинити їх виникнення на території України. Враховуючи це, необхідно приділяти належну увагу запобіганню таким ситуаціям та підготовці до реагування на них шляхом виконання відповідних заходів безпеки та планування.

Особливості оцінки та реагування на НС воєнного характеру визначаються законодавством, окремими нормативними актами і відповідними оперативними і мобілізаційними планами, тому їх конкретні та спеціальні ознаки не ввійшли до класифікатору.

Загальними ознаками НС є:

1. Наявність або загроза загибелі людей чи значне погіршення умов їх життєдіяльності;
2. Заподіяння економічних збитків;
3. Істотне погіршення стану довкілля.

Людина повинна, перш за все, сама турбуватися і приймати рішення по захисту від небезпеки, вміти захищати своє життя. Для прийняття рішення щодо заходів захисту необхідно знати фактори ураження даного типу НС і характеристики осередку ураження. Осередком ураження називається територія, на яку впливають негативні фактори НС (стихійного лиха, техногенної аварії та ін.), викликаючи масові ураження людей, пошкодження (руйнування) будівель і споруд, пожежі, зараження місцевості. Осередки ураження бувають прості і складні (комбіновані). Простим осередком ураження називається осередок, який виникає під дією одного вражаючого фактору. Складний осередок ураження виникає в результаті дії декількох вражаючих факторів.

Для запобігання небезпекам на території Зони відчуження необхідно виявляти та аналізувати потенційні загрози які можуть перетворитись в реальні загрози та об'єкти критичної інфраструктури, що можуть призвести до небезпеки. Також необхідно вживати заходів щодо запобігання та мінімізації негативного впливу небезпек на місцеве населення та навколишнє середовище. Отже, небезпека в контексті Зони відчуження є серйозною загрозою для життя та здоров'я місцевого населення та стану природи, тому необхідно приділяти особливу увагу її запобіганню та мінімізації наслідків.

Так, у контексті контролінгу прогноз, моніторинг та аналіз небезпек та виконання відповідних заходів можуть використовуватися для виявлення та оцінки загроз та небезпек на території Зони відчуження, а також для визначення необхідних заходів щодо їх запобігання та мінімізації наслідків.

Відповідно до аналізу ризиків, здійсненого з використанням контролінгу, можуть бути розроблені плани заходів, реалізація яких допоможе мінімізувати ризик виникнення небезпек та забезпечити безпеку в Зоні відчуження. Ці заходи можуть включати в себе покращення критичної інфраструктури, забезпечення моніторингу природних явищ, здійснення профілактики, вдосконалення систем раннього виявлення та реагування на загрози та небезпеки.

Отже, застосування контролінгу щодо аналізу небезпек та виконання необхідних заходів може допомогти забезпечити безпеку в Зоні відчуження та зменшити ризик виникнення небезпек, що можуть завдати шкоди місцевому населенню та навколишньому середовищу. Стан системи безпеки може змінюватись каскадно: від виклику до загрози та небезпеки.

Виходячи з цього пропонується вжити наступні тлумачення понять, що використовуються у механізмі контролінгу, що наведено нижче.

Виклик в контексті Зони відчуження — це зміни в безпековому середовищі, що утворюють нову ситуацію, яка ставить нові вимоги до рішень та дій органів влади та учасників процесу відновлення території. Виклик може включати необхідність реагування на непередбачувані події, наприклад, лісові пожежі або стихійні лиха, а також до ухвалення рішень щодо відновлення природи та життєвих умов на території Зони відчуження. Виклик може також мобілізувати зусилля учасників процесу відновлення, таких як науковці, експерти, громадські організації та інші, щодо розробки нових підходів та технологій, що допоможуть відновити територію та забезпечити життєві умови для місцевого населення та довкілля. Отже, виклики в контексті Зони відчуження можуть створювати мотиваційне середовище для розвитку та покращення стану природи та життєвих умов на території.

Загроза в контексті Зони відчуження — це дестабілізуюча дія природних або техногенних факторів, яка може порушити безпекову рівновагу та завдати шкоди місцевому населенню, навколишньому середовищу та критичній інфраструктурі. Загрози можуть виникати внаслідок природних явищ, таких як лісові пожежі, повені, сейсмічна активність, або техногенні аварії на об'єктах ядерної енергетики та інших промислових підприємствах.

Відмінність двох понять, як загроза та виклик, полягає в тому, що загроза передбачає можливість настання негативних наслідків, тоді як виклик може бути сприйнятий як можливість своєчасного виявлення та запобігання його перетворенню у загрозу.

Для забезпечення безпеки на території Зони відчуження необхідно протидіяти загрозам, оскільки в іншому разі може виникнути небезпека, що може завдати непоправної шкоди місцевому населенню та навколишньому середовищу. Загроза завжди має потенціал завдати шкоди конкретному об'єкту, яким у контексті Зони

відчуження можуть бути будівлі, критична інфраструктура та навколишнє середовище. Межею, за якою починається для Зони відчуження небезпека, є деструктивні граничні зміни, що можуть спричинити значні збитки та мають негативний вплив на стан навколишнього середовища та здоров'я місцевого населення. Отже, для запобігання небезпекам на території Зони відчуження необхідно визначати та зменшувати потенційні загрози, що можуть спричинити негативний вплив на життя та здоров'я місцевого населення та стан природи.

Небезпека в контексті Зони відчуження — це деструктивні зміни в досліджуваній системі, які можуть виникнути внаслідок реалізації загрози та спричинити кризовий стан на території. Небезпека може мати серйозний вплив на життя та здоров'я місцевого населення, а також на стан природи та об'єктів критичної інфраструктури. Небезпека може виникати внаслідок природних явищ, техногенних аварій, порушень законодавства або дій недобросовісних суб'єктів.

Для запобігання небезпекам на території Зони відчуження необхідно виявляти та аналізувати потенційні загрози які можуть перетворитись в реальні загрози та об'єкти критичної інфраструктури, що можуть призвести до небезпеки. Також необхідно приймати заходи щодо запобігання та мінімізації негативного впливу небезпек на місцеве населення та навколишнє середовище. Отже, небезпека в контексті Зони відчуження є серйозною загрозою для життя та здоров'я місцевого населення та стану природи, тому необхідно приділяти особливу увагу її запобігання та мінімізації наслідків.

Так, у контексті контролінгу, прогноз, моніторинг та аналіз небезпек та виконання відповідних заходів можуть бути використані для виявлення та оцінки загроз та небезпек на території Зони відчуження, а також для визначення необхідних заходів щодо їх запобігання та мінімізації наслідків.

Відповідно до аналізу ризиків, здійсненого з використанням контролінгу, можуть бути розроблені плани заходів, які допоможуть мінімізувати ризик виникнення небезпек та забезпечити безпеку в Зоні відчуження. Ці заходи можуть включати в себе покращення критичної інфраструктури, забезпечення моніторингу природних явищ, здійснення профілактики, вдосконалення систем раннього виявлення та реагування на загрози та небезпеки.

Отже, застосування контролінгу щодо аналізу небезпек та виконання необхідних заходів може допомогти забезпечити безпеку в Зоні відчуження та зменшити ризик виникнення небезпек, що можуть завдати шкоди місцевому населенню та навколишньому середовищу. Схему механізмів контролінгу та стадії змін в системі безпеки Зони відчуження наведено на рис. 1.

Оцінка ризику для Зони відчуження в разі аварій на об'єкті підвищеної небезпеки, зокрема для населення, може проводитись за критеріями, які визначають прийнятні рівні ризику. Згідно з методикою визначення ризиків та їх прийнятних рівнів для декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки, рекомендується використовувати такі значення критеріїв [6]:

1. Прийнятний рівень (при виклику): $R < 1 \cdot 10^{-8}$. Це означає, що ризик вважається абсолютно прийнятним, коли ймовірність виникнення аварії на об'єкті підвище-

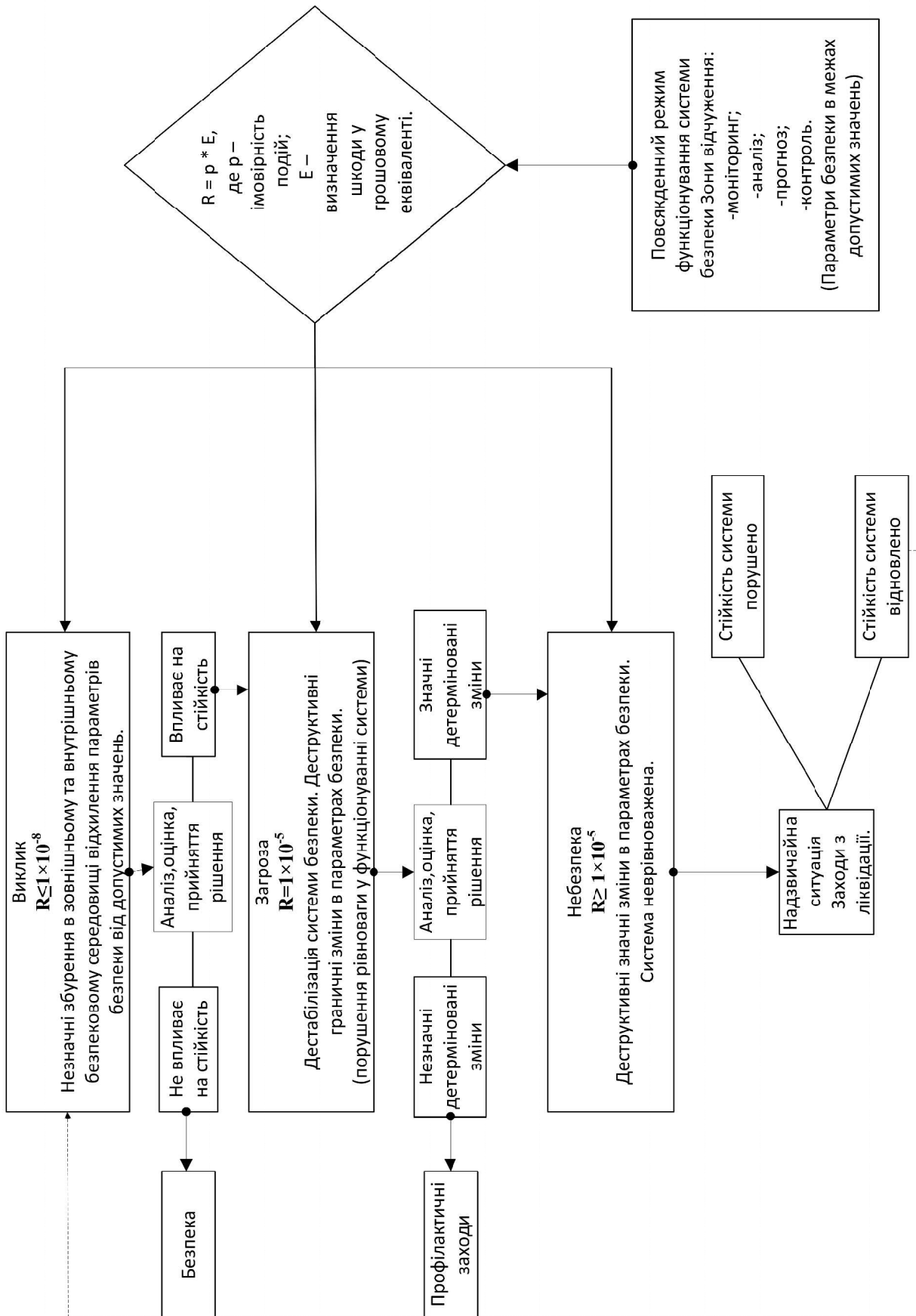

Рис. 1. Схема механізмів контролю НС у Зоні відчуження за критеріями показників параметрів безпеки

ної небезпеки дуже мала і менша за зазначене значення.

2. Гранично допустимий ризик (при загрозі): $R = 1 \cdot 10^{-5}$. Цей рівень де проявляє себе небезпека та вважається суспільством найвищою з тих, що можна дозволити з урахуванням досягнутих рівнів життя, економічного та соціально-політичного розвитку, коли імовірність виникнення аварії наближається до критичного значення.

3. Надмірний ризик (при небезпеці): $R > 1 \cdot 10^{-5}$. У такому випадку ризик вважається небезпечним, коли імовірність виникнення аварії перевищує зазначене значення.

Якщо розглядати критерії виклики, загрози та небезпеки для Зони відчуження, можна розглянути їх взаємозв'язок наступним чином:

1. Виклик в даному контексті може бути розглянутий як ситуація або проблема, яка потребує вирішення або відповіді, де спостерігаються збурення в зовнішньому середовищі та відхилення параметрів безпеки від їх допустимих значень. Виклики можуть включати в себе різні фактори, такі як екологічні, соціальні, економічні чи технологічні аспекти.

2. Загроза вказує на потенційні негативні події або фактори, які можуть призвести до появи ризикованих ситуацій у Зоні відчуження, дестабілізації системи безпеки та відбуваються деструктивні граничні зміни в параметрах безпеки. Загрози можуть бути природного походження, техногенного походження або антропогенного походження, такі як природні катаклізми, технічні аварії, недотримання правил безпеки тощо.

3. Небезпека відображає потенційну шкоду або небезпечність, яка може виникнути внаслідок загрози, внаслідок чого відбуваються значні деструктивні зміни в параметрах безпеки. Це можуть бути фізичні, хімічні, біологічні або інші небезпечні фактори, що можуть створити ризик для життя та здоров'я населення, навколишнього середовища або економічної стійкості Зони відчуження.

Міжкритеріальні взаємозв'язки між станами системи безпеки Зони відчуження можна описати таким чином:

— виклики можуть спричинити появу загроз у зоні відчуження, оскільки проблеми або ситуації, які потребують вирішення, можуть вплинути на безпеку та стабільність цієї зони;

— загрози можуть призвести до появи небезпек у Зоні відчуження. Наприклад, природні катаклізми або технічні аварії можуть створювати небезпеку для оточуючого середовища та населення;

— небезпеки можуть призвести до виникнення НС, може потребувати подальшого вирішення чи управління.

Своєчасне виявлення викликів є необхідним елементом в системі контролінгу для організації та забезпечення оповіщення про загрозу виникнення або виникнення НС. З метою максимально ефективного і прогнозованого оповіщення, використовуються різні терміни та класифікації систем оповіщення [7].

Одним з ключових термінів є "автоматизована система оповіщення", яка включає в себе сукупність алгоритмів дій, процесів, технологій та програмних і технічних засобів електронних комунікацій. Ця система забезпечує своєчасне доведення сигналів та інформації з питань цивільного захисту до різних органів влади, уста-

нов, організацій та населення під час загрози або виникнення НС.

Аналізуючи виклики в системі оповіщення та класифікацію їх за принципом можна виділити наступні типи викликів:

1. Виклики, здійснені за допомогою автоматизованої системи оповіщення:

— централізоване оповіщення через загальнодержавну автоматизовану систему централізованого оповіщення, що спрямоване на оповіщення осіб керівного складу, чергових служб та населення на національному рівні;

— територіальне оповіщення через територіальні автоматизовані системи централізованого оповіщення, яке охоплює відповідні територіальні одиниці та забезпечує оповіщення на рівні регіонів.

— місцеве оповіщення за допомогою місцевих автоматизованих систем централізованого оповіщення, спрямоване на оповіщення осіб керівного складу, чергових служб, підприємств, установ, організацій та населення на місцевому рівні.

2. Виклики, здійснені за допомогою системи автоматизованого виклику:

— виклик визначеної категорії осіб на основі складених списків за допомогою системи автоматизованого виклику, що дозволяє швидко та ефективно повідомляти відповідних людей про загрозу або виникнення НС.

3. Інформування населення у сфері цивільного захисту:

— доведення інформації про НС через засоби масової інформації та телерадіомережу, з визначенням класифікації ситуацій, їх меж поширення і наслідків, а також надання рекомендацій щодо захисту та дій у цивільному захисті.

4. Локальна система оповіщення:

— локальна система оповіщення застосовується на об'єктах підвищеної небезпеки, гідротехнічних спорудах або гідроелектростанціях напірного типу. Вона спрямована на оповіщення персоналу об'єкта та населення на території об'єкта в разі загрози або під час виникнення НС, які можуть поширюватися й на інші об'єкти або заселені території.

5. Спеціальна система оповіщення:

— спеціальна система оповіщення створюється на об'єктах критичної інфраструктури, таких як атомні електростанції, магістральні аміакопроводи, нафто- та газопроводи. Вона призначена для оповіщення персоналу об'єкта та населення в разі загрози виникнення або під час виникнення НС, які можуть мати вплив на об'єкт та його навколишній простір.

Така класифікація викликів в системі оповіщення відображає різні рівні оповіщення, специфічні потреби та характеристики різних типів об'єктів. Це дозволяє ефективно та швидко реагувати на загрози та НС, забезпечуючи захист та безпеку населення та об'єктів критичної інфраструктури.

Одним із способів уникнення НС на ЧАЕС та в Зоні відчуження є проведення запобіжних робіт. Для цього служба цивільного захисту має використовувати найсучасніші технології та методи роботи з радіоактивними матеріалами, забезпечувати безпеку працівників та мешканців на території Зони відчуження.

Для забезпечення безпеки на території Зони відчуження також потрібно використовувати механізми контролю, зокрема здійснювати моніторинг радіаційної ситуації та вести постійний контроль за забрудненням довкілля. Надійний контролінг за зберіганням та утилізацією радіоактивних відходів є також одним із важливих завдань для служби цивільного захисту. Також необхідно розробляти та уточнювати плани евакуації та дій в НС, щоб забезпечити безпеку населення та працівників у разі загрози їх виникнення.

Для забезпечення безпеки в Зоні відчуження необхідно залучати різні міністерства, відомства, організації та служби цивільного захисту, наукові установи, міжнародні організації тощо. Важливим завданням цивільного захисту є інформування громадськості про ризики та заходи безпеки, що допомагає підвищити рівень свідомості та готовності до дій у НС.

Отже, забезпечення безпеки складних систем є важливим завданням органів державного управління, особливо в таких складних та потенційно небезпечних місцях, як Зона відчуження. Забезпечення безпеки потребує вдосконалення технологій та методів роботи органів управління, постійного моніторингу та контролю за станом довкілля та радіаційної ситуації, зберіганням та утилізацією радіоактивних відходів, розробки планів цивільного захисту та евакуації, залучення відомств та організацій, інформування громадськості про ризики та заходи безпеки.

Прикладом успішної роботи служби цивільного захисту в Зоні відчуження є впровадження системи електронного моніторингу радіаційної ситуації "Chornobyl NPP Radiation Monitoring System" (Радіомоніторингова система Чорнобильської АЕС). Ця система дозволяє збирати та аналізувати дані про радіаційну ситуацію на території Чорнобильської АЕС та в Зоні відчуження. Це допомагає вчасно виявляти загрози і небезпеки та приймати необхідні заходи для забезпечення безпеки працівників та мешканців території.

У даному випадку, служба цивільного захисту відповідає за забезпечення безпеки населення та виконання рятувальних робіт в НС, а також за організацію евакуації та надання допомоги потерпілим. Важливим елементом забезпечення безпеки в Зоні відчуження в такій ситуації є планування та виконання евакуаційних та рятувальних робіт, а також забезпечення комунікації між рятувальними службами та координації їх дій.

Крім того, важливим елементом безпеки в Зоні відчуження є передбачення можливих загроз та розробка заходів щодо їх запобігання та боротьби з ними. Наприклад, можливі загрози в Зоні відчуження можуть включати кібератаки, терористичні акти та інші виклики, які можуть стати причиною порушення безпеки. У цьому випадку, служба цивільного захисту може забезпечити захист критичної інфраструктури Зони відчуження, розробивши та впровадивши системи кібербезпеки, заходи щодо запобігання терористичних актів та інші заходи забезпечення безпеки.

Отже, безпека Зони відчуження безпосередньо пов'язана зі службою цивільного захисту, яка забезпечує захист соціальних систем від можливих загроз та небезпек. Служба цивільного захисту відповідає за планування та виконання рятувальних робіт, евакуацію населення

та надання допомоги, а також за розробку заходів щодо запобігання та боротьби з можливими загрозами.

Крім того, служба цивільного захисту також займається профілактикою НС завдяки проведенню навчань та тренувань, а також моніторингу стану безпеки та ризиків у різних сферах життєдіяльності.

Однією з ключових сфер, на які звертає увагу служба цивільного захисту, є техногенна безпека. У сучасному світі, техногенні катастрофи можуть мати непоправні наслідки для соціальних систем та населення. Такі катастрофи можуть виникнути в результаті аварій на підприємствах, транспортних засобах, енергетичних мережах та інших техногенних об'єктах. У таких випадках, служба цивільного захисту відповідає за захист населення, території та майна від наслідків техногенних катастроф, а також за організацію рятувальних та попереджувальних заходів.

Одним із прикладів заходів, які може запровадити служба цивільного захисту для забезпечення техногенної безпеки, є встановлення систем раннього виявлення та автоматичного контролю та виявлення аварій на техногенних об'єктах. Ці системи дозволяють швидко виявляти потенційні загрози та вживати необхідні заходи щодо їх запобігання. Крім того, служба цивільного захисту може проводити навчання та тренування для працівників підприємств, які працюють на потенційно небезпечних об'єктах, щоб забезпечити високий рівень безпеки та запобігти можливим аваріям.

Згідно з документом [8], об'єкти критичної інфраструктури визначаються як об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які відіграють важливу роль у функціонуванні економіки, забезпеченні національної безпеки та оборони, а порушення їх функціонування може спричинити значну шкоду життєво важливим національним інтересам.

Це означає, що об'єкти критичної інфраструктури є тими складовими, які є невід'ємною частиною системи функціонування країни і мають ключове значення для її стійкості та розвитку. Ці об'єкти можуть включати такі сфери, як енергетика, транспорт, телекомунікації, медичні заклади, водопостачання, фінансову систему та інші.

Захист об'єктів критичної інфраструктури є надзвичайно важливим завданням, оскільки їх порушення або недоступність можуть мати серйозні наслідки для економіки, безпеки нації та життєвого благополуччя населення. Механізми контролінгу, які включають моніторинг, аналіз, прогнозування та контроль, грають важливу роль у забезпеченні безпеки об'єктів критичної інфраструктури. Вони дозволяють виявляти потенційні загрози та ризики, передбачати небезпеки та приймати відповідні заходи для запобігання та реагування на НС. Такий підхід допомагає забезпечити надійність та стійкість критичної інфраструктури в Зоні відчуження, зберігаючи безпеку та захищаючи національні інтереси.

Недостатня увага до питань безпеки може призвести до серйозних наслідків для населення та персоналу в Зоні відчуження. Тому, забезпечення безпеки соціальних систем є важливим завданням, яке потребує постійного вдосконалення та оновлення заходів та технологій. Зокрема, важливим елементом забезпечення безпеки є попередження можливих загроз та розробка си-

стем запобігання та боротьби з ними, що потребує участі та співпраці різних відомств та організацій.

У цьому контексті, служба цивільного захисту є ключовим гравцем у забезпеченні безпеки складних систем та повинна забезпечувати надійний та ефективний захист від можливих небезпек. Для цього необхідно постійно вдосконалювати технології та заходи безпеки, проводити навчання та тренування працівників, здійснювати моніторинг ризиків та розвивати нові методи та технології для забезпечення безпеки складних систем.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження механізмів контролінгу загроз та виникнення НС у Зоні відчуження, зокрема на основі сучасного розпізнавання викликів, загроз та небезпек, виявилось важливим та актуальним для забезпечення безпеки населення та території.

Проведений аналіз літератури дозволив виявити проблеми, що пов'язані з контролінгом загроз та виникнення НС в Зоні відчуження та підтвердив необхідність розробки спеціалізованих механізмів контролінгу для цієї зони з урахуванням її особливостей та небезпечних факторів. Дані зі статистики, досліджень та практичних досвідів стверджують наявність значних ризиків та потенційних загроз для безпеки населення у цій зоні.

Запропоновані механізми контролінгу, що засновані на критеріях показників параметрів безпеки, що дозволяють ідентифікувати настання викликів, загроз та небезпек. Зазначений інструментарій виявився ефективним для виявлення, оцінки та управління ризиками виникнення НС в Зоні відчуження. Він дозволяє систематизувати та аналізувати потенційні небезпеки, а також встановлювати превентивні заходи для запобігання надзвичайним ситуаціям.

Отримані результати дослідження можуть бути використані організаціями, що займаються безпекою та управлінням ризиками у Зоні відчуження. Розроблений механізм контролінгу може бути використаний як основа для подальшого розвитку системи безпеки та управління ризиками у цій особливій зоні.

Наукове дослідження допомагає зрозуміти складність проблеми контролінгу у Зоні відчуження та розробити науково обґрунтований підхід до управління ризиками. Результати дослідження слугують основою для подальших досліджень та розробок у цій галузі, сприяючи поліпшенню безпеки та мінімізації ризиків в Зоні відчуження.

Література:

1. Тесленко О.М. Механізми контролінгу загроз та виникнення надзвичайних ситуацій у Зоні відчуження. Науковий вісник: Державне управління. 2023 № 1(13) С. 163-177. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/298/272>.
2. Франчук В. І. Теорія безпеки соціальних систем: підручник / В. І. Франчук. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 63.
3. Мухин В.И. Исследование систем управления: Учебник для вузов / В.И. Мухин. М.: Издательство "Эк-замен", 2003. С. 36—53.
4. Левтеров О.А., Тютюник В.В., Шевченко Р.І. Оцінка небезпеки населення регіонів України як критерій ефек-

тивності державної системи цивільного захисту. Національний університет цивільного захисту України. № 12. 2010. С. 92—103. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2351/1/Levterov8.pdf>

5. Рабочая книга по прогнозированию / редкол.: И. В. Бестужев-Лада (отв. ред.). М.: Мысль, 1982. 430 с.

6. Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 січня 2014 р. № 37-Р Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-%D1%80#Text>

7. Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 р. № 733 Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-%D0%BF#Text>

8. Закон України. Про Критичну інфраструктуру. від 05.12.2022, підстава — 2684-IX. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>

References:

1. Teslenko, O.M. (2023), "Mechanisms of controlling threats and emergencies in the Exclusion Zone", Scientific Bulletin: Public Administration, vol. 1(13), pp. 163-177, available at: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/298/272>. (Accessed 21 June 2023).
2. Franchuk, V.I. (2016), Teoriia bezpeky sotsial'nykh system [Theory of security of social systems], LvDUVS, Lviv, Ukraine.
3. Mukhin, V.I. (2003), Issledovanie sistem upravlenija [Research of management systems: textbook for universities], "Examen" Publishers, Moscow, Russia, pp. 36—53.
4. Levterov, O.A., Tyutyunik, V.V. and Shevchenko, R.I. (2010), "Assessment of the population's danger in Ukrainian regions as a criterion for the effectiveness of the state civil defense system", National University of Civil Protection of Ukraine, vol. 12, pp. 92-103, available at: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/2351/1/Levterov8.pdf>. (Accessed 21 June 2023).
5. Bestuzhev-Lada, I.V. (1982), Rabochaja kniga po prognozirovaniju [Workbook on forecasting], Mysl Publishers, Moscow, Russia.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the Concept of Risk Management of Technogenic and Natural Emergencies", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-%D1%80#Text>. (Accessed 21 June 2023).
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "On approval of the Regulation on the Organization of Alerting about the Threat or Occurrence of Emergencies and Communication in the Sphere of Civil Protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-%D0%BF#Text>. (Accessed 21 June 2023).
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022), Law of Ukraine "On Critical Infrastructure", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>. (Accessed 21 June 2023).

Стаття надійшла до редакції 23.06.2023 р.

УДК 351

С. В. Соловей,
аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4386-2431>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.135

ОБГРУНТУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

S. Solovey,
Postgraduate student of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SUBSTANTIATION OF THE THEORETICAL MODEL OF HEALTH INSURANCE INTRODUCTION IN UKRAINE

На сьогоднішній день одним з найважливіших факторів стабільності та добробуту для громадян є забезпечення їх повним пакетом соціальних послуг і, в тому числі, якісними медичними послугами. Організувати повноцінне надання медичних послуг лише за рахунок державних ресурсів практично не можливо для високо розвинутих країн, не кажучи вже про України. Відтак, неодноразово постає питання щодо запровадження у вітчизняну систему охорони здоров'я принципів страхової медицини. При цьому важливо враховувати, що теоретична модель, на основі якої це відбуватиметься, повинна містити свої специфічні риси, які враховують особливості вітчизняного суспільства та економічних можливостей держави.

У статті визначено, які існують проблеми в українському суспільстві щодо визначення поняття страхової медицини. Проведено порівняльну ідентифікацію даного поняття та узагальнення його основних положень. Визначено форми проведення медичного страхування, наведено їх тлумачення. Встановлено рушійні сили для запровадження ефективного медичного страхування. Деталізовано моделі фінансування охорони здоров'я, які існують у світі, проведене їх порівняльну характеристику, визначено позитивні та негативні їх сторони, а також конкретизовано чим досвід запровадження кожної з них може бути корисним для України. Виокремлено модель, яка є найбільш прийнятною для запровадження у вітчизняну практику. Встановлено перші кроки, по імплементації моделі Беверіджа в Україні через створення Національної служби здоров'я. Конкретизовано перелік гарантованих державою послуг, які надають на безкоштовній основі. Визначено, що основним напрямком розвитку медичного страхування є активне запровадження добровільного медичного страхування. Проведено аналіз частки медичного страхування у валових преміях страхового ринку. Графічно відображено динаміку основних показників ринку добровільного медичного страхування: страхових внесків та страхових виплат. Визначено стан добровільного страхування до початку війни, а також вплив військових дій на ринок медичного страхування. Окреслено тенденції зміни ринку добровільного медичного страхування на найближчу перспективу.

Today, one of the most important factors of stability and well-being for citizens is to provide them with a full package of social services, including quality health care. Organizing a full-fledged provision of healthcare services using public resources alone is virtually impossible for highly developed countries, let alone Ukraine. Therefore, the question of introducing the principles of insurance medicine into the national health care system has been repeatedly raised. It is important to bear in mind that the theoretical model on the basis of which this will take place should contain its own specific features which take into account the peculiarities of the national society and the economic capabilities of the State.

The article identifies the problems existing in Ukrainian society with regard to the definition of the concept of insurance medicine. A comparative identification of this concept and a generalization of its main provisions are made. The author identifies the forms of health insurance and provides their interpretation. The driving forces for the introduction of effective health insurance are identified. The models of health care financing that exist in the world are detailed, their comparative characteristics are carried out, their positive and negative aspects are identified, and the experience of implementing each of them can be useful for Ukraine is specified. The model that is most suitable for implementation in domestic practice is highlighted. The first steps towards the implementation of the Beveridge model in Ukraine through the creation of the National Health Service are identified. The list of services guaranteed by the state and provided free of charge is specified. It is determined that the main direction of development of health insurance is the active introduction of voluntary health insurance. The share of health insurance in the gross premiums of the insurance market is analyzed. The dynamics of the main indicators of the voluntary health insurance market: insurance premiums and insurance payments are graphically displayed. The state of voluntary insurance before the outbreak of war, as well as the impact of military operations on the health insurance market are determined. The trends in the voluntary health insurance market for the near future are outlined.

Ключові слова: медичне страхування, модель фінансування, добровільне медичне страхування, обов'язкове медичне страхування, Національна служба здоров'я України, страхові виплати, страхові внески.

Key words: health insurance, financing model, voluntary health insurance, compulsory health insurance, National Health Service of Ukraine, insurance payments, insurance premiums.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Людське життя та здоров'я є найважливішими її ресурсами, тому виникає необхідність у його збереженні та підтримці на належному рівні. Така потреба забезпечується через функціонування системи охорони здоров'я. Законірно, що для підтримки роботи медичної системи необхідні фінансові ресурси. Саме їх наявність в подальшому визначає і ефективність її роботи, забезпеченість досягненнями науки та техніки, розбудову розгалуженої інфраструктури, тощо. У розвинутих країнах вже не одне десятиліття успішно запроваджено і функціонує система медичного страхування. Більше того аналіз особливостей функціонування систем охорони здоров'я у країнах, які є лідерами рейтингу згідно з оцінкою Індексу охорони здоров'я показує, що у більшості з них характерним елементом медичної системи є наявність страхування [1]. Відрізняється лише порядок придбання полісів: подекуди він носить обов'язкову вимогу, а подекуди є добровільним.

З іншого боку, аналіз вітчизняної системи охорони здоров'я, яка заснована переважно на бюджетних засадах, показує її вкрай низьку ефективність. Нестача фінансових ресурсів зупиняє розвиток медичної інфраструктури, якість і повноту надання медичної допомоги, її доступність. Очевидною стає необхідність запровадження змін. Джерелом таких змін повинна стати страхова медицина, яка показує високу конверсію від свого запровадження по всьому світу. Проте, важливо враховувати, що цей процес для України буде вкрай важкий через

відсутність у громадян розуміння сутності медичного страхування та переваг, які воно надає, а також низького рівня довіри до страхових компаній. У таких умовах надзвичайно важливим є розробка чіткого плану дій, адаптованого під потреби вітчизняного суспільства. Більше того, обґрунтування теоретичної моделі запровадження медичного страхування набуває своєї найбільшої актуальності за час незалежності України, так як медична система перебуває у глибокому занепаді через вплив пандемії корона вірусної інфекції COVID-19, а також через повномасштабну війну з російською федерацією.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням особливостей запровадження медичного страхування в Україні присвячено праці багатьох вчених, науковців, аналітиків, страховиків та провідних медиків, зокрема: Паращак О., Андріішина Н., Санченко С., Поліщук М., Бахтєєва Т., Григораш Т., Стецюк Т., Рудень В., Єрмілов В., Русакова О., Френк Г., Бутківська Т. та ін. Вивченням переваг медичного страхування для успішного розвитку системи охорони здоров'я вивчали такі зарубіжні вчені, як Shanai Ghosh, Aashika J., Kumar N., Sha Chen, Zhiye Lin, Xiaoru Fan, Jushuang Li, Yao-Jie-Xie, Chun Hao, Negpal S., McMaken L. та інші. Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вважаємо, що нові виклики з якими стикнулись системи охорони здоров'я не лише України, а й світу, формують

принципово нові вимоги до запровадження медичного страхування у вітчизняну практику.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

З урахуванням вищенаведеного, метою проведення наукового дослідження виступає обґрунтування теоретичних засад запровадження страхової медицини в Україні в контексті нових викликів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вже протягом не одного року у медичній системі України піднімається питання медичного страхування. Багато експертів пропонують взяти за основу моделі країн з успішно діючою системою як обов'язкового так і добровільного страхування, скептики зазначають, що питання страхової медицини для України не на часі, бо суспільство до неї не готове. Справді, заступник міністра охорони здоров'я у команді Уляни Супрун — Олександр Лінчевський, у своєму інтерв'ю ще у 2021 році зазначав, що у вітчизняному суспільстві проблеми зі страховою медициною розпочинаються ще на етапі її ідентифікації. Так, середній українець, зазначає Лінчевський О. сприймає страхову медицину, як своєрідний "тотем", який десь встановлюється і у медичній сфері одразу стає все добре. Проте у населення немає чіткого розуміння що таке медичне страхування, як воно має працювати, і, що найгірше, скільки воно має коштувати [2]. Відтак, пропонуємо розпочати наше дослідження із вивчення підходів до визначення медичного страхування та їх узагальнення.

Медичне страхування виступає підгалуззю особистого виду страхування і здійснюється на випадок втрати людиною здоров'я та забезпечує отримання нею медичної допомоги за рахунок попередньо накопичених коштів. Окрім того, до медичного страхування входить фінансування медичних заходів профілактики, у випадку реалізації страхового випадку [3].

У дослідженні Стрілецької В. зазначається, що медичне страхування являє собою сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів страхувальників при отриманні медичної допомоги у випадку настання страхового випадку, визначеного договором страхування або чинним законодавством за рахунок фондів грошових коштів, сформованих за рахунок страхових внесків [4].

Опираючись на твердження науковців щодо визначення медичного страхування, можемо здійснити узагальнення, що його слід ідентифікувати як суспільно-економічні відносини між страховиком та страхувальником (пацієнтом), при яких суб'єктами є держава, застраховані особи, роботодавці, медичні установи, тощо. З іншого боку медичне страхування виступає сукупністю правових норм, на основі яких відбувається регулювання відносин щодо захисту майнових інтересів під час звернення за медичною допомогою у разі реалізації страхових випадків, визначених договором страхування.

Медична страхування може реалізовуватись у двох формах: добровільній та обов'язковій. Обов'язкове медичне страхування виступає переважаючою формою медичного страхування у країнах з ринковою економі-

кою. Ключовою його метою є акумуляція страхових внесків і подальше надання за їх рахунок медичної допомоги всім громадянам на визначених законодавством та договором страхування умовах і в гарантованих обсягах. Воно ж основним елементом системи соціального захисту охорони здоров'я громадян.

Доповнюючим до обов'язкового є добровільне медичне страхування (ДМС), згідно з яким гарантується оплата медичних послуг, наданих у обсягах більших, ніж затверджено обов'язковою програмою. Даний вид страхування існує у більшості держав по всьому світу. Значна поширеність ДМС зумовлюється недостатністю державних асигнувань у сферу охорони здоров'я.

Як і будь-якому виду страхування, у медичному виділяють страхові ризики та страхові випадки. Зокрема, захворювання застрахованої особи буде страховим ризиком, а її безпосереднє звернення до закладу охорони здоров'я і одержання медичних послуг виступатиме страховим випадком. На основі наведено, можемо впевнено стверджувати, що наявність страхової медицини є обов'язковою для всього цивілізованого світу, оскільки лише за рахунок неї можна забезпечити фінансування системи охорони здоров'я на необхідному рівні, і як наслідок, захистити найцінніше — здоров'я.

Кожна з країн на етапі підготовки до запровадження медичного страхування стоїть перед складним вибором. Враховуючи, що базовою рушійною силою для запровадження якісної системи медичного страхування є вибір ефективної моделі фінансування охорони здоров'я, через яку б усі акумульовані ресурси розподілялись та витрачались з найбільшою користю, на етапі підготовки до розгортання медичного страхування необхідно чітко визначитись із тією моделлю, яка найбільше підходить під вітчизняні потреби. При цьому важливо розуміти, що система охорони здоров'я це не просто сукупність закладів громадської власності, а міжгалузеві дії медичного персоналу, за рахунок яких суттєво покращується рівень здоров'я населення.

Серед усіх існуючих у світі моделей фінансування охорони здоров'я виділяють:

- модель Беверіджа;
- модель Бісмарка;
- модель Національного медичного страхування;
- модель приватного фінансування.

Проте на практиці рідко можна зустріти повноцінне відтворення принципів конкретної моделі, так як кожна країна розбудовує власну систему фінансування охорони здоров'я, яка є найбільш прийнятною більшістю громадян і включає в себе характерні риси різних моделей. Розглянемо зазначені моделі детальніше, для обґрунтування вибору Україною однієї із них.

На основі даних, зазначених в таблиці можемо зробити висновки, що в поточних умовах запровадження медичного страхування в Україні необхідно здійснювати на основі використання Моделі Беверіджа. Дана модель найбільше підходить для впровадження у пострадянському середовищі і повною мірою відповідає вітчизняним потребам.

Варто зазначити, що з кінця 2017 року Україна перебуває на етапі активного реформування медичної сфери. Згідно з новими правилами роботи системи охорони здоров'я функцію страховика на державному рівні

Таблиця 1. Порівняння моделей фінансування охорони здоров'я

Назва моделі	Характеристика	Переваги	Недоліки	Країни, в яких застосовується	Досвід для України
Модель Бісмарка	Сукупність приватного та соціального медичного страхування. Жорсткий контроль уряду за цінами. Фінансування за допомогою цільових платежів суб'єктів.	Розвиток та інновації. Якісна медична допомога, вільний вибір лікаря. Наявність додаткових джерел фінансування.	Високі адміністративні витрати. Надання послуг ризиковим верствам населення.	Німеччина, Бельгія, Японія, Швейцарія.	Досвід підвищення інновацій, запровадження обов'язкової форми медичного страхування.
Модель Беверіджа	Головна роль при управлінні охороною здоров'я відводиться державі. Фокус відводиться на первинну допомогу. Фінансування за допомогою державних коштів, залучених прямим оподаткуванням.	Безкоштовна медицина для переважної більшості населення. Загальна доступність. Жорсткий контроль за використанням коштів.	Обмежений вибір лікаря. Високі адміністративні витрати. Наявність бюджетного дефіциту. Обмежені права медичних закладів.	Велика Британія, Іспанія, Нова Зеландія, Куба	Побудова моделі Беверіджа відбувалась на зміну моделі Семашка
Національна модель медичного страхування	Включає аспекти моделі Бісмарка та Беверіджа. Уряд виступає єдиним платником медичних процедур. Постачальники медичних послуг є приватними компаніями.	Медичне страхування не приносить прибутку. Допомога надається всім хворим без виключення.	Довгі черги на очікування лікування, старіння населення та надмірне використання медичних ресурсів	Канада, Тайвань, Південна Корея	Досвід функціонування державного і приватного страхування
Модель приватного фінансування	Фінансування відбувається за рахунок приватних коштів. Наявність державних страхових програм. Децентралізована система.	Велика кількість медичних закладів. Високий дохід медичних працівників. Контроль за якістю медичних послуг.	Високі адміністративні витрати та вартість медичних послуг. Відсутність єдиної системи охорони здоров'я. Складність проведення комплексного дослідження.	США, Ізраїль, Північна Корея	Досвід використання приватного медичного страхування для платоспроможного населення, розвиток державних програм

Джерело: розроблено авторами на основі: [5].

виконує Національна служба здоров'я України (НСЗУ). Сутність нової моделі роботи полягає в тому, що після укладення договору з НСЗУ медичні установи отримують кошти за надані послуги пацієнтам на рівні первинної та вторинної ланки. До переліку послуг, які пацієнт отримує на безкоштовній основі входить: відвідування лікарів первинної та вторинної ланки, проходження ряду обстежень та аналізів у державних медичних установах, ведення вагітності та реабілітацію немовлят, надання екстреної допомоги, діагностування та лікування ВІЛ, хірургічні операції, медичну допомогу при гострих інфарктах та інсультах, тощо [6]. Проте, важливо усвідомлювати той факт, що жодна країна навіть з найвищим рівнем ВВП не може забезпечити повне фінансування безкоштовних медичних послуг для населення. Відтак, ключ вирішення проблеми лежить у розгортанні мережі добровільного медичного страхування, поруч із

поетапним впровадженням системи обов'язкового медичного страхування і поширенням різноманітних спеціалізованих програм, доступних для різних верств населення.

Проаналізуємо динаміку розвитку вітчизняного ринку медичного страхування на основі аналізу частки медичного страхування у валових страхових преміях (рис. 1).

Дані рисунку 1 показують, що протягом досліджуваного періоду відбувалось стійке зростання частки медичного страхування у валових преміях страхового ринку. Більше того, найбільш приріст відстежуємо починаючи з 2018 року, що можна також пов'язати із проведенням медичної реформи.

Враховуючи той факт, що добровільне медичне страхування на даному етапі має найбільші перспективи для розвитку в Україні розглянемо тенденції зміни

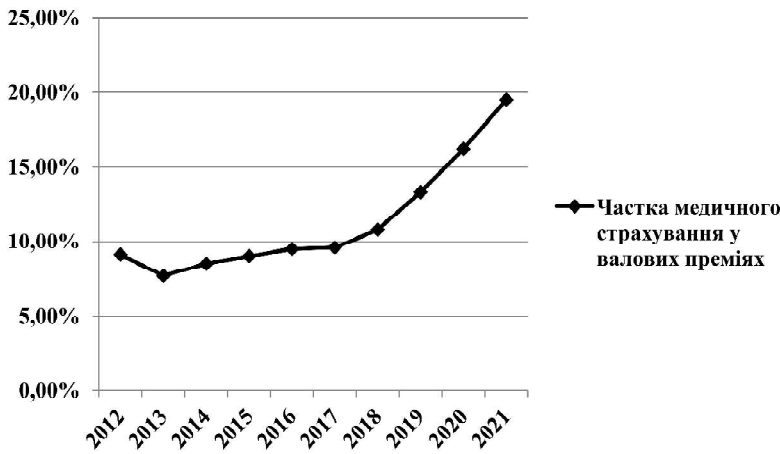

Рис. 1. Частка медичного страхування у валових преміях страхового ринку України

Джерело: розроблено автором на основі [7].

основних показників розвитку добровільного медичного страхування (рис. 2).

Зазначена на рисунку 2 тенденція підтверджує встановлену нами картину щодо темпів розвитку ринку медичного страхування в Україні за аналогічний період в частині динаміки зростання страхових премій. Проте, можемо побачити, що з моменту початку пандемії Covid-19 обсяги страхових виплат у період з 2019 по 2021 роки залишались практично на одному рівні.

Про стрімкий розвиток медичного страхування свідчить і стабільне зростання обсягів страхових премій, значення яких за досліджуваний період зросло на 26%.

Окрім того, аналіз структури ринку особистого страхування показує, що медичне страхування займає лідируючі позиції у цьому сегменті. Частка медичного страхування перевищує обсяги страхування житті та від нещасних випадків. Це свідчить про значний інтерес до медичного страхування і зростання попиту на такі послуги. Незважаючи на це, обсяги ринку медичного страхування залишаються катастрофічно малими. Наявність полісу медичного страхування є скоріше виключенням, а не правилом серед громадян. Придбати поліс можуть собі дозволити лише забезпечені громадяни.

Згідно з останніми дослідженнями, близько 90% людей не мають полісу медичного страхування [8]. Значною перешкодою для поширення ДМС серед корпоративних клієнтів, які на даний момент у переважній більшості випадків є покупцями страхових полісів, є відсутність податкових заохочень з боку держави. Враховуючи той факт, що підприємства сплачують страхові платежі на медичне страхування за рахунок власного прибутку після оподаткування, відсутність додаткових стимулів

На фоні описаної тенденції, стає очевидним, що передумов для запровадження обов'язкового медичного страхування на поточний момент так і не сформовано. У 2020 році були спроби щодо введення обов'язкового медичного страхування через формування відповідного законопроекту. Але попри той

факт, що законодавча база для розвитку ОМС містить в собі позитивні акценти, недоліків на даний момент все таки більше. Основними з них є нечітко сформована структура щодо джерел фінансування страхових внесків за непрацюючих громадян, а також розрахунок прийнятний для рівня доходів населення розміру страхового внеску.

Початок війни в Україні ще більше зупинив розвиток медичного страхування. За попередніми оцінками падіння ринку ДМС за 2022 рік склало 15%. Звичайно у 2023 році деякі страхові компанії планують забезпечити приріст портфелю ДМС на 20—30%, проте, на жаль, це відбуватиметься у більшій мірі за рахунок зростання страхових платежів. Окрім того фокус ДМС на корпоративних клієнтах накладає на ситуацію гли-

бокий відтінок. Так, починаючи з 24 лютого 2023 року роботодавці почали зменшувати соціальні витрати на своїх працівників, і медичне страхування стало одним із перших напрямків витрат, які підпали під скорочення [9]. З іншого боку, Гарцуєва І., засновниця страхової компанії "Страховий адвокат" зазначає, що запити на медичне страхування в компаніях у 2023 році зростатимуть як ніколи. Це пов'язується із значним подорожчанням лікарських засобів та вартості медичного обслуговування у приватних клініках в середньому на 30%. Близько 87% компаній, які припинили свої договори медичного страхування працівників, вже їх поновили, зазначає Гарцуєва [10]. Таким чином, можна очікувати, що ринок добровільного медичного страхування у поточному році продовжуватиме свій розвиток.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що медичне страхування може відбуватись у добровільній та обов'язковій формі. При цьому, для кожної держави обирається власна модель фінансування охорони здоров'я. Враховуючи специфіку пострадянсько-

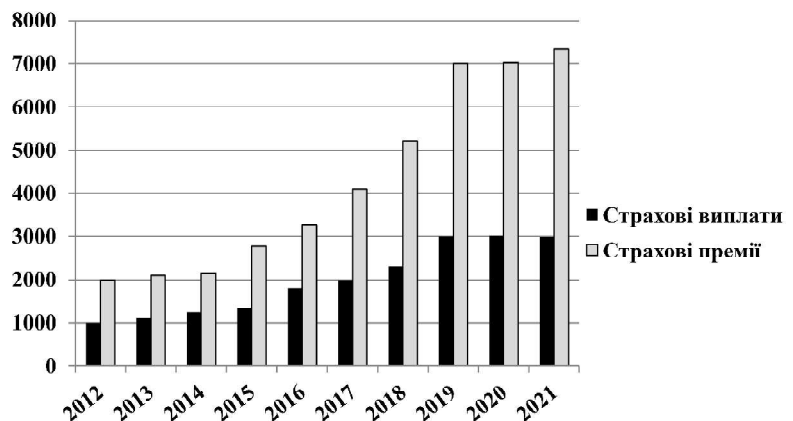

Рис. 2. Динаміка основних показників ринку ДМС, млн грн.

Джерело: розроблено автором на основі [7; 8].

го середовища на території України, для нас найбільш прийнятною виступає модель Беверіджа, в якій співіснує державне та приватне медичне страхування. Перші кроки на запровадження даної моделі вже здійснено шляхом утворення Національної служби здоров'я України. Поруч із цим, проведене дослідження дозволяє сформулювати висновки, що найбільш прийнятною моделлю запровадження медичного страхування в Україні, враховуючи всі зовнішні та внутрішні фактори, є активний розвиток ринку добровільного медичного страхування. Саме такий варіант дозволить сформулювати в суспільстві необхідні передумови для подальшого введення обов'язкового медичного страхування. Окрім того, паралельно із цим, необхідно збільшувати довіру населення до страхових компаній. Цього можна досягти шляхом реалізації спільних з урядом програм по медичному страхуванню, проведенню активної роз'яснювальної роботи. Поруч із цим, вкрай необхідними є кроки з боку держави по формуванню ряду заохочень для тих роботодавців, які купують своїм працівникам поліси медичного страхування. Проте, очевидним залишається той факт, що повноцінне запровадження медичного страхування в Україні відбудеться ще дуже не скоро.

Література:

1. Health Care Index by Country 2023. Numbeo. 2023. URL: https://www.numbeo.com/health-care/rankings_by_country.jsp?title=2023 (дата звернення 30.05.2023).
2. Масний В. Що варто знати про медичне страхування. Пояснює експерт. Суспільне новини. 2021. URL: <https://suspilne.media/122390-so-var-to-znati-pro-medicne-strahuvannya-poasnie-ekspert/> (дата звернення 30.05.2023).
3. Ільчук В., Гарбуз Т. Формування та розвиток медичного страхування в Україні та світі. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2018. № 1 (13). С. 113.
4. Стрілецька В. Проблеми та перспективи розвитку медичного страхування в Україні. Національний університет "Києво-Могилянська академія". 2022. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d232a051-a37a-4c90-91eb-a99f269568b4/content> (дата звернення 30.05.2023).
5. Решота Н. Класифікація основних моделей медичних систем у світі та шлях України. In genius. 2022. URL: <https://ingeniusua.org/articles/klasifikatsiya-osnovnykh-modeley-medychnykh-system-u-sviti-ta-shlyakh-ukrayiny> (дата звернення 30.05.2023).
6. Безкоштовні медичні послуги в закладах охорони здоров'я. Кошт. 2023. URL: <https://kosht.media/bezkoshtovni-medychni-posluhy-v-zakladakh-okhorony-zdorov-ia/> (дата звернення 30.05.2023).
7. Огляд страхового ринку України за І півріччя 2022 року. Національний банк України. 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Огляд_стан_страхового_ринку-нагляд_pr_2022-09-23.pdf?v=4 (дата звернення 30.05.2023).
8. Журавка О.С., Босак І.Л., Кубах Т.Г., Мордань Є.Ю. Аналіз та прогнозування розвитку ринку добро-

вільного медичного страхування в Україні. Вісник Сум-Ду. Серія "Економіка". 2022. № 2. С. 54.

9. Пшеничний П. Медичне страхування під час війни: чим страховики компенсують подорожчання послуг. delo.ua. 2023. URL: <https://delo.ua/insurance/zdorovya-pid-nadiinim-zaxistom-yak-straxoviki-povertatimut-balans-na-rinku-medstrahuvannya-411167/> (дата звернення 30.05.2023).

10. Як змінилось медичне страхування в Україні під час війни? Forinsurer. 2023. URL: <https://forinsurer.com/public/23/01/31/4974> (дата звернення 30.05.2023).

References:

1. Numbeo (2023), "Health Care Index by Country 2023", available at: https://www.numbeo.com/health-care/rankings_by_country.jsp?title=2023 (Accessed 30.05.2023).
2. Masnyj, V. (2021), "What you should know about health insurance. The expert explains", available at: <https://suspilne.media/122390-so-var-to-znati-pro-medicne-strahuvannya-poasnie-ekspert/> (Accessed 30.05.2023).
3. Il'chuk, V. and Harbuz, T. (2018), "Formation and development of health insurance in Ukraine and the World", Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia, vol. 1 (13), pp. 113.
4. Strilets'ka, V. (2022), "Problems and prospects of the development of medical insurance in Ukraine", available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d232a051-a37a-4c90-91eb-a99f269568b4/content> (Accessed 30.05.2023).
5. Reshota, N. (2022), "Classification of the main models of medical systems in the world and the path of Ukraine", available at: <https://ingeniusua.org/articles/klasifikatsiya-osnovnykh-modeley-medychnykh-system-u-sviti-ta-shlyakh-ukrayiny> (Accessed 30.05.2023).
6. Kosht (2023), "Free medical services in health care institutions", available at: <https://kosht.media/bezkoshtovni-medychni-posluhy-v-zakladakh-okhorony-zdorov-ia/> (Accessed 30.05.2023).
7. National Bank of Ukraine (2022), "Overview of the insurance market of Ukraine for the first half of 2022", available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Ohliad_stan_strakhovoho_rynku-nahliad_pr_2022-09-23.pdf?v=4 (Accessed 30.05.2023).
8. Zhuravka, O.S. Bosak, I.L. Kubakh, T.H. and Mordan', Ye.Yu. (2022), "Analysis and forecasting of the development of the voluntary health insurance market in Ukraine", Visnyk SumDu. Seriya "Ekonomika", vol. 2, pp. 54.
9. Pshenychnyj, P. (2023), "Medical insurance during the war: how do insurers compensate for the increase in the cost of services", available at: <https://delo.ua/insurance/zdorovya-pid-nadiinim-zaxistom-yak-straxoviki-povertatimut-balans-na-rinku-medstrahuvannya-411167/> (Accessed 30.05.2023).
10. Forinsurer (2023), "How did medical insurance change in Ukraine during the war?", available at: <https://forinsurer.com/public/23/01/31/4974> (Accessed 30.05.2023).

Стаття надійшла до редакції 09.06.2023 р.

М. А. Іванісова,
аспірант, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.141

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЙ

М. Ivanisova,
Postgraduate student, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

MECHANISMS OF STATE ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF TERRITORIES

У статті здійснено вдосконалення механізмів державної оцінки рівня екологічної безпеки територій. Визначено порядок державної оцінки медико-демографічних показників за екологічно несприятливими територіями. Зазначено, що, по-перше, здійснюється оцінка зміни довкілля та стану здоров'я населення на мікрорівні. По-друге, здійснюється екологічна оцінка зміни природного середовища та стану природних екологічних систем на макрорівні. Обґрунтовано застосування порогових значень соціально-економічних і техніко-технологічних показників для визначення екологічно несприятливих територій. Підкреслено, що система критеріальних показників оцінки стану довкілля, здоров'я населення та якості природного середовища (тобто екологічні та соціально-екологічні показники) за своїм змістом можуть фігурувати як порогові значення рівня екологічної безпеки. Виокремлено організаційно-методичні механізми на державному на регіональному рівнях щодо проведення необхідних заходів в зонах екологічного лиха. Обґрунтовано, що потребують також розробки нормативно-правові акти, положення про порядок реабілітації зон екологічного лиха та екологічного неблагополуччя. Рекомендовано для регіонів, які постраждали внаслідок техногенної аварії, необхідно здійснювати наступні заходи: первинна оцінка завданих збитків господарству та населенню; розробка механізму компенсацій та заходів соціального захисту населення (особливо вимушена міграція або переселення, забезпечення продуктами харчування та товарами першої необхідності, скорочення робочих місць); щорічна переоцінка розмірів збитків; визнання території зоною екологічного неблагополуччя тощо.

The article improves the mechanisms of state assessment of the level of ecological safety of territories. The procedure of the state assessment of medical and demographic indicators for environmentally unfavorable territories is determined. It is noted that, firstly, the assessment of environmental change and the state of health of the population at the microlevel is carried out. Secondly, environmental assessment of changes in the natural environment and the state of natural environmental systems at the macro level is carried out. The application of thresholds of socio-economic and technical-technological indicators for determination of ecologically unfavorable territories is substantiated. The author proposes to include socio-economic and technical-economic criteria and indicators in the assessment of environmental disadvantage zones. This proposal is due, firstly, to the need for a comprehensive assessment of the territory which suffered from pollution, since without reflecting the inevitable changes in the economic and social sphere of the region, the situation will be biased. It is emphasized that the system of criteria for assessing the state of the environment, public health and the quality of the natural environment (that is, environmental and socio-ecological indicators) in its content can appear as thresholds of the level of environmental safety. In addition territorial differences in living standards, national and cultural traditions, etc., will be essential for determining economic and social estimates. The organizational and methodological mechanisms at the state at the regional levels for the implementation of the necessary measures in environmental disaster zones are allocated. It is substantiated that the development of regulatory and legal acts on the procedure for the rehabilitation of zones of environmental distress and environmental disadvantage also os required. It is recommended to carry out the following measures for regions affected by a man-made accident: initial assessment of the damage caused to the economy and population; development of compensation mechanism and social

protection measures (especially forced migration or resettlement, provision of food and essential goods, reduction of jobs); annual revaluation of losses; recognition of the territory as an environmental disadvantage zone, etc.

Ключові слова: механізми, державна оцінка, екологічна безпека, критеріальні показники, організаційно-економічні механізми.

Key words: mechanisms, state assessment, environmental safety, criteria, organizational and economic mechanisms.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Екологічна безпека територій у першу чергу визначається станом здоров'я населення, яке, в свою чергу, оцінюється сукупністю критеріїв та показників забруднення навколишнього природного середовища: атмосферного повітря (за максимально разовими, середньодобовими, середньорічними концентраціями), вод (забруднення питної води, вододжерел питного та рекреаційного призначення шкідливими та токсичними речовинами на основі гранично допустимих концентрацій).

Зокрема, під критерієм мається на увазі опис сукупності показників, що дозволяють охарактеризувати погіршення стану здоров'я населення та довкілля як "кризовий" або "тяжкий"; вони розглядаються як тимчасові. Показники означають міру, а параметри — межі інтервалів, що відповідають ступеням екологічного неблагополуччя території. Стан території оцінюють за основними показниками з урахуванням додаткових. Вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку державного управління екологічною безпекою в нинішніх умовах присвятили свої праці численні автори, зокрема, М.В. Андрієнко [1], Ю.Д. Бойчук [2], М.В. Григорків [3], В.С. Джигирей [4] та ін.

Однак через відсутність дієвих механізмів щодо оцінки рівня екологічної безпеки, поточних досліджень недостатньо для визначення екологічно несприятливих територій.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є вдосконалення механізмів державної оцінки рівня екологічної безпеки територій.

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується поставити та вирішити такі завдання:

- визначити порядок державної оцінки медико-демографічних показників за екологічно несприятливими територіями;
- обґрунтувати застосування порогових значень соціально-економічних і техніко-технологічних показників для визначення екологічно несприятливих територій;
- виокремити організаційно-методичні механізми на державному та регіональному рівнях щодо проведення необхідних заходів в зонах екологічного лиха.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Медико-демографічні показники за екологічно несприятливими територіями порівнюються з аналогічними показниками на контрольних (фонових) територіях у тих самих кліматично-географічних зонах. В якості таких контрольних (фонових) територій приймаються населені пункти або окремі їх частини, на яких зафіксовані найбільш сприятливі значення медико-демографічних показників [1; 3].

Ці показники рекомендується визначати окремо для міського та сільського населення за кількома територіями зі сприятливою екологічною (санітарно-гігієнічною ситуацією). Середню величину з кількох мінімальних показників приймають як контрольне (фонове) значення. Перевагу слід віддавати показникам, розрахованим за 10 років та (або) їх динаміці за цей період [1; 4].

По-перше, здійснюється оцінка зміни довкілля та стану здоров'я населення на мікрорівні. Оцінці підлягають: атмосферне повітря; питна вода; продукти харчування; іонізуюче випромінювання.

При цьому якість довкілля людини являє собою систему сукупних вимог: санітарно-гігієнічних, рибогосподарських та загальноекологічних. Ступінь погіршення здоров'я людини характеризують медико-демографічні критерії, ступінь зміни довкілля — критерії забруднення природного середовища.

По-друге, здійснюється екологічна оцінка зміни природного середовища та стану природних екологічних систем на макрорівні. Стан природного середовища, рослинного та тваринного світу характеризують критерії забруднення повітряного середовища, води, ґрунтів, виснаження природних ресурсів та деградації екосистем. Якість природного середовища також сукупно оцінюється з позиції існуючих вимог загальноекологічного та санітарно-гігієнічного характеру [2; 3].

Існує низка пропозицій щодо вдосконалення підходів та системи оцінок екологічно неблагополучних регіонів.

Так, встановлюється категорія зон екологічного неблагополуччя — територій, які зазнали тривалого антропогенного впливу, хоча наявний досвід показав і важливість виділення інших територій з подібними проблемами. Адже значна кількість регіонів, екологічна криза на яких була спровокована техногенними катастрофами. Оцінку стану довкілля можна проводити за тими ж критеріями та показниками, але порівнянню повинні підлягати два часові інтервали: зіставлення з фоновими показниками прилеглих територій та зіставлення з доаварійним рівнем.

Видається доцільним включити до складу оцінок зон екологічного неблагополуччя також і соціально-економічні й техніко-економічні критерії та показники. Ця пропозиція зумовлена, по-перше, необхідністю в комплексній оцінці території, що зазнала забруднення, оскільки без відображення неминучих змін в економічній та соціальній сфері регіону картина буде необ'єктивною.

По-друге, слід було б взяти до уваги, що зрештою необхідно є розробка заходів, орієнтованих на забезпечення екологічної безпеки. Для цього потрібен системний підхід, який не обмежує оцінку регіонів лише екологічним благополуччям [1—3].

Тут слід зазначити, що система критеріальних показників оцінки стану довкілля, здоров'я населення та якості природного середовища (тобто екологічні та соціально-екологічні показники) за своїм змістом можуть фігурувати як порогові значення рівня екологічної безпеки.

Що стосується соціально-економічних і техніко-технологічних показників та застосування рівнів їх порогових значень, то тут необхідно враховувати наступні моменти:

— для територій, що зазнали тривалого антропогенного забруднення: оцінка наявного потенціалу (інвентаризація);

— періодична переоцінка ресурсів з урахуванням моніторингу; визначення розмірів наявних збитків господарству та населенню, завданих минулою господарською діяльністю, оцінка ризику потенційного забруднення в майбутньому, вироблення заходів щодо компенсації завданих збитків тощо [1; 2].

Для регіонів, які постраждали внаслідок техногенної аварії, необхідно здійснювати наступні заходи:

— первинна оцінка завданих збитків господарству та населенню;

— розробка механізму компенсацій та заходів соціального захисту населення (особливо вимушена міграція або переселення, забезпечення продуктами харчування та товарами першої необхідності, скорочення робочих місць);

— щорічна переоцінка розмірів збитків;

— визнання території зоною екологічного неблагополуччя тощо [2; 4].

Крім урахування природно-кліматичних особливостей території для визначення економічних та соціальних оцінок істотно значення матимуть територіальні відмінності у рівні життя, національні та культурні традиції тощо. Тут буде потрібною диференціація оціночних показників.

Якщо первинними показниками для прийняття рішень (і надання території відповідного статусу) є загальноекологічні, санітарно-гігієнічні та медико-демографічні критерії, то їх доповнення соціально-економічними оцінками може стати основою для вироблення адекватних заходів державної допомоги.

Надалі потрібно також вирішити низку організаційно-методичних питань, наприклад, встановити тимчасові рамки статусу зони екологічного неблагополуччя, впровадити процедури перегляду наявного статусу. Крім того, слід було б налагодити моніторинг соціально-економічних показників, що також сприятиме виробленню адекватного компенсаційного механізму, заходів соціального захисту населення [2; 3].

Потребують також розробки нормативно-правові акти, положення про порядок реабілітації зон екологічного лиха та екологічного неблагополуччя.

Зокрема, видання акту про визнання того чи іншого регіону зоною екологічного лиха або надзвичайною екологічною ситуацією спричинить необхідність проведення, як мінімум, трьох груп заходів:

— перша — припинення, призупинення, обмеження екологічно шкідливої діяльності підприємств, споруд, інших об'єктів, розташованих біля зони чи поза нею, але таких, що впливають на стан довкілля даного регіону;

— друга — передбачає проведення відновлювальних робіт у природному середовищі: рекультивация земель, відтворення лісів, очищення річок, ліквідація місць поховання відходів, що порушують санітарно-екологічні норми безпеки, відновлення рибних запасів, оздоровлення довкілля, місць лікування, відпочинку, рекреації тощо;

— третя - заходи щодо соціального захисту населення, компенсація шкоди, заподіяної здоров'ю громадян, шляхом видачі допомоги, встановлення різноманітних пільг для населення, окремо для жінок, дітей, пенсіонерів [1—4].

У цілому, визначення зон екологічного неблагополуччя і надання їм відповідного статусу має бути пов'язане з

адміністративно-територіальними межами регіонів України. Інакше з боку органів місцевого самоврядування можуть виникнути прагнення поширити преференційний режим, що передбачається в таких ситуаціях у масштабах усього регіону.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

У цілому, як результат проведеного дослідження, у роботі було отримано такі висновки.

1. Визначено порядок державної оцінки медико-демографічних показників за екологічно несприятливими територіями. Зазначено, що, по-перше, здійснюється оцінка зміни довкілля та стану здоров'я населення на мікрорівні. По-друге, здійснюється екологічна оцінка зміни природного середовища та стану природних екологічних систем на макрорівні.

2. Обґрунтовано застосування порогових значень соціально-економічних і техніко-технологічних показників для визначення екологічно несприятливих територій. Підкреслено, що система критеріальних показників оцінки стану довкілля, здоров'я населення та якості природного середовища (тобто екологічні та соціально-екологічні показники) за своїм змістом можуть фігурувати як порогові значення рівня екологічної безпеки.

3. Виокремлено організаційно-методичні механізми на державному на регіональному рівнях щодо проведення необхідних заходів в зонах екологічного лиха. Обґрунтовано, що потребують також розробки нормативно-правові акти, положення про порядок реабілітації зон екологічного лиха та екологічного неблагополуччя.

Література:

1. Андрієнко М.В., Шако В.С. Пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 16. С. 72—79.

2. Бойчук Ю.Д., Шульга М.В. Основи екології та екологічного права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2004. 351 с.

3. Григорків М. В. Динамічні моделі двосекторної екологічної економіки з лінійними функціями поведінки її суб'єктів. Актуальні проблеми економіки. 2015. № 12 (174). С. 390—397.

4. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 422 с.

References:

1. Andrienko, M.V. & Shako, V.S. (2017), "Proposals to improve regulatory and legal support for the implementation of state environmental policy at the regional level", *Investyciyi: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 72—79.

2. Boichuk, Yu.D. & Shulga, M.V. (2014). *Osnovi yekologiyi ta yekologichnogo prava: navch. posib*. [Fundamentals of ecology and environmental law: tutorial] Sumi: Universitetska kniga [State regulation of gas supply security in Ukraine], Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.

3. Grigorkiv, M. V. (2015), "Dynamic models of two-sector ecological economics with linear functions of behavior of its subjects", *Aktualni problemi yekonomiki*, vol. 12 (174), pp. 390—397.

4. Dzhigirei, V.S. (2007). *Yekologiya ta okhrona navkolishnogo prirodnogo seredovishcha: navch. posib* [Ecology and environmental protection: tutorial], Znannya, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2023 р.

Е. Ш. Асоян,
аспірант, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2664-5838>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.144

ТЕОРЕТИЧНА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ

Е. Asoian,
Postgraduate student, V.I. Vernadsky Taurida National University

THE THEORETICAL ESSENCE OF STATE ECONOMIC POLICY AND ITS TASKS

У статті визначено сутність економічної політики як комплексу дій держави, що реалізується на міжнародному, макроекономічному, галузевому та регіональному рівнях (а в окремих випадках – і на мікроекономічному рівні), і спрямований на вибір та забезпечення оптимальної інституційної моделі національної економіки та досягнення максимально ефективного (з урахуванням національних економічних інтересів та наявних ресурсів) функціонування національної економіки у світовій системі поділу праці в інтересах досягнення та підтримки високого рівня добробуту та якості життя населення в довгостроковій перспективі.

Встановлено, що можливості держави щодо вжиття регулюючих заходів в інтересах національної економіки збільшуються, оскільки вони набувають міжнародного виміру, але, з іншого боку, у своїй внутрішній економічній політиці держава тепер змушена враховувати інтереси інших країн, що неминуче знижує потенціал регулювання та його гнучкість. Понад зазначене, окремі підприємства, які ведуть свою господарську діяльність в Україні, можуть керуватися при прийнятті рішень не інтересами економічної політики нашої країни, а цілями і завданнями такої політики інших держав. Насамперед йдеться про транснаціональні компанії. Ще одним показовим прикладом є ситуації, коли українська компанія для забезпечення економічної безпеки нашої країни в цілому змушена відмовлятися від розвитку окремих видів діяльності.

Удосконалено класифікацію завдань державної економічної політики, що на відміну від існуючого переліку розмежовує завдання і принципи, відповідно до сучасних викликів розвитку національної економіки, а саме: створення та підтримання зростання національної економіки на основі формування довгострокових конкурентних переваг у багатогалузевості, технологічній розвиненості та інноваційній орієнтованості; забезпечення повної та гідної зайнятості населення; забезпечення національної економіки фінансовими, людськими, інфраструктурними та іншими ресурсами, які необхідні для її стабільного та ефективного функціонування; створення економічної бази для захисту національної безпеки; недопущення надмірної економічної нерівності населення; створення системи соціальних гарантій; формування та підтримання ефективною системи зовнішньоторговельних зв'язків, що дозволяють сформувати та реалізувати конкурентні переваги національної економіки на міжнародному ринку.

The article defines the essence of economic policy as a complex of state actions, which is implemented at the international, macroeconomic, sectoral and regional levels (and in some cases – at the microeconomic level), and is aimed at choosing and ensuring the optimal institutional model

of the national economy and achieving the most effective (taking into account national economic interests and available resources) functioning of the national economy in the global system of division of labor in the interest of achieving and maintaining a high level of well-being and quality of life of the population in the long term.

It has been established that the state's capabilities to take regulatory measures in the interests of the national economy are increasing, as they acquire an international dimension, but, on the other hand, in its domestic economic policy, the state is now forced to take into account the interests of other countries, which inevitably reduces the regulatory potential and its flexibility. In addition to the above, individual enterprises that conduct their economic activities in Ukraine can be guided when making decisions not by the interests of the economic policy of our country, but by the goals and objectives of such policies of other states. First of all, we are talking about multinational companies. Another illustrative example is the situation when a Ukrainian company is forced to abandon the development of certain types of activities in order to ensure the economic security of our country as a whole.

The classification of tasks of the state economic policy has been improved, which, unlike the existing list, distinguishes between tasks and principles, in accordance with the modern challenges of the development of the national economy, namely: creating and maintaining the growth of the national economy based on the formation of long-term competitive advantages in multi-industry, technological development and innovative orientation; ensuring full and decent employment of the population; provision of the national economy with financial, human, infrastructural and other resources necessary for its stable and effective functioning; creation of an economic base for the protection of national security; prevention of excessive economic inequality of the population; creation of a system of social guarantees; formation and maintenance of an effective system of foreign trade relations, which allow to form and realize the competitive advantages of the national economy on the international market.

Ключові слова: економічна політика держави, міжнародний, макроекономічний, галузевий рівні, інституційна модель національної економіки.

Key words: economic policy of the state, international, macroeconomic, sectoral levels, institutional model of the national economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виклики, що стоять перед Україною (перехід до нового технологічного укладу, військова агресія Росії, дефіцит бюджету, зростання рівня безробіття тощо) вимагають розробки ефективної державної економічної політики, яка дозволила би усунути породжені ними загрози і створити умови для побудови в нашій країні динамічної економіки, що сприяє зростанню добробуту населення і забезпечує міцні політичні позиції України у світі. З урахуванням значущості цих системних викликів (ї появи ситуаційних викликів, наприклад — пандемії Covid-19) і обмеженості тимчасових і фінансових ресурсів, якими володіє наша країна зараз, розробка державної економічної політики повинна здійснюватися на основі ясного розуміння тих цілей і завдань, які будуть досягатися за допомогою державної економічної політики, інструментів, які можуть бути використані, ролі держави у реалізації економічної політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання, що стосуються сутності державної економічної політики отримали широке висвітлення у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. У цьому зв'язку, під час проведення дослідження було вивчено наукові результати низки фахівців (Белл Д., Гелбрейт Дж.К., Клейнер Г.Б., Лейн Д., Робінсон Дж.А., Вільямсон О.І., Хайєк Ф.А., Харламов А.В. та ін), у працях яких отримали відображення теоретичні та методологічні положення теорій економічного зростання, соціально-економічного розвитку, структуризації національної економіки, вироблення теоретико-методологічних основ розробки та реалізації державної економічної політики, а також основні концептуальні підходи до модернізації економіки та економічної політики. На цій основі було сформовано базові теоретичні передумови авторського дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є уточнення сутності та завдань державної економічної політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Традиційно економічна політика розглядається як комплекс дій держави, спрямований на розробку та виконання заходів щодо забезпечення ефективного функціонування національної економіки з урахуванням завдань і ресурсів, що стоять перед країною та суспільством (хоча в існуючій літературі, як вітчизняній [1], так і зарубіжній [2], представлено значна кількість визначень, всі вони за своїм змістом відповідають наведеному вище, відрізняючись лише ступенем деталізації). Як правило, передбачається, що ці заходи відносяться до макроекономічного рівня. Однак таке трактування не зовсім точно відображає її суть. По-перше, за межами економічної політики залишається таке ключове рішення, як вибір її інституційної моделі, тобто ролі держави в регулюванні національної економіки. Існують два поляризовані ролі держави: як творця і гаранта інституційного середовища для взаємодії суб'єктів господарювання (ліберальний підхід) і як організатора та регулятора всієї господарської діяльності в рамках національної економіки (державний підхід, який у межі передбачає державну власність на ключові ресурси) [3]. Між цими двома полюсами розміщується велика кількість різноманітних змішаних моделей (які, як правило, і реалізуються у господарській практиці) [4].

Одним із ключових елементів економічної політики є вибір та послідовне проведення її інституційної моделі, тобто встановленої, з урахуванням національних економічних інтересів, ступеня впливу держави на функціонування національної економіки, а також ступеня залучення держави до господарської діяльності. Під впливом держави розуміємо те, наскільки активно держава впливає на рішення і політику суб'єктів господарювання, а під залученням — безпосередня участь держави в економічній активності (тобто здійснення певних видів господарської діяльності за рахунок державних ресурсів, у випадку України, наприклад, може йтися монополію держави в розвитку атомної енергетики). При цьому, що дуже важливо, будучи загалом уніфікованою в масштабах держави, інституційна модель повинна допускати певні варіації з урахуванням специфіки окремих галузей та регіонів [5, 6].

В даний час національні економіки окремих країн функціонують не власними силами, а є елементами єдиної глобальної економіки (тобто єдиної світової системи поділу та кооперації праці) [7]. Завдання державної економічної політики, очевидно, полягає у забезпеченні такого місця національної економіки у глобальному розподілі праці, який дозволяв би забезпечити досягнення національних економічних інтересів. Це означає, що державна економічна політика неминує включати і міжнародний вимір, тобто комплекс заходів щодо регулювання взаємодії національної та глобальної економіки [8]. Сюди нале-

жить проблема вибору балансу між спеціалізацією національної економіки та забезпеченням її незалежності від поставок іноземних ресурсів.

Наявність міжнародного виміру пов'язана і зі зворотним ефектом: держава не тільки прагне керувати взаємодією національної економіки з економіками інших країн та світовою економікою в цілому, але також і стикається з зустрічними заходами з боку інших держав. Прикладом може бути "Енергетична хартія" Євросоюзу, яка формально торкається лише держав-членів ЄС, але умовам якої мають підпорядковуватися постачальники енергоресурсів до Європи. Ще один приклад — стратегія американської адміністрації, орієнтована на нарощування американського експорту і на скорочення дефіциту торговельного балансу США, що стала причиною примусу Китаю до зростання закупівель американської продукції. Як наслідок, з одного боку, можливості держави щодо вжиття регулюючих заходів в інтересах національної економіки збільшуються, оскільки вони набувають міжнародного виміру, але, з іншого боку, у своїй внутрішній економічній політиці держава тепер змушена враховувати інтереси інших країн, що неминує знижувати потенціал регулювання та його гнучкість.

Понад зазначене, окремі підприємства, які ведуть свою господарську діяльність в Україні, можуть керуватися при прийнятті рішень не інтересами економічної політики нашої країни, а цілями і завданнями такої політики інших держав. Насамперед йдеться про транснаціональні компанії. Ще одним показовим прикладом є ситуації, коли українська компанія для забезпечення економічної безпеки нашої країни в цілому змушена відмовлятися від розвитку окремих видів діяльності.

В окремих, граничних випадках національна економіка може або повністю підпорядкувати собі економіку інших держав, або, навпаки, вбудуватися у сферу економічного впливу інших країн ролі ресурсного придатка. У цій ситуації міжнародний вимір національної економічної політики проявляється особливо. Як приклад реалізації міжнародної складової державної економічної політики можна навести проєкт "Пояси і шляхи", успішно реалізований Китаєм і спрямований на вбудовування національних економік країн-учасників в економічну систему Китаю, тобто переведення їх на обслуговування економічних інтересів Китаю [9]. Іншими словами, навіть у межах країни держава не завжди вільна від дій інших країн. Таким чином, вихід державної економічної політики на міжнародний рівень носить взаємний характер (заходи щодо регулювання системи двосторонніх та багатосторонніх економічних відносин приймаються всіма учасниками цих відносин і торкаються один одного), і при цьому регулюючі заходи охоплюють і національні економіки взаємодіючих країн (зовнішні заходи набувають внутрішнього характеру).

По-третє, хоча традиційно до економічної політики відносять лише макроекономічний рівень, вважаємо, що до розгляду необхідно включати також регіональний та галузевий рівні (на додаток до за-

Таблиця 1. Завдання державної економічної політики

Завдання економічної політики	Коментарі
Забезпечення зростання національної економіки	Зростання має бути якісним, тобто досягатися за рахунок створення довгострокових конкурентних переваг національної економіки, забезпечення технологічного лідерства. Економічна політика, за якої, наприклад, зростання досягається за рахунок експорту природної сировини з подальшим споживанням отриманих доходів (без їх інвестування), ефективною визнана бути не може
Досягнення повної зайнятості	Необхідно домагатися повної зайнятості населення на якісних робочих місцях, що дозволяють формувати та максимально використовувати людський капітал країни та гарантувати працівникам високий рівень доходу
Економічна ефективність	Економічна ефективність державної економічної політики не повинна розумітися як мінімізація поточних витрат держави. Має бути максимізація ефекту від заходів економічної політики. Крім того, економічну ефективність було б логічніше розглядати не як завдання економічної політики, а як її властивість, тобто принцип, відповідно до якого економічна політика повинна розроблятися та реалізовуватися
Стабільність рівня цін	Стабільність цін не зводиться лише до антиінфляційної грошової політики. Держава має бути здатною купувати цінові шоки на товарних ринках
Економічна свобода	Інституційна модель має передбачати економічну свободу
Справедливий розподіл доходів	Передбачає недопущення невинного збагачення як фізичних осіб, так і організацій (зокрема недопущення монопольного завищення цін)
Створення соціальних гарантій	Забезпечення стійкості населення до несприятливих економічних ситуацій
Збалансованість зовнішньоторговельного балансу	Збалансованість зовнішньої торгівлі повинна мати кількісний (відсутність зовнішньоторговельного дефіциту) та якісний (недопущення залежності від зовнішніх поставок ключових для національної економіки

Джерело: складено за матеріалами К. Р. Макконелла і С. Л. Брю [10] та власних розробок.

значеного вище включення в економічну політику міжнародного або гео економічного рівня). Це дозволить деталізувати та конкретизувати заходи політики з урахуванням специфіки окремих галузей та регіонів. Більше того, в окремих випадках доцільно включати до державної економічної політики мікроекономічні заходи — у тих ситуаціях, коли вони пов'язані з діяльністю окремих компаній, що мають ключове значення для національної економіки.

З урахуванням сказаного вище вважаємо за необхідне визначити економічну політику як комплекс дій держави, що реалізується на міжнародному, макроекономічному, галузевому та регіональному рівнях (а в окремих випадках — і на мікроекономічному рівні), і спрямований на вибір та забезпечення оптимальної інституційної моделі національної економіки та досягнення максимально ефективного (з урахуванням національних економічних інтересів та наявних ресурсів) функціонування національної економіки у світовій системі поділу праці в інтересах досягнення та підтримки високого рівня добробуту та якості життя населення в довгостроковій перспективі.

Зазначимо, що, хоча акцент у запропонованому визначенні зроблено на місці національної економіки у світовій системі поділу праці, воно також описує ситуацію автаркічної економіки: у певних ситуаціях автаркія може бути оптимальним способом участі у світовій системі поділу праці. Економічна політика як комплекс дій держави включає в себе ряд підкомплексів — окремих політик (підвидів), що регулюють специфічні сфери господарського життя країни: грошово-кредитну, бюджетно-податкову, промислову, соціальну тощо. Для успіху економічної політики загалом необхідно забезпечити єдність цілей та завдань цих специфічних політик, тобто єдність інституційної моделі їх реалізації. В іншому випадку окремі її підвиди реалізовуватимуться незалежно один від одного і орієнтуватимуться на досягнення своїх власних цілей (нерідко — на шкоду як іншим підвидам, так і всієї економічної політики країни в цілому).

Якщо декларована промислова політика орієнтована на досягнення високих темпів економічного зростання (що передбачається досягати шляхом цільової підтримки пріоритетних галузей економіки та ре-

алізації національних проектів), то грошово-кредитна політика спрямована на придушення інфляції за будь-яку ціну (що створює переваги для інвестиційної політики бізнесу та для розвитку промисловості), а податкова політика — на максимальне вилучення податкових платежів з економіки, що може завдавати шкоди ефективності та можливостям розвитку підприємств. Класичний перелік завдань державної економічної політики представлений у класичному підручнику економічної теорії [10], проте відповідні положення потребують уточнення та деталізації (які наведені у стовпці "Коментарі" таблиці 1). Поданий у таблиці перелік завдань державної економічної політики є неповним. У ньому, зокрема, відсутнє таке найважливіше завдання, як формування ресурсної бази для виконання державою своїх функцій щодо забезпечення національної безпеки. Частина пунктів недостатньо деталізована — така ситуація зі збалансованістю торговельного балансу. Ми вважаємо необхідним підкреслити, що ця збалансованість має бути не лише кількісною, а й якісною.

Національна економіка не повинна потрапляти в залежність від іноземних поставань ключових ресурсів. Це не означає, що слід прагнути до повної забезпеченості за рахунок внутрішніх ресурсів — йдеться про те, що у іноземних контрагентів не повинно бути можливості перекрити постачання цих ресурсів через їхню власну залежність від зовнішньоекономічного співробітництва з даною державою. У цьому переліку немає пунктів, у яких вказувалося би на необхідність забезпечення оптимального становища національної економіки у світовій системі поділу праці (вимога збалансованості зовнішньоторговельного балансу прямого відношення до участі у світовій системі поділу праці не має).

Отже, перелік завдань державної економічної політики, поданий у таблиці, також некоректний з методологічної точки зору, оскільки в ньому поєднуються завдання і принципи, відповідно до яких вона повинна будуватися. Зокрема, економічна ефективність є не завданням економічної політики, а її принципом. Економічна свобода також має розглядатися як принцип, але нижчого порядку. Таким чином, найбільш відомий і популярний в економічних дослідженнях перелік завдань державної економічної політики не дає адекватного уявлення про те, які саме завдання економічна політика повинна дійсно вирішувати.

Проведений вище аналіз дозволяє намітити такі основні напрямки, які мають реалізовуватись у рамках державної економічної політики: 1. Створення та підтримання зростання національної економіки на основі формування довгострокових конкурентних переваг у багатогалузевості, технологічній розвиненості та інноваційній орієнтованості;

2. Забезпечення повної та гідної зайнятості населення. При цьому зайнятість має бути природною, а не штучною: йдеться не про створення будь-якою ціною робочих місць для імітації наявності роботи у більшості населення (побічним наслідком такого підходу є орієнтація на розвиток трудомістких, а не капіталомістких виробництв), а про

формування попиту на якісну та висококваліфіковану робочу силу;

3. Забезпечення національної економіки фінансовими, людськими, інфраструктурними та іншими ресурсами, які необхідні для її стабільного та ефективного функціонування. Фактично це означає, що національна економіка має бути достатньою мірою забезпечена ресурсами, необхідними для реалізації комерційних, некомерційних та особистих проектів, при цьому відповідні ресурси повинні бути доступні (з адміністративної, організаційної та цінової точки зору) для зацікавлених у них фізичних та юридичних осіб. Важливо наголосити, що держава обов'язково має бути провайдером усіх цих ресурсів — їх постачальниками можуть бути комерційні організації. Необхідно створити умови для наявності в економіці цих ресурсів та забезпечення доступу до них, а також для запобігання ризику обмеження доступу до цих ресурсів;

4. Створення економічної бази для захисту національної безпеки. Для України цей пункт слід розуміти як наявність оборонно-промислового комплексу та збройних сил, оскільки ризики для національної безпеки пов'язані з постійною військовою загрозою Росії, а також зі стихійними лихами, стрибками цін на ринках ключових ресурсів, політичними та екологічними. Держава повинна мати достатню економічну базу для того, щоб мати можливість у максимальному ступені знизити негативний вплив цих факторів на національну економіку;

5. Недопущення надмірної економічної нерівності населення. Високий рівень нерівності як створює загрозу соціальної стабільності країни, а й підриває платоспроможний попит, веде до зниження якості життя населення (тобто перешкоджає досягненню мети економічної політики) і до погіршення якості людського капіталу;

6. Створення системи соціальних гарантій. Це завдання, як і попередній пункт, тісно пов'язане з досягненням цілей економічної політики. Крім того, воно пов'язане із забезпеченням національної економічної безпеки, тобто з запобіганням загрозам благополуччю населення в неординарних ситуаціях;

7. Формування та підтримання ефективної системи зовнішньоторговельних зв'язків, що дозволяють сформувати та реалізувати конкурентні переваги національної економіки на міжнародному ринку. Мета такої системи зовнішньоторговельних зв'язків полягає в гарантованому доступі національної економіки до необхідних для неї ресурсів та зовнішніх ринків збуту, при цьому необхідно прагнути експортувати продукцію з максимальною доданою вартістю.

Завдання, представлені в цьому переліку, як легко переконалися, тісно пов'язані один з одним. Рішення окремих завдань є необхідною умовою для вирішення інших завдань і, у свою чергу, спирається на вирішення інших завдань. Таким чином, система завдань має комплексний, системний характер. У той же час, наведений перелік показує, що завдання державної економічної політики можуть бути розбиті на два ключові блоки: 1. Створення умов для ефектив-

ного функціонування суб'єктів господарювання. Передбачається, що, діючи у своїх власних інтересах, але при цьому координуючи свою поведінку з поведінкою інших учасників економічної діяльності, підприємства та інші ринкові гравці тим самим сприятимуть і досягненню інтересів національної економіки. Наприклад, фірма, яка зуміла стати світовим лідером у своїй галузі, забезпечить лідерство в цій галузі і для національної економіки своєї країни. Завдання державної економічної політики, таким чином, полягає в тому, щоб створювати умови для формування довгострокових конкурентних переваг у національних компаній за рахунок спрощення доступу до ключових факторів виробництва. Іншими словами, йдеться про забезпечення ефективності ринкової економіки;

2. Компенсація провалів ринку. Ринкові гравці насамперед зацікавлені у досягненні своїх власних цілей, і у ряді випадків вони це роблять, нехтуючи інтересами суспільства. Економічна політика повинна запобігати виникненню таких провалів або компенсувати їх негативні наслідки. Чим сильніша егоїстична поведінка економічних агентів, тим частіше виникають провали ринку і тим активніше повинні проводитися заходи щодо їх усунення. Відмова від ліквідації провалів ринку веде до несправедливого розподілу благ у національній економіці, а у довгостроковому плані підриває її ефективність.

Таким чином, сутність державної економічної політики визначається інституційною основою її проведення, яка, у свою чергу, обумовлюється існуючою якістю національної економіки та наявними ресурсами.

Сформулюємо ті принципи, на підставі яких має будуватися державна економічна політика: 1. Орієнтація на досягнення національних економічних інтересів. Цей принцип має двояку природу: по-перше, він вказує на наявність у економічній політиці мети, по-друге, він визначає цю мету. Незважаючи на очевидність цього принципу, він дотримується далеко не завжди (можна вказати на відсталі країни, де економічна політика орієнтована на вилучення ренти в інтересах правлячої еліти), іноді його дотримання носить видимий, ілюзорний характер (що рівнозначно його недотриманню). Класичний приклад такої ілюзорності — витрати рентних надприбутків на максимізацію поточного споживання, або ж, навпаки, їх "складування" у вигляді низькоризикованих і низькодохідних інструментів при формуванні різного роду стабілізаційних фондів. В обох випадках формально можна говорити про турботу про благополуччя населення: про збільшення купівельної спроможності в першому випадку та захист від економічних шоків — у другому (більше того, захист від шоків відповідає одним із сформульованих вище завдань економічної політики — забезпечення економічної безпеки). Проте максимізація поточного споживання неминуче носить короткостроковий характер через коливання цін на експортовані ресурси. Що ж до захисту від шоків, то витрачатися на них повинні не всі надприбутки, і навіть не більша їх частина. Такий

захист від шоків позбавляє економіку інвестиційних ресурсів та гальмує економічне зростання.

Завдання державної економічної політики — забезпечення добробуту населення за рахунок забезпечення довгострокових конкурентних переваг країни, формування багатокладної економіки та заняття гідного місця у світовій системі поділу праці. Для цього надприбутки мають інвестуватися в галузі інфраструктури з великим мультиплікативним ефектом та створення підприємств — національних галузевих лідерів. Відмова від такого використання надприбутків є, по суті, відмовою від досягнення національних економічних інтересів;

2. Цілісність — державна економічна політика повинна бути комплекс взаємопов'язаних дій, а не набір розрізнених (хоча, можливо, окремо цілком значущих) заходів. Інакше кажучи, вона має зводитися до набору національних проєктів, реалізованих без прив'язки один до іншого;

3. Універсальність — політика має охоплювати всі основні аспекти національної економіки на всіх рівнях, а не обмежуватись регулюванням окремих напрямків діяльності;

4. Комплексність — політика повинна включати набір інструментів та заходів, достатній для досягнення її цілей у всіх напрямках. Наслідком цього принципу є необхідність поєднувати інструменти, типові як різних інституційних моделей, так різних рівнів і видів державної економічної політики (промислової, фінансової тощо). Хоча одна інституційна модель може бути домінуючою, проте її необхідно доповнювати інструментами інших інституційних моделей (щоб компенсувати недоліки цієї домінуючої моделі). Але при цьому, зрозуміло, йдеться не про хаотичне змішування різноманітних інструментів, а про їхній баланс;

5. Діалектичність, яка може бути визначена як "керована суперечливість". Одним із принципів діалектики Гегеля є закон єдності та боротьби протилежностей, і саме його слід мати на увазі. Насамперед йдеться про поєднання уніфікації економічної політики та адаптацію її до локальних умов. З одного боку вона повинна бути єдиною для всієї національної економіки, а з іншого — в ній необхідно враховувати особливості різних галузей, регіонів тощо. Надмірна уніфікація знищить цю специфіку і разом з нею — ті позитивні особливості, які з нею пов'язані, але надмірна адаптація призведе до того, що єдиної державної економічної політики не стане. Таким чином, ці дві тенденції повинні поєднуватися. Крім того, це поєднання не повинно бути механічним, нерухомим і реалізованим бездумно, воно повинно бути гнучким і адаптивним;

6. Економічна ефективність — витрати на проведення заходів державної економічної політики не повинні бути більшими за ті вигоди, які від цих заходів очікуються. Економічна ефективність не повинна розумітися як мінімізація поточних витрат держави, йдеться про максимізацію ефекту;

7. Ресурсна забезпеченість — державна економічна політика має бути підкріплена необхідними фінансовими, організаційними, кадровими, інфра-

структурними та іншими ресурсами. Без такої ресурсної підтримки вона набуває декларативного характеру, а її цілі стають недосяжними.

Цілеспрямовано не включено до даного переліку принципів такі вимоги, як свобода підприємництва, гарантія прав власності тощо. Незважаючи на всю їхню безперечну важливість, вони відповідають лише одній з кількох можливих інституційних моделей національної економіки. Можливі ситуації, коли досягнення національних економічних інтересів не просто забезпечується без дотримання цих принципів, а потребує цілеспрямованої відмови від них.

ВИСНОВКИ

Таким чином державна економічна політика в сучасних умовах повинна бути орієнтована на забезпечення оптимального (з урахуванням національних економічних інтересів та наявних ресурсів) місця національної економіки в світовій системі поділу та кооперації праці. Ключовою характеристикою економічної політики є її інституційна модель, тобто баланс між заходами, спрямованими на створення умов для ефективного функціонування суб'єктів господарювання та заходами, спрямованими на компенсацію провалів ринку. Інституційна модель має бути в цілому уніфікованою в масштабах держави, але допускати певні варіації з урахуванням специфіки окремих галузей та регіонів (тобто при збереженні внутрішньої єдності в ній має бути передбачена можливість адаптації до конкретних умов її реалізації). Державна економічна політика не повинна обмежуватися макроекономічним рівнем. Необхідно, щоб вона охоплювала гео економічний, макроекономічний, регіональний та галузевий рівні економіки, а в окремих випадках включала б і мікроекономічний рівень.

Література:

1. Панченко В. Г. Теоретичні підходи до визначення економічної сили та економічних інтересів держави як детермінант її економічної політики (випадок неопroteкціонізму). Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 5. С. 12—19.
2. Kee H.L., Constantinescu I.N., Nicita A. Is Protectionism on the Rise? Assessing National Trade Policies during the Crisis of 2008. The Review of Economics and Statistics. 2013. Vol. 95 (1). P. 342—346.
3. Кібальник Л. Економічні інтереси в системі гео економіки. Сталый розвиток економіки. 2013. № 1. С. 38—42.
4. Рокоча В. Економічні інтереси та цінності як системоутворюючий елемент національної економічної безпеки. Вчені записки Університету "КРОК". 2014. Вип. 36. С. 28—36.
5. Діденко О. Теоретичне дослідження науково-методичних підходів до дослідження сутності поняття "економічний інтерес" [Електронний ресурс]. Демократичне врядування. 2013. Вип. 12. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik12/fail/Didenko.pdf (Дата звернення до ресурсу 1 червня 2023).
6. Поручник А.М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: монографія. К.: КНЕУ, 2008. 352 с.

7. Pham J. P. What is the National Interest? Hans Morgenthau's Realist Vision and American Foreign Policy. American Foreign Policy Interests. 2008. № 30. P. 256—265.

8. Mearsheimer J. Structural Realism. International Relations Theories: Discipline and Diversity. 2013. P. 77—93.

9. Хвиля (2018). Шевченко П. Китайський проект "Один пояс, один шлях" та його можливості для України. URL: <https://hvylyya.net/analytics/economics/kitayskiy-proekt-odin-poyas-odin-shlyah-ta-yogo-mozhливosti-dlya-ukrayini.html> (Дата звернення до ресурсу 1 червня 2023).

10. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / пер. с англ. Киев: ХаГар, 1988. 785 с.

References:

1. Panchenko, V.H. (2018), "Theoretical approaches to determining the economic power and economic interests of the state as a determinant of its economic policy (a case of neoprotectionism)", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 5, pp. 12—19.
2. Kee, H.L., Constantinescu, I.N. and Nicita A. (2013), "Is Protectionism on the Rise? Assessing National Trade Policies during the Crisis of 2008", The Review of Economics and Statistics, vol. 95 (1), pp. 342—346.
3. Kibalnyk, L. (2013), "Economic interests in the system of geoeconomics", Stalyy rozvytok ekonomiky, vol. 1, pp. 38—42.
4. Rokocha, V. (2014), "Economic interests and values as a system-forming element of national economic security", Vcheni zapysky Universytetu "KROK", vol. 36, pp. 28—36.
5. Didenko, O. (2013), "Theoretical study of scientific and methodological approaches to the study of the essence of the concept of "economic interest", Demokratychnе vryaduvannya, [Online], vol. 12, available at: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik12/fail/Didenko.pdf (Accessed 1 June 2023).
6. Poruchnyk, A.M. (2008), Natsional'nyy interes Ukrainy: ekonomichna samodostatnist' u hlobal'nomu vymiri [National interest of Ukraine: economic self-sufficiency in the global dimension], KNEU, Kyiv, Ukraine.
7. Pham, J.P. (2008), "What is the National Interest? Hans Morgenthau's Realist Vision and American Foreign Policy", American Foreign Policy Interests, vol. 30, pp. 256—265.
8. Mearsheimer, J. (2013), "Structural Realism. International Relations Theories: Discipline and Diversity", pp. 77—93.
9. Khvylyya (2018), Shevchenko, P. "The Chinese project "One Belt, One Road" and its opportunities for Ukraine", [Online], available at: <https://hvylyya.net/analytics/economics/kitayskiy-proekt-odin-poyas-odin-shlyah-ta-yogo-mozhливosti-dlya-ukrayini.html> (Accessed 1 June 2023).
10. Makkonell, K.R. and Bryu, S.L. (1988), Ekonomiks: printsipy, problemy i politika [Economics: principles, problems and politics], HaGar, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 17.06.2023 р.*

УДК 351

М. О. Прытула,
аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-31312625>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.13.151

ІНСТРУМЕНТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФОРСАЙТУ В СИСТЕМУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

М. Prytula,
Postgraduate student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

TOOLS FOR IMPLEMENTING FORESIGHT IN THE HEALTHCARE SYSTEM OF UKRAINE

Наука і технології розвиваються все швидше, відкриваючи безмежні можливості для глобального здоров'я. Для того, щоб мати можливість залучатися до нових розробок і випереджати науковий та технологічний прогрес, ми повинні активно виявляти, передбачати та готуватися до проблем, які мають великий потенціал і виклики для системи охорони здоров'я. Інструментом для прогнозування сценаріїв розвитку майбутнього виступає форсайт. У статті визначено передумови для зростання рівня використання форсайту в системі охорони здоров'я. Досліджено різноманітні підходи до тлумачення сутності форсайту. Відображено успішні приклади застосування форсайту урядами Великої Британії, Голландії, компаніями в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Визначено види інструментів форсайт досліджень: інструменти дослідження майбутнього, створення альтернативного майбутнього, його переосмислення, створення сенсу, перетворення майбутнього, а також доведення майбутнього. Встановлено, що для потреб системи охорони здоров'я найбільшою мірою адаптуються інструменти з групи створення альтернативного майбутнього. Деталізовано відображено цілі, особливості та порядок використання інструментів з цієї групи, а саме: причинно-рівневого аналізу, ф'ючерсного трикутника та методу сценаріїв. Визначено технічне забезпечення, необхідне для успішного застосування зазначених інструментів. Конкретизовано напрямки їх використання у системі охорони здоров'я України. Узагальнено та графічно відображено повний цикл проведення форсайту із деталізацією всіх його етапів. Визначено особливості проведення форсайту у різних країнах, конкретизовано їх на прикладі Японії. Для формування передумов поширення форсайту в Україні запропоновано створити відокремлений державний органі — Національний інститут форсайт досліджень. Підведено підсумки, що у поточних умовах, яких опинилась України та її медична сфера, через спочатку пандемію, а після повномасштабну війну, прогнозувати часові рамки поширення форсайту в медичну систему неможливо, проте арсенал інструментів для цього вже сформовано.

Science and technology are developing at an ever-increasing pace, opening up endless opportunities for global health. In order to be able to engage in new developments and stay ahead of scientific and technological progress, we must actively identify, anticipate and prepare for problems

that have great potential and challenges for the healthcare system. Foresight is a tool for predicting future scenarios. The article identifies the prerequisites for increasing the use of foresight in the health care system. Various approaches to the interpretation of the essence of foresight are investigated. Successful examples of foresight application by the governments of Great Britain, the Netherlands, and companies in the Asia-Pacific region are presented. The types of foresight research tools are identified: tools for researching the future, creating an alternative future, rethinking it, creating meaning, transforming the future, and proving the future. It is established that the tools from the group of creating an alternative future are most adapted to the needs of the health care system. The goals, features and procedure for using the tools from this group, namely: causal-level analysis, futures triangle and scenario method, are described in detail. The technical support required for the successful application of these tools is determined. The directions of their use in the health care system of Ukraine are specified. The full cycle of foresight is summarized and graphically displayed with details of all its stages. The peculiarities of foresight in different countries are determined, and they are specified on the example of Japan. In order to create the prerequisites for the spread of foresight in Ukraine, it is proposed to create a separate state body – the National Institute for Foresight Studies. It is summarized that in the current conditions in which Ukraine and its healthcare sector find themselves, first due to a pandemic and then a full-scale war, it is impossible to predict the timeframe for the spread of foresight in the healthcare system, but the arsenal of tools for this has already been formed.

Ключові слова: система охорони здоров'я, інструменти форсайту, система охорона здоров'я, публічне управління в системі охорони здоров'я.

Key words: health care system, foresight tools, health care system, public administration in the health care system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна система охорони здоров'я в умовах сьогодення перебуває у стані тотальної турбулентності: старі механізми функціонування поступово втрачають ефективність і відбувається покрокове її перетворення. Проте контури нового ефективного формату досі чітко не визначені. Така ситуація породжує складний цивілізаційний виклик для держав по всьому світу. Для відповіді на нього керівництво держави повинно мати у своєму розпорядженні високоефективну систему управління охороною здоров'я. Найбільш яскравим прикладом гострої необхідності у перетворенні діючих механізмів функціонування системи охорони здоров'я є досвід її роботи у рамках пандемії корона вірусної інфекції COVID-19, яка стала серйозним викликом не лише для України, а й для всього світу. Світ у період пандемії — це світ оперативних змін, саме тому важливо працювати над адаптивним потенціалом системи охорони здоров'я. У даній ситуації вагомим значенням набуває використання прогностичних моделей розвитку ситуації, які надають можливість своєчасно запобігати проблемам, корегувати заходи впливу, а якщо цього зробити так і не вдалось то хоча б суттєво знизити ступінь їх негативного впливу на систему охорони здоров'я. Справді, сучасна картина, яка виникла в системі охорони здоров'я України в умовах пандемії показала її глобальну неспроможність завчасно спрогнозувати наслідки пандемії, визначити

дієві механізми протидії COVID-19, сформувати інформативне середовище щодо профілактики та лікування хвороби, відредагувати заплановані заходи по утворенню суспільного імунітету, тощо. Відтак, у період послаблення рівня захворюваності на COVID-19 виникає реальна потреба до запровадження сучасних механізмів прогнозування ситуації на одно, п'яти та десятирічну перспективу. Окрім того, враховуючи той факт, що України знаходиться в стані повномасштабної війни, система охорони здоров'я, яка не оговталась до кінця від ковідного удару, піддалась новій хвилі викликів. Це ще більше підсилює гостру необхідність у використанні сучасних інструментів проектування розвитку ситуацій на найближче майбутнє.

Найбільш високу ефективність у прогнозуванні показують інструменти форсайту. Таким чином, очікується, що їх використання в системі охорони здоров'я України надасть можливість оптимально розподіляти фінансові ресурси на запобігання та протидію наслідкам нової епідемії, пандемії або затяжної війни та спрогнозувати сприятливе майбутнє для системи охорони здоров'я. Варто зазначити, що у європейській практиці використанню форсайту для прогнозування можливих надзвичайних ситуацій у зв'язку із глобалізаційними викликами та небезпеками для медичної сфери є досить поширеним. Це надає можливість значно оптимізувати фінансові, кадрові та інші ресурси для боротьби з нега-

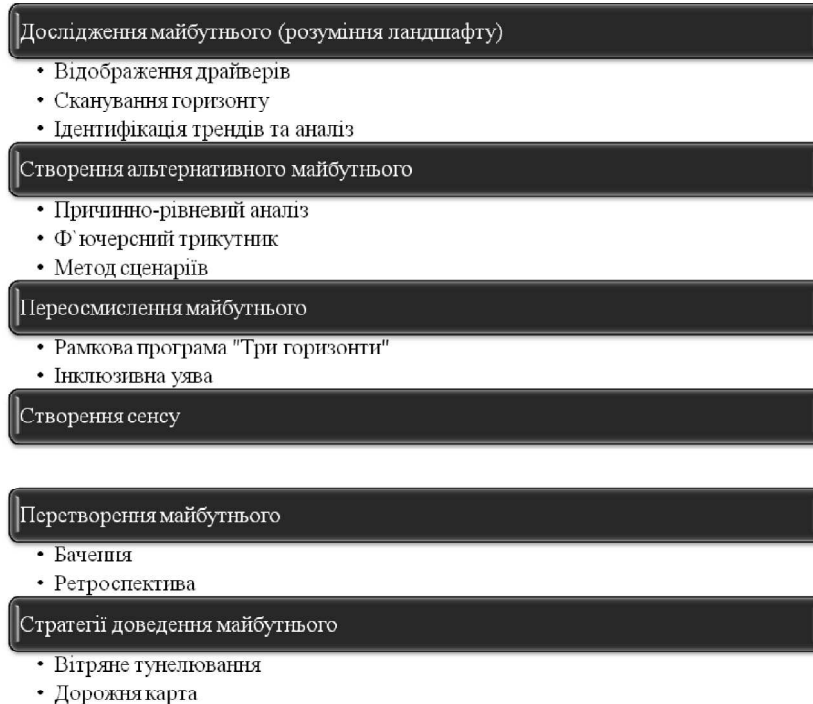

Рис. 1. Практичні інструменти форсайту

Джерело: розроблено авторами на основі [5].

тивними наслідками таких надзвичайних ситуацій. З урахуванням вищенаведеного високої актуальності набуває необхідність дослідження діючих інструментів форсайту крізь призму визначення можливостей їх імплементації в систему охорони здоров'я України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням висвітлення проблем у діючій системі охорони здоров'я України присвячені праці таких науковців, як Пашковська А., Онищенко М., Васильчик П., Антошук М., Проппер К., Слобожан О., Ковтонюк П., Корчак Т. Карчевич М. та ін. Дослідження особливостей впровадження форсайту у вітчизняну практику проводили Крючкова І., Пархоменко-Куцевіл О., Береженна Л., Гончар П., Ємельянов В., Скрипниченко М., Шумська С., Лебеда Т., Агафонова М. та інші. Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вважаємо що особливості запровадження інструментів форсайту у вітчизняну систему охорони здоров'я розглянуті недостатньо.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Враховуючи вищенаведене метою наукового дослідження виступає ідентифікації процесу форсайту, деталізація його практичних інструментів крізь призму визначення можливостей їх імплементації у вітчизняну практику.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стандартна система охорони здоров'я часто заснована на раціоналістичній і доказовій моделі, яка припускає контроль і, таким чином, не враховує належним чином вплив факторів, зовнішніх по відношенню до системи охорони здоров'я. Це призводить до короткозо-

рості політики охорони здоров'я, яка часто не відповідає довгостроковим викликам нелінійних змін або радикальних системних порушень, як пандемія COVID-19 чи війна.

Форсайт постає ефективним інструментом підготовки до майбутнього в той час, як лінійне мислення стає неадекватним а у зовнішніх умовах переважає невизначеність. Тоді як звичайне прогнозування прагне створити прогнози найближчого майбутнього на основі минулих тенденцій, форсайт включає низку методологій, які спрямовані на відображення рушійних сил змін, тенденцій і областей невизначеності, як правило, в часових межах 20—50 років [1].

Скрипниченко М., Кваша Т. зазначають, що форсайт — це важливий інструмент, який допомагає впевнено зустріти майбутнє, зрозуміти його можливості та ризики і розробити середньо— та довгострокові стратегії розвитку. Основоположним принципом форсайту виступає формування уявлення про майбутнє, яке керує нашими сучасними діями [2, с. 4].

У практичній інструкції для вищого керівництва охороною здоров'я роз'яснюється, що форсайт — систематичний, спільний, міждисциплінарний підхід до вивчення тенденцій, нових змін, системних впливів для розробки альтернатив на середньострокову та довгострокову перспективу, які можуть розвиватись під впливом цих змін [3].

Яскравим прикладом застосування форсайту на практиці є розробка урядом Великої Британії Програми прогнозування для боротьби з ожирінням. Проєкт включав візуалізацію сценаріїв ожиріння у 2050 році для формування плану дій у відповідь на загрози. У 2018 році прогнозування було використано у Голландії для розробки Меморандуму про національну політику охорони здоров'я. Декілька неурядових і багатосторонніх

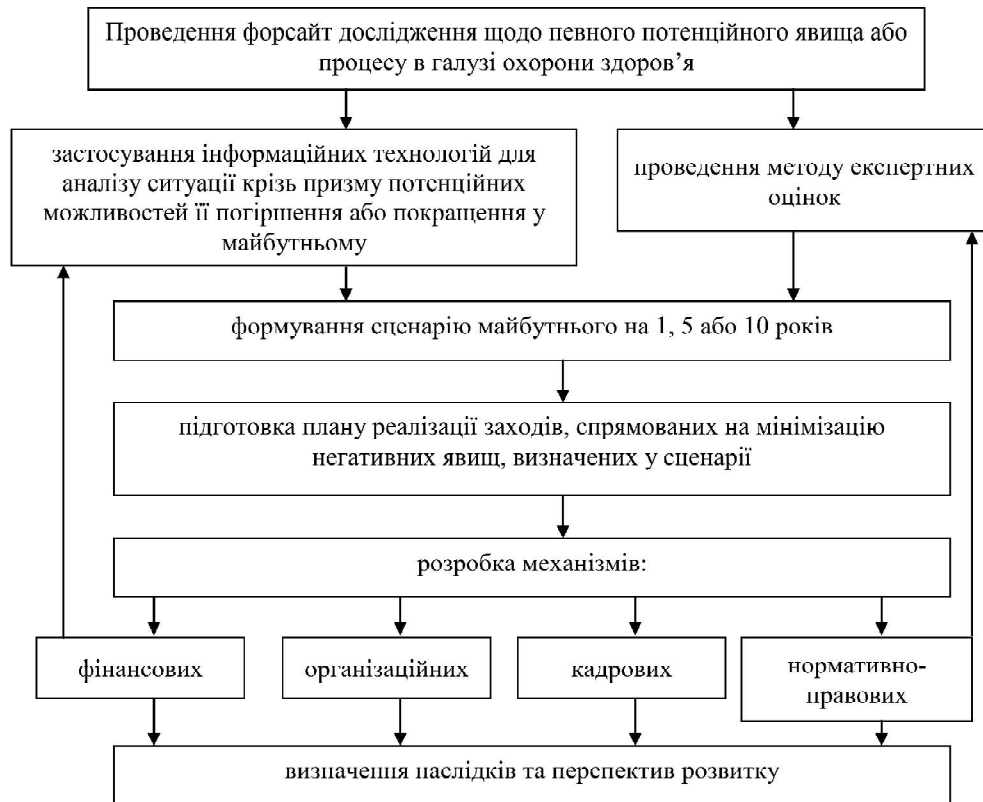

Рис. 2. Механізм використання форсайту

Джерело: розроблено авторами на основі [6, 7].

організацій провели форсайт-проекти протягом останніх декількох років в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Наприклад, Організації об'єднаних націй приймала участь у програмі розвитку при розробці Foresight Explorer, картової гри, яка допомагала учасникам уявити цінності, поведінку та структури для майбутнього Тонга. Азіатський банк розвитку (АБР) сприяв проведенню форсайт-семінару в Камбоджі в 2019, який охоплював такі теми, як розширення прав і можливостей жінок та технологій в управлінні [4].

Враховуючи настільки широкий спектр сфер застосування форсайту закономірною є наявність розгалуженої структури інструментів його впровадження (рис. 1).

Розглянемо детальніше інструменти, які найбільше підходять для запровадження у систему охорони здоров'я України.

Перший із інструментів, який ми пропонуємо застосувати у вітчизняній системі охорони здоров'я є причинно-рівневий аналіз, який входить у блок інструментів по створенню альтернативного майбутнього. Причинно-рівневий аналіз є методом прогнозування, який застосовується для виявлення прихованих припущень та розробки та створення сценаріїв для спрощення процесу запровадження змін. Найбільш часто цей інструмент використовується для дослідження проблеми чи сфери на більш ґрунтовнішому рівні, для відображення конкуруючих поглядів на майбутнє, деконструювання бажаного майбутнього, кращого розуміння різних суперечливих сценаріїв, розробки стратегій з високою надійністю, які передбачають перед своїм створення глибoku та широкоформатну підготовчу роботу, а також для проектування бажаного майбутнього [5].

Для успішного використання зазначеного інструменту важливу роль відіграє наявність специфічного обладнання та забезпечення виконання технічних вимог, а саме: дощок для візуалізації, фліпчартів, кольорових карток, проектору або екрану. Окрім того, обов'язковим для високої ефективності процесу прогнозування є використання такого програмного забезпечення як Mural, Miro та Google Slides, а також залучення до прогнозування експертів та зацікавлених сторін з різними точками зору на ту чи іншу ситуацію.

Реалізація зазначеного інструменту передбачає проходження наступних етапів [5]:

1. Єктанія. На цьому етапі відбувається дослідження повсякденних реалій, проводиться офіційний опис подій, тенденцій в Інтернеті, друкованих виданнях, тощо.

2. Виявлення системних причин. Проводиться співставлення отриманих результатів на першому етапі з технічними поясненнями, попередньо проведеними аналізами та історичними фактами. Окрім того визначається, чи забезпечує розроблена стратегія системні зміни.

3. Світогляд. Виокремлення уявлень, парадигм, культурних цінностей, які пов'язані із сферою дослідження. Визначається чи впливає реалізація стратегії на зміну світогляду чи культурних цінностей, і якщо відповідь так то встановлюється яким чином.

4. Метафори та міфи. Вивчення сценаріїв та тенденцій під впливом яких формуються сьгоднішні світоглядні уявленні.

Адаптовано під систему охорони здоров'я, практична реалізація даного інструменту втілюється у проведенні підготовчої роботи щодо визначення поточних

тенденцій у сфері охорони здоров'я, встановленні її слабких місць. Потім відбувається всебічна оцінка отриманих результатів із залученням до процесу фахівців медичної галузі, проводиться ретроспективний аналіз. Для ефективної розробки прогнозу щодо зміни сфери охорони здоров'я відбувається систематизація культурних особливостей України, очікувань громадян від медичної сфери. Окрім того, паралельно із цим проводиться опрацювання тенденцій, які впливають на формування світогляду. Це може бути популяризація нових ліків у певному регіоні і як наслідок очікування їх появи на вітчизняному, поширення думки щодо переважання шкоди від певних ліків над користю в результаті чого може бути різке зниження попиту на медичний препарат, тощо. Все це відбувається в рамках причинно-рівневого аналізу системи охорони здоров'я.

Ще одним інструментом, який з високою ефективністю може застосовуватись в системі охорони здоров'я є "Ф'ючерсний трикутник". Цей інструмент допомагає сформувавши карту майбутнього крізь призму врахування трьох вимірів: тяжіння майбутнього, поштовх сучасності у вигляді трендів та роль історії (бар'єрів). Ф'ючерсний трикутник є прости інструментом для формування розуміння ймовірного (та альтернативного) майбутнього на основі взаємодії трьох складових. Найбільша ефективність цього інструменту проявляється при його використанні для описування минулого, теперішнього та майбутнього та їх взаємодії, дослідження вірогідного майбутнього на основі врахування трьох вимірів, які становлять його суть, створення сценаріїв, розробки дій і стратегій. Рух або зміна в одному куті трикутника впливає на загальну зміну динаміки запускаючи рівні або протилежні зміни в інших кутах [5]. Іншими словами посилення однієї складової зумовлює послаблення іншої або у виключних випадках двох інших і зумовлює зміну напрямку вірогідного майбутнього. Так, наприклад поширення панічних настроїв щодо ймовірності поширення рівня захворюваності на ту чи іншу хворобу, неухильно вплине на зміну майбутнього через зростання попиту на медикаменти, засоби індивідуального захисту, зростання завантаженості медичної системи, тощо. Завдання форсайту в цьому випадку спрогнозувати різні сценарії розвитку подій з урахування минулого досвіду, поточних тенденцій та очікуваного майбутнього.

Заключним методом цього блоку є метод сценаріїв. У рамках розробленого сценарію проводиться опис того, як може розгортатися майбутнє на основі врахування чітких, послідовних, правдоподібних припущень про основу взаємовідносин між рушійними силами змін. Сценарне планування є інструментом прогнозування, яке об'єднує різні методи створення альтернативного бачення майбутнього, заснованого на ключових тенденціях та невизначеності. При цьому сценарії повинні максимально відповідати дійсності, а майбутнє, яке вони прогнозують повинне використовуватись для планування відповідей на різні, але вірогідні майбутні шляхи [5]. Найкраще даний інструмент підходить для застосування у наступних цілях:

— розуміння та управління невизначеністю;

— прояснення прихованих припущень щодо майбутнього;

— врахування численних та різноманітних точок зору на різні проблеми;

— відкриття нових областей, шляхів, можливостей, просторів для дій, тощо;

— виявлення нових ризиків та можливостей;

— перевірка запроваджених стратегій, політик і програм через пропущення їх через цілий ряд проєктів потенційного майбутнього. Це відбувається для того, щоб визначити який відсоток їх дотримання та які потенційні прогалини, недоліки ризики та можливості у них є.

Даний метод користується високою популярністю при розробці прогнозів для медичної системи у світі. І це не дивно, адже його функціонал дозволяє повністю задовольнити цілі розробки прогнозу. Якби метод сценаріїв застосовувався у медичній системі України у період перед COVID-19, то вдалось би уникнути тотальної завантаженості медичної системи через завчасне розгортання мобільних госпіталів. Окрім того, розробка сценарію дій на випадок виявлення першого випадку захворювання з уточненням процедури постачання експрес-тестів дозволило б підвищити швидкість та кількість визначених хворих для подальшої їх ізоляції і як наслідок, дозволило б не допустити настільки критичного перевищення епідеміологічного порогу.

Узагальнимо вищенаведену інформацію через відображення повного циклу використання форсайту в системі охорони здоров'я (рис. 2).

При цьому варто зазначити, що у кожній країні програма проведення форсайту ґрунтується на особливих методологічних та організаційних принципах. На наш погляд, найбільш ефективним є досвід застосування форсайту в Японії. Тут високої популярності набула практика використання технологічного форсайту та форсайту надзвичайних ситуацій на строк до 2030 року. Прогнозування носить систематичний характер і проводиться раз у 5 років, починаючи з 70-х років минулого століття. Замовником прогнозу, як правило, виступає уряд, а виконавцем Національний інститут з наукової та технологічної політики. Після формування прогнозу відбувається його передача Раді з науки та технологій, на яку покладено функції фінансування досліджень. Отримані в результаті форсайту дані є підґрунтям для коригування державної політики у галузі науки та технологій. Проте, використання форсайту досліджень не обмежується виключно даною сферою. У Японії проводиться багато форсайтів на різних рівнях, але із дотриманням чіткої ієрархічної структури: на урядовому рівні проводяться глобальні дослідження, на рівні міністерств — прогнозування макрорівня, далі слідує окремі форсайт-групи на рівні компаній, які здійснюють дослідження на макрорівні.

Відтак, для практичного запровадження форсайту у вітчизняну систему охорони здоров'я очевидно є необхідність створення Національного інституту форсайт досліджень (по аналогії з досвідом Японії). Окрім того, важливо запровадити практику проведення форсайту на всіх рівнях системи охорони здоров'я. Через використання запропонованих у межах дослідження інструментів необхідно розробляти оптимальний варіант сценарію розвитку медичної галузі у на довгостро-

кову перспективу, що в свою чергу забезпечить можливості для прогнозування необхідного рівня фінансових резервів для реалізації таких сценаріїв або їх ефективного коригування.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи проведене дослідження, можемо сформулювати висновки, що форсайт є ефективним інструментом для підготовки до майбутнього та формування адекватної реакції на загрози, які воно несе. Тотальний колапс медичної системи, який спровокувала пандемія корона вірусної інфекції COVID-19 особливо яскраво підкреслив роль форсайт досліджень для формування плану дій щодо відповіді на негативні фактори, яким може піддаватись система охорони здоров'я, будь то епідемія, пандемія чи війна. Для виконання зазначених цілей форсайт володіє розгалуженим переліком практичних інструментів. Зокрема, в межах дослідження встановлено, що до інструментів форсайту відносяться: інструменти дослідження майбутнього, створення альтернативного майбутнього, його переосмислення, створення сенсу, перетворення майбутнього, а також створення майбутнього. Найбільшою мірою для потреб системи охорони здоров'я підходять інструменти з блоку створення альтернативного майбутнього: причинно-рівневий аналіз, ф'ючерсний трикутник та метод сценаріїв. В ході деталізації кожного з них було встановлено, що проведення форсайту медичної сфери є надзвичайно складним, але необхідним процесом. Проте, для формування передумов його успішного здійснення на теренах України необхідна ґрунтовна підготовка робота, яка повинна починатись із утворення спеціалізованого державного органу — Національного інституту форсайт досліджень. Цей процес не є швидким і враховуючи умови, в яких знаходиться Україна на поточний момент, спрогнозувати часові межі таких необхідних, але складних реформ зараз дуже важко.

Література:

1. Maria Isabella Gariboldi, Vivian Linb, Jessica Blandc, Mallika Auplisha, Amy Cawthornea. Foresight in the time of COVID-19. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666606520300493> (дата звернення 22.05.2023).
2. Скрипниченко М., Кваша Т. Методологічні засади організації форсайт-досліджень: монографія / за заг. наук. ред. Скрипниченка М.І. Київ: ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", 2021. 492 с.
3. Foresight approaches in global public health. World Health Organization. 2022. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240048393> (дата звернення 22.05.2023).
4. Bending the trends to promote health and well-being: a strategic foresight on the future of health promotion. World Health Organization. 2022. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240053793> (дата звернення 22.05.2023).
5. Aarathi K., Robele S., Kistemaker B., Happ S., Ajilore O., Sarva S., Kakal B. Foresight Playbook Overview of Foresight Tools. UNDP Regional Bureau for Asia and Pasific. 2022. URL: <https://www.undp.org/>

[sites/g/files/zskgke326/files/2022-07/UNDP-RBAP-Foresight-Playbook-Appendix-2022_0.pdf](https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-07/UNDP-RBAP-Foresight-Playbook-Appendix-2022_0.pdf) (дата звернення 22.05.2023).

6. Пархоменко-Куцевіл О. Форсайт у системі державного управління. Науковий вісник: Державне управління. 2022. № 1 (11). С. 175.

7. Крючкова І.В. Форсайт, як інструмент визначення пріоритетів довгострокового розвитку країни. Ефективна економіка. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9556> (дата звернення 22.05.2023).

8. Health Care foresight. Deloitte. (n.d.). Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/sg/Documents/life-sciences-health-care/sg-lshc-healthcare-foresight-megatrends.pdf> (дата звернення 22.05.2023).

References:

1. Montesquieu, Sh. (1999), "About the spirit of laws", available at: <https://textbooks.net.ua/content/view/2458/32/> (Accessed 15.05.2023).
2. Borsch, V. (2019), "Healthcare system as a key element of the national security of Ukraine", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta miznarodne svitove hospodarstvo*, vol. 23 (1), pp. 20.
3. The Coalition for Government Procurement. (2022), "The Role of Healthcare in the Pillars of National Security", available at: <https://thecgp.org/the-role-of-healthcare-in-the-pillars-of-national-security.html> (Accessed 15.05.2023).
4. Abir, M. and Gerstein, D. (2023), "Healthy Nation, Safe Nation: Build Health Security into National Security", available at: <https://www.rand.org/blog/2023/03/healthy-nation-safe-nation-build-health-security-into.html> (Accessed 15.05.2023).
5. Minfin (2023), "The COVID-19 coronavirus: general statistics", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/> (Accessed 15.05.2023).
6. Eurostat (2022), "Government expenditures on health", available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_expenditure_on_health#:~:text=Highlights&text=General%20government%20expenditure%20in%20the,8.1%20%25%20of%20GDP%20in%202021.&text=This%20article%20analyses%20data%20on,Functions%20of%20Government%20-%20COFOG (Accessed 16.05.2023).
7. Government portal (2022), "Ministry of Finance: Over 6 months, state budget expenditures on health care amounted to 82.2 billion hryvnias", available at: [https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-6-misiatsiv-vydatky-derzhavnoho-biudzhetu-na-okhoronu-zdorovia-zdiisneno-v-obsyazi-822-mlrd-hryven#:~:text=Na%202022%20rik%20\(stanom%20na,%2C8%20%25%20do%20VVP\)](https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-6-misiatsiv-vydatky-derzhavnoho-biudzhetu-na-okhoronu-zdorovia-zdiisneno-v-obsyazi-822-mlrd-hryven#:~:text=Na%202022%20rik%20(stanom%20na,%2C8%20%25%20do%20VVP)) (Accessed 16.05.2023).
8. Nabhan, O. and Moiseenko, R. (2021), "Public governance in the field of healthcare as a component of social security of the state", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 110—116. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.5.110

Стаття надійшла до редакції 09.06.2023 р.